
Олена Ащенко • Вадим Човган

**УКРАЇНСЬКЕ
ПЕНІТЕНЦІАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО
У СВІТЛІ СТАНДАРТІВ
КОМІТЕТІВ ПРОТИ КАТУВАНЬ ООН
ТА РАДИ ЄВРОПИ**

•

ХАРКІВ
«ПРАВА ЛЮДИНИ»
2014

ББК 67.9
А 98

Художник-оформлювач
Б. Є. Захаров

Загальне редагування
Є. Ю. Захаров

Публікацію підготовлено в рамках проекту «Демократизація, права людини і розвиток громадянського суспільства», який виконується Програмою розвитку ООН в Україні та фінансується Міністерством закордонних справ Данії протягом 2013–2016 рр.

Ащенко О. М., Човган В. О.

А 98 Українське пенітенціарне законодавство у світлі стандартів Комітетів проти катувань ООН та Ради Європи / О. М. Ащенко, В. О. Човган; передм. М. М. Гнатовського; за заг. ред. Є. Ю. Захарова. — Харків: Права людини, 2014 р. — 332 с.

ISBN 978-617-587-132-4.

Увазі читачів пропонується аналіз відповідності українського законодавства, яке регулює порядок тримання під вартою до вироку суду, під час виконання та відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі, до міжнародних стандартів, закріплених у Конвенції ООН проти катувань і висловлених у висновках та рекомендаціях Комітету ООН проти катувань, а також численних доповідях Європейського комітету із запобігання катуванням (КЗК) за результатами візитів до України. Друкуються переклади висновків та рекомендацій Комітету ООН за результатами розгляду 3, 4 та 5-ї періодичної доповіді України та останньої доповіді КЗК про візит 2013 року.

Погляди та висновки, висловлені у цій публікації, належать авторам та упорядникам цього видання і не обов'язково відображають погляди Міністерства закордонних справ Данії, Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй чи інших агенцій ООН.

ББК 67.9

- © О. М. Ащенко, В. О. Човган, 2014
- © М. М. Гнатовський, передмова, 2014
- © Є. Ю. Захаров, упорядкування, 2014
- © Б. Є. Захаров, художнє оформлення, 2014
- © Харківська правозахисна група, 2014

ISBN 978-617-587-132-4

Умовні скорочення

В'язниці — установи виконання покарань та слідчі ізолятори.

ДІЗО — дисциплінарний ізолятор.

ДПтС України — Державна пенітенціарна служба України.

ЄСПЛ — Європейський суд з прав людини.

КВК України — Кримінально-виконавчий кодекс України.

КК України — Кримінальний кодекс України.

Комітет, КЗК — Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

Комітет ООН — Комітет Організації Об'єднаних Націй проти катувань та жорстокого поводження.

ПВР УВП — Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.

ПВР СІЗО — Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України.

ПКТ — приміщення камерного типу.

СІЗО — слідчий ізолятор.

УВП — установа виконання покарань.

Вступ

Увазі читача пропонується доповідь про результати аналізу відповідності українського пенітенціарного законодавства, по-перше, рекомендаціям Комітету ООН проти катувань та жорстокого поводження, наданим Україні за результатами розгляду Третьої, Четвертої та П'ятої періодичної доповіді уряду (розгляд відбувався в 1997, 2001 та 2007 роках) про заходи, спрямовані на виконання Конвенції ООН проти катувань, а по-друге, стандартам Європейського комітету запобігання катуванням та поганому поводженню та рекомендаціям уряду України, висловленим за результатами візитів Комітету до України в 1998, 1999, 2000, 2002, 2005, 2009, 2012 та 2013 роках.

Для зручності ми друкуємо висновки та рекомендації Комітету ООН та останню доповідь про візит КЗК у 2013 році, оскільки вона була оприлюднена 29 квітня 2014 року, коли ця Доповідь вже була підготовлена. Відповідно, аналіз Доповіді про візит КЗК 2013 року вміщений в окремий розділ.

Метою аналізу було не тільки визначити конкретні невідповідності норм чинного законодавства в пенітенціарній сфері рекомендаціям та стандартам міжнародних органів, але й також вказати на прогалини у нормативній базі, які породжують її невідповідність цим стандартам внаслідок відсутності окремих норм, що є необхідними для імплементації того чи іншого стандарту.

Виконане дослідження є вкрай актуальним. Воно має потенціал стати основою для здійснення політики у приведенні релевантного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів Державною пенітенціарною службою України, Верховною Радою України та іншими органами влади, яких це стосується. Це обумовлено й тим, що дослідження є комплексним, охоплює усі періодичні доповіді держави до Комітету ООН і всі візити КЗК до України, а також усі його Загальні доповіді.

Харківська правозахисна група висловлює щире подяку Програмі Розвитку ООН в Україні та ICAP «Єднання» за допомогу у здійсненні цього проекту.

Євген Захаров

Передмова

Організація та підтримання на належному рівні функціонування пенітенціарної системи є одним з ключових завдань сучасної держави, важливим показником її спроможності забезпечувати захист прав людини як найвищої соціальної цінності. В умовах сучасної України очевидно, що саме правоохоронна та пенітенціарна системи опинилися у точці найгострішого конфлікту між тривалою історичною традицією повної зневаги до життя та гідності індивіда, притаманною Російській Імперії та Радянському Союзу, та сучасними цінностями поваги до прав і свобод людини.

Задекларувавши свої прагнення долучитися до спільноти європейських націй, Україна взяла на себе майже весь набір міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав людини, розроблених не тільки на універсальному, але і на регіональному рівні — у рамках Ради Європи. Особливістю останніх є те, що вони супроводжуються потужною інституційною підтримкою та механізмами забезпечення дотримання цих зобов'язань, головним з яких є Європейський суд з прав людини.

Забезпечення прав людини для осіб, позбавлених волі, є завданням особливо складним не тільки для пострадянських країн з їхнім прикритим історичним досвідом та збереженням (повним або частковим) культури зневаги до гідності людини з боку державного апарату та його службовців, а також впливової кримінальної субкультури. Переважна більшість європейських країн також має свій власний негативний досвід у цій сфері. Тож ще у 1987 році механізм Європейського суду з прав людини (разом із тодішньою Європейською комісією з прав людини), які лише реагують на надіслані до них заяви, було вирішено доповнити «проактивною» структурою — Європейським комітетом з питань запобігання катуванням (КЗК), який за підсумками відвідання місць позбавлення волі формулює рекомендації, що конфіденційно спрямовуються до держав та стають основою для постійного діалогу Комітету з урядами. Мета такого діалогу, що ґрунтується на зобов'язанні держав співробітничати з Комітетом, по-

лягає у поліпшенні ситуації всіх осіб, позбавлених волі публічною владою (навіть на найкоротший термін та в усіх можливих установах — поліцейських дільницях, пенітенціарних закладах, місцях утримання незаконних мігрантів, психіатричних лікарнях, інтернатах тощо), у світлі статті 3 Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод. Особливістю діалогу з національною владою є його конфіденційний характер — що є своєрідною платою за передбачене конвенцією про заснування КЗК право його необмеженого доступу до всіх місць несвободи, право спілкуватися без свідків із особами, що там перебувають, та право доступу до будь-якої пов'язаної з цим документації. Конфіденційність не слід розглядати як щось негативне. Навпаки, вона є важливою та навіть необхідною, оскільки дозволяє Комітету та національній владі бути гранично відвертими одне з одним.

Утім, конфіденційність роботи КЗК не є абсолютною. Переважна більшість держав-членів Ради Європи (і Україна наразі не є винятком) санкціонують публікацію доповідей Комітету щодо них (як правило, одночасно з направленням відповіді на рекомендації КЗК). У випадках особливо серйозних порушень конвенційного зобов'язання держав співробітничати з Комітетом та поліпшувати ситуацію у світлі його рекомендацій КЗК наділений правом порушити конфіденційність діалогу з державою, зробивши публічну заяву.

У своїй роботі КЗК обов'язково бере до уваги всі об'єктивні проблеми, що виникають у держав у процесі виконання його рекомендацій. Зрештою, Комітет створений як механізм допомоги державам, що добросовісно прагнуть забезпечити права осіб, які перебувають у місцях несвободи. Ключовим тут, на мій погляд, є саме добросовісність та справжність такого прагнення. Індикаторами неналежного ставлення держави до обов'язку співробітничати з КЗК можуть виступати спроби ускладнити роботу його делегацій під час візиту (приховування чи навмисно хибна інтерпретація важливих фактів або, найгірше, залякування ув'язнених осіб та їхнє покарання за відверте спілкування з представниками Комітету), надання беззмістовних відповідей (класичний приклад — розлоге цитування положень національного законодавства замість конкретного реагування на чітко визначені рекомендації) або навіть навмисне включення до відповідей уряду на доповідь КЗК неправдивої інформації. Подібна поведінка є не тільки неправомірною, а й дуже шкідливою для самої держави, яка лише поглиблює серйозні проблеми замість пошуку шляхів до їхнього вирішення.

Мушу визнати, що навіть відкрита інформація про доповіді Комітету, опублікована на його веб-сайті, далеко не завжди використовується у державах-членах Ради Європи у найбільш ефективний спосіб. Доповіді публікуються мовою, якою їх було прийнято Комітетом (англійською чи французькою), і дуже нечасто — ще й національною мовою відповідної держави (у переважній більшості таких випадків переклад доповіді виконаний національною владою та КЗК не може гарантувати його точність). Незважаючи на прагнення Комітету робити свої доповіді доступними для розуміння й особами без юридичної освіти, у них трапляються моменти, складні для нефахівця. Зрештою, кожна доповідь КЗК лише продовжує його діалог з національною владою, а тому її повний аналіз часто неможливий без доброго розуміння передісторії та національного контексту.

Підготовлене фахівцями Харківської правозахисної групи аналітичне видання «Українське пенітенціарне законодавство у світлі стандартів Комітетів проти катувань ООН та Ради Європи» переслідує дві дуже важливі цілі. По-перше, воно доволі цікаво та доступно аналізує рекомендації КЗК та Комітету ООН проти катувань у контексті законодавства та правозастосовної практики в Україні. По-друге, воно є основою для вжиття заходів з реформування кримінально-виконавчого законодавства України у світлі її міжнародних зобов'язань та стандартів, що існують як на універсальному, так і на регіональному рівнях. Я хочу привітати авторів дослідження з успішною працею, яка має чудовий потенціал стати важливим кроком у реалізації в Україні пенітенціарної реформи.

*Микола Гнатівський,
другий віце-президент Європейського комітету
з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому,
що принижує гідність, поводженню чи покаранню*

Розділ 1

Виконання висновків та рекомендацій, висловлених Україні Комітетом ООН проти катувань¹

1. Деякі загальні проблеми

---

24 лютого 1987 року Україна ратифікувала Конвенцію ООН проти катувань та іншого жорстокого, нелюдського та принижуючого гідність поводження та покарання (далі — Конвенція). Цим самим Україна взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення гарантій захисту від жорстокого поводження для всіх людей, які перебувають на її території.

Одним із таких зобов'язань, зокрема, є направлення періодичних доповідей про стан дотримання положень Конвенції в нашій державі до Комітету ООН проти катувань.

Починаючи з 1990 року Уряд України направив до Комітету ООН п'ять періодичних доповідей. За результатами їх розгляду Комітет ООН робив свої висновки та висловлював рекомендації, обов'язкові для виконання, ціллю яких було виправлення недоліків законодавства та практичної діяльності державних органів, спрямоване на покращення ситуації із забезпеченням прав людини на захист від катувань та інших видів жорстокого поводження.

Перша та Друга періодичні доповіді України були направлені до Комітету ООН у 1989 році, коли Україна входила до складу СРСР, та у 1993 році. Вони були невеликими за обсягом та містили лише загальні положення про стан дотримання прав людини в Україні.

Відповідно, за результатами їх розгляду Комітет ООН не направив суттєвих рекомендацій щодо удосконалення ситуації з правом на захист від жорстокого поводження, зокрема, у системі органів виконання покарань.

---

¹ Автор розділу — Олена Ащенко.

У зв'язку з цим, ми більш детально зупинимось на розгляді трьох подальших Доповідей та рекомендаціях Комітету ООН, розроблених за результатами їх розгляду.

Розглянувши в травні 1997 року на Вісімнадцятій сесії Економічної та соціальної ради ООН Третю періодичну доповідь України, Комітет ООН відмітив певні недоліки, які стосуються сфери виконання покарань, що призводять до виникнення випадків жорстокого поводження з особами, які перебувають в цих установах.

Зокрема, у пункті 13 Висновків і рекомендацій Комітету проти катувань зазначено:

«Умови, що існують сьогодні в місцях попереднього ув'язнення та місцях позбавлення волі, можуть бути охарактеризовані як нелюдські та принижуючі гідність, що завдають страждань та шкоди для здоров'я».

У пункті 25 Комітет ООН зазначив, що «для забезпечення повного дотримання положень Конвенції проти катувань дуже важливо провести радикальну реформу виправних закладів (колонії, в'язниці) та місць попереднього ув'язнення. Особливу стурбованість викликають одиночне ув'язнення, та, насамперед, умови тримання ув'язнених.

Крім того, у пункті 27 Комітет ООН наголосив на необхідності спеціального навчання персоналу виправних закладів, особливо лікарів, принципам і нормам Конвенції проти катувань.

У своїй Четвертій періодичній доповіді Уряд України вказав на навчальні заклади, направлені на правове виховання співробітників пенітенціарної системи в дусі Конвенції.

Зокрема, у пункті 74 Четвертої періодичної доповіді зазначено, що «у системі Служби безпеки України функціонують слідчі ізолятори, з особистим складом яких регулярно проводяться освітні заняття відносно положень законодавчих актів про права, свободи і законні інтереси людини, у тому числі, Конвенції проти катувань та других жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання».

Як бачимо, у цій доповіді Уряд вказав лише на один невеликий аспект виконання рекомендацій Комітету ООН, що свідчить про неналежне їх виконання.

Такий же висновок можна зробити, звернувшись до Висновків та рекомендацій Комітету ООН, розроблених за результатами розгляду Четвертої періодичної доповіді України, направленої в 2000 році.

Зокрема, Висновки та рекомендації, прийняті Комітетом ООН на 27-й сесії, яка відбулася 12–23 листопада 2001 року містять наступні положення, які стосуються системи виконання покарань в Україні.

Так, у Пункті 4 Висновків та рекомендацій зазначено:

«Комітет виражає свою стурбованість наступним:

(...)

- ж) Переповненням і браком доступу до основних гігієнічних засобів і адекватного медичного обслуговування, так само як високим рівнем туберкульозу в установах виконання покарань (УВП), ізоляторах тимчасового утримання (ІТУ) та СІЗО.
- к) Недоліком відповідного навчання поліцейського і тюремного персоналу щодо їхніх обов'язків у відповідності до закону і щодо прав затриманих. (...)

У Пункті 5 Комітет рекомендує:

«(...)

- ж) Вжити ефективних заходів для покращення умов в УВП, ІТУ та СІЗО, включаючи простір, засоби й санітарні умови, і встановити систему їхнього інспектування незалежними спостерігачами, результати якого повинні бути опубліковані.
- л) Прискорити процес навчання правоохоронного і медичного персоналу стосовно їхніх обов'язків, щодо поваги прав і гідності осіб, позбавлених волі.
- р) Продовжити програму проти туберкульозу в УВП, ІТУ та СІЗО».

Як бачимо, після розгляду Четвертої періодичної доповіді Комітет ООН відмічає ті ж самі проблеми пенітенціарної системи України, що її під час розгляду Третьої періодичної доповіді, а саме, погані умови тримання у місцях обмеження та позбавлення волі, недостатня підготовка персоналу цих установ, включаючи медичних працівників.

У своїй П'ятій періодичній доповіді Уряд України намагався вказати на певні позитивні зміни у законодавстві та практиці України, спрямовані на покращення ситуації із забезпеченням прав людини у сфері виконання покарань.

Так, у пункті 120 П'ятої періодичної доповіді Уряд зазначив: «В Україні проводиться підготовка студентів вищих юридичних навчальних закладів, учбові програми яких включено вивчення норм публічного міжнародного права та приватного міжнародного права, по виконанню національних і міжнародних стандартів поведінки з людьми, які затримані чи позбавлені свободи».

Стосовно підготовки персоналу пенітенціарної системи Уряд вказав наступне у пунктах 137–138:

«137. Особи, які вперше прийняті на службу у Державну кримінально-виконавчу службу України на посади рядового або молодшого начальницького складу, з метою підвищення кваліфікації направляються на навчання в училища професійної підготовки, де навчаються за спеціально розробленою програмою на протязі 60 діб.

138. Особи рядового та молодшого начальницького складу, які працювали у Державній кримінально-виконавчій службі України більше п'яти років, направляються на підвищення кваліфікації в училища професійної підготовки, де навчаються за спеціально розробленою програмою на протязі 30 діб».

Однак такі ж самі проблеми Комітет ООН відмічає в своїх Висновках та рекомендаціях, винесених за результатами розгляду П'ятої періодичної доповіді України, направленої до Комітету ООН у 2004 році.

У Пункті 12 Висновків та рекомендацій, розроблених на 38-й сесії, Комітет рекомендував державі надати офіційний статус «мобільним групам», які включають представників громадянського суспільства та персонал Міністерства внутрішніх справ, а також наділити їх сильними повноваженнями, гарантувати їх незалежність та забезпечити адекватними ресурсами. Також Комітет вимагав від держави надати інформацію про прийняті заходи, направлені на створення національного превентивного механізму відповідно до Факультативного Протоколу до Конвенції.

У Пункті 13 Висновків та рекомендацій Комітет вказав на те, що «державо-учасник повинна забезпечити, щоб антитерористичний підрозділ не використовувався всередині тюрем та тим самим мало місце попередження поганого поводження з ув'язненими та їх залякування».

У Пункті 18 Висновків та рекомендацій зазначено: «Комітет із занепокоєнням звертає увагу на затримку з передачею Департаменту з питань виконання покарань у підвідомчість Міністерству юстиції України.

Державо-учасник повинна як можна скоріше завершити передачу Департаменту з питань виконання покарань у підвідомчість Міністерству юстиції України для того, щоб ввести контроль над рішеннями Департаменту та його підвідомчістю правовому відомству (...)».

У Пункті 22 вказується, що «Комітет співчуває щодо недостатнього навчання у сфері Конвенції персоналу правоохоронних органів, у тому числі персоналу пенітенціарної системи і прикордонної служби,

суддів, прокурорів, а також персоналу збройних сил. Комітет також із занепокоєнням звертає увагу на відсутність спеціального навчання медичного персоналу, працюючого в ізоляторах, щодо виявлення слідів тортур та поганого поводження.

(...)

Держава-учасник повинна забезпечити адекватне навчання всього медичного персоналу, який працює з ув'язненими, щодо виявлення слідів катувань та поганого поводження у відповідності з міжнародними стандартами, як викладено у «Стамбульському протоколі».

Крім того, у Пункті 25 Комітет ООН знову наголосив на проблемі неналежних умов утримання у місцях позбавлення волі: «Комітет занепокоєний поганими умовами тримання, такими, як переповненість, та поширення серед ув'язнених ВІЛ/СНІД та туберкульозу.

(...)

Держава-учасник повинна вжити ефективних заходів по покращенню умов тримання у всіх ізоляторах, зменшити їх нинішню переповненість та задовольнити потреби всіх осіб, позбавлених свободи, зокрема, в частині охорони здоров'я, у відповідності з міжнародними стандартами.»

Нижче наводиться детальний аналіз рівня реалізації кожного Пункту рекомендації Комітету проти катувань, з урахуванням коментарів, наданих Урядом України та інформації, отриманої від правозахисних організацій України та міжнародних органів у сфері прав людини.

2. Створення національного превентивного механізму відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції

Оцінюючи рівень виконання рекомендації Комітету, яка стосується необхідності створення національного превентивного механізму згідно з Факультативним протоколом до Конвенції, необхідно зазначити наступне.

21 липня 2006 року Верховна Рада України прийняла Закон № 22-V, яким був ратифікований Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших видів жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження чи покарання. Цей закон вступив в силу 19 жовтня 2006 року. 27 вересня 2011 року був прийнятий Указ Президента України № 950/2011 «Про Комісію з питань попередження катувань», який передбачав створення при Президентові України постійного консультативно-

дорадчого органу — Комісії з питань попередження катувань, а 18 листопада 2011 року Указом Президента України № 1046/2011 було затверджено склад цієї Комісії.

До повноважень Комісії входила реалізація наступних задач:

- виявлення фактів катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження чи покарання з подальшим внесенням пропозицій Президентові України щодо усунення та попередження в майбутньому таких випадків;
- участь у підготовці пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання і подача Президенту України відповідних пропозицій.

У зв'язку з тим, що Комісія не виконувала у повній мірі функції національного превентивного механізму, у 2012 році було створено Департамент з питань реалізації національного превентивного механізму (НПМ) в структурі Секретаріату Уповноваженого Верховної Рада України з прав людини (далі — Омбудсман).

Важливим кроком для створення НПМ стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо національного превентивного механізму» від 2 жовтня 2012 року.

Зокрема, цим законом було закріплене право Омбудсмана відвідувати без попереднього повідомлення часу і місця відвідування місця, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону, в тому числі ізолятори тимчасового тримання, кімнати для затриманих та доставлених чергових частин органів внутрішніх справ, пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, кімнати для перебування тимчасово затриманих військовослужбовців, слідчі ізолятори, арештні доми, кримінально-виконавчі установи, приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи, військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони, спеціальні приймальники для тримання осіб, підданих адміністративному арешту, міські, районні управління та відділи, лінійні управління, відділи, відділення, пункти органів внутрішніх справ, спеціалізовані автомобілі (у тому числі спеціалізовані автомобілі

з конвоем), приміщення (кімнати) для тримання підсудних (засуджених) у судах, заклади примусового лікування; психіатричні заклади; пункти тимчасового розміщення біженців; приміщення для транзитних пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон; будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центри соціально-психологічної реабілітації дітей; психоневрологічні інтернати; геріатричні пансіонати, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів; пансіонати для ветеранів війни і праці; соціально-реабілітаційні центри.

Крім того, у Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» з'явилася стаття 19¹, яка безпосередньо регулює процедуру виконання Омбудсманом функції НПМ.

Вищезазначений Закон закріпив створення у Секретаріаті Омбудсман окремого структурного підрозділу з питань недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження та покарання. Також він надав можливість залучати на договірних засадах (на платній або безоплатній основі) до регулярних відвідувань місць несвободи представників громадських організацій, експертів, учених та фахівців, у тому числі іноземних.

Департамент з питань реалізації НПМ активно співпрацює з громадськими організаціями. Спільно з представниками правозахисних організацій був вироблений алгоритм функціонування НПМ за моделлю «Омбудсман +». За цим алгоритмом у схемі реалізації НПМ активно задіяні регіональні представники Уповноваженого, регіональні координатори зв'язків з громадськістю, Експертна рада по НПМ, Всеукраїнська громадська організація «Асоціація незалежних моніторів», інші правозахисні та громадські організації.²

Зазначена вище інформація вказує на те, що рекомендація Комітету про створення національного превентивного механізму згідно з Факультативним протоколом до Конвенції почала втілюватися у життя із значним запізненням у п'ять років. Основною перешкодою для виконання зазначеної рекомендації була відсутність спеціально виділених бюджетних коштів на фінансування діяльності НПМ. В свою чергу, фінансуван-

---

² Щорічна доповідь правозахисних організацій «Права людини в Україні — 2012», Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харків, «Права людини», 2013, стор. 23–24.

ня НПМ не було передбачено бюджетом через відсутність у минулому такого напрямку діяльності Омбудсмана, яка була закріплена змінами, внесеними Законом України від 2 жовтня 2012 року. Таким чином, можна зробити висновок про те, що протягом значного періоду часу починаючи з прийняття 21 липня 2006 року Закону України про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції, та до прийняття Закону України від 2 жовтня 2012, органами державної влади України не було зроблено ніяких суттєвих кроків для втілення у життя рекомендації Комітету про створення ефективного національного превентивного механізму для запобігання катуванням та іншим видам жорстокого поводження.

3. Викорінення практики застосування антитерористичних підрозділів у тюрмах

Комітет ООН проти катувань у своїх Рекомендаціях з підсумків розгляду П'ятої періодичної доповіді уряду України, указав, що «Комітет стурбований відомими фактами використання антитерористичного підрозділу в масках усередині в'язниць, що приводить до залякування ув'язнених і поганому ставленню до них». Комітет рекомендував Уряду України забезпечити, «щоб антитерористичний підрозділ не використовувався усередині в'язниць і тим самим запобігав би жорстокому поводженню з ув'язненими і їхнє залякування». Взагалі, до запровадження належної правової регламентації антитерористичного підрозділу Департаменту відповідно до покладених на нього чинним законодавством завдань (і виключно у цих межах, без невиправданого втручання в сферу кримінально-виконавчих відносин) не може бути й мови про існування такого формування.³

Відповідно до статті 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» до складу Державної виконавчої служби входять воєнізовані формування. Згідно зі статтею 12 цього Закону воєнізовані формування — це підрозділи, які відповідно до закону діють у складі органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, призначені для їх охорони та запобігання і припинення дій, що дезорганізують роботу вправних установ. У ст. 392 КК України передбачено, що діями, які дезор-

³ Щорічна доповідь «Права людини в Україні — 2008», Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харків, «Права людини», 2009, стор. 276–277.

ганізують роботу виправних установ, є тероризування у виправних установах засуджених або напад на адміністрацію, а також організація з цією метою організованої групи або активна участь у такій групі, вчинені особами, які відбувають покарання у виді обмеження чи позбавлення волі. У кримінальному праві під тероризуванням засуджених розуміється застосування до них фізичного насильства або погрози їх застосування; напад на адміністрацію — це вчинення щодо неї насильницьких дій, а також погроза застосування насильства.⁴

Отже, першим ключовим моментом у функціонуванні воєнізованих формувань в кримінально-виконавчій службі є сфера їх призначення, обмежена двома напрямками: 1) охорона об'єктів; 2) запобігання та припинення дій, визначених у ст. 392 КК. Тобто, будь-які висловлювання або інші порушення порядку та умов виконання-відбування покарання, включаючи й невиконання вимог режиму, не підпадають під сферу впливу воєнізованих формувань. Другий ключовий момент — це потреба у наявності спеціального закону, що визначав би функціонування таких підрозділів спеціального призначення.⁵

Єдиною законодавчою підставою для цього в теперішній час є Закон України від 20.03.2003 р. «Про боротьбу з тероризмом». Згідно з цим актом, тероризм — це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей; терористичний акт — злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 КК України. Стаття 4 Закону визначає суб'єктів боротьби з тероризмом, до числа яких віднесено й Департамент.⁶

Іншими словами, в межах своєї компетенції Департамент може боротися із тероризмом. Частина шоста статті 5 цього Закону передбачає, що

---

⁴ Яковець І. С. Існування та дія спецпідрозділів та груп швидкого реагування. Розкриття злочинів. // Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / В. А. Бадира, О. П. Букалов, А. П. Гель, М. В. Романов, І. С. Яковець; За загальною редакцією Є. Ю. Захарова. Харківська правозахисна група. — Харків: Права людини, 2009. — стор. 102–108.

⁵ Там же.

⁶ Там же.

Департамент здійснює заходи щодо запобігання та припинення злочинів терористичної спрямованості на об'єктах КВС. А запобігання таке здійснює спеціальний антитерористичний підрозділ, положення про який було затверджено наказом Департаменту від 10.10.2005 р. № 167 (zareєстровано у Мін'юсті України 16.02.2006 за № 138/12012). Все ніби добре, але пункт 3.5 цього наказу серед функцій антитерористичного підрозділу передбачав проведення оглядів і обшуків засуджених та осіб, узятих під варту, їх речей, оглядів інших осіб та їхніх речей, транспортних засобів, які знаходяться на територіях установ КВС, підприємств установ виконання покарань і на прилеглих до них територіях, а також вилучення заборонених речей і документів. Саме це і стало на практиці основною роботою даного антитерористичного підрозділу.⁷

Рішення про державну реєстрацію зазначеного наказу було скасовано на підставі Висновку Міністерства юстиції № 15/88 від 24.12.2007 р., наказ № 167 виключено з Державного реєстру нормативно-правових актів 14.01.2008 р. Натомість, практика свідчить, що скасування державної реєстрації акту про підрозділи спеціального призначення аж ніяк не свідчить про розформування останніх, принаймні, саме це вбачається з офіційних заяв керівництва Департаменту. Так, у прес-релізі щодо інформації, висвітленої у засобах масової інформації про події в Маневицькій виправній колонії (№ 42) від 25 жовтня 2008 року (через 10 місяців після скасування наказу), зазначається: «Підрозділи спеціального призначення та групи швидкого реагування до установи не вводилися». Фактичне існування підрозділів спеціального призначення підтверджується й п. 58 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Департаменту від 25.12.2003 № 275 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 31 грудня 2003 р. за № 1277/8598), який й досі залишився без відповідних змін. Цей пункт дозволяє Департаменту стверджувати, що підрозділи спеціального призначення просто надають допомогу у проведенні обшуків засуджених, без будь-якого застосування фізичної сили.⁸

⁷ Яковець І. С. Існування та дія спецпідрозділів та груп швидкого реагування. Розкриття злочинів. // Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / В. А. Бадира, О. П. Букалов, А. П. Гель, М. В. Романов, І. С. Яковець; За загальною редакцією Є. Ю. Захарова. Харківська правозахисна група. — Харків: Права людини, 2009. — стор. 102–108.

⁸ Там же.

Нарешті 3 липня 2013 року був винесений наказ Міністерства юстиції України № 1325/5, яким було затверджено Положення про територіальне (міжрегіональне) воєнізоване формування Державної кримінально-виконавчої служби України, який регламентував порядок застосування спеціальних підрозділів у тюрмах України.

Незважаючи на відсутність відповідного нормативного акту у досить значний проміжок часу з 24.12.2007 року по 03.07.2013 року, на практиці спеціальні підрозділи по боротьбі з тероризмом неодноразово застосовувалися як спосіб залякування засуджених.

Практика застосування спеціальних підрозділів для побиття засуджених у виправних колоніях України неодноразово згадувалася у статтях експертів Харківської правозахисної групи. Зокрема, масове побиття засуджених було відмічене у Сімферопольському СІЗО:

«Бійці спеціального підрозділу Державної пенітенціарної служби, що знаходяться в СІЗО міста Сімферополь за наказом керівництва Державної пенітенціарної служби, інформаційна служба відомства *повідомила*⁹, що бійці діють в рамках операції «ЩИТ».

Нам стали відомі прізвища жертв масового побиття (інформація отримана з декількох джерел і потребує ретельної перевірки):

- 1) Рудий Сергій Михайлович, 1960 року народження — перебиті ноги.
- 2) Козлов Сергій Олександрович, 1984 року народження — камера № 24 — відбита нирка.

Також побиті:

- 3) Кутовой Володимир Володимирович.
- 4) Луговой С. В.
- 5) Єлісєєв Д. В.
- 6) Оніщенко Едуард Олександрович.
- 7) Ганієв Руслан — сидить у карцері, за відмову роздягтися «на продолі» перед камерами № 162X і № 155X».¹⁰

Аналогічний випадок також був зафіксований у Дніпропетровській виправній колонії № 89:

«Як нам стало відомо, 05.07.11 р. бійці спецпідрозділу Державної пенітенціарної служби були застосовані під час масового побиття і залякування засуджених 89-ї колонії міста Дніпропетровська.

---

⁹ <http://kvs.crimea.ua/>

¹⁰ <http://khp.org/index.php?id=1305032377>

Побиттю сприяв, а можливо й брав у ньому активну участь, також персонал установи, а саме:

1. Майор Державної пенітенціарної служби (ДПС) Легкобик Валентин Валентинович, відповідальний за дільницю, в якій розташовані камери довічно ув'язнених, дільниця посиленого контролю, розміщення камерного типу і дисциплінарний ізолятор.
2. Лейтенант ДПС Хоменко Андрій Леонідович, співробітник внутрішньої безпеки установи;
3. Насевич Олександр Миколайович начальник відділення;
4. Підполковник ДПС Мартинов Ігор Генадієвич, тимчасово виконуючий обов'язки начальника установи.

Були жорстоко побиті засуджені:

1. Калугін Юрій Іванович, що відбуває довічне ув'язнення;
2. Дзесів Олександр Вікторович;
3. Урцов Григорій Григорієвич;
4. Тимошенко Сергій Олександрович;
5. Погорелов Анатолій Іванович;
6. Дуднік Михайло Едуардович;
7. Бондаренко Роман Володимирович;
8. Ісаков Олександр Євгенієвич;
9. Костецький Андрій Михайлович;
10. Кутляєв Вадим Іванович;
11. Рижих Олександр Володимирович;
12. Мушинський В'ячеслав Іванович;
13. Гераськін Олександр Валерієвич;
14. Стоян Володимир Євгенієвич;
15. Романенко Дмитро Олегович».¹¹

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях стосовно України також вказував на проблему застосування спеціальних підрозділів у тюрмах. Так, у рішенні по справі *Давидов та інші проти України (Davydov and others v. Ukraine, no.no. 17674/02, 39081/02)* ЄСПЛ знайшов порушення Статті 3 Європейської конвенції з прав людини стосовно масового побиття засуджених в Ізяславській виправній колонії № 58 у 2001 році, та відсутності належного розслідування за фактом побиття. У своєму рішенні ЄСПЛ зазначив: «Суд також визнає, що надмірну силу застосовували до засуджених безпідставно і незаконно. Сила і спеціальні засоби застосовувалися без

---

¹¹ <http://khp.org/index.php?id=1309969087>

наявності для цього розумних підстав і всупереч міжнародним стандартам застосування сили і спецзасобів (див. пункти 101–102 і 108 вище). Суд також вважає, що спосіб, у який проводилися ці навчання, неминуче мав своїм наслідком травмування і приниження засуджених. Це було наслідком не лише надмірного застосування сили бійцями, які намагалися таким чином забезпечити дотримання стислих строків, у які треба було провести перевірки в камерах, а й наслідком того, що засуджених витягували з камер, «підганяли», виштовхуючи з камер, а також наслідком виконання безпідставних і принизливих наказів посадових осіб, які брали участь у цих навчаннях. Серед принизливих наказів був наказ заявникам роздягтися догола і присягтися перед іншими виконувати вимоги адміністрації колонії і не порушувати режим виконання покарання. Якщо заявники чинили опір, відмовлялися виконати накази бійців або недостатньо швидко, як вважали бійці, виконували їхні накази чи реагували на раптову перевірку камери, заявникам завдавали тілесних ушкоджень (див. пункти 212–214 і 226–227 вище).¹²

«Суд вважає, що застосування надмірної сили і спецзасобів, таких як шоломи і маски, призначених приховати обличчя осіб, залучених у навчання, та виключити можливість їх упізнання чи ідентифікації (що практично унеможливило подальше звернення зі скаргами), у поєднанні із завданими тілесними ушкодженнями та принизливим способом, у який проводилися обшуки (див. пункти 207–220 і 222–230), спричинили фізичний і психічний біль чи страждання першому і другому заявникам під час першого навчання, а під час другого навчання — всім трьом заявникам».¹³

У рішенні по справі *Карабет та інші проти України (Karabet and others v. Ukraine; no.no. 38906/07, 52025/07)* ЄСПЛ у другий раз знайшов порушення Статті 3 Європейської конвенції з прав людини, яке стосувалося масового побиття засуджених в Ізяславській виправній колонії № 31 у 2007 році. Зокрема, у цьому рішенні ЄСПЛ відмітив:

«У даному випадку ні національні органи влади, ні заявники не оспорюють, що 22 січня 2007 року в Ізяславській тюрмі, де в той час відбували покарання заявники, було проведено операцію із забезпечення безпеки. Ця операція включала, зокрема, обшук приміщень в'язниці, обшук

---

¹² *Davydov and others v. Ukraine*, judgment of 1 June 2010, no.no. 17674/02, 3908 1/02, §266.

¹³ Там же, §269.

сорока одного ув'язненого, незазначені «профілактичні заходи безпеки для посилення порядку» і навчання (див., зокрема, пункт 15 вище).¹⁴ «За визнанням влади, зазначена операція проводилася без передбаченого законом контролю з боку обласного прокурора з нагляду за дотриманням законності у виправних установах».¹⁵

У обох справах *Давидов* та *Карабет* засуджені були піддані побиттю та жорсткому поводженню з боку спеціальних підрозділів по боротьбі з тероризмом після того, як вони направили скарги на неналежні умови тримання в Ізяславських колоніях, відповідно, № 58 та № 31.

Як можна побачити із вищезазначених рішень Європейського суду з прав людини, практика застосування спеціальних підрозділів по боротьбі з тероризмом для здійснення тиску на засуджених у виправник закладах України є досить поширеною.

Що ж стосується нового Положення, то його зміст викликає низку зауважень. Зокрема, якщо у попередньому Положенні, затвердженому наказом Департаменту від 10.10.2005 р. № 167, основні завдання Підрозділу включали в себе запобігання та припинення злочинів терористичної спрямованості на об'єктах кримінально-виконавчої системи, а також запобігання і припинення дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, то нове Положення було доповнене таким завданням, як участь у заходах щодо забезпечення режиму та його основних вимог в УВП і СІЗО.

На нашу думку, зазначена норма створює значні можливості для зловживань з боку адміністрації пенітенціарних установ щодо залучення спеціальних воєнізованих підрозділів для здійснення протиправного тиску на засуджених. Оскільки режим установ виконання покарань є досить широким поняттям, яке включає в себе навіть такі питання, як носіння засудженими одягу єдиного зразка, дотримання засудженими встановленого розпорядку дня, праця засуджених, зберігання засудженими речей і предметів, залишається невизначеним питання щодо того, у яких випадках порушення режиму відбування покарань можуть бути застосовані підрозділи спеціального призначення. Таким чином, у якості приводу для залучення спеціального підрозділу з метою залякування засуджених, адміністрація установи може вказувати, наприклад, несвоєчасний підйом або відбій засудженого. У зв'язку з цим, з метою запобіган-

¹⁴ *Karabet and others v. Ukraine*, judgment of 17 January 2012, no.no. 38906/07, 52025/07, §304.

¹⁵ Там же, §305.

ня зловживань з боку адміністрації установ, зазначене завдання підрозділів спеціального призначення має бути виключене з Положення.

Крім того, у пункті 3.1. Положення відсутня конкретизація дій, які можуть бути ознакою вчинення злочинів терористичної спрямованості, що також може сприяти досить широкому тлумаченню цього положення з боку адміністрації установи.

Негативним моментом нового Положення також є те, що в ньому була залишена норма, яка дозволяє проведення оглядів і обшуків території житлової та виробничої зон, речей засуджених і осіб, узятих під варту, оглядів інших осіб та їх речей, транспортних засобів, які знаходяться на території об'єктів ДКВС України, на якій встановлені режимні вимоги, а також вилучення заборонених речей і документів. Така ж сама норма містилася у попередньому Положенні, яке було скасоване через ряд порушень, зокрема, порушень зазначеної норми.

Серед позитивних аспектів нового Положення можна виділити норму, закріплену у пункті 6.7. згідно з якою під час проведення Підрозділом навчань, занять та тренувань, у тому числі з особовим складом груп швидкого реагування УВП і СІЗО, на об'єктах ДКВС України засуджені й особи, взяті під варту, до проведення зазначених заходів не залучаються.

Також важливе значення має принципово новий Розділ 7 Положення, який передбачає інформування громадськості про залучення підрозділу. Однак, на нашу думку, цей розділ також потребує доопрацювання, оскільки у ньому не закріплено процедуру та строки здійснення такого інформування.

Таким чином, як бачимо, нове Положення також потребує доопрацювання та виключення норм, які створюють передумови для здовживань у вигляді залучення спеціальних воєнізованих підрозділів для вчинення незаконного насильства над засудженими.

---

4. Передача Державної пенітенціарної служби України (колишній Державний Департамент України з питань виконання покарань) у відомство Міністерства юстиції України

У проекті Шостої періодичної доповіді Уряд України вказав на те, що на виконання рекомендації КПК, викладеної в Пункті 18 Висновків та рекомендацій, розроблених на 38-й сесії, Державна пенітенціарна служба Ук-

раїни (колишній Державний департамент України з питань виконання покарань) була передана у відомство Міністерству юстиції України, що було оформлено Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 394/2011, яким було затверджено положення «Про державну пенітенціарну службу України». Відповідно до цього положення Державна пенітенціарна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якої координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, проте Служба все ще залишається автономною структурою і не входить до складу Міністерства юстиції, як це вимагалось у стандарті.

Таким чином, зазначена рекомендація Комітету на сьогоднішній день не виконана у повній мірі.

5. Створення спеціальних навчальних програм для підготовки медичного персоналу, що працює з особами, які перебувають в місцях позбавлення свободи, відповідно до норм «Стамбульського протоколу»

Що стосується виконання рекомендації, викладеної Комітетом ООН у Пункті 22 Висновків та рекомендацій, розроблених на 38-й сесії, Уряд України не надав ніякої інформації щодо навчання та підготовки медичного персоналу, який працює з ув'язненими, направлених на виявлення слідів катувань та поганого поводження у відповідності з міжнародними стандартами, як викладено у «Стамбульському протоколі».

Відповідно, можна зробити висновки, що на сьогоднішній день в Україні не розроблена система спеціальної підготовки медичного персоналу, яка б відповідала вимогам, викладеним у «Стамбульському протоколі», а освітні стандарти відстають від вимог Комітету ООН.

Для того, щоб зробити висновок щодо того, які законодавчі акти потребують внесення змін для виконання цієї рекомендації, в першу чергу, необхідно проаналізувати загальні положення Стамбульського протоколу, які закріплюють процедуру проведення медичного огляду особи, яка подає скаргу на застосування до неї тортур та інших видів жорстокого поводження.

Відповідно до пункту 83 Стамбульського протоколу «Медичні експерти, які беруть участь у розслідуванні випадків тортур або жорстокого

поводження, повинні завжди керуватися найвищими етичними нормами і, зокрема, отримують усвідомлену згоду до проведення будь-якої експертизи та обстеження. Експертиза повинна відповідати встановленим стандартам медичної практики. Зокрема, огляд для цілей проведення експертизи повинен проводитися при закритих дверях під контролем медичного експерта та у відсутності агентів служб безпеки та інших державних офіційних осіб. Медичний експерт повинен оперативної підготувати точний письмовий звіт. У цьому звіті має бути вказано принаймні наступне:

- а) Обставини опитування. Прізвище обстежуваного, а також прізвища, ступінь споріднення або зв'язок з даною справою осіб, присутніх під час проведення експертизи; точний час і дата; місце, характер і адреса установи (включаючи, по можливості, номер кімнати), де проводиться експертиза (наприклад, пенітенціарний центр, клініка, будинок); всі відповідні обставини, наявні на момент проведення експертизи (наприклад, характер будь-яких гамівних пристосувань під час прибуття або під час проведення експертизи, присутність співробітників служб безпеки під час проведення експертизи, поведінка осіб, супроводжуючих ув'язненого, погрожуючі висловлювання на адресу особи, що проводить експертизу); і будь-які інші факти, які стосуються справи.
- б) Передісторія. Докладний звіт про те, що сталося з обстежуваним, заснований на його опитуванні, включаючи методи можливих тортур або жорстокого поводження, час застосування ймовірних тортур або жорстокого поводження і всі скарги на фізичні чи психологічні симптоми.
- в) Фізичне і психологічне обстеження. Звіт про всі фізичні і психологічні симптоми, виявлені при медичному обстеженні, включаючи відповідні діагностичні аналізи і, по можливості, кольорові фотографії всіх тілесних ушкоджень.
- г) Висновок. Думка щодо ймовірності зв'язку виявлених фізичних та психологічних симптомів з можливим застосуванням тортур, або жорстокого поводження. Повинна виноситися рекомендація щодо будь-якого необхідного лікування та психологічної допомоги та / або необхідності подальшого обстеження.
- д) Інформація про автора звіту. У звіті повинні міститися прізвища осіб, які проводили експертизу, та їх підписи».

Проаналізувавши законодавство України, яке регулює порядок обстеження осіб, що знаходяться у місцях позбавлення свободи на пред-

мет виявлення у них тілесних ушкоджень, що можуть свідчити про застосування до них тортур та інших видів жорстокого поводження, можна побачити наступне.

Згідно з Порядком взаємодії закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги засудженим, затвердженого спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України № 710/5/343 від 10.05.2012:

«2.1. Усі особи, які прибули до УВП Державної кримінально-виконавчої служби України, проходять первинний медичний огляд з метою виявлення осіб, яким заподіяно тілесні ушкодження та які становлять епідемічну загрозу для оточення або потребують невідкладної медичної допомоги.

Результати первинного медичного огляду новоприбулої до УВП особи фіксуються у медичній карті (форма № 025/о) (далі — медична карта ф.025), яка надсилається зі слідчого ізолятора разом з особовою справою засудженої особи.

У разі виявлення у засудженої особи тілесних ушкоджень медичним працівником негайно повідомляється про це керівництво УВП і складається довідка у трьох примірниках, у якій детально описується характер ушкоджень, їх розміри та розташування. Два примірники довідки долучаються до матеріалів особової справи та медичної карти ф.025, а третій примірник надається їй на руки.

Про факт виявлення тілесних ушкоджень у засудженої особи керівництво УВП упродовж доби з моменту виявлення тілесних ушкоджень письмово інформує прокурора, а також фіксує у журналі обліку виявлення тілесних ушкоджень в осіб, які прибули до УВП (додаток до Порядку).

2.2. Усі особи, які вибувають з УВП, проходять медичний огляд з проведенням флюорографічного обстеження (крім осіб, яким флюорографічне обстеження було проведено менше ніж 11 місяців тому). Після закінчення огляду робиться висновок щодо стану здоров'я кожного, хто вибуває, який заноситься у медичну карту ф.025.

Медичний працівник, який здійснював огляд, ставить свій підпис під висновком на відкритій довідці особової справи засудженої особи, яка вибуває з УВП».

Журнал обліку виявлення тілесних ушкоджень в осіб, які прибули до УВП, що додається до вищезазначеного Порядку, повинен містити наступні відомості:

- 1) дата і час виявлення тілесних ушкоджень; 2) П.І.Б. та дата народження особи, у якої виявлено тілесні ушкодження, найменування установи, з якої прибула особа; 3) обставини події, час і місце заподіяння тілесних ушкоджень; 4) Прізвище (найменування посади) особи, яка, на думку потерпілого, заподіяла йому тілесні ушкодження; 5) дата, час і дані медичного працівника УВП, який проводив огляд потерпілого; 6) характер, розміри та локалізація виявлених тілесних ушкоджень; 7) дата, час та П.І.Б. чергового помічника начальника УВП, який отримав вказану інформацію; 8) дата і час направлення інформації прокурору, П.І.Б. службової особи, яка її підписала; 8) вжиті заходи та дата прийняття рішення за результатами перевірки.

Порівнюючи положення Стамбульського протоколу щодо проведення медичного огляду особи на предмет виявлення слідів тортур та жорстокого поводження, із положеннями вищезазначеного Порядку, можна зробити висновок про необхідність внесення змін до останнього з метою приведення його у відповідність до норм Стамбульського протоколу.

Зокрема, окрім відомостей, які зазначаються у Журналі обліку виявлення тілесних ушкоджень в осіб, які прибули до УВП, доцільно було б також зазначати відомості щодо всіх відповідних обставин, наявних на момент проведення медичного огляду особи (наприклад, характер будь-яких гамівних пристосувань під час прибуття або під час проведення огляду, присутність співробітників УВП під час проведення огляду, поведінка осіб, супроводжуючих ув'язненого, погрожуючі висловлювання на адресу особи, що проводить огляд). Крім того, норму пункту 2.1. Порядку, яка передбачає проведення медичного огляду новоприбулої до УВП особи, необхідно доповнити положенням, що передбачає необхідність фотографування усіх тілесних ушкоджень, які були виявлені на тілі такої особи.

Окрім Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги засудженим, зазначеного вище, порядок надання медичної допомоги особам, позбавленим свободи, регулюється також Порядком взаємодії закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги особам, узятим під варту,

затвердженим спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України № 239/5/104 від 10.02.2012 року, та Інструкцією про порядок надання медичної допомоги, використання лікувально-профілактичних закладів органів охорони здоров'я, залучення з цією метою їх медичного персоналу та проведення медичних експертиз у спеціально відведеному місці для тимчасового тримання (ізоляторі тимчасового тримання Відділу забезпечення досудового слідства Центрального управління Служби безпеки України), затвердженою спільним наказом Служби Безпеки України та Міністерства охорони здоров'я України № 178/268 від 11.05.2011 року.

Порядок взаємодії закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги особам, узятим під варту, містить аналогічні положення щодо виявлення і фіксування тілесних ушкоджень у осіб, які взяті під варту, що і Порядок взаємодії закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги засудженим.

Що стосується Інструкції від 11.05.2011 року, то відповідні пункти цього документу закріплюють наступне:

- «2.1. Затримані і взяті під варту особи одразу після прибуття до ІТТ ВЗДС проходять первинний медичний огляд з метою виявлення із їх числа осіб, які можуть становити епідемічну загрозу для оточуючих або потребують невідкладної медичної допомоги.
- 2.2. Первинний медичний огляд здійснює лікар або фельдшер ВЗДС (за їх відсутності — лікар невідкладної допомоги ВМУ) у спеціально обладнаній кімнаті. При первинному медичному огляді проводиться зовнішній огляд шкіри всього тіла, голови з метою виявлення травм і пошкоджень, а також можливих зовнішніх проявів венеричних та інфекційних захворювань, які можуть бути небезпечні для співкамерників. Відзначаються за наявності усі свіжі тілесні пошкодження, їх розмір, локалізація і за можливості строки давності й обставини їх виникнення, а також особливі прикмети (шрами, татування тощо). Про проведений первинний медичний огляд складається довідка, у висновках якої обов'язково повинні зазначатись відомості про стан здоров'я затриманих і взятих під варту осіб, можливість тримання їх в умовах ІТТ ВЗДС, яка долучається до документів затриманої особи або особової справи взятої під варту особи, та робиться запис про стан здоров'я в журналі обліку прийому хворих

затриманих і взятих під варту осіб. Особи з гострими інфекційними захворюваннями або з підозрою на них відразу після первинного медичного огляду ізолюються в окреме приміщення.

Якщо затримані й узяті під варту особи прибули з травмами, тілесними ушкодженнями або з явними ознаками захворювання, керівництво ВЗДС уживає заходів щодо їх негайного медичного огляду і надання невідкладної медичної допомоги. Про факт виявлення травм, тілесних ушкоджень або явних ознак захворювання керівництво ВЗДС повідомляє особу або орган, у провадженні якої перебуває кримінальна справа, та прокурора.»

Таким чином, проаналізувавши обидва ці документи, можна зробити наступний висновок про те, що жоден із зазначених нормативно-правових актів не відповідає у повній мірі положенням Стамбульського протоколу в частині забезпечення належного виявлення та фіксування слідів тортур та інших видів жорстокого поводження.

На сьогоднішній день також залишається невирішеним питання щодо психологічного обстеження осіб, які скаржаться про застосування до них тортур та жорстокого поводження. Зокрема, у ситуаціях, коли зовнішні фізичні сліди тортур (як то синці, подряпини, гематоми) можуть зникнути до моменту проведення обстеження особи, єдиною можливістю доведення обставини застосування тортур і жорстокого поводження є проведення психологічної експертизи.

Законодавство України у сфері виконання покарань, яке діє на сьогоднішній день, передбачає проведення психологічної роботи із засудженими особами та особами, щодо яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, з метою зменшення негативного впливу на особистість від перебування в умовах ізоляції від суспільства. Порядок проведення соціально-виховної роботи з такими особами регулюється Положенням про відділення соціально-психологічної служби та Типовими посадовими обов'язками психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора, затвердженими наказом Міністерства юстиції України № 2300/5 від 4 листопада 2013 року.

Жоден з цих документів не містить положень щодо можливості проведення психологічної експертизи у разі отримання від засудженої особи або особи, яка знаходиться під вартою, скарги на застосування тортур або інших видів жорстокого поводження.

У самому Стамбульському протоколі зазначено, що «мають місце групи симптомів та проявів психічної реакції, які з відповідною частотою спостерігаються та документуються по відношенню до осіб, які стали жертвами тортур».

Таким чином, на нашу думку, важливим кроком для приведення національного законодавства у відповідність до положень Стамбульського протоколу є прийняття нових нормативно-правових актів або внесення змін до існуючих нормативно-правових актів, які б закріплювали необхідність проведення психологічної експертизи у випадку скарг особи на застосування до неї тортур та інших видів жорстокого поводження.

Що стосується безпосередньо питання розробки навчальних програм для медичного персоналу, який працює із особами, позбавленими свободи, то, проаналізувавши всі нормативно-правові документи Міністерства охорони здоров'я України, так само як і нормативно-правові документи Державної пенітенціарної служби України, ми не знайшли жодного акта, або навіть окремої норми, які б передбачали необхідність проведення спеціального навчання медичного персоналу, який працює із засудженими особами та особами, взятими під варту, з метою удосконалення їх знань у сфері виявлення та фіксування слідів тортур та інших видів жорстокого поводження відповідно до положень Стамбульського протоколу.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що на сьогоднішній день в Україні не розроблено ніяких навчальних програм для медичного персоналу на виконання рекомендацій Комітету проти катувань, розроблених за результатами розгляду П'ятої періодичної доповіді України.

6. Поліпшення умов тримання в установах виконання покарань та забезпечення права засуджених на доступ до медичного обслуговування

Стосовно вимог щодо поліпшення умов тримання в установах виконання покарань, а також забезпечення права засуджених на доступ до медичного обслуговування, у проекті Шостої періодичної доповіді Уряд посилається на проект змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених в установах виконання покарань, який було затверджено 7 грудня 2011 р. на засіданні Кабінету

Міністрів України. Зазначений проект Закону України підготовлено з урахуванням стану справ, що склався у сфері розміщення існуючої кількості засуджених у виправних колоніях і слідчих ізоляторах, оскільки з 1 січня 2012 року набрала чинності норма Кримінально-виконавчого кодексу України, згідно з якою житлова площа на одну людину, засуджену до позбавлення волі або арешту, повинна становити 4 м² (в даний час 3 м²). Цим законопроектом передбачається перенесення терміну набрання чинності зазначеною вище нормою і встановлення цього терміну з 1 січня 2015 року. У зв'язку з цим для утримання існуючої кількості осіб, засуджених до позбавлення волі та арешту, необхідно збільшити норму житлової площі на одного засудженого до 4 м², у тому числі для їх блочного розміщення.

Згідно з інформацією, наданою Урядом, для вирішення проблеми з розміщенням осіб, узятих під варту, та засуджених, надання їм спеціалізованої медичної допомоги виданий відомчий наказ від 14.06.2010 № 191 (із змінами) «Про внесення змін до Переліку виправних колоній на території яких створюються ділянки слідчих ізоляторів», завдяки чому на території виправних колоній створені дільниці слідчих ізоляторів місткістю 2466 осіб (станом на 01.04.2012 в них містилося 1094 особи), з яких 404 — у спеціалізованих туберкульозних лікарнях, а також арештні будинки на 1077 місць на території 39 виправних колоній, куди зі слідчих ізоляторів переводяться засуджені до арешту, вироки яких вступили в законну силу. Протягом 2011 року створено дві ділянки слідчих ізоляторів в протитуберкульозних лікувальних закладах на 43 місця в Полтавській і Харківській областях. У I кварталі 2012 року кількість даних місць збільшено ще на 45. У зв'язку з обмеженим фінансуванням, створення ділянок слідчих ізоляторів на територіях інших спеціалізованих туберкульозних лікарень планується завершити протягом 2012–2015 років.

Крім того, Уряд зазначив, що на даний момент здійснюються відповідні заходи в рамках відомчих програм протидії захворюванню на туберкульоз в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДПСУ на 2012–2017 роки та програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 рр.

У свою чергу, ми маємо зазначити наступне.

Визнаючи критичну ситуацію, український уряд вирішив реформувати пенітенціарну систему для того, щоб наблизитися до європейських

стандартів. 29 квітня 2013 року Кабінетом міністрів була прийнята державна цільова програма реформування, розроблена Міністерством юстиції. Програма розрахована на чотири роки, 2013–2017, з приблизним бюджетом 6 млрд. грн. на вказаний період часу¹⁶. Також планується збільшити норму житлової площі і перейти від великих тюремних камер, які схожі на казарми для проживання групи людей, на блочну систему з порівняно невеликими камерами і меншою кількістю розміщених в них ув'язнених¹⁷. Іншою мірою, спрямованою на вирішення широко поширеної проблеми переповненості камер, є впровадження системи пробації, яка дає можливість накласти покарання без необхідності садити у в'язницю засудженого. Системи «взяття під варту» західних країн широко використовують метод електронного моніторингу через «електронні браслети», що також дозволяє розвантажити місця досудового утримання під вартою (укр. СІЗО — слідчий ізолятор), які особливо страждають від переповненості. Досі, перенаселеність у цих установах була навіть санкціонована законом. Відповідно до статті 11 Закону «Про попереднє ув'язнення» кожен затриманий повинен мати вільний простір не менше 2,5 квадратних метрів. Норма в 2,5 квадратних метра на особу не лише порушує міжнародні стандарти, але часто Державна пенітенціарна служба України, не в змозі забезпечити навіть цю норму через відсутність достатнього місця для ув'язнених. У 2012 році СІЗО в Києві та Донецьку були сильно переповнені, в першому випадку максимальна місткість була перевищена на 37 відсотків, тоді як у другому в СІЗО утримувалося 2898 ув'язнених замість допустимих 1970.¹⁸

Проте, одним з основних перешкод на шляху вирішення проблеми хронічної переповненості є усунення будь-яких стимулів наповнювати пенітенціарні установи ув'язненими. Донині, відповідно до Закону України «Про штатну чисельність Державної пенітенціарної системи України», загальна кількість співробітників у слідчих ізоляторах і виправних установах залежить від загального числа ув'язнених із співвідношенням один до трьох. Тому велика кількість ув'язнених в інтересах Державної

---

¹⁶ http://www.ukrinform.ua/eng/news/penitentiary_service_reform_will_take_uah_6_billion_303962

¹⁷ Там же.

¹⁸ <http://ukrainianweek.com/Investigation/48620>

пенітенціарної служби України, яка таким чином забезпечує зайнятість своїх співробітників.

Крім того, необхідно також детально розглянути закони, які безпосередньо регулюють умови відбування покарань.

5 вересня 2013 року був прийнятий Закон України № 435-18 «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку і умов виконання покарань». Цим законом були внесені незначні позитивні зміни, націлені на розширення прав засуджених, зокрема, були внесені зміни до статті 92 КВК, згідно з якими вимоги роздільного тримання засуджених не поширюються також на засуджених до довічного позбавлення волі, які після відбуття двадцяти років покарання у приміщеннях камерного типу переведені до звичайних жилих приміщень мінімального рівня безпеки. Також були розширені права засуджених, які відбувають покарання у виховних колоніях. Зокрема, згідно зі статтею 143 КВК у редакції Закону України № 485-18 вони мають право на короткострокове побачення без обмежень та довгострокове побачення раз на місяць. У попередній редакції цієї статті такі засуджені мали право на одне короткострокове побачення на місяць та довгострокове побачення раз на три місяці. Крім того, засудженим, які відбувають покарання у виховних колоніях за постановою начальника колонії мають право отримати один раз на три місяці короткострокове побачення за межами виховної колонії.

Однак, окрім позитивних змін, зазначений закон обмежив існуючі на момент його прийняття права засуджених. Зокрема, стаття 59 Кримінально-виконавчого кодексу у редакції Закону України № 435-18 передбачає надання тривалих побачень особам, засудженим до обмеження волі, лише з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки).¹⁹ До прийняття Закону № 435-18 у цій статті був відсутній вичерпний перелік осіб, з якими засуджений до обмеження волі має право на тривале побачення.²⁰ Крім того, із статті 59 КВК було виключене право засуджених до обмеження волі на тимчасові перебування за межами гуртожитка у вільний від роботи час. Стаття 95 КВК біла доповнена частиною 3, згідно з якою під час тримання у дільниці карантину, діагностики та розподілу побачення за-

---

¹⁹ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-18>

²⁰ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ed20140101/page2>

судженням не надаються, крім побачень з адвокатом. Таким чином, було здійснене обмеження прав засуджених на повагу до їх приватного та сімейного життя, оскільки ця норма позбавила їх можливості отримувати навіть короткострокові побачення із близькими людьми. Відповідно до змін, внесених до частини 7 статті 102 КВК виявлені у засуджених гроші, цінності та інші речі в усіх випадках передаються в дохід держави. До частини 4 статті 107 були внесені зміни, що значно розширили перелік дій, які забороняється вчиняти засудженим. Зокрема, згідно з цими змінами засудженим, окрім раніше встановлених заборон, також забороняється: перебувати без дозволу адміністрації колонії у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють; завішувати чи міняти без дозволу адміністрації колонії спальні місця, а також обладнувати їх у комунально-побутових та інших службових або виробничих приміщеннях; готувати та вживати їжу в непередбачених для цього місцях, виносити продукти харчування з їдальні без дозволу адміністрації колонії; мати при собі предмети і речі в асортименті і кількості, що виходять за межі, встановлені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань; курити у дисциплінарних ізоляторах, карцерах, приміщеннях камерного типу (одиначних камерах) та виховних колоніях, а також у невідведених для цього місцях; надсилати та отримувати кореспонденцію всупереч порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань; наносити собі або іншим особам татування; тримати тварин; виготовляти, зберігати саморобні електроприлади та користуватися ними; самовільно перепланувати, змінювати конструктивні елементи будівель та споруд колонії, споруджувати на виробничих об'єктах різні об'єкти (лазні, пральні, душові, сейфи, будиночки, будки, приміщення та засоби для відпочинку, опалення).

При цьому, якщо деякі з цих заборон можуть бути виправдані вимогами безпеки (наприклад, заборона палити у невідведених місцях, наносити собі та іншим татування, виготовляти, зберігати саморобні електроприлади та користуватися ними), то наприклад, заборона мати при собі предмети і речі в асортименті і кількості, що виходять за межі, встановлені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує форму-

вання та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, не може бути пояснена вимогами забезпечення безпеки.

Відповідно до змін, внесених до статті 111 КВК, короткострокові виїзди за межі виправної колонії можуть надаватися лише засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоніях середнього рівня безпеки та виховних колоніях. Натомість, у попередній редакції ця стаття дозволяла так виїзди засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях.

Відповідно до змін, які були внесені до статті 134 КВК засудженим, які поміщаються до дисциплінарного ізолятора та карцеру забороняються не тільки побачення, а й телефонні розмови.

Таким чином, проаналізувавши вищезазначений закон, можна зробити висновок, що незважаючи на часткове поліпшення умов відбування покарань, у більшій частині він містить положення, які погіршують становище засуджених.

8 квітня 2014 року був прийнятий Закон України № 1186-VII «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів».

Прийняття цього закону передбачає значне розширення прав засуджених у порівнянні з існуючими раніше.

Зокрема, цим законом були внесені суттєві зміни до статті 8 КВК, яка містить перелік основних прав засуджених. Ці зміни закріпили обов'язок адміністрації установи чи органу, який виконує покарання, надати засудженому інформацію про його права і обов'язки та умови виконання покарання; право засуджених на отримання передач та бандеролей в установленому порядку; право на оплачувану працю з тривалістю робочого дня не більше 8 годин; право на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії; право на належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому законодавством. У статті 21 КВК був закріплений обов'язок утримання осіб, хворих на туберкульоз, в окремих приміщеннях від інших ув'язнених, що є однією із гарантій забезпечення права засуджених на охорону здоров'я.

Неможливо залишити поза увагою зміни, внесені до статті 24 КВК, яка регулює порядок відвідування установ виконання покарань. Так, коло осіб, які мають право на відвідування установ виконання покарань без спеціального дозволу (акредитації) було розширено за рахунок надання такого права членам громадських рад при центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань; представників засобів масової інформації, а також медичних працівників, які можуть бути залучені до такого візиту.

Внесенням змін до статті 51 КВК були розширені права засуджених до арешту, на яких поширюються всі права, обов'язки і заборони, які мають особи, засуджені до відбування покарання у вигляді позбавлення волі. До внесення змін засуджені до арешту не мали права звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами до державних органів, громадських організацій і службових осіб; отримувати грошові перекази; одержувати і відправляти листи та телеграми без обмеження їх кількості; отримувати побачення з близькими родичами.

Також були внесені зміни до статті 59 КВК, згідно з якими засудженим до обмеження волі було надано право мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них, гроші, мобільні телефони та аксесуари до них, цінні речі, користуватися грішми без обмежень; право користуватися засобами мобільного зв'язку; право одержувати короткострокові побачення без обмежень, а тривалі побачення — до трьох діб один раз на місяць з будь-якими особами; право одержувати правову допомогу, передбачену для осіб, засуджених до позбавлення волі. Таким чином, Законом України № 1186-VII від 08.04.2014 року була скасована раніше внесена Законом України № 435-VII від 05.09.2013 року норма, яка передбачала надання засудженим до обмеження волі тривалих побачень лише з близькими родичами.

Крім того, у статті 63 КВК було закріплене право засуджених до обмеження волі, які перебувають у лікарняних закладах, на отримання правової допомоги та користування мобільним зв'язком.

У статті 84 КВК було закріплене право засуджених військовослужбовців на користування мобільним зв'язком.

Також Законом України № 1186-VII від 08.04.2014 передбачається гарантування права засуджених на повагу до сімейного життя, оскільки стаття 93 КВК у редакції цього Закону закріплює, що засуджений до позбавлення волі відбуває весь строк покарання в одній виправній чи

виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження або місця постійного проживання родичів засудженого.

Важливим кроком для забезпечення права засуджених на повагу до особистого та приватного життя, на контакти із зовнішнім світом, так само як і права на подання заяв і скарг на дії адміністрації виправного закладу є закріплення у статтях 99, 100, 110, 142 права на користування мобільним зв'язком та глобальною мережею Інтернет. Однак, необхідно зауважити, що на сьогоднішній день Державна Пенітенціарна служба України не вирішила питання щодо практичного забезпечення реалізації зазначеного права.

Необхідно також відзначити зміни, які були внесені до частини 3 статті 110 КВК згідно з якими засудженому забезпечується можливість спілкування з адвокатом та іншим фахівцем у галузі права в приміщенні без суцільного розмежовуючого захисного скла за їх згодою, а також закріплено право на отримання правової допомоги для засуджених, що перебувають на лікуванні у стаціонарних закладах охорони здоров'я. Також на позитивну оцінку заслуговує нововведення у статті 113 КВК, відповідно до якого засуджений має право передати кореспонденцію захиснику у кримінальному провадженні безпосередньо під час побачення з ним.

Також Законом України № 1186-VII від 08.04.2014 року були розширені соціально-економічні права засуджених. Зокрема, у статтю 118 КВК були внесені зміни, згідно з якими засуджені залучаються до оплачуваної праці та мають право працювати в місцях і на роботах, визначених адміністрацією колонії. У попередній редакції цієї статті засуджені повинні були працювати лише в місцях і на роботах, визначених адміністрацією колонії.

Крім того, у статті 122 КВК було закріплено, що час роботи засуджених у період відбування ними покарання у вигляді позбавлення волі зараховується у стаж роботи для призначення трудових пенсій.

Слід також відзначити, що Законом України № 1186-VII від 08.04.2014 року була скасована заборона на телефонні розмови засудженим під час тримання у дисциплінарному ізоляторі та карцері, яка була встановлена Законом України № 435-VII від 05.09.2013 року.

Що стосується забезпечення прав засуджених на медичну допомогу, то Закон України № 1186-VII від 08.04.2014 року також вніс деякі позитивні зміни у цій сфері.

Так, згідно з частиною 5 статті 116 КВК у новій редакції засуджені отримали право звертатися за консультацією і лікуванням до закладів охорони здоров'я, що мають ліцензію Міністерства охорони здоров'я України, які надають платні медичні послуги та не віднесені до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. У разі необхідності лікування в умовах стаціонару засуджений має право отримувати медичну допомогу і лікування, в тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких, у зазначених закладах охорони здоров'я. Підставою для надання такої медичної допомоги є угода про надання медичних послуг, укладена між закладом охорони здоров'я та рідними чи близькими, або захисником засудженого, його законним представником.

До введення в дію Закону України № 1186-VII від 08.04.2014 діяла норма, яка не закріплювала права засуджених звертатися за консультацією і лікуванням до закладів охорони здоров'я, які не віднесені до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Таким чином, засуджені були позбавлені можливості отримати медичну допомогу у закладах охорони здоров'я, які не підвідомчі Державній Пенітенціарній службі України.

Незважаючи на зазначені позитивні зміни, які були внесені до законодавства України щодо забезпечення прав засуджених на медичну допомогу, фактична ситуація в галузі охорони здоров'я в українських пенітенціарних закладах, як і раніше, критична. Через хронічне недофінансування спостерігається брак кваліфікованого медичного персоналу, медичне обладнання для виявлення різних захворювань часто відсутнє, і в слідчих ізоляторах часто закінчуються ліки, які терміново необхідні для лікування хворих. Враховуючи високу частку укладених з інфекційними захворюваннями та іншими хронічними хворобами, лікарняні палати в пенітенціарних установах перевантажені.²¹ Але навіть тяжкохворі ув'язнені, тюремне ув'язнення яких загрожує їх життю, не звільняються. Крім того, не проводяться медичні огляди на регулярній основі. Найостанніші зусилля, зроблені для реформування Державної пенітенціарної служби України, також спрямовані на покращення інфраструктури

---

²¹ <http://khpq.org/en/index.php?id=1358889278> (last access 9 July 2013).

охорони здоров'я в місцях утримання під вартою з метою забезпечення доступу ув'язнених до найсучаснішої медичної допомоги.

10 лютого 2012 року Міністерством юстиції України та Міністерством охорони здоров'я України видано спільний наказ. Ним затверджено Порядок взаємодії медичних частин Державної кримінально-виконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги особам, узятим під варту. Цей наказ надає особам, які утримуються під вартою в СІЗО, право на вільний вибір лікаря установ охорони здоров'я. Хоча прийняття цього нормативного акта є певним позитивним кроком, але скористатися правом на вільний вибір лікаря можуть лише ті особи, які мають кошти для цього, що є прямою дискримінацією, обумовленою законодавством.

Крім того, буде вжито низку заходів, що пропонують нові методи психологічного консультування та педагогічної підтримки для ув'язнених. Інша проблема, яка часто викликає заклопотаність, пов'язана з низькою кваліфікацією персоналу. У зв'язку з цим, з 2013 року реформа включає в себе новий набір персоналу і поліпшення процедури підготовки та підвищення кваліфікації співробітників пенітенціарних установ. Український уряд неодноразово оголошував про реформування пенітенціарної системи, так що треба чекати конкретних результатів в найближчому майбутньому.

Особливо гостро стає проблема забезпечення права на охорону здоров'я осіб, взятих під варту, та осіб, які відбувають покарання, які страждають важким захворюваннями. У кращому разі їх відправлять в одну з медичних установ ДПСУ. Однак останні часто не мають можливостей для належної медичної допомоги, і тоді, згідно із законом, укладеного повинні перевести в загальногромадянську лікарню для адекватного лікування. У більшості випадків адміністрація пенітенціарної установи не хоче це робити, і змусити її може тільки рішення ЄСПЛ про тимчасові заходи відповідно до правила 39 Регламенту ЄСПЛ. Це рішення зобов'язує державу перевести хворого ув'язненого в профільну загальногромадянську лікарню. У випадках, коли людина, що знаходиться під вартою чи відбуває покарання у місцях позбавлення волі (колонії), має важке захворювання, що входить до «Переліку захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів для звільнення від подальшого відбування покарання» (далі — «Перелік захворювань»), адекватна медична допомога має бути невідкладною. Перелік захворювань в основному містить

захворювання в невиліковній, і більше того, в термінальній стадії. У таких випадках відсутня можливість зберегти людині життя навіть за наявності найсучасніших методів діагностики та лікування. Фактично склалася практика, коли людей звільняють, коли вони знаходяться вже в передсмертному стані. Досудові і судові процедури звільнення від подальшого відбування покарання займають значний час, крім того, навіть у разі надходження до суду клопотання пенітенціарної установи про таке звільнення суд у багатьох випадках відмовляє в цьому. Таким хворим потрібна не тільки медична, але й паліативна допомога, надання якої взагалі не передбачено в місцях позбавлення волі. Такі випадки нерідко закінчуються тим, що хворий в'язень вмирає в колонії. Відповідно до позиції Верховного Суду України²², при вирішенні питання про звільнення суд, крім лікарського висновку, повинен враховувати тяжкість вчиненого злочину, поведінку засудженого під час відбування покарання, ставлення до праці (облік цієї обставини представляється особливо необґрунтованим щодо людей, які страждають важкими захворюваннями, при наявності яких вони за станом здоров'я не здатні до праці), ступінь його виправлення та інші обставини. Не маючи будь-яких обмежень свого розсуду з приводу звільнення особи через хворобу, в деяких випадках суди по кілька разів відмовляють у задоволенні таких подань адміністрації колонії щодо людини, яка фактично перебуває на межі життя і смерті, в більшості випадків за відсутності необхідної медичної допомоги та догляду. Ще більш проблемною є ситуація для тих, хто страждає важким захворюванням ще до винесення вироку суду і знаходиться в СІЗО. Хоча можливість звільнення від покарання таких осіб передбачена тією ж самою статтею 84 КК України, її реалізація на практиці вкрай проблематична.

На відміну від звільнення людини, яка вже відбуває покарання, щодо підслідних та підсудних, які страждають на тяжке захворювання, відсутня Постанова Пленуму Верховного Суду України, яка давала б рекомендації судам з цього питання. Так чи інакше, звільнення осіб внаслідок хвороби під час кримінального провадження до вступу вироку в законну силу є винятком. Ця проблема ускладнюється ще тим, що СІЗО, в загальному випадку, гірше забезпечені медичним персоналом, приміщеннями та спеціальним обладнанням, ніж установи виконання покарань.

---

²² Постановление Пленума Верховного Суда Украины № 8 от 28.09.1973 г. «О практике применения судами законодательства об освобождении от отбывания наказания осужденных, которые заболели тяжелой болезнью» (с изм.)

Ще одним специфічним випадком порушення права на охорону здоров'я є ненадання медичної допомоги затриманим та таким, що містяться під вартою, особам, які вживають наркотики і мають залежність до них. Для тих з них, які є пацієнтами ЗПТ, це порушення відбувається у вигляді переривання цієї терапії, під час їх вміщення як в ІТТ, так і в СІЗО. Для тих осіб з цієї групи, які на момент затримання не були пацієнтами ЗПТ, але перебувають у стані абстиненції, повинна бути надана медична допомога відповідно до медичних Протоколів надання наркологічної медичної допомоги (детоксикація). Незважаючи на наявність спеціального нормативного акта, яким передбачено порядок забезпечення безперервності ЗПТ в разі затримання особи та ув'язнення її під варту, на практиці ненадання медичної допомоги такого роду є досить частим явищем і в окремих випадках призводить до летальних наслідків.

Також гострою є проблема забезпечення медичною допомогою, а в окремих випадках, й доглядом, осіб, які страждають важкими захворюваннями, при їх переводі з одного місця утримання під вартою в інше. Ця проблема посилюється не тільки неналежними умовами при перевезенні, а й недоступністю для будь-яких службовців особистої справи разом з медичними документами такої людини до його доставляння в пункт призначення. Негативним ефектом такої нормативної заборони на доступ до особистої справи є неможливість внесення до неї інформації про надану йому в дорозі медичну допомогу, а значить, і робить практично нездійсненним (крім невідкладних випадків наявності загрози для життя такої особи) і саме надання медичної допомоги. Відповідно до інформації ДПСУ медична документація (амбулаторні карти, історії хвороби тощо) знаходяться в опечатаному вигляді в особовій справі засудженого, доступ до якої адміністрації місця тимчасового утримання такої особи (СІЗО) заборонений без дозволу суду або відповідного прокурора. Таким чином, у разі, якщо особа страждає на яке-небудь хронічне захворювання, можливість її повноцінного лікування при транзитному переміщенні виключається.

Окрему проблему також представляє адміністративна підпорядкованість медичних працівників СІЗО та виправних установ їх адміністрації, яка неминуче призводить до ситуацій внутрішнього конфлікту інтересів, пов'язаного з їх «подвійним статусом» (одночасно медпрацівника і офіцера пенітенціарної служби). Відповідно, при необхідності надання медичної допомоги особі, яка має конфлікт з адміністрацією установи, з рази

тиску з боку адміністрації (свого роду покарання непокірного в'язня), обсяг такої допомоги може бути зменшений або вона зовсім не надається.

Серйозною проблемою є також відсутність у СІЗО належних умов для утримання жінок з дітьми грудного віку, а також неможливість забезпечити належну медичну допомогу дитині в умовах СІЗО. Кричущим випадком, що розкрив дану проблему, стала справа К., яка змушена була звернутися до ЄСПЛ з клопотанням про застосування термінових заходів, тому що медперсонал Харківського СІЗО не надавав їй тримісячному сину належну медичну допомогу через відсутність у штаті медичної частини СІЗО лікаря-педіатра²³. А педіатр установи МОЗ, на якого було покладено обов'язок спостерігати дітей в Харківському СІЗО відповідно до клінічних протоколів медичного спостереження за здоровою дитиною віком до 3 років, затверджених наказом МОЗ від 20.03.2008 р. № 149, не оглядав дитину тривалий час. Причина — що склалася практика відносин між адміністрацією СІЗО та поліклінікою, коли педіатри оглядають дітей, які перебувають у СІЗО з матерями, не на регулярній основі, а лише за зверненням самої адміністрації СІЗО. З цієї ж причини дитині не було зроблено необхідні щеплення. На жаль, слід зазначити, що це не єдиний випадок, коли дитина, що перебуває у СІЗО з матір'ю, не отримує необхідного їй лікування.

Таким чином, із вищезазначеного можна зробити висновок про те, що незважаючи на формальне забезпечення виконання рекомендацій Комітету щодо покращення умов тримання засуджених та надання їм медичної допомоги, на сьогоднішній день існує проблема з практичним втіленням у життя прийнятих норм законодавства. На вирішення цієї проблеми має бути націлена діяльність органів державної влади.

---

²³ <http://5.ua/newsline/245/0/55382/>

Розділ 2

Виконання висновків та рекомендацій Європейського комітету запобігання катуванням та поганому поведженню, наданих Україні¹

1. Деякі загальні проблеми

Стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню є однією із небагатьох прогресивних рушійних сил до змін національного в'язничного законодавства та пенітенціарної практики. Разом із стандартами Європейського суду з прав людини вони є справжніми противниками недоліків національної пенітенціарної системи. Водночас рекомендаційний характер стандартів КЗК не дозволяє їм досягнути максимально можливого потужного впливу на законодавство у сфері виконання покарань.

Разом з тим не варто забувати про «опосередковану обов'язковість» цих стандартів. Йдеться про безумовний авторитет Комітету для Європейського суду з прав людини, який досить часто звертається у своїх рішеннях до зауважень, висловлених за результатами візитів в Україну, та, зазвичай підтримуючи їх спрямованість та зміст, виносить рішення проти нашої держави. Ці рішення та необхідність сплати сатисфакції за ними стають наслідком нехтування урядом висловленими Комітетом рекомендаціями.

Забезпечення виконання зауважень цього органу також опирається на своєрідний «м'який тиск». Йдеться про самозалучення міжнародних структур, міжнародних та національних неурядових організацій до їх любіювання. Також вже сам факт візитів його делегаціями і «присором-

---

¹ Автор розділу — Вадим Човган.

лення» адміністрацій місць несвободи неприйнятними умовами тримання, поведженням з в'язнями, положеннями законодавства, який часто має суттєвий вплив на виконання рекомендацій. Цей підхід підсилюється й тим, що Комітет повторює свої рекомендації з року в рік та вимагає від національної влади ставати в незручну ситуацію виправдовування своєї «неслухняності» у своїх відповідях на зауваження доповідей Комітету.

Останні роками КЗК посилив свою активність стосовно установ Державної пенітенціарної служби України. Так, якщо більше ніж за 10 років (з 1998 по 2009 рік) ним було здійснено 7 візитів до України, з яких один не стосувався установ цього відомства, то з 2010 по початок 2014 року було 4 таких візити, в тому числі незаплановані візити *ad hoc*. До того ж, останні чотири роки візити проводяться щорічно: 2011, 2012, 2013, 2014. Вже стало майже традицією фокусування його саме на пенітенціарній сфері.

Це не дивно. Наприклад, спостереження, зроблені під час візиту 2012 року, перевершили навіть ті негативні висновки, що були зроблені під час його попередніх візитів. Цей візит став безпрецедентним за своєю «вибуховістю» не тільки за всю історію візитів Комітету до України, але й за всю історію його існування, а це ледь не 25 років візитів до 47 країн, що входять до Ради Європи.

Це твердження базується на тому факті, що за наслідками цього візиту і була розпочата процедура публічної заяви («public statement»), про що вказується у самій Доповіді. Таке право Комітету передбачається частиною 2 статті 10 Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню у разі, якщо національна влада відмовляється від співпраці або відмовляється поліпшити ситуацію з урахуванням рекомендацій Комітету. Власне, ці дії й вчинила Україна, про що йдеться у Доповіді.

Варто звернути увагу читача на той факт, що за весь час свого існування Комітет приймав рішення зробити публічну заяву всього стосовно трьох країн. Першою була Туреччина у зв'язку з бездіяльністю влади у боротьбі з неналежним поведженням у поліцейських відділках, другою — Росія у зв'язку із ситуацією у Чечні, де практикувалися масові катування у центрах для затриманих внаслідок російсько-чеченського воєнного конфлікту, а третьою, порівняно нещодавно, Греція, у першу чергу, у зв'язку з жахливими умовами тримання в спеціальних центрах для мігрантів (тривалість утримання, спільне тримання чоловіків із жін-

ками і т. ін.) та системним невиконанням рекомендацій Комітету у пенітенціарній сфері, яке супроводжувалося суттєвим погіршенням умов у в'язницях.

Таким чином, Україна може стати першою країною в історії КЗК, яка стане об'єктом публічної заяви Комітету внаслідок поганої співпраці для покращення ситуації у в'язницях. У цьому наша держава стала справді винятком. Зокрема, особливе схвилювання КЗК викликало нахабне залякування засуджених в'язничними адміністраціями (або іншими засудженими з їх спонукання) до, після та навіть під час його візиту. Такі дії здійснювалися з метою перешкоджання спілкуванню засуджених «не в тому напрямку» (в Олексіївській колонії № 25 та Стрижавській колонії № 81).

Однак це не єдиний мотив. Як видно з самої Доповіді, вона піднімає низку інших серйозних, системних проблем вітчизняної кримінально-виконавчої системи. Умови тримання у в'язницях, катування, неприпустиме ставлення персоналу до засуджених, умови їх праці, корупція, становище довічно позбавлених волі жінок та чоловіків та навіть незадовільні порядок та умови несення служби в'язничним персоналом, — усе це стало предметом занепокоєності Комітету.

Варто також зауважити, що КЗК взагалі не часто наслідуються говорити про катування у пенітенціарних установах. Здебільшого у його практиці зауваження про катування робляться щодо органів міліції та її відділків. Тим не менш, у Доповіді 2012 року описуються застосування катувань у виправних колоніях та на цьому робиться акцент стурбованості. Увага читача не повинна оминати й того факту, що лише Європейський суд з прав людини може офіційно визнати наявність чи відсутність катування у кожному конкретному випадку, а тому, відповідно, це не входить до компетенції Комітету. Однак він має право наголосити на тому, що певне поводження може потенційно розглядатися як катування, що він і зробив у п. 16 Доповіді (щодо Олексіївської колонії № 25), п. 17 (щодо Стрижавської виправної колонії № 81). У майбутньому такі його зауваження, як свідчить практика ЄСПЛ, з великою мірою вірогідності зможуть лягти в основу рішень проти України і, більше того, бути свого роду «доказами» наявності катувань в цих колоніях при встановленні порушень прав українських засуджених цим судом.

Візит 2012 року, як і доповідь про нього, вирізнялися також тим, що під час нього вперше в історії Комітету було знайдено знаряддя катування у в'язниці (у Стрижавській колонії № 81). Раніше це траплялося ли-

ше в міліцейських відділках. Фотографії цих предметів, до речі, доступні на сайті КЗК. Серед них дерев'яні палиці, загорнуті в папір або поліетиленову плівку, дерев'яне весло, що використовується для перемішування їжі на кухні та ін. Сміхотворним є пояснення в'язничної адміністрації, що все це використовувалося ними для підпирання рослин. Щоправда, делегація Комітету назвала такі твердження просто «відверто непереконливими».

Цікаво, що в неофіційному перекладі Державної пенітенціарної служби не містилося не тільки цих фотографій, а й взагалі вказівки на наявність додатків до Доповіді 2012 року, серед яких, зокрема, додаток з консолідованими рекомендаціями нашої країні (які в самій доповіді зазвичай лише виділяються, але не систематизуються) та згадані фотографії.

Вже у 2013 році було підтверджено, що ДПтС України не зробило висновку зі своїх попередніх помилок. Під час його візиту у жовтні 2013 року Комітет у деяких установах виконання покарань взагалі намагалися обдурити в прямому сенсі цього слова. Наприклад, це сталося в Стрижавській виправній колонії № 81, де під час візиту в 2012 році були висловлені серйозні побоювання через залякування після його закінчення окремих засуджених, які конфіденційно спілкувалися з делегацією КЗК. Незважаючи на цю прикру історію, стали відомі нові факти про те, що конфіденційні розмови із засудженими, яким приділяється таке величезне значення, прослуховувалися за допомогою спеціальних приладів. До того ж, ця сама хитрість, націлена, очевидно, на помсту певним засудженим і на ухилення від відповідальності посадових осіб, як здогадувався Комітет, була використана і у 2013 році.

Так само, як спробу обману, можна розцінювати і надання персоналом Криворізької виправної колонії № 3 та Дніпропетровського слідчого ізолятора неточної інформації про застосування службових собак до довічно ув'язнених осіб, що утримуються в них.

Схожим халатним контекстом характеризується співпраця з Комітетом щодо виконання його рекомендацій про необхідність внесення змін до вітчизняного законодавства, що буде показано у цьому розділі.

Свідченням того, що доповіді КЗК зовсім не є пріоритетом для пенітенціарного відомства, є те, що часто з року в рік ним повторюються одні й ті ж самі зауваження. ДПтС України (раніше таку ж політику втілював Державний департамент з питань виконання покарань) просто не хоче їх втілювати, відговорюючись, виправдовуючись та по-іншому ухиляючись

від їх виконання, про що буде сказано у тексті. При цьому зазвичай для імплементації стандартів достатньо лише політичної волі керівництва цього органу.

Звичайно, внесення змін до законів України, які часто також суперечать стандартам КЗК, не відноситься до компетенції ДПтС України. Однак йому слід було б почати хоча б зі зміни свого відомчого нормативного матеріалу. Крім того, з огляду на існуючу практику, пенітенціарна служба грає важливу роль у галузі законодавчих ініціатив Кабінету міністрів України у пенітенціарній сфері.

Шкода, що можливість впливати на ситуацію використовується не для того, щоб втілювати міжнародні стандарти, а для лобіювання під прикриттям прагнення покращення ситуації з правами людини своїх службових інтересів. По сьогодні службою не було розроблено жодного законопроекту, який би був спеціально спрямований на втілення рекомендацій КЗК, хоча, як свідчить проведений аналіз його доповідей за результатами візитів в Україну, в один лише КВК України мали б бути внесені десятки змін, не кажучи вже про інші акти, що стосуються пенітенціарної сфери.

Воно й не дивно, адже у Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України стандарти Комітету лише згадуються, однак, ніяк не окреслюються шляхи їх реалізації, не декларується навіть такий намір.

Усі ці обставини й наштовхнули нас на проведення цього дослідження, спрямованого на імплементацію тих рекомендацій, які стосуються необхідності змін нормативної бази.

Варто зазначити, що специфіка дослідження також в тому, що воно здійснювалося в час зміни великого масиву нормативного матеріалу у пенітенціарній сфері, а тому нами подекуди аналізуються й ті проекти нормативних документів, що готуються та мають перспективу бути прийнятими у майбутньому. Можна відразу сказати, що у цих проектах нормативних актів не прослідковуються наміри покращувати ситуацію, зокрема, із імплементацією рекомендацій Комітету. Особливе занепокоєння викликає такий монументальний для визначення внутрішнього життя в'язниць документ як Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Сподіваємося, що їх прийняття буде відкладено для належного і справжнього громадського обговорення із наявністю політичної волі щодо сприйняття висловлених рекомендацій громадськості, які

не були почуті під час «обговорення» ПВР УВП та зовсім не відбувалось при прийнятті скандальних ПВР СІЗО.

Аналіз пенітенціарного законодавства в світлі стандартів та рекомендацій КЗК здійснено у цьому розділі з урахуванням стану законодавства на 30 квітня 2014 року. Зокрема, враховані масштабні зміни до КВК України, які набули чинності 29 квітня 2014 року. Разом з тим рекомендації Доповіді КЗК за результатами його візиту в Україну 2013 року, яка була опублікована в той же день, розглядаються окремо в наступному розділі.

2. Контакти з зовнішнім світом

2.1. Побачення та телефонні розмови

Комітет приділяє суттєву увагу питанню контактів з зовнішнім світом. Їх важливість засвідчена і наукою в'язничного права, яка підтверджує, що підтримка контактів із зовнішнім світом позитивно впливає як на поведінку засудженого/ув'язненого під час перебування у межах пенітенціарної установи, так і після звільнення з цієї установи і реінтеграції у суспільство. Нещодавні дослідження вкотре підтверджують, що підтримка контактів має серйозний вплив на зниження рецидиву².

У Загальних стандартах Комітету (витяг з 2-ї Загальної доповіді 1992 року, пункт 51) зазначається:

«Для ув'язнених дуже важливо підтримувати належні контакти із зовнішнім світом. Насамперед, необхідно надати засудженим можливість зберігати свої стосунки з родиною та близькими друзями. Керівним принципом має стати сприяння контакту із зовнішнім світом; будь-які обмеження такого контакту повинні бути обґрунтовані виключно вищезгаданими інтересами безпеки на дискреційній основі або міркуваннями браку ресурсів.

Комітет бажає підкреслити в цьому контексті необхідність певної гнучкості щодо використання правил відвідувань і телефонних контактів стосовно таких ув'язнених, чії сім'ї живуть далеко (тим самим робить

---

² *Duwe G., Clark V. Blessed Be the Social Tie That Binds: The Effects of Prison Visitation on Offender Recidivism // Criminal Justice Policy Review. — 2013. — no. 24. — pp. 271–296.*

нереальним регулярні відвідування). Наприклад, таким в'язням може бути дозволено акумулювати час відвідувань і/або мають бути запропоновані поліпшені можливості для телефонних контактів зі своїми сім'ями».

Тобто це стандарт із загальною ідеєю — максимум контактів із зовнішнім світом в'язнів. Також у ньому міститься зауваження щодо обґрунтування обмежень контактів та необхідність гнучкості у порядку надання побачень, зокрема, можливість акумулювати невикористані побачення. Вже у світлі цього прослідковуються перші невідповідності, адже чинне національне законодавство не передбачає такої можливості, а це на практиці трактується як заборона. Це підтверджується й відсутністю імплементації цього стандарту у відповідності до Проекту ПВР, де зазначено, що «невикористані в поточному періоді побачення на наступний період не переносяться», при цьому не робиться ніяких винятків та гнучкості для осіб, які відбувають покарання далеко від своєї домівки (п. 14.1). Ця норма має бути замінена дозволом акумуляції побачень хоча б для осіб, які відбувають покарання не у регіоні проживання їхніх близьких.

Серйозною проблемою є наявність автоматичної заборони усім засудженим, які поміщаються до дисциплінарних ізоляторів, отримувати побачення, телефонні розмови. Законом від 05.09.2013 «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання» у частині 11 статті 134 КВК України була закріплена ще гірша, абсолютно відірвана від хороших в'язничних практик норма:

«Під час тримання в дисциплінарному ізоляторі, карцері або приміщенні камерного типу (одиначній камері) засудженим забороняються побачення, телефонні розмови, придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, одержання посилок (передач) і бандеролей, користування настільними іграми».

Раніше засудженим також було заборонено отримувати посилки (передачі) та бандеролі, але телефонні розмови не заборонялись. Але й у такому вигляді ця норма не була сумісна зі стандартами КЗК.

У Загальних стандартах, зокрема, міститься рекомендація (п. 61 21-ї Загальної доповіді 2011 року):

«Як це і з іншими режимами, які застосовуються до ув'язнених, принцип, що ув'язнений поміщений в одиначну камеру повинен підлягати

лише тим обмеженням, які необхідні для їх безпечного і впорядкованого утримання, повинен дотримуватись. Крім того, щоб мінімізувати негативні наслідки, до яких його застосування може призвести, повинні бути здійснені особливі зусилля стосовно тих, хто утримується в умовах тривалого одиночного ув'язнення і тих, хто перебуває тривалий строк в одиночній камері, як таких, що потребують особливої уваги. Не обов'язково застосовувати підхід «все або нічого». Кожне обмеження повинно застосовуватися тільки в разі потреби, яка відповідає оцінці небезпеки кожного в'язня». У цьому випадку під підходом «все або нічого» розуміється такий підхід, при якому усім засудженим забороняється вчиняти, чи не вчиняти якісь дії, володіти якимись предметами без будь-якої попередньої процедури індивідуалізації, тобто без можливості накладання таких обмежень тоді, коли вони дійсно необхідні. Натомість застосовується автоматичне обмеження у правах усіх засуджених з певним статусом (у цьому випадку, наприклад, статусом такого, що перебуває в ДІЗО, ПКТ).

Виходячи з вищенаведеного, заборона телефонних дзвінків усім особам, які перебувають в ДІЗО/ПКТ, суперечить Загальним стандартам Комітету. Так само їм суперечить і заборона побачень засудженим, які поміщаються до ДІЗО/ПКТ (одиночній камері), враховуючи відсутність жодних обґрунтувань для таких обмежень, а також їх автоматичний характер.

Це додатково підтверджується у Стандартах КЗК, а саме у п. 55 Загальної доповіді за 2011 рік наголошується на потребі дотримання принципу необхідності обмежень під час відбування дисциплінарного стягнення: «правило, що допускаються тільки обмеження, необхідні для безпечного і впорядкованого утримання ув'язненого та для вимог справедливості, в рівній мірі відноситься до ув'язнених, що знаходяться в одиночній камері (в контексті це означає не тільки одиночну, а й інші типи дисциплінарних камер, на що вказується самим КЗК. — *прим. авт.*)³. Відповідно, впродовж перебування в одиночній камері не повинно, наприклад, бути автоматичного позбавлення права на відвідування, телефонні дзвінки та листи... Так само, режим повинен

---

³ Зауважимо, що «одиночне ув'язнення» згідно з п. 54 11-ї Загальної доповіді не повинно тлумачитися буквально і може означати й утримання більше, ніж 1 особи в додатковій ізоляції, головною ж його ознакою є застосування «як наслідок рішення суду, як дисциплінарної санкції, як превентивний захід адміністративного характеру або для захисту відповідного засудженого».

бути достатньо гнучким, щоб дозволити пом'якшення будь-яких обмежень, які не є необхідними в окремих випадках».

Про це ж було наголошено у Доповіді про візит в Україну 2009 року (п. 150):

«Слід додати, що ув'язнені, які поміщаються в ДІЗО/карцер і ПКТ, є, як правило, автоматично позбавленими контактів із зовнішнім світом (тобто відвідувань, листів і телефонних дзвінків). **КЗК рекомендує українській владі вжити заходів для забезпечення того, щоб приміщення засуджених у ДІЗО/карцеру і ПКТ не включала в себе повну заборону на сімейні контакти** (див. також правило 60 (4) Європейські тюремних правил). **Будь-які обмеження сімейних контактів, як форма покарання повинні використовуватися тільки там, де порушення має відношення до таких контактів**» (виділення шрифту збережено).

Мова в останньому реченні йде про те, що якщо дисциплінарне стягнення було накладено внаслідок порушення порядку проведення побачень, то тільки тоді особу може бути обґрунтовано обмежено в побаченнях.

Щоправда, Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 24.04.2014 було дещо покращено ситуацію шляхом внесення змін до статті 134 КВК України та дозволу побачення під час перебування у ДІЗО, карцері або ПКТ із адвокатами або іншими фахівцями у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Зі схожих підстав необґрунтованим обмеженням є й заборона побачень засуджених під час тримання у дільниці карантину, діагностики та розподілу (крім побачень з адвокатом). Ця норма була внесена у законодавство нещодавнім репресивним законопроектом від 05.09.2013 «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання». Також у відповідності до нього, коло осіб, з якими засуджені до обмеження чи позбавлення волі мають право отримувати тривалі побачення та засуджені до довічного позбавлення волі короткострокові побачення, обмежено тепер близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки), що так само є неприпустимим, якщо приймати до уваги стандарт КЗК про недопустимість автоматичних обмежень прав ув'язнених.

Ця норма ускладнюватиме підтримання контактів із особами, які не входять до цього переліку, не кажучи вже про налагодження якихось корисних зв'язків. Якщо стосовно засуджених до позбавлення волі на певний строк проблематика, можливо, не є сильно вираженою, адже вони зможуть підтримувати контакт із такими особами хоча б під час короткострокових побачень, то довічно позбавлені волі можуть опинитися у ситуації серйозної дискримінації, оскільки, якщо у них немає родичів, то це означає, що вони не матимуть взагалі будь-яких побачень.

2.2. Умови та підстави проведення побачень

Багато зі стандартів Комітету, що були висловлені з приводу права на побачення як такого, а також умов проведення побачень стосуються довічно позбавлених волі. Однак суть цих стандартів залишається однаково застосовною і до позбавлених волі.

Для прикладу можемо почати з розгляду того, як Комітет поставився до проблем отримання побачень довічниками, а особливо і заборони тривалих побачень довічників, яку разом з тим нещодавно (24.04.2014) було скасовано прийняттям законопроекту № 4525 «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів».

У п. 92 Доповіді за результатами візиту в Україну в 2009 році Комітет зазначив:

«...заборона на отримання тривалих побачень довічно позбавлених волі повинна ґрунтуватися тільки на підставі оцінки індивідуального ризику», «мають бути здійснені спеціальні зусилля, щоб запобігти розпаду сімейних зв'язків ув'язнених, які відбувають довічне позбавлення волі. Українське законодавство продовжує вводити жорсткі обмеження на право на побачення для засуджених до довічного позбавлення волі», а також: «заборона на отримання тривалих побачень для довічно позбавлених волі повинна здійснюватися лише на підставі оцінки індивідуального ризику».

Взагалі необхідність врахування індивідуалізації в застосуванні правообмежень до засуджених взагалі вже давно перетворилася на стандарт Комітету та застосовується у багатьох Загальних доповідях.

Цей стандарт був неодноразово нагаданий й за результатами візитів до України, в тому числі й щодо довічно позбавлених волі. Наприклад,

у п. 75 Доповіді про візит КЗК до України в 2000 році вказується, що оцінка ризиків/ потреб засуджених до довічного ув'язнення повинна бути зроблена на індивідуальній основі.»

Особлива увага приділялася питанням відкритих умов проведення побачень (відсутність перегородок між особами, що знаходяться на побаченні, відсутність контролю розмови з боку персоналу установи і т. ін.).

У Меморандумі КЗК «Фактичне/ реальне довічне позбавлення волі» СРТ (2007) 55, підготовленому Й. В. Расмуссеном, вказується, що:

«Часті і тривалі побачення в умовах конфіденційності і фізичного контакту є ключовими (мається на увазі для підтримки сімейних зв'язків)...

(якщо є побоювання того, що)... побачення ставлять під загрозу безпеку, мають враховуватися можливості здійснення превентивних заходів, наприклад, читання кореспонденції чи обшуків перед і після побачень.

Негативні наслідки інституціоналізації для засуджених, які відбувають тривалі покарання, можуть бути менш вираженими, якщо вони будуть підготовлені до звільнення і якщо вони будуть здатні ефективно підтримувати контакти із зовнішнім світом...

Систематична заборона довічно засудженим отримувати побачення у відкритих умовах неприпустима. Надання або ненадання відкритих візитів має базуватися на оцінці індивідуального ризику».

Цікаво, що заборона тривалих побачень часто розглядається як така, що носить дискримінаційний з гендерної точки зору характер, адже довічно позбавленим волі жінкам такі побачення дозволяються.

Застосування автоматичних та негнучких обмежень, як втручання у право на приватність, що передбачене статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод в контексті ситуації довічно позбавлених волі, йде врозріз зі стандартами КЗК й з іншої точки зору. Обмеження візитів довічників та інших засуджених до позбавлення волі не є обґрунтованими і через умови, в яких вони проходять — нагляд та навіть прослуховування, скляна перегородка, як перепона для будь-якого фізичного контакту. Особливо підкреслимо, що наші наступні зауваження щодо умов проведення візитів практично повною мірою стосуватимуться як довічно позбавлених волі, так і всіх інших засуджених, а тому повинні бути взяті до уваги як такі, що вимагають відповідних змін нормативної бази в тому числі щодо них.

Як вказувалось, довічно ув'язнені автоматично позбавляються будь-якої можливості на отримання побачення в умовах, що дозволяють певну відкритість, фізичний контакт. Ця заборона поширюється на всіх ув'язнених даної категорії, незважаючи на їх поведінку і суспільну небезпеку, ставлення до праці, навчання. Серед іншого, вона суперечить стандартам Європейського суду з прав людини, незважаючи на те, що раніше Судом вже було встановлено порушення Україною своїх зобов'язань відповідно до Конвенції у цьому аспекті (див., наприклад, §44, *Trosin v. Ukraine*, no. 39758/05).

У цьому рішенні якраз вказано на дуже важливу для вітчизняної пенітенціарної практики ідею необхідності розвитку системи індивідуальної оцінки при покладанні обмежень на ув'язнених, які, між іншим, є змістом покарання (ст. 50 КК України). Суд висловив її наступним чином: «в даному випадку відповідними положеннями внутрішнього законодавства введені автоматичні обмеження на частоту і тривалість візитів всіх довічно ув'язнених і вони не припускають будь-яку ступінь гнучкості для визначення того, чи були такі жорсткі обмеження відповідними або дійсно необхідними в кожному конкретному випадку, навіть якщо вони і були застосовані до засуджених до найсуворішого покарання згідно з кримінальним законом. Суд вважає, що регулювання цих питань не може зводитися до негнучких обмежень, і держави повинні розвивати свої техніки оцінки пропорційності обмежень, що дозволить владі збалансувати конкуруючі індивідуальні та суспільні інтереси і врахувати особливості кожного окремого випадку» (п. 42). Подібні міркування були висловлені і щодо систематичної присутності співробітників установи під час візитів: «Таким чином, порядок проведення побачень з родичами, які негнучко регулюються законом без індивідуалізації процедури, не допускав ніякої приватності і виключав будь-який фізичний контакт між заявником і його відвідувачами. Манера, в якій проводилися побачення, була шкідливою для різних аспектів сімейного життя заявника, оскільки між заявником та кожним відвідувачем виникали різні відносини. Крім того, присутність співробітника в'язниці вплинуло на близькість зв'язку заявника з членами сім'ї... Суд вважає, що Держава не вживає необхідних заходів для забезпечення того, щоб приватні інтереси заявника в засіданні разом з сім'єю були належним чином збалансовані з відповідними громадськими інтересами в обмеженні контактів ув'язнених із зовнішнім світом. Крім того, він

вважає, що обмеження, на які він скаржився, не були обґрунтованими з урахуванням частоти і тривалості побачень з родичами..., а також порядку проведення цих візитів. Зі вказаних вище причин відбулося порушення статті 8 Конвенції» (§§46, 47).

Такий підхід цілком узгоджується з попередньою практикою Суду. В одному з найважливіших в пенітенціарній сфері рішень — *Діксон проти Сполученого Королівства* — Суд визнав, що регулювання таких питань не може ґрунтуватися на негнучких обмеженнях і тому держави, як очікується, повинні розвивати методики оцінки їх пропорційності і збалансувати конкуруючі індивідуальні та суспільні інтереси, враховувати особливості кожного окремого випадку (№ 44362 / 04, §§82–85).

Європейський суд має свій тест для оцінки обґрунтованості обмежень прав, закріплених у Конвенції, на відповідність їй, який стосується рівною мірою і обґрунтування обмежень прав засуджених⁴. Він включає три складових: а) передбаченість обмеження законом; б) відповідність цілям, визначеним у самій Конвенції; в) необхідність у демократичному суспільстві. У рамках цього тесту оцінюється співмірність або пропорційність кожного обмеження, обґрунтованість цілей, до яких воно прямує. До ідеї пропорційності входить також позначений стандарт «індивідуалізації» обмежень, що вимагає від кожної держави розробки техніки оцінки необхідності застосування правообмежень до громадян, зокрема, до засуджених. Що стосується останніх, то в практиці Суду простежується тенденція «додаткового» стандарту обмежень, під чим мається на увазі врахування пенологічних підстав для обмежень. Однак, навіть ці підстави повинні вписуватися в рамки вимог тесту з тим застереженням, що прецедентне право поки не сформувало стандарту з урахуванням того, що обмеження прав засуджених мають особливу природу, так як повинні узгоджуватися з цілями покарання і виконання покарання кожної окремої країни.

У зв'язку з цим слід зазначити, що Комітет, мабуть, з метою полегшення цього завдання і навіть доповнення / уточнення практики Суду, спеціально виклав своє бачення цього тесту щодо обґрунтованості обмежень, які застосовуються під час перебування ув'язнених в одиночному ув'язненні, що, загалом, стосується й інших обмежень. Усі обмеження,

---

⁴ Детальніше див.: *Човган В. О.* Стандарти обмежень прав засуджених в практиці Європейського суду з прав людини // Проблеми законності: зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. — Х.: Нац. ун-т «ЮАУ ім. Я. Мудрого». — 2013. — Вип. 122. — С. 251–258.

з його точки зору, повинні бути (далі представлені тільки ті формулювання, які однаково підходять для обмежень всіх засуджених):

- (а) пропорційні: будь-яке додаткове обмеження прав ув'язненого має бути пов'язане з фактичною або потенційною шкодою, яку може заподіяти або вже заподіяв засуджений своїми діями (чи шкодою, якої він може зазнати сам) в умовах в'язниці;
- (б) законні: інформація про обмеження повинна бути повідомлена у зрозумілій формі для всіх, хто може бути їм підданий. Закон повинен вказати конкретні обставини, за яких вони можуть бути покладені, осіб, які можуть їх застосовувати, процедуру, якій повинні слідувати ці особи, право ув'язненого впливати на прийняття рішення і робити клопотання в рамках цієї процедури (це очевидно стосується так званих правозастосовних обмежень, тобто тих, застосування яких залежить від адміністрації установи);
- (в) обґрунтованими.
- (г) необхідними: повинні застосовується тільки ті обмеження, які необхідні для безпечного і впорядкованого ув'язнення, і вони повинні бути справедливими. Відповідно, не повинно бути, наприклад, автоматичного позбавлення права на відвідування, телефонні дзвінки та листи або доступу до ресурсів, до яких вони, як правило, мають доступ (наприклад, матеріали для читання). Так само режим повинен бути достатньо гнучким, щоб дозволити зняття будь-яких обмежень, які не є необхідними в окремих випадках;
- (д) недискримінаційними: при застосуванні обмежень повинні прийматися до уваги не тільки всі відповідні обставини, а й не повинні прийматися зайві.

Питання стосовно техніки індивідуальної оцінки ризику, були окреслені ще в 2003 році у рекомендації Rec (2003)23 Комітету міністрів Ради Європи країнам-членам щодо управління ув'язненими з довічним терміном і великими термінами ув'язнення з боку адміністрації тюрем. У ній є окремий розділ, присвячений цій темі, у якому вказуються основні вимоги при оцінці такого ризику. Так, адміністрація місця позбавлення волі повинна визначати, чи представляє собою конкретний засуджений небезпеку для інших. Визначена ступінь небезпеки повинна враховувати шкоду (збитки) іншим ув'язненим, особам, які працюють в установі або відвідують в'язницю, чи суспільству і ймовірність втечі або вчинення но-

вого серйозного злочину. Повинні бути встановлені певні потреби, виходячи з особистих потреб і характеристик, пов'язаних із вчиненням злочину і поганою поведінкою («криміногенні потреби»). Значною мірою криміногенні потреби повинні бути спрямовані на зменшення злочинності і поганої поведінки ув'язнених як під час виконання покарання, так і після звільнення. Визначення початкового ризику і потреб має проводитися підготовленим відповідним чином персоналом і переважно в спеціальному центрі. Застосування повинно зробити рівень ризику і оцінки потреб інструментами для прийняття рішень з виконання покарань у виді довічного і тривалого ув'язнення. Так як ні ризику, ні криміногенні схильності не є по суті постійними характеристиками, оцінка ризику і нахилів повинна періодично повторюватися відповідно до вимог планування виконання покарання або за потребою. Оцінка ризику і нахилів повинна завжди відповідати управлінню ризиками та нахилами.

Також, пункт 22 цієї Рекомендації вказує, що побачення довічно ув'язненим повинні надаватися в умовах максимальної частоти і в умовах максимальної приватності. І тільки у випадку, якщо такі побачення можуть привести до загрози безпеці або на підставі індивідуальної оцінки ризиків, вони можуть бути піддані спеціальним заходам безпеки, таким як нагляд, обшуки, перевірка кореспонденції. При цьому слід зауважити, що тут мова навіть не йде про можливість обмеження, з цілями забезпечення безпеки, фізичного контакту між засудженими та особами, які прибувають на побачення, а лише про нагляд.

У тому ж ключі сформульовані положення Рекомендації R (82)17 Комітету міністрів Ради Європи країнам-членам РЄ щодо взяття під варту та утримання небезпечних злочинців, де урядам рекомендується: застосовувати, наскільки це можливо, звичайні правила утримання для небезпечних злочинців; застосовувати заходи безпеки тільки до тих меж, до яких вони дійсно потрібні та з урахуванням поваги до людської гідності і прав людини; забезпечити такий стан речей, при якому для вибору заходів безпеки беруться до уваги різні обставини; мати систему постійного аналізу для того, щоб рівень застосовуваних заходів безпеки не перевищував необхідного.

Умоглядним в світлі всіх цих стандартів є те, що в Україні індивідуалізація в застосуванні правообмежень і техніка перевірки їх обґрунтованості, оцінка індивідуального ризику, навіть не згадуються в кримінально-виконавчому законодавстві і не застосовуються на практиці.

Більш того, наш досвід показує, що керівництво Державної пенітенціарної служби України часто взагалі не знайоме з ідеєю необхідності індивідуалізації застосування правообмежень до засуджених і продовжує політику, яка базується на впровадженні автоматичних обмежень, які закріплені в законодавстві. Воно і не дивно, адже українське кримінально-виконавче законодавство в істотній своїй частині успадкувало ідеї, закладені ще в радянському виправно-трудоному законодавстві, а воно, у свою чергу, було розраховано на те, щоб «рівняти всіх засуджених під одну лінійку», забороняти за одним і тим же принципом — ґрунтуючись лише на статусі засудженого в колонії того чи іншого рівня безпеки. Практика тих часів, звичайно, показала неспроможність цієї ідеї, і взамін цього здійснювалася свого роду «індивідуалізація», що означало застосування того чи іншого обсягу правообмежень як чогось неофіційного і в залежності від заслуг засуджених перед адміністрацією. Зауважимо, що ми не заперечуємо наявності ідеї індивідуалізації виконання покарань, а лише її істотну обмеженість у визначенні правообмежень, що застосовуються до засуджених.

Таким чином, ідея індивідуальної оцінки ризиків, практичної техніки її здійснення є однією з ключових для належного втілення стандартів КЗК та й інших органів Ради Європи. Вона повинна мати серйозний вплив на кримінально-виконавче законодавство, особливо в тій частині, яка встановлює коло правообмежень, що застосовується до засуджених. Це стосується в тому числі й обмежень візитів, телефонних дзвінків засуджених, щодо яких повинні бути закріплені норми із можливістю дискреції адміністрації пенітенціарної установи щодо їх застосування, при чому повинні бути закріплені мінімальні гарантії отримання права з метою розумного обмеження цієї дискреції. Так, наприклад, може бути встановлена мінімальна кількість побачень засуджених, але й повинно бути вказано на можливість їх збільшення з урахуванням індивідуальної оцінки ризиків. Саме ризиків через призму оцінки поведінки, а не навпаки. Тобто, наприклад, надання чи ненадання побачення не повинні ставати частиною дисциплінарної практики, а при вирішенні питання про ненадання побачення повинні братися до уваги виключно ті ознаки, які характеризують ув'язненого як такого, що може представляти небезпеку оточуючим, але не те, що він «погано поведив себе» з адміністрацією установи.

Такий самий підхід повинен застосовуватись і щодо умов проведення побачень. Нагляд під час побачень, відгородження скляними переого-

родками, спілкування через телефонну трубку, інше обмеження контактів допустиме тільки на підставі індивідуальної оцінки ризиків заподіяння шкоди оточуючим.

З цього приводу варто також нагадати, що згідно з правилом 24.4 Європейських пенітенціарних правил «побачення повинні бути організовані таким чином, щоб надати ув'язненим можливість максимально природно підтримувати і зміцнювати сімейні відносини».

У той же час, окрім зазначених проблем з відкритістю побачень, відповідно до п. 46 ПВР, короткострокові побачення засуджених надаються з родичами та іншими особами **під наглядом представника адміністрації** установи виконання покарань. При цьому не допускається ніяких елементів гнучкості цього правила, не застосовується індивідуальна оцінка ризиків і потреб. Згідно з Додатком 14 до Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України (Наказ Мініюсту від 18.03.2013) у слідчих ізоляторах для надання короткострокових побачень засудженим до довічного позбавлення волі, які в них утримуються, а також особам, які притягаються до кримінальної відповідальності за вчинення особливо тяжких злочинів, кабіни для побачень **додатково обладнуються металевими ґратами**, дверима з механічним замком та кватиркою для зняття (надівання) наручників.

З усього сказаного можна зробити висновок про необхідність внесення змін щодо правила обов'язкового нагляду за проведенням побачень, який, в принципі, може здійснюватись, але поза межами чутності та в умовах, що не позбавляють можливості особистого контакту між особами, що прибули на побачення, та ув'язненими. Побачення може бути проведено без можливості особистого контакту на підставі оцінки індивідуального ризику.

Повинні бути змінені правила надання побачень, що закріплені у КВК України, зокрема, повинні бути переглянуті норми частоти побачень щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, у бік їх збільшення (хоча б один раз на тиждень, як це зроблено у більшості країн Європейського Союзу), а також включення до Кодексу норм, які дозволяли би **більш гнучко підходити до встановлення кількості побачень**. Сьогоднішня ж редакція КВК викликає запитання без відповідей на кшталт «Чому одне короткострокове побачення один раз на місяць, а не два?», «Чому одне тривале побачення раз на три місяці, а не на два з половиною, наприклад?».

При цьому не варто забувати, що збільшення кількості побачень може призвести тільки до позитивних наслідків з огляду на процитоване раніше дослідження. Як би скептично не оцінювалась ця теза, але суспільство само зацікавлено у якомога більшій кількості та відкритості умов побачень для засуджених.

Вона знаходить своє обґрунтування і у Стандартах КЗК. У відповідності до абз. 3 п. 3 11-ї Загальної доповіді за 2000 рік негативні ефекти ув'язнення для засуджених, які відбувають тривалі покарання, можуть бути зниженими, якщо засуджені будуть мати можливість належно підтримувати контакти із оточуючим світом.

Що стосується тривалих побачень для довічно позбавлених волі, то, як вказувалось, нещодавно їм нарешті було дозволено мати одне тривале побачення на три місяці. Разом з тим обсяг права на побачення цих засуджених, на думку Комітету, загалом повинен знаходитися на такому ж рівні, як і для інших засуджених. Така вимога підтверджується пунктом 100 Доповіді про візит до України у 2002 році, де вказувалось на необхідність зрівняння у правах на побачення довічно позбавлених волі та інших засуджених, пунктом 114 Доповіді про візит у 2005 році аналогічного змісту, пунктом 53 Доповіді КЗК за результатами візиту до України у 2012 році, де вказується: «...право на побачення (довічників. — прим. авт.) залишається занадто скромним. Крім того, довічно позбавлені волі були все ще позбавлені права на тривалі побачення, і короткострокові побачення дозволялись лише з близькими родичами та завжди відбувались в кабінках та через скляну перегородку. КЗК закликає українську владу внести подальші зміни до законодавства з метою приведення права довічно ув'язнених принаймні до такого самого рівня, що мають засуджені, що утримуються в умовах мінімального рівня безпеки. Будь-які обмеження (наприклад, організація побачень через перегородку, обмеження категорій відвідувачів, заборона тривалих побачень і т. д.) повинні бути суворо необхідними і застосовуватися на основі індивідуальної оцінки ризиків». Візити повинні проводитися «як правило... у відкритих умовах (наприклад, за столом), відвідування через перегородку має бути винятком» (п. 92 Доповіді про візит 2009 року).

Ще у Доповіді про візит 1998 року у п. 136 Комітетом зазначалось, про необхідність забезпечення належних людських контактів для цієї категорії засуджених. При цьому вказувалось, що у разі необхідності має бути змінено релевантне законодавство.

Відповідно, кількість цих побачень повинна бути зрівняна, однак, залишається незрозумілим, порівняно із якою категорією засуджених, адже ті, що відбувають покарання у дільниці соціальної реабілітації, і ті, що знаходяться, наприклад, в дільниці ресоціалізації, мають різні кількості дозволених побачень.

Загалом усі вищенаведені аргументи щодо необхідності більш відкритих умов проведення побачень повністю підходять до позбавлених волі на певний строк та осіб, взятих під варту. Побачення з ними повинно здійснюватися в конфіденційних умовах, з можливостями фізичного контакту, а закриті умови повинні бути винятком, а не правилом.

Додатково варто лише нагадати декілька рекомендацій Комітету з цього приводу.

Так, у п. 137 Доповіді про візит 2002 року Комітет вказує:

«КЗК не схвалює той факт, що короткострокові візити головним чином відбуваються в незручних скляних будках, де ув'язнені та їхні відвідувачі повинні користуватися телефоном... Приємним виключенням є кімната для побачень у СІЗО № 21 для неповнолітніх і «економічних» правопорушників. Цьому прикладу варто слідувати... Комітет схвалює плани... з метою перегляду умов, у яких проходять побачення, і якнайшвидшого забезпечення того, щоб побачення осіб, що перебувають у попередньому ув'язненні, і осіб, що відбувають покарання, відбувалися дедалі у більш відкритих умовах». У своїй відповіді на це зауваження національна влада відповіла: «Метою поліпшення безпосереднього контакту при короткострокових побаченнях, у Ромненській виправній колонії № 56 та Шосткінській виправній колонії № 66 було, як експеримент, демонтовано скляні перегородки, що розділяли ув'язнених та їхніх відвідувачів. Якщо експеримент виявиться успішним, будуть дані рекомендації зробити те ж саме в інших пенітенціарних установах».

У Доповіді про візит 2005 року КЗК вказав (п. 145):

«Як і раніше, короткострокові побачення проводяться в скляних будках, коли ув'язнені та відвідувачі розмовляють через скляну перегородку по телефону (деякі з яких, наприклад, у колонії № 65, несправні). Українська влада заявила в цьому зв'язку, що обладнання місць для побачень без скляної перегородки передбачено як частина робіт з реконструкції у відділеннях для побачень».

Рекомендація була знову видозмінена та повторена у доповіді 2009 року (п. 153):

«...змінити умови для короткотермінових візитів, з тим, щоб ув'язнені могли отримувати відвідування в досить відкритих умовах. Відкриті відвідування повинні бути правилом, а закриті — винятком. Такі винятки повинні базуватися на обґрунтованих і вмотивованих рішеннях з урахуванням індивідуальної оцінки потенційного ризику, пов'язаного з конкретним ув'язненим. Крім того, місткість кімнат короткострокових побачень повинна бути збільшена, щоб задовольнити потреби засуджених».

2.3. Контакти із зовнішнім світом осіб, що знаходяться у попередньому ув'язненні

Підстави та порядок проведення побачень для осіб, узятих під варту, не витримує ніякої критики. Не дивно, що КЗК неодноразово вказував на необхідність зміни підходу до контактів цієї категорії в'язнів.

Проблема має своїм джерелом декілька складових.

А) У відповідності до статті 12 Закону України «Про попереднє ув'язнення» побачення з родичами або іншими особами може⁵ надаватись взятим під варту адміністрацією місця попереднього ув'язнення лише з письмового дозволу слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження, не менше трьох разів на місяць. Дещо лицемірним виглядає остання частина диспозиції, вказуючи на те, що кількість побачень повинна бути не менше трьох на місяць. Насправді, якщо немає дозволу слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження, то немає й побачень, а тому така гарантія є примарною. Однак вона все ж має значення для гарантування надання мінімум трьох побачень з боку керівництва СІЗО, якщо такий дозвіл є.

Б) Згідно з п. 1.1 Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України (Наказ Мініюсту від 18.03. 2013), дозвіл слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження, є дійсним тільки на одне побачення. Це призводить до виснажливої «біганини» родичів (або захисника, який допомагає родичам потрапити на побачення) для того, щоб отримати побачення із узятим під варту, що потрібно робити окремо для кожного побачення.

---

⁵ Формулювання «може» у цьому випадку є неприйнятним та потребує особливого підкреслення через надмірний ступінь диспозитивності, а отже, загрозу зловживань. Воно так само потребує змін.

В) Умови проведення побачень є далекими від таких, що сприяють підтриманню нормального контакту хоча б із родичами. Такі побачення виключають можливість безпосереднього контакту із ними, а спілкування відбуватиметься за допомогою телефонної трубки та через скло (подвійне скло завдовжки 6 мм кожне або органічне скло). Так само неприпустимою є норма, яка передбачає обладнання скляних перегородок так званими «декоративними ґратами», що не може не лише додати декорації, а хіба що привнести додаткове страждання у без того не надто гуманну процедуру побачення. Усі ці та деякі інші деталі обмежуючого підходу до обладнання кабінок для побачень закріплюються у Додатку 14 до ПВР СІЗО.

Ув'язненим дозволяється бачитися із захисником в умовах «що виключають можливість прослуховування чи підслуховування», при цьому побачення проводяться в умовах, що дозволяють адміністрації СІЗО бачити ув'язненого або засудженого і захисника, але не чути. На жаль, такі умови все ще не стосуються побачень із родичами та близькими, які здійснюються «у присутності посадових осіб СІЗО».

У зв'язку з таким підходом до організації проведення побачень, який обґрунтовується вимогами безпеки, зрештою він все більше сприяє негативному впливу на обстановку проведення побачень із сім'єю. Більше того, такий підхід порушує статтю 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у зв'язку з тим, що обмеження має автоматичний характер, а держава не встановлює справедливий баланс між інтересами індивіда та суспільства з огляду на цілі обмежень права на приватність, які закріплені у частині 2 статті 8 Конвенції.

Ще гіршою є ситуація, якщо взяти до уваги, що таким умовам побачення піддаватимуться також діти взятих під варту ув'язнених. З цього приводу варто пригадати рішення Європейського суду з прав людини *Хорич проти Польщі* (Horych, application no. 13621/08). У ньому Суд встановив порушення статті 8 Конвенції, зокрема, через недостатньо відкриті умови проведення побачень із своїми дітьми ув'язненого в слідчому ізоляторі. Щоб додатково не травмувати їх, ув'язнений Хорич змушений був взагалі відмовитися від зустрічей в таких умовах. Аргументація Суду була такою (п. 131):

«Суд хотів би відзначити природність того, що візити дітей або, більш загально, неповнолітніх у в'язницях вимагає спеціальних механізмів і можуть бути піддані конкретним вимогам в залежності від їх віку, можливих наслідків для їх емоційного стану або благополуччя і особисті обставини особи, яка відвідується. Проте, позитивні зобов'язання дер-

жави відповідно до статті 8, зокрема, зобов'язання надати можливість і допомагати ув'язненому у підтримці контактів з його близькими родичами (див. пункти 123–124 і 129 вище), включає в себе обов'язок забезпечити, наскільки це можливо, безстресові умови для отримання побачень із дітьми, враховуючи наявність наслідків позбавлення волі. Цей обов'язок не виконується належним чином у тих випадках, коли, як у цьому випадку, побачення з дітьми організовані, ставлячи їх у положення, в якому вони повинні сприймати в'язничні камери та ув'язнених, і приводячи до неминучого травмуючого результату, виключного стресового досвіду. Суд погоджується із твердженнями заявника, що, демонстрація тюремного життя могла б бути шокуючою навіть для дорослого і, дійсно, це могло викликати дійсно серйозний стрес і емоційні страждання для його дочок...».

Цікаво, що неповнолітні ув'язнені мають можливість отримувати побачення в окремих кімнатах, без телефонних кабін та перегородок (п. 1.7 ПВР СІЗО). Зрозуміло, що логіка у такому випадку не працює: усіх, навіть неповнолітніх, родичів ув'язненого зобов'язують отримувати побачення через перегородку та телефонну слухавку, а неповнолітніх ув'язнених — ні. Це не означає, що практика побачень за відкритих умов для неповнолітніх засуджених має бути припинена, а, навпаки, що вона має бути дозволена усім ув'язненим за винятком тих, щодо яких такі умови є обґрунтованими з огляду на спеціально проведену оцінку ризиків.

Про необхідність організації побачень в СІЗО у більш відкритих умовах КЗК зазначав неодноразово. Вперше на цю проблему вказувалось вже у Доповіді щодо візиту в Україну у 1998 році (п. 196).

Г) Ув'язненим у СІЗО не дозволяється отримувати телефонні дзвінки. Закон України «Про попереднє ув'язнення» не передбачає можливості отримання телефонних дзвінків, а тому вони не дозволяються. Під сумнів у цьому випадку, до речі, мало б бути поставлено вже самий тип правового регулювання, що застосовується: «дозволено тільки те, що передбачено законом», тобто спеціально-дозволений тип правового регулювання.

Ця складова також викликає певні логічні зауваження, якщо спробувати обґрунтувати її інтересами слідства. Ув'язненому в СІЗО дозволяється отримувати конфіденційні побачення із адвокатом, якому у разі необхідності може бути передана уся інформація співучасникам злочинів і т. д., однак, саме загроза передачі негативної інформації лежить в основі мотивування поширеної заборони побачень.

Також замість тотальної заборони телефонних дзвінків не вбачається перешкод для надання права телефонних дзвінків з можливістю їх прослуховування адміністрацією установи для всіх ув'язнених і передбачення можливості заборони таких дзвінків у разі, якщо є підстави вважати, що це може зашкодити слідству.

Усі чотири складових як характеристики вітчизняного законодавства йдуть врозріз із стандартами КЗК. Вже у п. 168 своєї Доповіді щодо візиту до України у 1998 році він вказує:

«Комітет розуміє, що іноді в інтересах правосуддя, можливо, слід обмежувати побачення з окремими в'язнями, що утримуються в СІЗО. Але ці обмеження мають бути строго аргументовані потребами справи і повинні застосовуватися, по можливості, протягом якомога найкоротшого часу. Побачення особи, яка перебуває в СІЗО, зі своєю сім'єю не повинні заборонятися на тривалий час ні з яких причин. Якщо існує ризик змови, бажано дозволяти зустрічі, але під суворим наглядом. Цей підхід повинен стосуватися і листування з родичами.

Комітет рекомендує переглянути у світлі вищевказаних зауважень питання надання особам, які перебувають в попередньому ув'язненні, побачень і можливостей листування...» (виділення шрифту збережено).

У п. 106 Доповіді щодо візиту у 2002 році Комітет зазначив:

«КЗК вважає, що прийшов час українській владі переглянути також *режими попереднього ув'язнення та ув'язнення в очікуванні остаточного вироку* (після подачі апеляції). Ці режими мають певні неприйнятні риси, наприклад, ув'язнені повинні одержувати дозвіл слідчого, прокурора або суду (залежно від стадії процесу) на роботу та підтримку контактів із зовнішнім світом (відвідування, листування). Делегація зустрічалася зі значною кількістю таких ув'язнених, дорослими та неповнолітніми, які провели місяці, будучи замкненими у своїх камерах по 23 години на добу, без жодних занять і позбавлені контактів з родинами.

КЗК нагадує, що, на його думку, у деяких випадках необхідно, в інтересах слідства, обмежувати контакти ув'язнених з іншими ув'язненими або зовнішнім світом. Однак рішення про такі обмеження має сприйматися відповідно до обставин у кожному конкретному випадку й застосовуватися протягом якомога більш короткого часу. Далі, необхідність накладення обмежень на окремих ув'язнених не може виправдувати введення режиму обмеження для всіх без винятку ув'язнених. Нареш-

ті, КЗК не бачить причин для того, аби особи, що очікують остаточного вироку, утримувалися при такому режимі тільки на тій підставі, що вони подали апеляцію проти вироку.

КЗК рекомендує українській владі негайно вжити заходів, включаючи, якщо потрібно, ліквідацію існуючих законодавчих перешкод, для припинення обмежуючого режиму для осіб, що перебувають у попередньому ув'язненні, і тих, хто очікує остаточного вироку...» (виділення шрифту збережено).

У продовження цих рекомендацій та у зв'язку з їх невиконанням Комітет не переставав повторювати ті ж самі зауваження та наполягати на своїх рекомендаціях з приводу контактів. У п. 152 Доповіді щодо візиту у 2009 році зазначалось:

«Незважаючи на попередні рекомендації КЗК, ситуація, що стосується контактів осіб, які перебувають під вартою, із зовнішнім світом залишається незмінною. Для таких осіб рідкістю було, включаючи неповнолітніх, отримати дозвіл на побачення і навіть не було дозволено відправляти /отримувати листи і здійснювати телефонні дзвінки. У деяких випадках заборона на відвідування тривала навіть після того, як кримінальна справа була закрита. Делегації зустрічалися ув'язнені, які не отримували жодних побачень протягом 21 місяця.

КЗК закликає українську владу вжити заходів для забезпечення того, щоб особи, які утримуються в попередньому ув'язненні, мали право на побачення і право відправляти /отримувати листи, як справа принципу. Будь-яка відмова дати дозвіл на відвідування або відправляти /отримувати листи повинна бути спеціально обґрунтована потребами розслідування, що повинно вимагати схвалення органом, не пов'язаним з розглядом справи, і повинно застосовуватися протягом певного періоду часу, із зазначенням мотивів. У разі необхідності, мають бути внесені зміни до відповідних законодавчих актів та положень.

Крім того, КЗК рекомендує, щоб був гарантований доступ до телефонних розмов для слідчо-заарештованих осіб; будь-яке рішення заборонити або ввести обмеження на доступ до телефонних дзвінків має базуватися на обґрунтованому ризику змови, залякування або іншої незаконної діяльності і повинен бути введеним на певний період часу. Повинні бути внесені відповідні зміни до законодавства» (виділення шрифту збережено).

З відповіді на це зауваження щодо візиту 2009 року видно, що національна влада також визнала, що такі обмеження також призводять до позбавлення можливості дистанційного навчання ув'язнених в СІЗО.

Нарешті, у п. 50 Доповіді щодо візиту у 2011 році Комітет вказав:

«...незважаючи на конкретні рекомендації, зроблені Комітетом після всіх попередніх візитів в Україну, жорсткі обмеження як і раніше часто застосовуються до контактів із зовнішнім світом осіб, взятих під варту. Багатьом утримуваним під вартою не дозволялося ні отримувати будь-які побачення з особами, які не є їх адвокатом (чи законним представником) ні здійснювати телефонні дзвінки протягом тривалого часу; в ряді випадків, ця ситуація тривала вже більше року. Такий стан справ є неприйнятним.

КЗК знову закликає українську владу вжити заходів для того, щоб переконатися, що слідчо-заарештовані, як справа принципу, мають право на отримання побачень та отримання/відправлення листів. Будь-яка відмова дати дозвіл на відвідування або відправлення/отримання листів повинна бути спеціально обґрунтована потребами розслідування, вимагати схвалення органом, не пов'язаним з відповідною справою, і застосуватися на вказаний період часу, із зазначенням причин. У разі необхідності, відповідне законодавство і правила повинні бути змінені.

Крім того, Комітет підтверджує свою рекомендацію про необхідність прийняття заходів для забезпечення того, щоб слідчо-заарештованим, як правило, надавався постійний доступ до телефону. Якщо є передбачуваний ризик змови в окремих випадках, конкретний телефонний дзвінок завжди може відслідковуватися. Будь-яке рішення, забороняти або обмежувати доступ ув'язнених до телефону повинне базуватися на обґрунтованому припущенні про ризик змови, залякування або іншої незаконної діяльності і застосовуватися протягом визначеного періоду» (виділення шрифту збережено).

Не можна оминати увагою й посилання Комітету у цих рекомендаціях на Європейські в'язничні правила (не подається у цитованому тексті), які рівною мірою поширюються на осіб, які утримуються під вартою. Зокрема, правило 24.1, що передбачає:

«...ув'язненим необхідно дозволяти максимально часто спілкуватися поштою, по телефону або в інші способи спілкування зі своїми родинами,

іншими особами та представниками зовнішніх організацій; необхідно дозволити також відвідування ув'язнених зазначеними особами», та п. 99, який закріплює таке: «**За відсутності спеціальної заборони, встановленої судовою інстанцією в конкретній справі** (виділення шрифту — *прим. авт.*) на конкретно визначений термін, ув'язнені, справи яких ще не розглянуті, мають право: а) на відвідування, їм дозволяється спілкування з родиною та іншими особами таким же чином, як і засудженим ув'язненим; б) на додаткові відвідування та на додатковий доступ до інших видів контактів; в) доступу до книг, газет та інших засобів інформації».

Аналіз змісту всіх вищенаведених стандартів свідчить про те, що вони проігноровані у Законі України «Про попереднє ув'язнення» та ПВР СІЗО. Також вони демонструють, що сама філософія обмеження контактів повинна бути змінена. Замість презумпції заборони контактів (побачення, листування, телефонні розмови) повинна бути презумпція дозволу цих контактів. Тобто всі контакти повинні бути дозволені з самого початку утримання під вартою і замість того, щоб отримувати дозвіл на побачення та листування (телефонні розмови, як вказувалось, взагалі не дозволяються), суб'єкт, який здійснює слідство, повинен мати можливість обмежувати такі контакти. При цьому, як витікає з цитованих стандартів КЗК, кожне рішення щодо обмеження повинно обґрунтовано мотивуватися з огляду на підвищений ризик змови чи іншої незаконної діяльності особи, яка взята під варту, а також повинно визначати чіткий строк такого обмеження. Звичайно ж, щодо такого рішення повинна існувати можливість оскарження ув'язненим, це також має бути закріплено у законодавстві.

2.4. Кореспонденція засуджених, звернення зі скаргами, заявами та пропозиціями

Можливість вільно надсилати та отримувати листи, в тому числі зі скаргами, заявами та пропозиціями (як різновидами звернень громадян у відповідності до Закону України «Про звернення громадян») має особливе значення для прав людини в закритих установах. Справа в тому, що це право є гарантією забезпечення інших прав, адже для їх захисту зазвичай необхідно вільно звертатися до будь-якого органу державної влади, установи чи організації.

Під час візиту у 2002 році КЗК рекомендував владі забезпечити заарештованим та засудженим особам конфіденційний доступ до органів

державної влади, у чийй компетенції знаходиться розгляд скарг, і у відповідності із взятими зобов'язаннями, до міжнародних органів (п. 124).

Однак наш аналіз свідчить, що ця рекомендація далека від належного виконання на законодавчому рівні.

Проблемність та невідповідність законодавчого регулювання означеному стандарту КЗК також ускладнюється вузьким колом суб'єктів, з якими кореспонденція може здійснюватися конфіденційно. У ч. 4 ст. 113 КВК України закріплено, що перегляду не підлягає тільки кореспонденція (вхідна та вихідна), яку засуджені адресують Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Європейському суду з прав людини, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій та прокурорів. У відповідності до частини 5 цієї ж статті перегляду не підлягає кореспонденція, яку засуджені адресують захиснику у кримінальному провадженні, що здійснює свої повноваження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України.

Це означає, що, наприклад, листування з судами та навіть територіальним управлінням ДПТС України підлягає перегляду. Тобто конфіденційно на національному рівні засуджені можуть поскаржитися тільки до прокуратури та Омбудсмена. Навіть оскарження незаконних рішень, дій чи бездіяльності в порядку адміністративного судочинства не є захищеним від перегляду.

Не завжди може в цьому допомогти й представник засудженого — юрист, адже якщо представник засудженого у суді не є адвокатом, така кореспонденція має завжди переглядатися. Більше того, навіть якщо він і має адвокатське посвідчення, що є не є частим випадком, то листування з ним щодо інших справ, ніж кримінальні, також повинно переглядатися.

Ці наслідки недосконалого законодавства видно із судової практики. Наприклад, Постановою Житомирського окружного суду відмовлено у задоволенні позовних вимог щодо визнання незаконними перегляду листів із адвокатом, але не захисником по кримінальній справі:

«Що стосується позовних вимог, щодо порушення прав позивача на листування, яке не підлягає перегляду із адвокатом Сапожніковою О. Є., то в цій частині позов задоволенню не підлягає, оскільки, як вбачається з наданого позивачем копії договору від 09.12.2011 року укладеного між Паничем Павлом Олександровичем та адвокатом Сапожніковою Оленою Євгенівною предметом даного договору є на-

дання правової допомоги та представництво інтересів клієнта в адміністративних, цивільних, господарських справах, у той час як ст. 113 КВК України чітко передбачено, що перегляду не підлягає лише кореспонденція, яку засуджені адресують захиснику у справі, що здійснює свої повноваження відповідно до статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, а тому в цій частині позовних вимог позов є не обґрунтованим та безпідставним»⁶.

Цікаво, що Міністерством юстиції нещодавно було прийнято важливий для організації функціонування УВП та дотримання прав засуджених документ — Наказ № 1304/5 «Про затвердження Інструкції з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах», яким замінено попередній аналогічний наказ ДПтСУ № 13 від 25.01.2006. Незважаючи на існування маси зауважень до норм, що містились у попередньому наказі та безпосередньо призводили до порушень Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, їх нездатності забезпечення дотримання конфіденційності, ефективності процедури подачі скарг, вони все ж без змін перекочували до нового наказу.

Одним із головних каменів спотикання цього документу є обов'язковість цензури кореспонденції (за винятком окремих суб'єктів). Чинний КВК України, на відміну від колишнього Виправно-трудоного кодексу УРСР, нібито скасував обов'язкову процедуру цензури та замінив її процедурою «перегляду» (ст. 113 КВК України). За дефініцією перегляд означає, що це процес, який спрямований на виявлення заборонених предметів, а не на читання листів. Тим не менш означений акт зберіг норму про те, що «листи... (що містять — прим. авт.) відомості, що не підлягають розголошенню, адресату не надсилаються, засудженим або особам, узятим під варту, не вручаються, а вилучаються». Це означає, що: а) адміністрація УВП зобов'язана виявляти таку інформацію, а отже читати кореспонденцію; б) надає можливість правомірного віднесення до категорії «відомості, що не підлягають розголошенню» все, що є таким на розсуд адміністрації, що й призводить і призводитиме до масових зловживань на місцях. Як наслідок листи, які «не вигідні» адміністрації УВП, просто не відправлятимуться і не доставлятимуться.

---

⁶ Постанова Житомирського окружного суду від 18.04.2012 // <http://hr-lawyers.org/index.php?id=1339756231> (перехід по посиланню здійснено 29.03.2014)

Також практика свідчить, що відправлення листів, які можуть викрити незаконні дії співробітників УВП, часто неможливо потім довести. Примітно, що ДПтСУ висловила готовність вирішувати дотичні до цієї проблеми та навіть залучає для цього міжнародних експертів. Відомо, що серед положень доповіді одного з них — експерта Ради Європи Джеймса Мердоха (James Murdoch), міститься багато таких, яким ДПтСУ слід приділити серйозну увагу. У зв'язку з цим особливо актуальним і необхідним на теперішньому етапі вважаємо підкреслити необхідність розроблення, обговорення та впровадження у нормативну базу і практику ідеї «недоторканності» вихідної кореспонденції за допомогою залучення сервісу соціальних працівників або Укрпошти, адже її цензура та перегляд насправді створює більше проблем для прав людини та безпеки як засуджених, так і суспільства, ніж навпаки.

Натяки на такого роду ідеї прослідковуються й у рекомендаціях КЗК. Так у п. 124 Доповіді про візит в Україну у 2000 році вказується на один із шляхів забезпечення конфіденційності скарг ув'язнених — встановлення скриньок, доступ до яких матимуть лише особи, що викликають довіру. У п. 136 Доповіді про візит в Україну в 2002 році Комітет вже вказував на необхідність негайного виконання рекомендації щодо конфіденційності процедури оскарження, висловленої у попередній доповіді, в тому числі і щодо встановлення скриньок, які зможуть перевірятися особами, що викликають довіру.

2.5. Побачення з захисником

Не є доцільним перелік усіх рекомендацій Комітету стосовно такого важливого елементу правового статусу засуджених як право на вільний та конфіденційний доступ до адвоката. Пригадаймо лише останню рекомендацію з цього приводу, висловлену у Доповіді про візит в Україну 2012 року (п. 40):

«...доступ ув'язнених до адвокатів повинен бути швидким і повинен включати право відповідних засуджених спілкуватися з ними в приватній обстановці (наприклад, без аудіопрослуховування або без присутності представників в'язничного персоналу)».

Якщо з питанням конфіденційності загалом проблем не виникає, то для швидкого доступу з точки зору законодавства є певні бар'єри, які повинні бути усунені шляхом внесення нормативних змін.

Для прикладу, пункт 2.3 Глави 7 ПВР СІЗО визначає, що «Побачення, передбачені пунктами 2.1 та 2.2 цієї глави, надаються без обмеження їх кількості та тривалості у вільний від виконання слідчих дій чи участі в судових засіданнях час, у години, визначені розпорядком дня СІЗО». Однак у Типовому розпорядку дня ув'язнених і засуджених, які тримаються в СІЗО, вказується, що в ув'язнених є тільки півгодини вільного часу, в якій передбачається надання подібних побачень — з 14-00 до 14-30.

Так у п. 2.6 Глави 7 ПВР СІЗО вказується, що «побачення захиснику з ув'язненим або засудженим, який перебуває в закладі охорони здоров'я (мається на увазі у разі, якщо ув'язнений захворів під час перебування в СІЗО і був вивезений для лікування у заклад охорони здоров'я за межами установи. — прим. авт.), надаються з письмового дозволу начальника СІЗО або його заступника».

Слід також звернути увагу, що представники особи у цивільному, господарському, сімейному та інших, крім кримінального, галузях права не мають ніяких гарантій вільного доступу якщо вони не є адвокатами. Це має наслідком те, що, наприклад, представник особи у справі по оскарженню у порядку адміністративного судочинства неправомірних рішень, дій чи бездіяльності адміністрації в'язничної установи не має права на конфіденційне та вільне побачення. Крім того, у відповідності до п. 88 ПВР при накладенні стягнення на засудженого адміністрація колонії надає йому змогу в установленому порядку повідомити про це близьких родичів, адвоката або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Така ситуація призводить до того, що ув'язнені просто не мають можливості кваліфіковано захиститись від незаконних рішень, дій чи бездіяльності адміністрації установ, оскільки їм для цього обов'язково потрібно наймати адвоката, на що, як правило, потрібні немалі кошти, які у них зазвичай відсутні. Прикладом може бути майже повна відсутність оскаржень до суду дисциплінарного стягнення у виді поміщення у ДІЗО за допомогою законного представника.

Неприйнятною з точки зору вказаного стандарту Комітету є й норма, закріплена у п. 49 ПВР, що побачення засуджених з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, проводяться в неробочий для засудженого час і тільки від підйому до відбою. Не мож-

на визнати обґрунтованою й норму проекту ПВР, що такі побачення надаються у вільний час від приймання засудженим їжі. Засуджений повинен мати можливість сам вибрати, що йому важливіше і змусити адвоката почекати, якщо це припустимо. З іншого боку, якщо залишити це правило без змін, то воно може сприяти зловживанням адміністрацією установ для того, щоб затягувати час для побачення з підзахисною особою.

3. Медична допомога

Нещодавно ДПтС України було розроблено Проект спільного наказу Мін'юсту та Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі». Його було розміщено на офіційному сайті ДПтС України для обговорення. Харківською правозахисною групою було надіслано велику кількість пропозицій та зауважень, з огляду, в тому числі, на стандарти КЗК.

Наголосимо також на тому, що усі стандарти, що будуть далі описуватись, повинні бути закріплені **не тільки щодо засуджених, а й обов'язково щодо осіб, яким обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою** з урахуванням специфіки цього заходу.

3.1. Конфіденційність медичної інформації

Законодавство, що регулює аспекти надання медичної допомоги у пенітенціарних установах, потребує імплементації рекомендацій КЗК, зокрема, щодо забезпечення конфіденційності медичної інформації. Відправною точкою у врегулюванні конфіденційності має стати позиція, викладена у п. 50 3-ї Загальної доповіді Комітету, згідно з якою ув'язнені повинні володіти таким же самим рівнем конфіденційності медичної інформації, який існує для вільних осіб. Крім того, згідно зі стандартами КЗК захист конфіденційності медичної інформації для осіб з ВІЛ-статусом є аксіоматичним, а необхідність отримання згоди засудженого на відкриття свого ВІЛ-статусу є «справою принципу» (п. 31 11-ї Загальної доповіді КЗК). Ця позиція цілком узгоджується з Вказівками Всесвітньої організації охорони здоров'я по основних аспектах здоров'я у місцях позбавлення волі (2006, Відень), в яких вказується, що: «на результати медичних оглядів та аналізів, що проводяться у виправних установах за

згодою пацієнтів в рамках клінічної допомоги, повинні поширюватися ті ж вимоги до конфіденційності, що застосовуються відповідно до норм етики в медичній практиці зазвичай».

Проект наказу (як і чинний наказ, що має бути ним замінений), тим не менш, передбачає низку норм, які порушуватимуть ці стандарти. Наприклад, згідно з п. 1.15 Проекту Наказу у разі обрання засудженим лікаря з-поза меж установи виконання покарань консультування, обстеження і лікування обраним засудженим лікарем здійснюються в умовах закладу охорони здоров'я ДКВС **в присутності медичного персоналу**. Це може призвести до таких негативних наслідків:

- а) порушення конфіденційності медичної інформації. Перевага лікування нев'язничним лікарем від звичайного лікування в'язничними лікарями серед іншого полягає в тому, що засуджений може без побоювань довірити йому інформацію щодо стану здоров'я, яку він не бажав би ставити під загрозу розголошення неметичному персоналу або, ще гірше, розголошенню серед засуджених (особливо що стосується ВІЛ-статусу, при наявності якого, можливість лікування лікарем не з колонії може бути важливою для бажання засудженого лікуватися, враховуючи побоювання розголошення свого статусу у разі звернення до лікарів колонії);
- б) створює підстави для побоювань засудженого у разі бажання здійснити медичну фіксацію слідів насилля або бажання їх продемонструвати;
- в) лікар має бути незалежним у способі вибору способів та методів лікування, а присутність інших лікарів може ставати цьому на заваді. Втім, це може і сприяти підвищенню якості лікування тому на такий випадок повинна бути закріплена **можливість** присутності інших лікарів за умови отримання згоди засудженого та його лікаря.

Така норма не може бути обґрунтована міркуваннями безпеки, наприклад, можливістю передачі заборонених предметів, адже будь-який спеціаліст має проходити обов'язковий контроль на предмет наявності заборонених предметів при вході в пенітенціарну установу.

Згідно з п. 2.23 Проекту наказу документи, що містять відомості про стан здоров'я засудженої особи та надання їй необхідної медичної допомоги, повинні зберігатися з додержанням умов, що гарантують конфіденційність цих відомостей, однак, порядок доступу до медичної

документації персоналу УВП визначається окремим наказом керівника цієї установи. Тому для гарантування відсутності зловживань з боку немедичного персоналу установи слід нормативно закріпити, що доступ до медичних документів персоналу УВП повинен бути винятком та може бути обґрунтований тільки нагальними міркуваннями безпеки та забезпечення режиму виконання та відбування покарання. Разом з тим має заборонятися доступ персоналу до інформації про ВІЛ-статус засудженого, крім випадку його письмової згоди.

3.2. Конфіденційність медичної інформації ВІЛ-інфікованих ув'язнених

Особливо гостро стоїть питання стосовно ВІЛ-інфікованих ув'язнених. У Керівному рішенні Всесвітньої організації охорони здоров'я та Програми ВІЛ/СНІД Організації Об'єднаних Націй «ВІЛ/СНІД попередження, лікування, поводження та підтримка» також міститься схожий принцип, який вимагає:

«В'язнична система повинна імплементувати правила, щодо:...

17. Гарантії конфіденційності медичної інформації ув'язненого. Така інформація повинна зберігатися у спеціально захищеному місці, яке доступне лише медичному персоналу...».

При чому в усіх цих стандартах наголошується, що забезпечення конфіденційності ВІЛ-статусу в пенітенціарних закладах іноді може бути важко досяжним, однак в'язнична адміністрація повинна здійснювати зусилля в цьому напрямку, що, тим не менш, може сприяти збереженню конфіденційності.

У протилежному випадку тактика виявлення ВІЛ-інфікованих з превентивними цілями призводить до зворотного ефекту — справжня превенція залишається в стороні, і її завдання не досягається.

Більше того, якщо засуджені не впевнені у конфіденційності інформації щодо їхнього ВІЛ-статусу вони просто не будуть звертатися за медичною допомогою, що аж ніяк не сприятиме лікувальним пріоритетам.

Втім, адміністрація установи може мати доступ до медичної інформації, але з суттєвими обмеженнями. Згідно з Методичними вказівками по боротьбі з ВІЛ-інфекцією та СНІДом в виправних установах (ВООЗ, 1993) де підкреслюється, що «інформація про стан здоров'я та медичне лікування ув'язнених є конфіденційною» і може розголошуватися медперсоналом тільки за згодою ув'язненого або в тих випадках, коли «це

виправдовується міркуваннями безпеки і благополуччя в'язнів і персоналу, із застосуванням тих же принципів розголошення інформації, які зазвичай застосовуються в суспільстві».

Важливою складовою конфіденційності є також можливість спеціального конфіденційного звернення до медичного персоналу. У п. 34 3-ї Загальної доповіді 1993 року, вказується, що засуджені повинні мати можливість звертатись до медичних працівників конфіденційно. Як приклад, вказується на запечатані конверти із проханням про конфіденційний огляд/лікування. Також у цьому пункті вказується, що персонал не повинен мати доступу до перегляду таких конфіденційних запитів.

Окреслені стандарти не імплементовано належним чином у наказі Мінюсту від 10.05. 2012 (№ 710/5/343) щодо порядку медичного забезпечення засуджених, а також проекті нового наказу.

3.3. Доступ до інформації про власне здоров'я

З іншого боку, ув'язнені повинні мати можливість вільного доступу до інформації щодо стану свого здоров'я. Ця рекомендація закріплена у Стандартах КЗК, а саме у п. 46 3-ї Загальної доповіді. У ній же міститься вимога, щоб ув'язнені могли надсилати цю інформацію (відповідно і копії медичних документів) своїм родинам, юристу. Незважаючи на усталеність та давність цього стандарту КЗК, профільний наказ від 10.05.2012 (№ 710/5/343) стосовно медичної допомоги засудженим Мінюсту не закріпив порядку доступу до медичних документів, зняття з них копії, а тому ця процедура часто виявляється дуже складною на практиці. Окремі колонії у своїй самодіяльності з цього приводу доходять до абсурду та вимагають, щоб третя особа або громадська організація надсилала запит на таку інформацію до установи, а після його отримання у засудженого відбирається згода на її надання. Причому надано її може бут тільки цій третій особі.

До речі, порушення права на доступ до власної медичної документації зафіксовано й у нещодавній Спеціальній доповіді з питань реалізації національного превентивного механізму (Уповноважений Верховної Ради з прав людини України) «Стан забезпечення права на медичну допомогу у слідчих ізоляторах Державної пенітенціарної служби України»⁷.

---

⁷ Стан забезпечення права на медичну допомогу у слідчих ізоляторах Державної пенітенціарної служби України: Спеціальна доповідь з питань реалізації національного превентивного механізму/Уповноважений Верховної Ради України з прав

Специфічна нісенітна практика заборони доступу до інформації щодо власного здоров'я закріплена також на нормативному рівні. Так, у розробленому ДПтС України Проекті спільного наказу Мін'юсту та Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» міститься норма (п. 1.12), що «Довідки про звільнення від роботи, рецепти та **інша медична документація** (виділення шрифту — *прим. авт.*) на руки засудженим не видаються».

Між іншим, схожа за змістом та така ж необґрунтована норма міститься й у п. 8.3 Наказу Міністерства юстиції України від 08.06.2012 № 847/5 «Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів», що передбачає: «забороняється без письмової вимоги суду або прокурора, який здійснює нагляд за СІЗО, розкривати конверти з особовими справами осіб, які прямують транзитом через СІЗО». На практиці вона призводить до серйозного обмеження права на медичну допомогу осіб (аж до майже повного його позбавлення в окремих випадках), що прямують транзитом, який, на додаток, може бути тривалим у часі.

Ці правила суперечать вимогам щодо неможливості обмеження доступу особи (а відповідно за її згодою й її родичів) до інформації, що стосується її здоров'я (Основи законодавства про охорону здоров'я, Закон України «Про інформацію», Конституція України).

У зв'язку з цим повинно бути формально закріплене право ув'язнених отримати копії будь-яких медичних документів, що його стосуються, в тому числі отримувати їх після звільнення з установи виконання покарань. Копії повинні виготовлятися за рахунок коштів засудженого, а у разі відсутності на його рахунку достатніх коштів копії мають виготовлятися за рахунок установи.

Такий підхід є виправданим й з урахуванням стандартів Європейського суду з прав людини, а саме тих, що викладені у рішеннях щодо порушення статті 34 Конвенції, яка передбачає обов'язок держав не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню права на індивідуальне звернення до Суду, адже коли засудженому не надаються копії медичних документів, він не може надіслати їх до цього суду, що само по собі вже визнається порушенням правила про співпрацю національних влад із Су-

дом. Саме відмова адміністрацій пенітенціарних установ у наданні копій документів, необхідних Суду, ставала причиною порушення статті 34 Конвенції у рішенні *Устянцев проти України* (3299/05), у справі *Василь Іващенко проти України* (760/03), в якій засудженому відмовляли в отриманні копій, серед іншого, у зв'язку з тим, що він мав право мати при собі лише свій вирок (відповідна норма, між іншим, й сьогодні закріплена у ПВР, а тому має бути також змінена для імплементації обговорюваного стандарту).

У важливому рішенні *Найдьон проти України* (*Naydyon v. Ukraine*) Суд чітко встановив напроти аргументам уряду, що у нього не було обов'язку робити копії, що ст. 34 Конвенції накладає на держави-учасниці **позитивний обов'язок** не перешкоджати здійсненню права на індивідуальне звернення, зокрема, надавати заявникам копії документів, необхідних для належного розгляду їх заяв.

Такий обов'язок витікає і з маси інших рішень ЄСПЛ, в яких вказується на обов'язок держави забезпечувати осіб, які знаходяться під її відповідальністю, в тому числі засудженим, необхідними для подачі в Суд заяви (див., наприклад, *Iambor v. Romania* (no. 1), no. 64536/01, §216; *Novinskiy v. Russia*, no. 11982/02, §120; *Gagiy v. Romania*, no. 63258/00, §§93–99).

Окремо стоїть питання про інформування ув'язнених стосовно порядку функціонування медичних частин. У п. 33 3-ї Загальної доповіді Комітет вказав на бажаність того, щоб по прибуттю в установу в'язням видавалась пам'ятка або брошура з інформацією про наявність і діяльність медичних служб та нагадуванням про основні гігієнічні вимоги. Відповідно, вона має містити хоча б інформацію про: організацію та порядок отримання медичної допомоги як в установі, так і за її межами, щодо вільного вибору лікаря; профілактику найбільш поширених серед засуджених захворювань; основні правила гігієни в установі. Побічною ціллю пам'ятки також є врахування у медичній практиці у процесі виконання покарань профілактичної та превентивної цілі у діяльності медичних частин установ. Загалом обов'язковість надання такої пам'ятки мала б бути передбачена у наказі щодо медичного забезпечення, адже у чинному наказі про будь-яке інформування з цих питань взагалі не йдеться.

3.4. Фіксування слідів фізичного насильства

Комітет перманентно бореться за професійне та належне фіксування слідів тілесних ушкоджень медичним персоналом, адже саме воно є за-

порукою всебічного та об'єктивного розслідування. Ним були вироблені стандарти такого фіксування, які, однак, не були належно відображені в українському законодавстві (див. п. 53 2-ї Загальної доповіді 1992 року; п. 60-61 3-ї Загальної доповіді 1993 року).

Зокрема, нині чинний Порядок взаємодії закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги засудженим (затв. Наказом Мініюсту від 10.05.2012) у п. 2.1 передбачає: «Про факт виявлення тілесних ушкоджень у засудженої особи керівництво УВП упродовж доби з моменту виявлення тілесних ушкоджень письмово інформує прокурора, а також фіксує у журналі обліку виявлення тілесних ушкоджень в осіб, які прибули до УВП», при цьому така фіксація здійснюється у журналі, що доданий до цього Порядку, але й у ньому не вичерпуються усі стандарти належної фіксації, що були сформульовані КЗК вже у його давніх стандартах: вказівка на твердження засудженого, які стосуються медичного обстеження (включаючи опис ним його стану здоров'я, а також будь-які твердження щодо неналежного поведження). Натомість у Журналі фіксації має вказуватись тільки прізвище особи, яка, на думку ув'язненого, завдала тілесні ушкодження; про факт виявлення тілесних ушкоджень має бути письмово повідомлено прокурора, але не медичним працівником, а адміністрацією УВП, яка може бути зацікавлена у приховуванні такої інформації.

Недарма це призвело до того, що, за словами Комітету у його Доповіді щодо візиту в Україну у 2012 році «поточна бездіяльність медичного персоналу є пособництвом у неналежному поведженні з ув'язненими у виправних колоніях» (п. 30). У тому числі через це у пункті 30 цієї ж доповіді було детально вказано вимоги до фіксації тілесних ушкоджень:

«...забезпечити право ув'язнених на ефективні та швидкі огляди медичними працівниками під час їхнього перебування у в'язниці, особливо після випадку насильства, щоб всім відповідним працівникам було надано додаткові інструкції і відповідну підготовку щодо медичних оглядів ув'язнених. Зокрема, щоб:

- усі медичні обстеження ув'язнених проводилися поза межами чутності і, якщо тільки медичний працівник не бажає іншого в кожному конкретному випадку, поза межами видимості немедичного персоналу;
- запис, що складений після медичного обстеження ув'язненого повинен містити: (1) повний звіт про заяви особи, які мають відно-

шення до медичного обстеження (у тому числі опис його/її стану здоров'я та будь-яких тверджень про неналежне поводження), (2) повний облік об'єктивних медичних висновків, заснованих на ретельному вивченні (включаючи відповідні аналізи травми) і (3) висновки медичного фахівця у світлі (1) та (2), що свідчить про відповідність тверджень об'єктивним медичним висновкам;

- будь-які заяви відповідних ув'язнених у контексті таких обстежень, об'єктивні медичні спостереження та медичні висновки не повинні бути доступними для немедичного в'язничного персоналу або інших ув'язнених (медичний персонал, що проводив обстеження ув'язнених, може інформувати відповідних співробітників щодо основної інформації, яку їм необхідно знати про стан здоров'я ув'язненого, у тому числі про ліки, які він приймає, і специфічні ризики для здоров'я);
- щоразу, коли фіксуються травми, які відповідають твердженням засуджених про неналежне поводження (або якщо вони навіть за відсутності звинувачень, свідчать про неналежне поводження), запис повинен доводитися до відома органів прокуратури, незалежно від бажання самого ув'язненого. В той же час ув'язнені та їх адвокати, якщо такі є, повинні мати право на отримання копії відповідного висновку. Медичні працівники (як і засуджені) не повинні піддаватися неправомірному тиску чи репресіям у будь-якій формі з боку адміністрації, коли вони виконують цей обов'язок.

Комітет повинен також підкреслити, що коли ув'язнений демонструє травми, які свідчать про неналежне поводження, або робить заяви про таке поводження медичному персоналу, він чи вона повинні бути негайно оглянуті лікарем, який має офіційну підготовку для проведення судово-медичних експертиз».

З цього видно, що у національному законодавстві відсутнє втілення ще однієї рекомендації Комітету, щоб у разі коли ув'язнений демонструє травми, які свідчать про неналежне поводження або робить заяви про таке поводження медичному персоналу, він повинен бути негайно оглянутий лікарем, який має офіційну підготовку для проведення судово-медичних експертиз, тобто судово-медичним експертом.

Більше того, релевантні стандарти були систематизовані у присвяченій комплексній проблемі фіксації тілесних ушкоджень 23-й Загальній доповіді за 2012/2013 рік. У ній вимагається (на додаток до вищезазначеної вимоги щодо змісту інформації, яка має фіксуватись у рапорті / жур-

налі), щоб додатково до медичного рапорту складалася **карта тілесних ушкоджень**, в якій позначається розташування тілесних ушкоджень, а також здійснюється фотографування ушкоджень.

Знімки та карта тілесних ушкоджень повинні додаватися до рапорту. Після його складання, його копії та копії додатків до нього обов'язково направлялися до належних органів, відповідальних за розслідування, тобто в українському контексті — до прокуратури та територіального органу управління ДПтС (див. п. 78 Доповіді, де наголошується на цьому), який має також проводити службову перевірку, а також до Національного превентивного механізму і спостережних комісій. При цьому рапорт повинен надсилатися **незалежно від бажання засудженого** (виділення шрифту Комітету) (п. 77) чи адміністрації установи. Це цілком виправдане зауваження з метою превенції зловживання адміністрацією установи контролем над ув'язненими та змушуванні їх до відмови від пересилання таких доказів.

Варто пригадати спостереження КЗК під час візиту у 2009 році, коли вказувалось: «що стосується, зокрема, реєстру (про застосування фізичної сили. — прим. авт.), який ведеться в колонії № 89 у Дніпропетровську, він містив тільки 5 записів в 2009 році. У цьому контексті делегація особливо стурбована тим, що головний лікар медсанчастини колонії не знає про проблему жорстокого поводження («ніхто ніколи не скаржився, щодо співробітників, що використовують силу») і, схоже, не вважає його завданням доповідати про такі випадки до компетентних органів» (п. 84 релевантної доповіді)⁸.

Як і в попередніх стандартах, підкреслюється вимога, що усі медичні обстеження мають проводитися поза межами чутності і, якщо медичний працівник не бажає іншого в кожному конкретному випадку, поза межами видимості немедичного персоналу. Ця вимога не дотримується, наприклад, стосовно довічно позбавлених волі, при обстеженні яких у відповідності до ПВР обов'язковою є присутність немедичного персоналу.

---

⁸ У відповіді на зауваження уряд зазначив, що практично всі ці стандарти виконуються і що «підвищено вимогливість до складання медичної документації з приводу тілесних ушкоджень засуджених». Однак не може бути визнано достатнім зміна стандартів фіксування на рівні усних вказівок та наказів. Усі окреслені вимоги повинні бути закріплені на нормативному рівні, в іншому разі матимуть місце постійні зловживання на практиці.

Дуже важливо, що згідно з п. 78 Доповіді засуджений (ув'язнений), його адвокат повинен мати доступ до рапорту та додатків до нього (очевидно, мається на увазі також можливість знімати з нього копії).

3.5. Превентивна медицина

Проект наказу щодо організації медичного забезпечення, як і попередній наказ, має концептуальне недоопрацювання — відсутність розділу щодо превентивної медицини. Про необхідність приділення особливої уваги превентивній медицині КЗК наголошував у своїй 3-й Загальній доповіді. Тому, з огляду на нижченаведені орієнтири, повинен бути розроблений окремий розділ, який стосувався б саме превентивної медицини. Ця складова медичного забезпечення, на жаль, не була і не є пріоритетом в'язничної служби, яка надає перевагу лікуванню, ніж профілактиці захворювань.

У 3-й Загальній доповіді наголошується:

«52. Завдання медичних служб в місцях позбавлення волі не обмежується виключно лікуванням хворих пацієнтів. На ці служби покладається також відповідальність за соціальну та профілактичну медицину.

i) гігієна

53. На медичні служби в місцях позбавлення волі (які взаємодіють в разі потреби з іншими властями) покладено обов'язок контролювати організацію харчування (кількість, якість, приготування та розподіл їжі) і дотримання умов гігієни (чистота одягу і постільної білизни; доступ до кранів з проточною водою; сантехнічне обладнання), а також слідкувати за опаленням, освітленням та вентиляцією камер. Вони також повинні слідкувати за умовами організації праці та прогулянок на свіжому повітрі.

Шкідливі для здоров'я умови тримання, переповнення камер, тривала ізоляція і відсутність фізичної діяльності можуть спричинити або необхідність надання медичної допомоги окремій особі, або якісь дії медичного персоналу проти властей, що відповідальні за такий стан речей.

ii) заразні захворювання

54. Медична служба в місцях позбавлення волі повинна регулярно поширювати інформацію про заразні захворювання (особливо про

такі, як гепатит, СНІД, туберкульоз, дерматологічні інфекції) як серед ув'язнених, так і серед персоналу в'язниці. У разі необхідності слід здійснювати медичний контроль за тими особами, з якими ув'язнений має постійні контакти (особи, які разом з ним перебувають у камері, персонал в'язниці, постійні відвідувачі).

55. У тому, що стосується, зокрема, захворювання на СНІД, слід надавати відповідну підтримку психолога як до, так, в разі необхідності, і після обслідування. Персонал в'язниці повинен проходити постійну підготовку з питань превентивних заходів та поведінки по відношенню до ВІЛ-інфікованих. Персонал також повинен отримати відповідні інструкції про недопущення дискримінації осіб чи розголосу конфіденційної інформації.
56. Комітет хоче підкреслити, що не існує жодних медичних показань для окремого тримання ув'язненого ВІЛ-інфікованого, який почуває себе здоровим.
  - iii) запобігання самогубству
57. Запобігання самогубству є ще одним питанням, яке належить до компетенції медичних служб в місцях позбавлення волі. Медична служба повинна забезпечувати відповідне ознайомлення з цією проблемою у всьому закладі і передбачати відповідні процедури.
58. Медичне обстеження після прибуття до закладу та весь процес прийому в цілому повинні в зв'язку з цим відігравати важливу роль; виконані належним чином, такі заходи могли б визначити, як мінімум, декого з тих, хто знаходиться в небезпеці і частково полегшити відчуття тривоги, яке властиве всім новоприбулим ув'язненим.

Крім цього, тюремний персонал, незалежно від того, які він обов'язки виконує, повинен бути ознайомлений (що передбачає підготовку в розпізнаванні) з ознаками загрози самогубства. У зв'язку з цим слід відзначити, що безпосередньо перед судом та після суду, а також в окремих випадках і в період перед звільненням спостерігається підвищений ризик самогубства.

59. Особа, яку визнано такою, що може вдатись до самогубства, повинна якомога довше перебувати під спеціально організованим наглядом...

Слід ужити заходів, які гарантуватимуть належне проходження інформації як всередині цього закладу, так і, в разі необхідності, між закладами (а точніше, між відповідними медичними службами) про осіб, яких віднесено до групи потенційних самогубців».

З нашої точки зору, доцільно також означити такі напрямки як попередження наркоманії та алкоголізму. Загалом, слід відобразити у новому наказі усі деталі з урахуванням висловлених Комітетом напрямків розвитку превентивної медицини.

Важливим зауваженням КЗК є рекомендація, щоб на території пенітенціарного закладу постійно була присутня особа, яка може надати невідкладну допомогу. Ця особа, по можливості, повинна мати офіційно підтверджену кваліфікацію медсестри (п. 35 3-ї Загальної доповіді). Це правило повинно бути також закріплено у наказі щодо медичного забезпечення з метою забезпечення більших можливостей для надання невідкладної допомоги у разі форс-мажорних обставин, які у таких специфічних установах, як пенітенціарні, не є рідкістю, зокрема, і вночі.

ДПТС України також повинна змінити законодавство, щоб забезпечити певні кроки боротьби з наркоманією в підпорядкованих установах замість того, щоб проявляти одну лише пасивність з цього приводу. У п. 140 Доповіді КЗК про візит в Україну 2009 року вказується: «Комітет рекомендує українській владі розробити комплексну і послідовну тюремну стратегію, що стосується наркотиків, в тому числі надання допомоги ув'язненим, пов'язаних з проблемами з наркотиками». У відповідь на цю рекомендацію уряд відповів: «Вивчається питання щодо можливого впровадження комплексних програм замісної підтримуючої терапії серед наркозалежних засуджених. Обговорення цього питання здійснюється за участю зацікавлених міністерств, відомств та громадських правозахисних організацій». Можливо, якраз одним із наслідків цього кроку стало прийняття спільного наказу Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Державної служби України з контролю за наркотиками № 821/937/1549/5/156 «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії» від 22.10.2012. Як видно із самої назви, метадонова терапія була дозволена лише у СІЗО та виправних центрах, хоча й у них виконання цього наказу залишає бажати кращого, підтвердженням чому є виконання громадськими організаціями у багатьох областях України проектів спрямованих на втілення цього наказу, а також тим, що на ці проекти були виділені окремі лоти фінансовими донорами.

Без сумнівів, політика у боротьбі та лікуванні наркозалежності за допомогою замісної підтримувальної терапії не має зводитись до таких установ як СІЗО та виправні центри. Так само не має вона обмежуватися лише попередженням проникнення наркотичних речовин у пенітенціарні установи, що, між іншим, виходячи з аналізу змістовного наповнення офіційного сайту ДПтС України, є чи не найголовнішою її метою.

3.6. Перелік хвороб, які є підставою для звільнення від відбування покарання

Під час візиту до України у 2012 році Комітет звернув увагу на окремих засуджених, які були у передсмертному стані та не звільнялись у зв'язку з затримками з боку адміністрації установи. У п. 61 Доповіді щодо цього візиту вказується: «стосовно засуджених, яким в короткостроковій перспективі робляться невтішні, фатальні прогнози, підготовка подань для їх дострокового звільнення за станом здоров'я спеціальною медичною комісією повинна виконуватися без затримок. Такі подання повинні швидко розглядатися в судах з презумпцією на звільнення».

Насправді, причиною таких затримок часто стає не тільки затягування з боку адміністрацій установ, а й те, що перелік хвороб, які є підставою для подання до суду матеріалів щодо звільнення у зв'язку з хворобою, є незадовільним для потреб практики і часто не охоплює дуже серйозні захворювання. Саме це призводило до того, що засуджених звільняли за декілька днів до того, як вони мали померти, що робилось також для того «щоб не псувати статистику» смертності в установах.

Важко уявити, яким було наше здивування, коли під час аналізу нового списку таких хвороб у Проекті наказу виявилось, що він ще гірший та більше репресивний, ніж попередній. Проектом наказу планується замінити діючий нині (насправді, формально не діючий нормативний акт, але він застосовується) Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань № 3/6 2000 року, включивши до його змісту перелік хвороб, які є підставою для дострокового звільнення у відповідності до статті 84 КК України.

До речі, ця норма не вказує на те, що перелік хвороб має бути вичерпним чи обмеженим якимось документом, а визначає як підставу «іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання», така людина «може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбуван-

ня». Тобто підстава для звільнення формулюється як оціночне поняття, встановлювати яку має суд. У той же час обговорюваний перелік може стати перешкодою для того, щоб матеріали щодо особи, яка хворітиме на хворобу, що не визначена у списку, були надіслані до суду. Це є аргументом для того, щоб закріпити у Проекті **право ув'язнених звертатися за звільненням у зв'язку з тяжкою хворобою до суду самостійно**. Більше того у минулорічному рішенні ЄСПЛ *Єрмоленко проти України* (Yermolenko, Application no. 49218/10, §61) вказувалось, що «враховуючи абсолютну заборону катувань, нелюдського та принижуючого поводження **неприйнятним** є те, що сумісність стану здоров'я засудженого із його ув'язненням **оцінювалось лише на підставі посилання на вичерпний перелік хвороб** і без будь якого належного перегляду національними судовими органами» (виділення шрифту — прим. авт.). Тобто Суд виступив категорично проти того, щоб Перелік хвороб, що є підставою для звільнення, був жорстким і не враховував обставин справи, як це здійснюється у вітчизняній пенітенціарній практиці⁹. При оцінці сумісності стану здоров'я та умов тримання ув'язненого слід враховувати: а) його стан здоров'я; б) належність медичної допомоги, що йому надається в умовах ізоляції; в) доцільність його подальшого утримання з огляду на стан здоров'я (*Melnyk v. Ukraine*, Application no. 72286/01, §94).

⁹ Разом з тим Постанова Пленум Верховного суду України № 8 від 28.09.1973 р. «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» (зі змінами) рекомендує судам під час вирішення питання про звільнення виходити не тільки з висновку лікарської комісії, а й враховувати тяжкість вчиненого злочину, поведінку засудженого під час відбуття покарання, ставлення до праці, ступінь його виправлення, чи не ухилявся він від призначеного лікування, а також інші обставини.

Однак на практиці це положення далеке від належного виконання, і суди враховують багато інших неналежних обставин та відзначаються надмірним формалізмом, не дивлячись навіть на смертельний стан особи (Бочаров-Туз В. Чому в 2012 році Україна не звільняла тяжкохворих засуджених? <http://www.civicua.org/news/view.html?q=1962075> (перехід по посиланню здійснений 29.03. 2014)). Саме цей формалізм судів, а також затягування з подачею матеріалів на звільнення адміністрацією і суворе застосування Переліку хвороб, що є підставою для звільнення призводять до того, що ще під час розгляду матеріалів про звільнення судами помирає приблизно 10% засуджених (Романов М.В. Звільнення від відбування покарання за хворобою: теоретичні та практичні питання // Теорія і практика правознавства: Електронне наукове фахове видання Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». — 2013. — Вип. 2 (4)/Режим доступу: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/36.pdf (перехід по посиланню здійснений 29.03. 2014)).

Усі ці зауваження повинні враховуватись під час реформування інституту звільнення від подальшого відбування покарання у зв'язку з хворобою.

Повертаючись до якості нового переліку хвороб, що є підставою для такого звільнення, варто послатись на експерта Харківської правозахисної групи І. Сухорукову, яка провела аналіз нового списку і сформулювала такі зауваження. За старим і сучасним наказами «від покарання звільнялися лише хворі на прогресуючий двосторонній фіброзно-кавернозний туберкульоз з порушеннями серцево-судинної системи, який не виліковується адекватною хіміотерапією. Тобто, така ж ситуація, якщо процес захопив одну легеню — не є підставою для звільнення. Прогресуючий деструктивний туберкульоз хребта, двосторонній туберкульоз нирок з кавернами — всі ці показники є передумовою невиліковних уражень. Тобто, хворих звільняють майже на межі життя і смерті.

Ще гірше ситуація з онкологічними захворюваннями. Фактично, хворих звільняють вмирати, бо підставою для звільнення є онкологічні захворювання 4-го ступеню. Таких хворих в Україні, як правило, вилікувати не можуть.

У новому наказі все це збереглося. Більш того, в розділі «хвороби нервової системи» в старому варіанті були присутні судинні захворювання. Так, за старим наказом можна було подавати на звільнення в'язнів з «судинними захворюваннями головного та спинного мозку: емболії, геморагічні, ішемічні або змішані гострі порушення мозкового кровообігу, хронічна судинна енцефалопатія 3-ї стадії, первинні (нетравматичні) субарахноїдальні крововиливи при встановленому діагнозі з вираженими стійкими явищами осередкового враження мозку». В новому наказі навіть цього надто жорсткого переліку немає. Тобто звільняти в'язнів навіть з найважчими судинними розладами не передбачається.

Те ж саме стосується менінгітів, абсцесів головного мозку, розсіяного склерозу, туберкульозного ураження нервової системи, лейкоенцефаліту Шільдерса, пухлин головного мозку, краніоспінальних пухлин тощо.

У новому переліку немає навіть таких надважких хвороб як бічний аміотрофічний склероз, цереброспинальні атаксії, епілепсії.

Теж саме ми бачимо в переліку хвороб органів кровообігу. Якщо в старому переліку були присутні: констриктивний перикардит, що не підлягає хірургічному лікуванню; набуті або природні вади серця; бактеріальний ендокардит, затяжний перебіг; кардіоміопатія, ішемічна хво-

роба серця, гіпертонічна хвороба 3-ї стадії тощо, то за новим переліком подання на звільнення вимагають тільки «усі хвороби серця 3-ї стадії, та загрозливі шлуночкові аритмії високих градацій на тлі ішемії міокарду та зниженої систолічної функції лівого шлуночка. Безумовно, це — просто вбивчий перелік хвороб.

Також значно погіршилася стаття про хвороби органів дихання. У старому переліку поданням на звільнення підлягали хворі на такі хвороби: хронічний обструктивний бронхіт, бронхіальна астма, бронхоектатична хвороба, абсцес легенів, епієма плеври, саркоїдоз, ідіопатичний фіброзний альвеоліт, пневмокониозі різної етіології, емфізема. У новому переліку зазначено, що поданням на звільнення підлягають усі хвороби органів дихання з легеневою недостатністю 3-го ступеню, тобто коли процес став вже незворотнім.

Дуже поганим є перелік хвороб органів травлення і нирок. Він передбачає подання на звільнення тільки при цирозі печінки та порушення всмоктування в кишковому в стадії кахексії і білкової недостатності та наявності хронічної хвороби нирок 4–5-ї стадії, чи недостатності кровообігу 3-ї стадії, тобто коли хвороба є вже невиліковною.

Серед хвороб кістково-м'язової системи та сполученої тканини подання передбачалось при низці захворювань: ревматоїдний артрит, геморагічний васкуліт, системний червоний вовчак, хвороба Бехтерева, дерматомиозит, вузелковий переартеріт, системна склеродермія. В новому переліку залишилася тільки висока ампутація верхніх або нижніх кінцівок, або поєднання високих ампутацій однієї верхньої і однієї нижньої кінцівок.

Таким чином, цей ще не затверджений перелік хвороб, на наш погляд, має бути переглянутим, бо він не відповідає жодним міжнародним нормам, є жорстоким і антигуманним».

Звільнення від відбування покарання у зв'язку з хворобою, як відомо, поділяється на дві стадії: а) вирішення питання про подання матеріалів на звільнення до суду адміністрацією установи, що вирішується відповідною медичною комісією на підставі вказаного переліку хвороб; б) розгляд справи судом та встановлення доцільності звільнення засудженого. Принципова важливість списку хвороб обумовлена тим, що на ньому твердо базуються рішення комісій про подання матеріалів на звільнення, а також тим, що саме на стадії подання матеріалів про звільнення у зв'язку з хворобою адміністрацією установи на сьогодні часто вирішується, чи буде звільнено засудженого, чи ні.

Разом з тим роль судів також не треба применшувати. Як вказав КЗК у процитованому на початку розділу стандарті, справи про звільнення у зв'язку з хворобою повинні розглядатися судами з презумпцією на звільнення. Практика окремих судів свідчить про їх віддаленість від цієї ідеї¹⁰, а тому вона потребує зміни, можливо, й шляхом внесення змін у кримінально-процесуальне законодавство.

4. Заходи безпеки

Надмірність заходів безпеки у процесі виконання-відбування покарання є типовою рисою вітчизняної кримінально-виконавчої служби, що багаторазово піддавалася критиці з боку КЗК.

Особливо багато зауважень викликають надмірні заходи безпеки, що застосовуються до довічно позбавлених волі, з чого ми й почнемо.

4.1. Окреме тримання

Законодавство однозначно вказує, як розміщувати довічників в установі виконання покарань. Відповідно до ст. 151 Кримінально-виконавчого кодексу України «засуджені, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, розміщуються в приміщеннях камерного типу, як правило, по дві особи...». При цьому практика свідчить, що формулювання «як правило» означає «завжди».

Виходить, що незалежно від того, чи вбив засуджений десятки осіб або ж, наприклад, вчинив замах на життя співробітника правоохоронно-

---

¹⁰ Наприклад, Белозерським районним судом Херсонської області протягом 2011 року розглянуто 41 подання про звільнення осіб від покарання або від його подальшого відбування у зв'язку з хворобою, протягом першого півріччя 2012 року розглянуто 21 подання вказаної категорії. Із вказаної кількості розглянутих подань про звільнення осіб від покарання або від його подальшого відбування у зв'язку з хворобою за 2011 рік задоволено 14 подань, відмовлено у задоволенні — 25, два подання повернуті, за перше півріччя 2012 року задоволено 8 подань, відмовлено у задоволенні — 11, по 2 поданнях провадження по справі закрито у зв'язку із смертю засуджених (Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від покарання або від подальшого відбування покарання за хворобою (виконавець Бугайова С. І.) // <http://bz.ks.court.gov.ua/sud2102/16/5/> (перехід по посиланню здійснений 29.03. 2014));

го органу, за що теж може бути призначено довічне позбавлення волі, він відбудуватиме покарання у ПКТ. Так само, розміщення не залежить від якихось інших факторів, таких як стан психіки, наміри щодо дотримання режиму, безпека / небезпечність окремого засудженого і т. ін.

Ця норма законодавства прямо суперечить Рекомендації Rec (2003) 23 Комітету Міністрів країнам-членам стосовно управління засудженими до довічного і тривалих строків позбавлення волі з боку адміністрації тюрем. У Рекомендації, в переліку принципів такого управління, зокрема, вказується принцип «ізолювання» (п. 7): «слід діяти таким чином, щоб не ізолювати ув'язнених з довічним або тривалим терміном ув'язнення тільки на підставі їх вироку». Тобто потрібно не дозволяти ізолювати цю категорію ув'язнених додатково, як це відбувається, коли їх поміщають в ПКТ, лише на тій підставі, що вони засуджені до якогось виду покарання, в тому числі і до довічного позбавлення волі.

Згадана норма КВК України порушує також одночасно і рекомендації, що містяться в пункті 20.a., про те, що «відділення максимальної безпеки», якому за ознаками відповідає ПКТ, повинні використовуватися лише як крайній засіб; в пункті 20.b., де рекомендується, щоб в межах відділень максимальної безпеки застосовувалися різні режими для ув'язнених, що представляють особливий ризик втечі або інші загрози, і для ув'язнених, що представляють ризик для інших ув'язнених та / або для тих, хто працює з ними або відвідує їх у в'язниці; в пункті 20.c, де закріплено, що, враховуючи поведінку ув'язненого і вимоги безпеки, режим утримання у відділеннях максимальної безпеки має орієнтуватися на пом'якшену атмосферу, цей режим має дозволяти об'єднання між ув'язненими і навіть свободу пересування всередині відділень, а також багато інших положень Рекомендації.

Не можна не згадати, що вітчизняний законодавець у 2010 році спробував закріпити бодай мінімальну можливість зміни умов розміщення в межах колонії. Відповідно до ст. 151-1 КВК України, довічно засуджений після фактичного відбуття п'ятнадцяти років (!) в ПКТ на двох осіб у колонії максимального рівня безпеки може бути переведений в багатомісний ПКТ, де у нього з'явиться можливість спілкування з іншими ув'язненими і участі в колективних культурно-масових, фізкультурно-оздоровчих, освітніх програмах. У свою чергу, з багатомісного ПКТ засудженого може бути переведено в звичайні житлові приміщення колонії максимального рівня безпеки ще через п'ять років. Разом з тим формулювання «можуть

бути переведені» призводить до ускладнень здійснення такого переведення на практиці. Це погіршується і тим, що відсутні будь-які критерії для застосування цієї норми. У підсумку, в кращому випадку, щоб опинитися в середовищі інших засуджених засуджений має відбутися не менше двох десятиків років позбавлення волі.

Примітно, що в 2013 році були прийняті ще деякі зміни в КВК України з тим, щоб полегшити проблему розміщення довічників. У ч. 6 ст. 92 Кодексу з'явилася норма про те, що на таких засуджених не поширюється вимога роздільного утримання від інших засуджених, закріплена в цій статті. Однак це за умови, що вони після відбуття 20 років покарання в ПКТ були переведені в звичайні житлові приміщення колонії максимального рівня безпеки. Тобто практична цінність цієї норми відсутня, адже вона всього лише додатково підкреслила статус кво.

На проблему автоматичного вибору рівня ізоляції і відсутність у цьому питанні достатнього обсягу дискреції у пенітенціарної адміністрації неодноразово вказував КЗК. «Комітет вважає, що розміщення засуджених у спеціальних умовах підвищеної безпеки не повинно бути просто наслідком покарання ув'язнених. У переважній більшості випадків рішення про таке розміщення має бути прийняте тюремною адміністрацією після періоду їх розміщення в нормальних умовах проживання, і у всіх випадках, на підставі ретельної оцінки ризику і потреб і у зв'язку з індивідуальним планом. Ув'язнені цієї категорії повинні мати право оскаржити рішення про розміщення в умовах підвищеної безпеки перед незалежним органом (наприклад, у суді). **Комітет рекомендує, щоб у відповідні законодавчі положення, були внесені підходящі зміни**», — п. 95 Доповіді про візит в Україну 2009 року. У Доповіді про візит у 2012 році Комітет знову наголосив (п. 54): «У контексті попередніх візитів КЗК піддавав критиці систематичне роздільне тримання довічно ув'язнених, що передбачено в українському законодавстві. Після візиту в 2009 році були внесені зміни до Кримінально-виконавчого кодексу з тим, щоб засуджені до довічного позбавлення волі, після оцінки їх індивідуальної поведінки, переводились із камер на двох до багатомісних камер, а також для участі в організованих заходах (освітні, культурні, спортивні та розважальні заходи) після п'ятнадцяти років позбавлення волі, а з багатомісних камер до звичайних жилих приміщень після п'яти років позбавлення волі.

Ряд співрозмовників делегації під час візиту в 2012 році (у тому числі співробітників) вважає, що не було жодних підстав для утримання

багатьох ув'язнених, що відбувають довічне позбавлення волі, окремо від інших ув'язнених. Проте, норма щодо окремого тримання довічно ув'язнених залишається, і нові правові положення передбачають занадто малий обсяг дискреційних повноважень Державної пенітенціарної служби стосовно цього питання. Комітет повинен підкреслити, що розділення засуджених до довічного позбавлення волі завжди має бути результатом всебічної і постійної оцінки ризиків та потреб на основі індивідуальної програми відбування покарань. **Комітет рекомендує, щоб українська влада знову переглянула законодавство і практику щодо роздільного тримання засуджених до довічного ув'язнення, з урахуванням висловлених зауважень».**

Єдиним рішенням описаної проблеми, як видно, може стати внесення змін у кримінально-виконавче законодавство. Представляється, що слід закріпити вимогу про поміщення довічно ув'язнених відразу після їхнього прибуття до установи у свого роду ділянку карантину, діагностики і розподілу по прибуттю їх в колонію, тільки на відміну від того, як це робиться щодо інших засуджених (на 14 днів), це повинно продовжуватись на строк до декількох місяців. За результатами дослідження особистості має виноситися рішення про приміщення в ті чи інші умови ізоляції (двомісне ПКТ/багатомісне ПКТ/загальні приміщення). У разі камерного розміщення воно має в обов'язковому порядку переглядатися щороку з тим, щоб визначити чи продовжує засуджений і далі представляти небезпеку для колективу або безпеки установ у загальних житлових приміщеннях. Переведення з цих приміщень в камерні повинно бути можливим у будь-який момент за вмотивованим рішенням адміністрації у разі, наприклад, віолентної поведінки, систематичного порушення режиму. До того ж, повинна бути закріплена норма, що рішення про окреме тримання таких засуджених може бути оскаржено, як це рекомендується у вищезазначеному п. 95 Доповіді про візит 2009 року.

4.2. Застосування сили та спецзасобів

Загальну позицію Комітету щодо застосування спецзасобів до в'язнів було висловлено у п. 26 11-ї Загальної доповіді, в якому він вказав:

«На жаль, Комітет часто виявляє, що відносини між персоналом і ув'язненими мають формальний і віддалений характер, персонал вибирає жорстко регламентоване ставлення до ув'язнених, розгля-

даючи словесне спілкування з ними як побічний аспект роботи. Такі приклади з практики, які були помічені КЗК, є ознаками такого підходу: ув'язнених змушують стояти обличчям до стіни, чекаючи щоб прийшов тюремний персонал або, щоб відвідувачі пройшли повз; засудженим наказують нахилити голови і тримати руки складеними за спиною при русі по установі; пенітенціарний персонал носить свої кийки демонстративним і навіть провокаційним чином. Такі практики не потрібні з точки зору безпеки і не зроблять нічого, щоб сприяти розвитку хороших відносин між персоналом і ув'язненими».

Підготовлений ДПтС України проект нових ПВР УВП зберігає такого роду норму, яка перекочувала із п. 25 чинних ПВР, а саме, у п. 18.1 Проекту вже вказується на те, що всі засуджені під час пересування територією установи виконання покарань у супроводі персоналу повинні тримати руки в положенні «за спиною» (крім засуджених, які тримаються у виправних центрах, виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації).

Це положення повинно бути змінено як таке, що виразно суперечить ідеї індивідуалізації застосування будь-яких обмежень до осіб в місцях позбавлення волі.

Згідно з п. 25 ПВР, у разі виведення довічно засуджених із камер, конвоювання на території колонії та за її межами, до них застосовуються наручники. При застосуванні наручників руки засуджений тримає за спиною. Конвоювання засуджених здійснюється по одному в супроводі двох представників адміністрації та кінолога зі службовим собакою. У разі конвоювання засуджених жінок за межами колонії до них застосовуються наручники; конвоювання кожної жінки (довічниці) здійснюється в супроводі трьох представників адміністрації без залучення кінолога зі службовим собакою.

Ця норма суперечить Загальним стандартам КЗК. Так у пункті 33 11-ї Загальної доповіді вказується:

«...багато хто з таких засуджених (засуджені до тривалих строків покарання та довічного позбавлення волі) піддаються особливим обмеженням, які здатні посилити шкідливі ефекти, властиві тривалому тюремному ув'язненню; прикладами таких обмежень можуть служити... застосування наручників, коли ув'язнений виводиться з камер... КЗК не бачить виправдання застосуванню повсюдних обмежень до всіх ув'язнених, засуджених до певних видів покарання, без належ-

ного урахування індивідуального ризику, який вони можуть (або не можуть) представляти».

У п. 102 Доповіді про візит до України у 2002 році зазначалось:

«КЗК нагадує, що практика регулярного надягання наручників на осіб, засуджених до довічного ув'язнення, коли вони перебувають поза камерами, досить сумнівна, тим більше, що це робиться, коли ув'язнені перебувають у місці забезпечення безпеки. Такі заходи явно не виправдані та можуть розглядатися тільки як покарання. Крім того, надягання наручників при зустрічі з відвідувачами, безсумнівно є принизливим як для ув'язненого, так і для відвідувача. КЗК рекомендує українським посадовим особам негайно покласти край вищеписаній практиці». До речі у своїй відповіді на це зауваження уряд вказав, що у всіх пенітенціарних установах України, де утримуються особи, засуджені до довічного ув'язнення, практика систематичного застосування наручників ув'язнених цієї категорії була скасована. Тепер наручники застосовуються тільки до тих ув'язнених, які, при виході зі своєї камери, становлять значну небезпеку для персоналу та інших ув'язнених. Що, з огляду на неправдивість, ще раз підтверджує недостатність «зміни практики» вказівкою згори, а потребу зміни законодавства в таких випадках.

У продовження, у п. 91 Доповіді про візит 2009 року рекомендується, щоб «застосування наручників до засуджених до довічного позбавлення волі за межами їх камер завжди базувалось на індивідуальній оцінці ризиків».

Варто вказати, що нормативні положення проекту ПВР змінили цю вимогу щодо обов'язкового застосування наручників до всіх підряд довічників під час виведення за межі камер. У відповідності до п. 33.1 при виведенні із камер або конвоюванні на території установи засуджених до довічного позбавлення волі, наручники застосовуються тільки до тих з них, які схильні до втечі, захоплення заручників, нападу на адміністрацію, і, що немало важливо, з урахуванням фізичних вад та стану їх здоров'я. Щоправда, у разі конвоювання за межами установи застосовуються наручники до всіх таких засуджених, незважаючи на будь-які характеристики їх особи.

Разом з тим ця норма зберегла правило, неодноразово критиковане Комітетом, про те, що під час конвоювання завжди залучаються службові собаки.

На додаток, у Доповіді про візит 2012 року КЗК висловився (вже не вперше) щодо **систематичного застосування службових собак** (п. 49):

«КЗК з заклопотаністю відзначає, що ніякого перегляду надмірних заходів безпеки, що застосовуються до довічно ув'язнених чоловіків, не було проведено з часів попередніх візитів. До ув'язнених цієї категорії продовжували систематично застосовувати наручники під час виведення з камери супроводжуючим персоналом, який завжди повинен був бути в супроводі працівника кінологічної служби та сторожової собаки. Сторожові собаки, як вказувалось, залишалися без намордника, а іноді спонукалися до гавкання.

Комітет знову закликає українську владу забезпечити, щоб систематичне застосування наручників до довічно ув'язнених чоловіків при виведенні їх з камер було припинено у виправній колонії № 89 у Дніпропетровську, а також у будь-яких інших установах, де утримуються засуджені до довічного позбавлення волі. Застосування наручників повинно бути винятком на підставі індивідуальної та всебічної оцінки ризику та потреб, що проводиться спеціально навченим персоналом.

Крім того, сторожові собаки не повинні постійно використовуватися при виконанні обов'язків, пов'язаних з прямим контактом з ув'язненими у в'язниці. **Комітет рекомендує поставити крапку на систематичній практиці використання службових собак у вищевказаних обставинах. При необхідності, у відповідні нормативно-правові акти мають бути внесені зміни»** (виділення шрифту збережено).

Так само у проекті ПВР закріплюється правило, що меддопомога довічно позбавленим волі надається в камері у присутності в'язничного персоналу. У п. 27.3 вказується, що така допомога надається «як правило, безпосередньо в камері у присутності не менше трьох представників адміністрації установи виконання покарань». У зв'язку з цим варто пригадати рекомендацію КЗК, якій суперечить це положення і яка закріплена у п. 50 Доповіді за візит 2012 року:

«Заходи безпеки, що застосовуються до довічно ув'язнених чоловіків, які потребують медичної допомоги, також викликають схвильованість Комітету. Як правило, довічники оглядалися лікарем з числа медичного персоналу через ґрати своєї камери. Коли потребувалось супроводження до медичних установ за межами сектору максимального рівня безпеки, як стверджувалось, засуджені змушені були дуже довго чекати (наприклад, протягом декількох днів у разі необхідності невід-

кладної медичної допомоги) у зв'язку з існуванням вимоги, щоб такі ув'язнені супроводжувалися лише членами загонів спеціального призначення. Крім того, без сумнівів, довічно ув'язнені перебували в наручниках під час всіх медичних консультацій, а також при отриманні стоматологічної допомоги. **До того ж, не дотримувалася лікарська таємниця під час медичних обстежень або процедур, так як при цьому був присутній немедичний персонал (виділення шрифту — прим. авт.)».**

Також у зв'язку з цим Комітет звернув увагу на висловлену у п. 30 цієї доповіді рекомендацію про те, щоб:

«...усі медичні обстеження ув'язнених проводилися поза межами чутності і, якщо тільки медичний працівник не бажає іншого в кожному конкретному випадку, поза межами видимості немедичного персоналу».

Часто під час **лікування за межами** установи виникає проблема одночасного здійснення охорони, забезпечення безпеки оточуючих і не перешкоджання лікувальному процесу. Як у чинному Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги засудженим (Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України від 10.05.2012 № 710/5/343), так і в Проекті нового наказу щодо медичного забезпечення не міститься особливих вказівок з цього приводу, в тому числі щодо застосування наручників.

Водночас практика підтверджує надмірне застосування заходів безпеки під час лікування ув'язнених за межами пенітенціарних установ. Наприклад, практикується застосування наручників навіть у геть неприйнятних обставинах, як-то народження дитини матір'ю, яка була прикована наручниками до ліжка навіть під час пологів. Тому задля перешкоджання зловживанням повинні бути зроблені певні застереження. Серед іншого, слід згадати рекомендацію КЗК у п. 36 його 3-ї Загальної доповіді про заборону приковування наручниками до ліжка чи інших предметів під час лікування в установах на волі. Ми пропонуємо також закріпити норму, яка б встановлювала, що забезпечення охорони не повинно бути надмірним та/або заважати нормальному здійсненню лікування.

У Доповіді про 2009 рік КЗК висловив зауваження щодо **відкритого носіння кийків в'язничним персоналом**, а також про використання ним сльозогінного газу (п. 85):

«Під час візиту в 2009 році, делегація відзначила, що тюремний персонал у відвідуваних установах носить при собі кийки, а іноді й балони зі сльозогінним газом і наручники, в межах проживання приміщень для ув'язнених і у них на виду.

КЗК рекомендує вжити заходів для того, щоб покласти край практиці відкритого носіння персоналом такого обладнання в зонах ув'язнення. Якщо для співробітників видасться необхідним володіти кийками, то вони повинні бути поза видимістю. Крім того, балони із сльозоточивим газом не повинні бути частиною стандартного устаткування тюремного персоналу і не повинні використовуватися в обмеженому просторі». Ні перша, ні друга рекомендація не знайшла свого втілення у ПВР чи інших актах національного законодавства (в тому числі для службового користування). Між іншим, така ж рекомендація закріплена у Європейських в'язничних правилах (п. 69.2): «Відкрите носіння іншої зброї, включаючи кийки, персоналом, який працює в безпосередньому контакті з ув'язненими в межах пенітенціарного закладу, має бути заборонено, за винятком випадків, коли вони необхідні для забезпечення режиму та безпеки під час конкретного інциденту».

Зовсім безглуздою виглядає відповідь національної влади на ці рекомендації:

«Дані вимоги КЗК суперечать нормативно-правовим документам Держдепартаменту. Згідно з п. 16 наказу Держдепартаменту № 205-дск чергова зміна та оперативна група забезпечується необхідними спеціальними засобами та інвентарем: спецзасобами сльозоточивої та дратівливої дії — для кожного працівника чергової зміни; гумовими кийками — для кожного молодшого інспектора чергової зміни. Екіпірування спеціальними засобами персоналу виправних установ, відвіданих КЗК, проводиться у відповідності до вимог п.п. 59–61 Правил внутрішнього розпорядку. Фактів безпідставного застосування спеціальних засобів до засуджених не виявлено». Виходить, що це не в'язнична адміністрація повинна виконувати рекомендації КЗК, а навпаки КЗК повинен слідувати національному законодавству, висловлюючи свої рекомендації¹¹.

---

¹¹ Ще більш оригінальним є виправдовування влади на зауваження КЗК про систематичне застосування наручників на систематичній основі під час виведення з камер, яке було зроблено у Доповіді про візит 2009 року. Уряд (очевидно, ДПтС України) вказав: «...застосовується спеціальний засіб «БР» (браслети ручні) у відповідності до вимог чинного законодавства. (с. 21) Зазначена процедура передбачена наказами Держдепартаменту від 22.10.2004 № 205дск, яким затверджено Інструкцію з

Загалом, це висловлювання є показовим у ставленні національної влади до виконання рекомендації Комітету.

У п. 31 Доповіді про візит 2012 року КЗК також вказав: «Застосування фізичної сили, «спеціальних засобів» (наприклад, наручників, гумових або пластикових кийків, сльозогінного газу) і гамівних сорочок щодо ув'язнених детально регулюється *inter alia* статтею 106 Кримінально-виконавчого кодексу та пунктами 59–61 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (далі «Внутрішні правила»).

На думку Комітету, деякі з цих норм залишають шляхи для зловживань (наприклад, співробітники пенітенціарних установ мають право застосовувати фізичну силу, кийки і сльозогінний газ під час «переведення до ДІЗО / ПКТ, одиночної камери («карцеру»)»... якщо співробітники мають підстави вважати, що ув'язнені можуть завдати шкоди собі або іншим»). Крім того, Комітет вважає, що підстави, за яких може бути застосована сила, повинні бути чітко визначені у нормативних актах стосовно кожного виду сили, що, здається, не зроблено стосовно фізичної сили, кийків і сльозоточивого газу».

Таким чином, як мінімум повинна бути змінена підстава застосування спецзасобів, що закріплена у п. 61-г ПВР, адже вона нечітко визначена. Також підстави, за яких може бути застосована сила, повинні бути чітко визначені у нормативних актах **стосовно кожного виду сили**. До речі, у вказаній рекомендації Комітет посилався на п. 65 Європейських в'язничних правил як такий, що має бути врахований при внесенні змін у законодавство. Цей пункт, у свою чергу, вказує:

«Мусять бути розроблені докладні процедури застосування сили, включаючи положення щодо: а) різних видів силових дій, які можуть застосовуватися; б) обставин, за яких може застосовуватися кожен вид силових дій; с) персоналу, який має право застосовувати різні види силових дій (тобто які саме особи можуть застосовувати кожен окремий

організації нагляду за засудженими, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах, та від 25.12.2003 № 275, яким затверджено Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. *Ці відомчі нормативно-правові акти пройшли 21 реєстрацію у Міністерстві юстиції України на предмет відповідності дотриманню прав громадян (курсив — прим. авт.), які позбавлені волі відповідно до рішень суду*». Тобто резюмується відповідність нормативного акту усім міжнародним стандартам у галузі прав людини, як тільки вони пройшли реєстрацію у Міністерстві юстиції України, незважаючи на зауваження Комітету, яке мало б бути сприйнятим і закріпленим у законодавстві.

спецзасіб¹² — *приим. авт.*); d) рівня адміністрації, який надає дозвіл на будь-яке застосування сили; та е) рапортів, які мусять складатися після застосування сили».

У тому ж п. 31 Комітет чітко визначив й інші зміни, які повинні бути внесені до законодавства:

«Комітет рекомендує, щоб українська влада переглянула нормативну базу щодо застосування фізичної сили, «спеціальних засобів» і гамівних сорочок з урахуванням висновків делегації і висловлених вище зауважень (цит. вище — *прим. авт.*), а також забезпечити співробітників пенітенціарних установ поліпшеною підготовкою з цих питань. Зокрема, повинно бути чітко визначено, що:

- коли не можна уникнути застосування наручників до ув'язненого, вони ні за яких обставин не повинні бути надмірно зажатими і повинні застосовуватися тільки до тих пір поки це є абсолютно необхідним. Крім того, ув'язнений ніколи не повинен бути прикутим наручниками до фіксованих об'єктів; а в разі, якщо засуджений вчиняє дуже сильний та агресивний опір, відповідну особу краще має піддати уважному нагляду у відповідному приміщенні. У разі, якщо поведінка обумовлена станом здоров'я ув'язнених, працівники пенітенціарних установ мають звернутися за медичною допомогою і слідувати інструкціям спеціалістів в галузі охорони здоров'я;
- кийки повинні використовуватися тільки, коли є небезпека для життя чи здоров'я, і тільки коли вона є безпосередньою;
- сльозогінний газ не повинен бути частиною стандартного укомплектування персоналу і не повинен використовуватися в обмеженому просторі».

4.3. Нічне освітлення у жилих приміщеннях в'язниць

Специфічною рисою вітчизняних пенітенціарних установ є залишення у камерах (гуртожитках) включеного освітлення протягом всієї ночі. Можливо, саме через це однією із частих скарг ув'язнених, особливо в СІЗО, де їм доводиться вперше стикатися з цією проблемою, є поганий сон через постійне освітлення вночі. Нам доводилось спіл-

---

¹² Таке тлумачення витікає із Коментаря Комітету Міністрів Ради Європи до Європейських в'язничних правил, зокрема, до правила 65.

куватися із колишніми співробітниками підрозділу, який здійснював конвоювання ув'язнених, і вони з цього приводу згадують, що окремі з конвойованих після поїздки у поїзді протягом ночі з однієї установи до іншої казали, що давно так не висипались, адже у поїзді світло вночі було вимкнено. Не задаючись питанням про доцільність освітлення в нічний період доби, розглянемо відповідність цієї практики міжнародним стандартам.

У Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (які регулюють порядок виконання та відбування покарань у виді арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі) лише у п. 17 міститься одна вказівка щодо нічного освітлення: «Електролампочки загального освітлення встановлюються в нішах на стелі, а нічного освітлення — в нішах над дверима». Не зазначається жодної інформації про те, коли воно повинні вмикатись, коли вимикатись, якою має бути потужність лампи розжарювання і т. д.

У проєкті нових ПВР про застосування освітлення згадується у децю іншому контексті. Зокрема, у п. 6.1 вказується, що «в нічний час доби перевірка засуджених здійснюється на спальних місцях візуально, без підняття засуджених при нічному освітленні». Це свідчить про презумпцію, що світло, як таке, що має бути включено всю ніч.

У ПВР СІЗО це питання визначено більш чітко. Наприклад, у п. 2.2. вказується, що «кожна камера обладнується робочим (денним) та черговим (нічним) освітленням, а також штепсельними розетками для підключення електроприладів. Керування освітленням та розетками здійснюється вимикачами, що встановлюються з боку коридору біля вхідних дверей. Розетки вмикаються адміністрацією СІЗО у час, визначений розпорядком дня. У нічний час доби (з 22-ї години до 6-ї години) камери повинні освітлюватись за допомогою чергового (нічного) освітлення». Отже, на нормативному рівні визнано вимогу застосування чергового освітлення у всіх СІЗО, підпорядкованих ДПтС України.

Також у Наказі Держдепартаменту з питань виконання покарань № 124 від 28.07. 2005 «Про затвердження Положення про сектор максимального рівня безпеки при виправній колонії середнього рівня безпеки» (п. 4.4) у камерах передбачається робоче та чергове освітлення. Управління черговим освітленням здійснюється з кімнати чергового по сектору, а робочим — вимикачами, що встановлюються у коридорі біля вхідних дверей до камер.

Вищезазначені законодавчі положення йдуть врозріз з міжнародними стандартами.

КЗК однозначно виступає проти цілодобового освітлення. Вже у Доповіді щодо візиту в Україну 2000 року він рекомендував переглянути систему постійного освітлення вночі (п. 73). На це зауваження українська влада відповіла, що система електричного освітлення була обладнана (після візиту) пристроєм для того, щоб її вмикати за необхідності вночі (стор. 28 англомовної відповіді уряду на доповідь). Також на сторінці 32 цієї відповіді уряд вказав, що було забезпечено подання освітлення низького та звичайного вольтажу у відповідності до графіку. Тобто було забезпечено так зване «чергове нічне освітлення».

Як наслідок, у Доповіді щодо візиту у 2002 році Комітет висловив два зауваження з цього приводу. По-перше, влада у відповіді на Доповідь Комітету про візит 2000 року надала хибну інформацію щодо зміни практики постійного освітлення вночі в окремих установах (п. 95):

«В обох установах у камерах для довічно ув'язнених штучне освітлення було включено постійно, хоча в Житомирі яскравість світла вночі зменшувалася. Це суперечить відповіді Уряду України на звіт КЗК про візит 2000 року, де було зазначено, що в камерах для довічного ув'язнення була встановлена система електричного освітлення, що дозволяє, за необхідності, увімкнути світло вночі для контролю над ув'язненими».

По-друге, було рекомендовано, щоб освітлення не включалося в нічний час взагалі (навіть зі зміненням яскравості), за винятком випадків гострої потреби (п. 100).

У Доповіді про візит 2005 року Комітетом було ще раз нагадано цю рекомендацію (п. 108):

«Штучне освітлення задовільне, але світло залишається включеним, хоча й приглушеним, у нічний час... Щодо проекту нового відділення (йдеться про створення нового відділення, яке би мало відповідати міжнародним стандартам — прим. авт.), КЗК не рекомендує ніяких удосконалень даних камер, крім перегляду практики постійного освітлення камер вночі. **Світло вночі варто включати тільки за потребою** (виділення шрифту додано — прим. авт.)».

На сьогодні існує низка рішень Європейського суду з прав людини, в яких використання постійного штучного освітлення в установах вико-

нання покарань розглядається як одна з умов, які у своїй сукупності становлять порушення статті 3 Конвенції, що забороняє катування, нелюдське чи таке, що принижує людську гідність, поводження чи покарання. Наприклад, у рішенні *Stepuleac проти Молдови* (Stepuleac, application no. 8207/06) Суд розглядав цю умову серед таких, що суперечать статті 3 Конвенції. У рішенні *Ареф'єв проти Росії* (Arefyev, application no. 29464/03) Суд визнав порушенням статті 3 умови тримання у слідчому ізоляторі в Івановському 37/1, до складу яких входило й освітлення, яке функціонувало цілодобово. В рішенні *Любименко проти Росії* (Lyubimenko, application no. 6270/06) було встановлено порушення статті 3 Конвенції. Заявник скаржився на погані умови тримання в слідчому ізоляторі, серед яких він називав постійно ввімкнене освітлення, що заважало йому спати. У рішенні *Губкін проти Росії* (Gubkin, application no. 36941/02) заявник також серед іншого скаржився на постійне цілодобове освітлення в слідчому ізоляторі як таке, що заважає йому спати. Загалом практика Суду свідчить, що цілодобове ввімкнене світло в камерах є однією із проблем колишніх країн Радянського Союзу.

4.4. Технічні засоби нагляду та контролю

Стаття 103 КВК України «Технічні засоби нагляду і контролю» (ТЗНІК) визначає, що адміністрація колонії має право використовувати аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби для попередження втеч та інших злочинів, порушень встановленого законодавством порядку відбування покарання, отримання необхідної інформації про поведінку засуджених. При цьому перелік технічних засобів нагляду і контролю та порядок їх використання визначаються нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України.

До 2012 року у статті було закріплено, що перелік мав визначитися актами центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань. Однак з моменту прийняття КВК України такий акт не був прийнятий, що призвело до повної нерегульованості цього питання і, як наслідок, до зловживань з боку персоналу пенітенціарних установ. Особливого розголошення це питання набуло тоді, коли воно торкнулося Ю. В. Тимошенко та надмірного відеоспостереження за нею. Нами тоді висловлювалися суттєві зауваження щодо цілей застосування таких

засобів та необхідності обґрунтування обмежень права на приватність¹³ засуджених у разі їх використання.

Однак висловлені тоді зауваження не були взяті до уваги при розробці наказу щодо застосування як освітлення, так й інших технічних засобів нагляду та контролю. Про це свідчить нещодавно розроблений ДПТС України наказ, який був спрямований за своєю суттю на формальне виконання вимог статті 103 КВК України про необхідність прийняття спеціального акту, а не на створення бар'єру для необґрунтованого обмеження прав засуджених та зловживань з боку адміністрації установ. Детальний аналіз цього документу показав його вкрай негативний потенціал.

Річ у тім, що в документі практично дозволяється «підглядати» за ким завгодно, коли завгодно та де завгодно (навіть у туалеті!) та коли це заманеться адміністрації в'язниці. Через це проект у разі прийняття стане тотальним порушенням ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово встановлював порушення цієї статті через те, що закріплене у ній право обмежувалося необґрунтовано, в тому числі і в пенітенціарній сфері. Критерії обґрунтованості обмежень закріплені у частині 2 статті 8. У відповідності до неї будь-які обмеження цього права (чим є застосування ТЗНІК з огляду на практику ЄСПЛ) повинно відповідати таким вимогам:

А) здійснюватися відповідно до закону (ця вимога дотримується);

Б) застосовуватися в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця вимога могла б бути майже буквально втілена у Наказі, однак, з урахуванням специфіки цілей обмежень в установах виконання покарань, а саме шляхом додавання цілі, з якою може застосовуватись ТЗНІК, як «*досягнення інтересів внутрішнього порядку і безпеки в установі*». Така специфіка була детально описана у рішеннях Великої Палати ЄСПЛ «*Hirst v. the UK*» і «*Dikson v. the UK*», також в них було описано важливість того, щоб обмеження були:

---

¹³ Човган В. До питання про використання освітлення, та засобів нагляду й контролю в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної пенітенціарної служби України // <http://www.khpg.org/index.php?id=1326711173>

В) пропорційними (такими, що відповідають цілям, на досягнення яких вони спрямовані, та не обмежують право більше, ніж це потрібно для їх досягнення) та «необхідними у демократичному суспільстві» (ця категорія передбачає наявність нагальної суспільної потреби, а також «справедливого балансу» між індивідуальними інтересами особи, права якої обмежуються, та суспільства). Цей пункт має особливе значення, адже попередня запропонована ціль досягнення інтересів внутрішнього порядку і безпеки в установі у разі її самостійного застосування відкриває широкі можливості для зловживань.

Крім того, мала б бути закріплена така вимога, як «мінімальність», що узгоджується із вимогою правила 3 Європейських в'язничних правил, який передбачає, що всі обмеження, які застосовуються до в'язнів, повинні бути «мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якою вони накладалися».

Повинні бути встановлені додаткові процесуальні гарантії дотримання права на приватність. При чому такі гарантії у разі застосування ТЗНіК повинні застосовуватися тільки «якщо при цьому здійснюється втручання у право на приватність». Це пов'язано з тим, що окремі випадки застосування ТЗНіК можуть не вважатись втручанням у право на приватність (встановлення систем сигналізації, засоби з виявлення заборонених предметів та ін.), а тому поширення гарантійних норм на них було б нераціональним та недоцільним.

Особливої ваги набуває стандарт, який вимагає обмеження прав тільки на підставі оцінки індивідуального ризику та загрози безпеці установи у кожному конкретному випадку, який зовсім не відображений у проекті наказу.

Необхідність здійснення такого стандарту узгоджується із практикою та стандартами ЄСПЛ та КЗК. Про недопустимість застосування «автоматичних» обмежень (без оцінки індивідуального ризику) ЄСПЛ чітко висловився, наприклад, у рішенні *Trosin v. Ukraine* (§§62–74), *Messina v. Italy* (no. 2) (§§62–74). Про те, що «автоматичний» підхід до застосування обмежень до засуджених суперечить Європейській конвенції, йдеться й у одному із найсуттєвіших рішень про застосування обмежень прав у пенітенціарній сфері *Dikson v. the UK*.

КЗК недвозначно вказує про недопустимість «автоматичних» обмежень прав засуджених (ув'язнених) без оцінки індивідуальних ризиків у головному виді своїх стандартів — Загальній доповіді № 11 2001 року,

пункт 30. Те ж саме вказувалось у Доповідях за результатами візитів до України (див., наприклад, п. 91, 92 Доповіді за результатами візиту в Україну 2009 року).

У Доповіді про візит 2012 року була висловлена більш конкретна рекомендація (п. 52):

«Утримання всіх жінок і чоловіків, які відбувають довічне ув'язнення, під постійним відеоспостереженням у своїх камерах є ще одним прикладом занепокоєння Комітету. У колонії № 89 делегація відмітила, що в одній камері навіть туалет знаходився в межах охоплення відеоспостереження.

КЗК згоден, що відеоспостереження в камерах може бути корисною гарантією в окремих випадках, наприклад, коли людина вважається такою, що викликає стурбованість щодо ризику членушкодження або самогубства, або якщо є конкретні підозри, що засуджений здійснює в камері певні дії, які можуть поставити під загрозу безпеку. Проте будь-яке рішення про застосування відеоспостереження стосовно конкретного засудженого повинно завжди ґрунтуватися на індивідуальній оцінці реальних ризиків і повинне) переглядатися часто та на регулярній основі. Необхідно також вжити заходів для забезпечення того, щоб ув'язнені підлягали відеоспостереженню із гарантією розумного ступеню конфіденційності під час використання ними туалету / санвузла.

Відеоспостереження є серйозним втручанням у приватне життя ув'язнених і робить режим ще більш репресивним, зокрема, під час застосування протягом тривалого часу. Таким чином **Комітет виступає проти систематичності встановлення відеоспостереження в камерах і вважає, що ресурси, що виділяються на таке установа, можуть бути використані з більшою користю**¹⁴ (виділення шрифту

---

¹⁴ У 2013 році Кабінетом Міністрів України прийнято Державну цільову програму реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 роки (Програма), яка могла б стати надзвичайно важливою та потужною для здійснення позитивних змін у дотриманні прав в'язнів. Проте її потенціал був зведений до мінімуму з огляду на нераціональність, з точки зору пріоритету прав людини, розподілу у програмі коштів на здійснення передбачених заходів.

У відповідності до Паспорта цієї Програми на її реалізацію має бути витрачено 6011,73 мільйонів грн., тобто дещо більше 6 мільярдів грн., що приблизно складає 1,6 відсотка запланованих доходів Держбюджету на 2013 рік.

З цих коштів приблизно третю частину має бути витрачено на проектування та будівництво об'єктів для перенесення за межі центральної частини міст Львова, Одеси та Херсона СІЗО і виправних колоній (2051,7 млн. грн.). Хоча завдання, до якого відноситься цей захід називається у Програмі «Поліпшення умов тримання

додано. — прим. авт.) шляхом взаємодії персоналу з ув'язненими, які представляють високий ризик. У разі встановлення камери відеоспостереження в'язні повинні бути детально поінформовані про це. Крім

засуджених, забезпечення переходу від їх тримання у гуртожитках казарменого типу до блочного (камерного) розміщення із збільшенням норми жиллої площі на одного засудженого шляхом технічного переоснащення і реконструкції УВП, будівництва нових та реконструкції наявних СІЗО» і на його фінансування загалом має бути витрачено 2802,07 млн. грн., включно із згаданими 2051,7 млн. грн. У той час, як проблема переповненості СІЗО та колоній на сьогодні відходить на другий план, і відповідні кошти, в першу чергу, могли б і мали б бути спрямовані на впровадження такої бажаної для вітчизняної кримінально-виконавчої служби блочної системи утримання ув'язнених.

Обсяг запланованих коштів на виконання завдання «модернізація інженерно-технічних засобів охорони і нагляду, впровадження сучасних технологій з метою створення багаторівневої системи централізованої охорони і відеомоніторингу, автоматизованих інформаційних та телекомунікаційних систем ДПтС» складає 1107,01 млн. грн., тоді як на «Поліпшення організації харчування засуджених та осіб, узятих під варту, системи придбання продуктів харчування, предметів першої необхідності, та забезпечення їх комунально-побутовим обладнанням» має бути залучено всього 123,96 млн. грн., а на модернізацію об'єктів інженерної інфраструктури установ (такі важливі напрями як теплозабезпечення, водопостачання, водовідведення установ і т. д.) — 400,52 млн. грн., на підвищення ж ефективності виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (в тому числі утворення служби пробації) взагалі 0, 64 млн. грн.

Ще більш сумною стає картина, якщо звернути увагу також на суму коштів, виділених на систему охорони здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, підвищення якості надання медичної допомоги, які були предметом серйозного занепокоєння інституцій Ради Європи, а також яких стосувалися першочергові завдання з виконання Порядку денного асоціації Україна — ЄС. А саме, сума ця складає 179,57 млн. грн., що є приблизно всього 1/33 від всього обсягу коштів на реалізацію програми, та лише 1/4 від суми, що має бути витрачена на модернізацію підприємств УВП.

Уся ця критика вказує на те, що **Програма мала б бути змінена із перерозподілом коштів з урахуванням пріоритетів прав людини та виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань**, а не службової зацікавленості пенітенціаріїв у полегшенні забезпечення жорстких рамок безпеки в установах. Однак під час роботи над цим виданням **Програму було скасовано** Постановою Кабінету Міністрів України № 71 від 5 березня 2014 року «Деякі питання оптимізації державних цільових програм і національних проектів, економії бюджетних коштів та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України». Такий крок теперішнього уряду підтверджує його віддаленість від пріоритетного завдання забезпечення дотримання прав людини. Особливо це підтверджується тим, що вже найперші кроки економії торкнулися однієї із найбільш трухлявих ділянок правоохоронної системи України.

Зазначимо, що міжнародні структури неодноразово наголошували — незабезпечення прав людини в установах виконання покарань не може виправдовуватися недостатністю коштів. Ідея полягає в тому, що якщо держава вирішує ізолювати особу від суспільства, то вона повинна брати на себе відповідальність за неї і дотримання її прав.

того, важливо, щоб відповідні записи зберігалися протягом не менше 48 годин у всіх випадках і на невизначений строк у разі, якщо трапляється інцидент.

Комітет рекомендує, щоб «українська влада переглянула використання відеоспостереження в камерах пенітенціарних установ і прийняла детальні регулятивні норми, з урахуванням цих зауважень» (виділення шрифту збережено).

Релевантні положення, які повинні бути використані для розроблення норм про втручання у право на приватність засуджених шляхом відеоспостереження, були висловлені й щодо застосування відеоспостереження до Ю. В. Тимошенко (п. 64, 65): «Делегація також підкреслила, що заходи безпеки, які застосовувалися до пані Тимошенко, не можуть вважатися пропорційними. Ці заходи включали в себе використання постійного відеоспостереження протягом декількох місяців поспіль... На жаль, українська влада не надала інформацію про будь-які індивідуальні оцінки реальних ризиків, які могли б виправдати використання відеоспостереження в колонії № 54 або в лікарні».

З урахуванням вищенаведеного Харківською правозахисною групою були надіслані пропозиції до наказу, який був запропонований ДПтС України до громадського обговорення. Залишається сподіватись, що ці рекомендації будуть враховані.

У будь-якому разі Проект наказу повинен закріпити такі положення, що співвідносяться із стандартами КЗК:

1. Не допускається застосування ТЗНіК у житлових приміщеннях, дисциплінарних ізоляторах, карцерах, приміщеннях камерного типу (окремих камерах), їдальнях, лазнях, туалетах та кімнатах психоемоційного розвантаження, за винятком випадків наявності достовірної інформації, що існує загроза безпеці чи правам засуджених та осіб, узятих під варту, або інших осіб;

2. Застосування ТЗНіК до окремих засуджених та осіб, узятих під варту, допускається тільки на підставі оцінки індивідуального ризику та загрози безпеці установи, засуджених та інших осіб. У разі застосування ТЗНіК стосовно цих осіб начальником УВП чи СІЗО або його заступником приймається рішення із зазначенням підстав, детальним обґрунтуванням необхідності та вказівкою строків застосування. Щодо такого спостереження засудженим та особам, узятим під варту, повідомляється додатково та заздалегідь, про що такі особи ставлять свій підпис у повідомленні;

3. Рішення про застосування ТЗНіК, що передбачені у двох попередніх пунктах, можуть бути оскаржені у встановленому чинним законодавством порядку.

5. Додаткова ізоляція у межах установи

5.1. Обмеження прав в ДІЗО і ПКТ

Обмеження прав осіб, які знаходяться в додатковій ізоляції, як-от ДІЗО/ПКТ, повинні обґрунтовуватися з особливою пильністю. Про це йдеться у п. 55 21-ї Загальної доповіді: «одиначне ув'язнення¹⁵ ще більш обмежує вже й так суттєво обмежені права людей, позбавлених волі. Отже, додаткові обмеження, невластиві факту ізоляції, повинні бути окремо виправдано. Для того, щоб встановити обґрунтованість застосування окремого заходу (обмеження. — *прим. авт.*), доцільно застосовувати традиційний тест з вимогами, які закріплені в положеннях Європейської конвенції з прав людини і розвинуті у практиці Європейського суду з прав людини для встановлення того, що кожне обмеження є¹⁶:

«(а) пропорційним: будь-яке додаткове обмеження прав ув'язненого повинно бути пов'язане з реальною або потенційною шкодою, яку спричинили або можуть спричинити його дії (або з потенційною шкодою, якої йому може бути завдано) в пенітенціарній установі. Враховуючи, що одиночне ув'язнення є серйозним обмеженням прав ув'язненого і містить у собі ризики для нього, фактична або потенційна шкода повинна бути принаймні настільки ж серйозною,

¹⁵ Під одиночним ув'язненням розуміється не тільки ув'язнення по одному, а й інші: «як утримання ув'язненого окремо від інших ув'язнених, наприклад, у результаті рішення суду, як дисциплінарну санкцію, передбачену в рамках пенітенціарної системи, як адміністративний превентивний захід або для захисту самого ув'язненого. Ув'язнений, щодо якого застосовується такий захід, утримується, як правило, сам, проте, в деяких державах він може утримуватися разом з одним або двома іншими ув'язненими» (п. 54 21-ї Загальної доповіді). Про застосування стандартів КЗК щодо одиночного ув'язнення до поміщення в ПКТ та ДПК свідчить, наприклад, доповідь про візит до Росії 2012 року (п. 146, 147).

¹⁶ Слід зауважити, що ці критерії Комітет застосовує у контексті обґрунтування самого дисциплінарного стягнення як комплексного заходу, що включає інші обмеження. Проте їх змістовна складова є релевантною і до інших обмежень з тими уточненнями та винятками, які обумовлені специфікою кожного окремого обмеження.

наскільки серйозним є сам захід, і піддаватися усуненню тільки за допомогою цього заходу. Це знайшло своє відображення, наприклад, у тому, що в більшості країн особи утримуються в одиночній камері лише за найсерйозніші дисциплінарні проступки, але цей принцип повинен дотримуватися щоразу, коли застосовується цей захід. Чим довше триває одиночне ув'язнення, тим переконливішими мають бути підстави для нього і тим пильніше належить стежити за тим, щоб застосування цього заходу досягло визначеної мети;

- (b) правомірним: необхідно передбачити в національному законодавстві відповідні положення для кожного виду одиночного ув'язнення, що допускається в країні. Ці положення мають бути розумними. Їх необхідно повідомити у зрозумілій формі всім, хто може піддаватися одиночному ув'язненню. У законі слід чітко визначити конкретні обставини, за яких кожний вид одиночного ув'язнення може бути застосований; осіб, які можуть його призначати; процедури, яких мають дотримуватися такі особи; право ув'язненого висловлювати свої погляди в рамках процедури прийняття рішення про застосування одиночного ув'язнення; вимогу інформувати ув'язненого, щодо якого було вирішено застосувати такий захід, у якомога докладнішій формі, про підстави прийняття такого рішення (зрозуміло, що у певних випадках можуть існувати розумні підстави не надавати специфічної інформації з причин дотримання безпеки або в цілях захисту інтересів третіх осіб); періодичність та порядок перегляду рішень, а також процедуру оскарження рішень. Режим кожного виду одиночного ув'язнення повинен бути встановлений законом, при цьому кожний з режимів має чітко відрізнятися від інших;
- (c) підзвітним: повинні здійснюватися та зберігатися докладні записи стосовно рішень про одиночне ув'язнення особи та стосовно перегляду таких рішень. Записи повинні чітко вказувати на фактори, які було взято до уваги при винесенні рішень, та на інформацію, на яку вони спиралися. Також мають здійснюватися записи про участь ув'язненої особи в процедурі прийняття рішень про її поміщення в одиночну камеру або про її відмову брати участь у такій процедурі. Крім того, повинні докладно реєструватися всі контакти персоналу тюремної установи з особою під час її одиночного ув'язнення, спроби налагодити з нею діалог та її реакція на такі спроби;
- (d) необхідним: правило, згідно з яким допускаються тільки такі обмеження, які є необхідними для безпечного і належного утримання

особи та дотримання вимог правосуддя, однаковою мірою застосовуються і до осіб, що перебувають в одиночному ув'язненні. Відповідно, під час одиночного ув'язнення особу не повинно бути, наприклад, автоматично позбавлено права на побачення, телефонні розмови та листування або доступу до видів діяльності, що зазвичай є доступними для ув'язнених осіб (як-от матеріалів для читання). Так само, режим має бути достатньо гнучким, аби дозволяти усувати будь-які обмеження, які у конкретних випадках не вважаються необхідними;

- (е) недискримінаційним: при прийнятті рішення про одиночне ув'язнення особи треба стежити не тільки за тим, щоб бралися до уваги всі питання, які є важливими у справі, але також за тим, щоб не бралися до уваги ті питання, які не мають значення для справи. Органи влади повинні стежити за застосуванням будь-якого виду одиночного ув'язнення для того, щоб переконатися, що цей захід не застосовується непропорційно, без об'єктивного і розумного виправдання і не є спрямованим проти конкретного ув'язненого або групи ув'язнених».

Вимога необхідності залишається не втіленою у кримінально-виконавчому законодавстві. Як уже зазначалось у підрозділі цієї роботи щодо контактів із зовнішнім світом, засуджені, які знаходяться у ДІЗО та ПКТ, автоматично позбавляються права на побачення, телефонні розмови.

У відповідності до ч. 11 ст. 134 КВК України їм також забороняється придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, одержання посилок (передач) і бандеролей, користування настільними іграми. У відповідності до п. 38 ПВР посилки, що надійшли на адресу засуджених, які відбувають стягнення у виді поміщення у ДІЗО, карцер або переведення до ПКТ (ОК), видаються після відбуття ними стягнення.

Окрім того, що це прямо суперечить вищезазначеним стандартам, про недопустимість такого правила вказувалось і у п. 143 Доповіді за візит в Україну 2005 року, яким було нагадано рекомендацію зняти заборону на передачі та посилки для таких засуджених за результатами візиту 2000 року (пар. 2 п. 133 відповідної доповіді).

Також ця заборона може бути свідченням, що окреслені дисциплінарні заходи не тільки карають додатковою ізоляцією, а й шкодою здоров'ю, адже часто саме за допомогою посилок та передач засуджені компенсують недоліки в'язничного харчування. Ще більш незрозумілою є норма про заборону отримання посилок та передач з огляду на те, що

вона позбавляє можливості покращення харчування та підтримання стану здоров'я хоча б зусиллями самих засуджених, а не витрачанням і так недостатніх для нормального харчування в'язнів ресурсів установ.

Так само невиправданою є й **заборона читання у ДІЗО**. Пункт 61 21-ї Загальної доповіді вказує, що таким засудженим повинен бути дозволений доступ до вмотивованої кількості матеріалів для читання (що, наприклад, в'язні не повинні бути обмежені в релігійних текстах).

Історія виконання цієї рекомендації КЗК українським урядом є особливо показовою в контексті виконання рекомендації КЗК. Комітет її повторює і з року в рік, а пенітенціарне відомство її ігнорує.

Ще у Доповіді за результатами візиту до України 1999 року у п. 53 рекомендувалось надати засудженим, поміщеним в дисциплінарний ізоляторі, можливість читати. У Доповіді за 2002 рік вже було рекомендовано «негайно вжити заходів, щоб ув'язнені, що перебувають у штрафному ізоляторі (ШІЗО¹⁷), ...забезпечувалися матеріалами для читання» (п. 131). У доповіді 2005 року КЗК вказав наступне (п. 141):

«КЗК нагадує знову свою рекомендацію, щоб матеріали для читання були доступні цим (поміщеним в ДІЗО. — *прим. авт.*) засудженим», а у Доповіді про візит у 2009 році КЗК знову повторив у п. 149 те ж саме, прямо вказавши, що мають бути внесені відповідні зміни у законодавство:

«Що стосується активності засуджених, поміщених в ДІЗО/карцер, то, як і раніше, їм не дозволялося читання (за винятком Біблії), а ув'язненим, що утримувалися в ПКТ, не дозволялося грати в настільні ігри. КЗК закликає українську владу внести поправки в законодавство з метою забезпечення того, щоб ув'язненим, які поміщаються в ДІЗО/карцер, був дозволений доступ до читання і щоб тим, хто міститься в ПКТ, були доступні певні форми дозвілля».

Зауважимо, що рекомендацію про настільні ігри так само проігноровано.

Цікаво, як прямолінійно та лицемірно Уряд (а точніше, колишній Департамент з питань виконання покарань) проігнорував у своїй відповіді на зауваження з Доповіді 2005 року щодо доступу до читання у ДІЗО (стр. 272 Відповіді): «Відповідно до пункту 88 Правил внутрішнього тю-

---

¹⁷ Сьогодні штрафний ізолятор (ШІЗО) перейменовано в дисциплінарний ізолятор (ДІЗО).

ремного розпорядку, ув'язненим, що утримуються в ПКТ, дозволено читати книги, журнали й газети». Звичайно ж, Комітету було відомо, що у ПКТ читати дозволяється, так само як і те, що ПКТ не є ДІЗО.

З міркувань обов'язковості необхідності кожного обмеження у кожному конкретному випадку не є належною і норма, закріплена у п. 88 ПВР: «Особи, які навчаються у загальноосвітніх школах, професійно-технічних училищах і на курсах професійно-технічної підготовки, під час перебування у ДІЗО, карцерах, ПКТ (ОК) на заняття не виводяться».

Тим більше незрозумілим виглядає це положення, якщо брати до уваги можливість застосування дисциплінарного стягнення у виді поміщення у ДІЗО із можливістю виведення на роботу та навчання і без такої можливості. Тобто навіть у разі застосування ДІЗО без заборони виведення на роботу чи/та навчання ПВР вимагають протилежне. Тому можна стверджувати про колізію, яка має бути подолана шляхом нормотворчості. За цих обставин не слід заперечувати можливість застосування ДІЗО із одночасною забороною навчання та/чи праці, адже обмеження (заборона) в цьому випадку не є автоматичним. Однак у КВК України повинно бути більш чітко визначено підстави застосування таких заборон, які мають бути розроблені з точки зору доцільності для досягнення окремих обґрунтованих цілей, а не лише з ціллю додаткового та більш репресивного дисциплінарного покарання. Заборона участі у освітніх заходах навіть тих, хто серйозно порушує режим, може бути невиправданою у разі, якщо засуджений цілком дотримується правил поведінки під час занять.

5.2. Процедура та тривалість поміщення до ДІЗО/ПКТ

Перш за все, ми звертаємо увагу читача на окреслені у попередньому розділі стандарти застосування обмежень, зокрема, й поміщення в умови додаткової ізоляції. Вони є досить актуальними й стосовно процедури поміщення в ДІЗО.

Специфікою законодавства, що закріплює процедурні аспекти поміщення засуджених до ДІЗО/ПКТ, є надзвичайно низький рівень гарантій захисту проти неправомірного застосування цих заходів. КЗК виробив якісні стандарти щодо гарантій прав особи, до якої застосовуються такі заходи. Вони концентровано закріплені у пункті 55 та 57 його 21-ї Загальної доповіді.

Серед тих, які ще не вплинули належним чином на наше законодавство, є такі: повинна існувати ефективна процедура оскарження рішень, що дозволяла би вчасно переглянути висновок про винність особи і/або вирок та внести зміни щодо їхнього застосування на практиці. При цьому слід також одразу ж забезпечити надання ув'язненим, які опинилися в подібній ситуації, правової допомоги (п. 57). Право на участь захисника у дисциплінарній комісії так само, як і процедура проведення самої комісії, про яку, між іншим, КВК України і, наскільки нам відомо, інші документи, які знаходяться в загальному доступі, навіть не згадують, повинні бути чітко закріплені у тексті цього кодексу. Бажано було б дозволити приймати участь у засіданні дисциплінарної комісії із правом дорадчого голосу представнику громадянського суспільства, яких повинно бути декілька для того, щоб можна було розробити графік, що дозволяв би їм відвідувати комісію хоча б раз на місяць.

Повинно бути також закріплено право на безкоштовного захисника у разі, якщо в ув'язненого немає коштів на те, щоб оплачувати працю адвоката, як це зроблено і зарекомендувало себе з позитивного боку у країнах Європейського Союзу. Рівним чином має бути встановлена процедура оскарження, але вищестоящий по відношенню до адміністрації в'язниці орган не повинен бути єдино можливим суб'єктом, до якого може бути оскаржено рішення про поміщення до ДІЗО чи ПКТ. Має бути закріплений порядок та визначена судова юрисдикція у випадку оскарження.

Параграф 55 цієї ж доповіді передбачає, що «у законі слід чітко визначити конкретні обставини, за яких кожний вид одиночного ув'язнення може бути застосований; осіб, які можуть його призначати; процедури, яких мають дотримуватися такі особи; право ув'язненого висловлювати свої погляди в рамках процедури прийняття рішення про застосування одиночного ув'язнення; вимогу інформувати ув'язненого, щодо якого було вирішено застосувати такий захід, у якомога докладнішій формі про підстави прийняття такого рішення (зрозуміло, що у певних випадках можуть існувати розумні підстави не надавати специфічної інформації з причин дотримання безпеки або в цілях захисту інтересів третіх осіб); періодичність та порядок перегляду рішень, а також процедуру оскарження рішень».

КВК України ж у статті 132 вказує єдину підставу для всіх (!) дисциплінарних санкцій — «порушення встановленого порядку відбування покарання», тобто порушення режиму. Незважаючи на те, що внаслідок

багаторічного повторювання як вченими, так і правозахисними організаціями, у 2013 році у статті 107 КВК України був закріплений перелік заборон для засуджених (раніше вони містилися у ПВР), однак це не призвело до суттєвого покращення ситуації із свого роду «жувальною гумкою» — саме так можна охарактеризувати поняття режиму чи порядку виконання і відбування покарань як підставу для застосування дисциплінарних санкцій, адже вона є невизначеною і такою, що надає можливості для безмежної дискреції адміністрації пенітенціарних установ. Річ у тім, що цей перелік не був закріплений як вичерпний перелік порушень, як на тому наполягали правозахисники¹⁸.

Додатково варто зазначити, що поміщення у ДІЗО і ПКТ може застосовуватися у разі скоєння будь-якого порушення і практично єдиним, хоча і неякісним, бар'єром є вимога КВК України щодо відповідності між порушенням та стягненням. Але це не заважає адміністрації установ, наприклад, поміщати у ДІЗО засудженого, який кури в невідновленому місці. Виходом із ситуації повинно стати закріплення у кодексі вичерпного переліку порушень, за які може бути дисциплінарно покараний порушник режиму. За цих умов, як це уже давно зроблено у багатьох країнах з розвиненими системами виконання покарань, обов'язково повинна бути здійснена законодавча градація цих порушень на декілька рівнів за ступенем тяжкості, так, щоб, наприклад, ДІЗО/ПКТ могли бути застосовані тільки за окремі, найтяжчі з них.

Що стосується поміщення в ПКТ (та дільницю посиленого контролю або, як його визначає Комітет, адміністративне ув'язнення з превентивними цілями), то у п. 55 цитованої доповіді встановлено, що якщо адміністративне ув'язнення має бути продовжено на більш тривалий строк, то це «потребує втручання представника зовнішнього по відношенню до установи, в якій утримується особа, органу, як, наприклад, старшого за рангом працівника управління пенітенціарної служби. Також повинно існувати право на подання апеляції до незалежного органу. Якщо рішення про продовження такого ув'язнення затверджується, то для розгляду справи має бути організована спільна комісія, на якій ув'язненому буде запропоновано висловити свої погляди. Головним завданням для групи осіб, що займається переглядом справи, є розробка спеціальної програ-

---

¹⁸ Див. наприклад Щорічні доповіді УГСПЛ про стан дотримання прав людини, а також щорічні доповіді Донецького меморіалу. У них неодноразово згадувалася ця рекомендація в загальному переліку рекомендацій українській владі.

ми для ув'язненого, спрямованої на розв'язання проблем, що спричиняють його подальше утримання в одиночній камері. Під час перегляду справи, окрім інших питань, має бути розглянуто питання про те, чи є деякі з обмежень, накладених на ув'язненого, суворо необхідними. Так, наприклад, ув'язненому може бути дозволено підтримувати обмежені контакти з іншими відібраними для цього ув'язненими. Ув'язнений повинен отримати в письмовій формі обґрунтоване рішення апеляційного органу, а також інформацію про процедуру оскарження. Принаймні через місяць після винесення першого рішення, а потім кожні три місяці, має проводитися перегляд справи, в рамках якого мають оцінюватися успіхи в реалізації узгодженої програми, а за необхідності розроблено нову програму. Чим довше особа перебуває в цій ситуації, тим ретельнішим має бути перегляд її справи і тим більше ресурсів, включаючи зовнішні, має виділятися для реалізації спроб її (ре)інтеграції серед інших ув'язнених. Ув'язнений повинен мати можливість зажадати перегляду своєї справи в будь-який момент і отримувати незалежні звіти про здійснення такого перегляду». Окремі схожі на цей стандарт зауваження були висловлені Комітетом також у п. 96 Доповіді про візит в Україну 2009 року, в якому з урахуванням висловлених щодо застосування заходу у виді поміщення в ДПК зауважень рекомендувалося внести зміни в законодавство, що не виконано станом на сьогодні. Зокрема, мова йшла про те, що в такі дільниці засуджені не повинні поміщатись до того, як вони проживуть певний час в загальних приміщеннях, і якщо приймається рішення про таке поміщення, то це має бути зроблено на підставі оцінки індивідуальних ризиків та у зв'язку з індивідуальною програмою та повинні бути можливості оскарження цього заходу у незалежному органі, наприклад, суді.

Усі ці вимоги повинні знайти відображення у KBK України. Особливу увагу слід звернути на рекомендацію, що стосується автоматичного перегляду поміщення у ПКТ/ДПК, оскільки про неї не згадують навіть фахівці-правники та правозахисники.

На процедурний аспект процедури, пов'язаний з дисциплінарними санкціями, які становлять додаткову ізоляцію, КЗК звернув увагу у своїй Доповіді щодо візиту в Україну у 2009 році (п. 147):

«КЗК закликає українську владу переглянути порядок приміщення в ДІЗО/Карцер і ПКТ для забезпечення того, щоб ув'язнені: (I) інформувались в письмовій формі про висунуті проти них звинувачення, (II) отримували достатньо часу для підготовки свого захисту, (III) мали право викли-

кати свідків, щоб вони свідчили від свого власного імені і на перехресний допит проти них, і (IV) отримували копію рішення, в якому містяться причини для приміщення, і звичайна інформація про права, включаючи право на юридичну допомогу і наявних у них доступних засобів для оскарження рішення перед незалежним органом (наприклад, суддею)».

Згадувалось про цю проблему й у Доповіді щодо візиту в Україну у 2012 році. Так, у п. 57 КЗК вказав:

«заходи, що стосуються поміщення засудженого в ДІЗО, ПКТ або ДПК, завжди необхідно застосовувати протягом якомога коротшого періоду часу, після того, як, з-поміж іншого, буде взята до уваги думка засудженого, і лише за умови надання йому копії рішення, яке містить причини поміщення і базову інформацію про його права, в тому числі наявні засоби для оскарження відповідного рішення в незалежному органі».

Вже з цього витікає декілька зобов'язань: а) закріпити необхідність застосування якомога коротшого періоду при прийнятті рішення про дисциплінарне стягнення або ж переведення у ДПК, яке за правовою природою не є стягненням, а зміною умов тримання; б) надавати засудженому копію рішення в обов'язковому порядку, без чого, очевидно, є неможливим належне оскарження заходу, адже для того, щоб оскаржити будь-яке рішення треба хоча б знати його зміст. До того ж, це рішення повинно бути вмотивованим і доступним для зовнішніх незалежних контролюючих структур (п. 57 b 21-ї Загальної доповіді).

У цьому ж пункті вказується, що: «у разі якщо засудженого декілька разів під ряд піддають дисциплінарному стягненню у виді поміщення в ДІЗО тривалістю понад 15 днів (10 днів для жінок), кожні 10/15 днів повинна бути здійснена належна пауза перед новим застосуванням дисциплінарного стягнення; повинен розроблятися план для кожного засудженого, що поміщається до ПКТ або ДПК¹⁹, з метою вирішення проблем,

¹⁹ Підкреслимо, що ця вимога щодо ДПК є, здається, формально виконаною, хоча й не повністю. Так, у ч. 3 ст. 97 КВК України йдеться про те, що на засуджених, яких вміщують до ДПК, розробляється спеціальна індивідуальна програма. Про розробку окремих програм відбування покарання ані у чинних правилах, ані у проекті ПВР не має ні слова, хоча, між іншим, до попередньої існуючої індивідуальної програми відбування покарання додано ще одну спеціальну програму — щодо неповнолітніх. Ця проблема повинна бути усунена шляхом доповнень змісту проекту ПВР та закріплення типової індивідуальної програми відбування покарання для вказаних осіб.

які виникають в процесі перебування в таких умовах. Повинні бути здійснені заходи для забезпечення того, щоб з моменту прийняття рішення про розміщення в ПКТ або ДПК щонайменше після першого місяця їх відбування був здійснений перегляд цих санкцій». Кримінально-виконавче законодавство не містить диспозицій ні щодо першої, ні щодо другої, ні щодо третьої рекомендації.

5.3. Тривалість поміщення в ДІЗО

Не відповідає стандартам і тривалість поміщення в ДІЗО. Згідно з п. 56 21-ї Загальної доповіді максимальний строк не повинен перевищувати 14 діб за конкретне правопорушення і бажано, щоб він був ще коротшим для неповнолітніх. КВК України у ст. 132 встановлює максимальний строк, на один день більший, ніж вимагає цей стандарт. Але підкреслимо, що 14 днів у стандартах КЗК — це максимум.

Більш серйозною є розбіжність між стандартами та вітчизняним законодавством стосовно тривалості цієї санкції для неповнолітніх. На тепер максимальна тривалість поміщення у ДІЗО для них складає 10 днів. Але це є суттєвим контрастом, якщо взяти, наприклад, рекомендацію, висловлену КЗК у своїй 18-й Загальній доповіді 2008 року (п. 26), що для неповнолітніх така санкція не повинна перевищувати 3 дні.

Невиконаним стандартом залишається й вимога щодо відвідування засуджених, що тримаються в додатковій ізоляції як наслідок дисциплінарної санкції, начальником установи або іншим представником адміністрації установи. При цьому рекомендується, щоб приймалися рішення припинити одиночне ув'язнення, якщо цього вимагає стан здоров'я ув'язненого або дозволяє його поведінка (п. 57 21-ї Загальної доповіді). Такі візити і відповідні рішення також мають бути належним чином запротокольовані.

Згідно ж з п. 3 Додатка 41 до п. 91 ПВР «чергові помічники начальників колоній, начальники медичних частин роблять записи щоденно, інші посадові особи — не менш як один раз на тиждень», але при цьому не вказується нічого стосовно необхідності розглядати можливість дострокового звільнення. На практиці ж такі візити відбуваються в основному за алгоритмом «прийшов — відмітився у спеціальному журналі — пішов», що є особливо неприйнятним відносно медичного персоналу, який має особливу функцію, а тому повинен бути проінформований про помещен-

ня особи у ДІЗО/ПКТ негайно, а також вжити заходів для лікування, якщо вони необхідні (п. 63 21-ї Загальної доповіді). Тому правильним буде закріпити положення про необхідність обов'язкового врахування означених вимог під час такого відвідування засуджених, яких поміщено до ДІЗО, як медичним, так й іншим персоналом.

5.4. Обладнання камер, які використовуються для забезпечення особистої безпеки засуджених

Відповідно до п. 60 21-ї Загальної доповіді:

«Згідно із загальною практикою, камери для ув'язнених, щодо яких як покарання застосовується одиночне ув'язнення, мають обмежену кількість меблів, що часто прикріплюються до підлоги. Тим не менш, такі камери повинні бути обладнані принаймні столом, а також відповідними місцями для сидіння в денний час (тобто стільцем або лавкою), а також ліжком із постільними речами для відпочинку в нічний час.

У тому, що стосується камер, які використовуються для інших видів одиночного ув'язнення (до яких відповідно до цієї ж доповіді відноситься й поміщення в ізоляцію задля забезпечення особистої безпеки. — *прим. авт.*), то Комітет вважає, що вони повинні бути обладнані так само, як і камери для ув'язнених, які утримуються на загальному режимі». У разі ж застосування ізоляції у передбачених статтею 10 KBK України випадках, тобто з метою гарантування особистої безпеки засуджених, вони зазвичай поміщаються до камер ДІЗО/ПКТ, які якраз обладнуються так, як це передбачено нормативом для їх обладнання — Додатком 5 до пункту 17 ПВР.

Крім того, має бути виконана рекомендація КЗК щодо застосування заходів для забезпечення особистої безпеки засуджених (п. 61d 21-ї Загальної доповіді):

«У тому, що стосується ув'язнених, поміщених в одиночну камеру в цілях їхнього захисту (виділення шрифту оригіналу — *прим. авт.*), то тут слід знайти рівновагу між, з одного боку, необхідністю уникати того, щоб такий тип ізоляції ставав бажаним для ув'язнених, а, з іншого боку, зводити до мінімуму обмеження, накладені на осіб, щодо яких застосовується такий захід. Звичайно, на самому початку одиночного ув'язнення повинні бути вжиті заходи, спрямовані на якомога швидшу реінтеграцію особи. Якщо стає ясно, що існують підстави для довго-

строкового захисту і що проблему не можна врегулювати за допомогою інших заходів (наприклад переведення до іншої установи — *прим. авт.*), то необхідно шукати шляхи поліпшення режиму утримання. Особливі зусилля мають бути докладені на відбір ув'язнених, з якими зацікавлена особа могла би без ризику спілкуватись, а також на пошук ситуацій, що дозволяли би їй виходити з камери». Усі ці вимоги не згадуються чинним КВК України, який фактично «віддає на відкуп» правозастосувача вирішення більшості питань щодо застосування заходу.

6. Конструкція камер

6.1. Встановлення ґрат

Звичайною для українських колоній практикою є встановлення ґрат на переважній більшості приміщень та на всіх вікнах приміщень дисциплінарних ізоляторів та приміщень камерного типу. У багатьох випадках такий підхід призводить до недостатнього природного освітлення такою мірою, що засудженим доводиться відбувати дисциплінарні стягнення в умовах напівтемряви навіть під час хорошої погоди.

КЗК ще у своїй 11-й Загальній доповіді 2001 року у п. 30 недвозначно надав своє бачення цієї проблеми у відвіданих країнах:

«Представники Комітету часто бачили на вікнах камер металеві ставні, щити чи жалюзі, які позбавляють ув'язнених природного світла і не пропускають у приміщення свіже повітря. Такі засоби особливо часто зустрічаються у закладах, де тримають осіб, які чекають суду. Комітет повністю визнає, що по відношенню до певних категорій позбавлених волі доцільно вживати додаткових заходів безпеки з метою відвернення ризику змови і/або злочинних дій; однак, вжиття таких заходів має скоріш бути винятком, аніж правилом. Це означає, що відповідні органи мають окремо досліджувати справу кожного ув'язненого на предмет визначення виправданих по відношенню нього особливих засобів безпеки. Проте, навіть за доцільності таких заходів, вони не повинні позбавляти ув'язнених природного світла і свіжого повітря. Світло і повітря необхідні для життя, право на яке має кожний в'язень; більш того, відсутність сонячного світла і свіжого повітря створює умови, сприятливі для поширення хвороб — зокрема, туберкульозу.

Комітет розуміє, що забезпечення належних умов життя у пенітенціарних закладах може означати чималі витрати і що в деяких країнах покращанню тюремних умов заважає нестача коштів. Однак, усунення засобів, які не пропускають світло в камери (і устаткування камер додатковими засобами безпеки належної конструкції в тих рідких випадках, коли це є справді необхідним) не потребує значних витрат і водночас принесе чимало переваг усім, кого це стосується».

У п. 30 Доповіді про візит в Україну 1999 року вказувалось:

«Значним прогресом в поліпшенні умов утримання ув'язнених є зняття з вікон металевих пристроїв (жалюзі) у будівлях № 1, 2 і 5. Крім значного покращання природного освітлення камер це позитивно вплинуло на якість їх вентиляції. На жаль, близько 10% вікон залишилося оснащеними такими пристроями з причин безпеки (камери, вікна яких виходять на вулицю, камери, які дозволяють спілкуватися в'язням один з одним, і т. д.). КЗК визнає, що у деяких специфічних випадках, могли бути потрібні такі заходи безпеки. Проте, такі міри не повинні ніколи позбавляти ув'язнених доступу до природного світла і свіжого повітря».

Разом з тим українське в'язничне відомство періодично відзначається небажанням виконувати відповідний стандарт. Прикладом цього є численні зауваження Комітету під час його візитів до пенітенціарних установ. Цікаво те, що реакцією на такі зауваження часто був наказ адміністраціями установ виконання покарань та СІЗО на зняття таких ґрат. У той же час формально вони вчиняли незаконно, адже у ПВР УВП містяться норми, що передбачають обов'язковість встановлення ґрат у приміщеннях камерного типу (п. 16), обов'язковість їх встановлення на вікнах приміщень камерного типу, ДІЗО, карцерах (п. 17), на вікна гуртожитків для інших засуджених (Додаток 2 до пунктів 7, 16 ПВР), карцерах СІЗО (Додаток 30 ПВР СІЗО). Всупереч цьому як ПВР УВП, так і СІЗО містять усі ці вимоги про обов'язкове їх встановлення і в них не має ані слова про недопустимість перешкоджання ними природному освітленню в приміщенні, на яке вони встановлюються.

Особливо примітним у світлі цього є те, що ДПтС України навіть вихваляється масовим встановленням нових ґрат у приміщеннях для утримання в'язнів²⁰, при чому окремі з них в декілька рядів, що якраз і при-

---

²⁰ Модернізація слідчих ізоляторів (частина 3) — станом на 20.02. 2014 // <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/709631>

зводить до проблем з проникненням денного освітлення. Слід додати, що до сьогодні звичайною справою є обладнання вікон приміщень ДІЗО та ПКТ установ виконання покарань щонайменше трьома рядами решіток з проволочи великого діаметру, що призводить до серйозних проблем з доступом денного світла до відповідних камер.

Зауваження щодо встановлення ґрат у пенітенціарних установах вперше було висловлено Україні у п. 80 Доповіді за результатами візиту у 2000 році. Під час того ж візиту Комітет позитивно оцінив той факт, що ґрати були зняті незадовго до візиту, що допомогло не тільки добре освітлити приміщення, а й забезпечити кращу вентиляцію (п. 87). У п. 93 так само було наголошено на необхідності вчинення таких дій у окремих блоках СІЗО, де на відміну від блоків для жінок та неповнолітніх вікна були обладнані металевими решітками. Так само делегація Комітету позитивно оцінила те, що адміністрація установи почала зняття ґратів на цих блоках ще під час візиту (п. 96). У своїй відповіді на цю доповідь український уряд запевняв, що решітки були зняті з приміщень, щодо яких висловлювалися занепокоєння.

Під час візиту у 2009 році стосовно арештного дому при СІЗО м. Києва було також вказано про необхідність зняття металевих решіток, у відповідь на що національна влада запевнила Комітет своїм листом, що з вікон камер в арештних домах були зняті ці ґрати (п. 102). У доповіді щодо цього ж візиту КЗК з задоволенням відмітив, що на його зауваження щодо встановлених решіток у СІЗО м. Дніпропетровська його керівництво негайно почало здійснення заходів щодо їх зняття (п. 110). На проблему доступу до природного освітлення у зв'язку з обладнанням вікон, особливо у колонії № 89, вказувалось і у Доповіді за результатами візиту в Україну у 2012 році (п. 46).

Як видно, адміністрація установ виконання покарань та ДПтС України готова миритися з прийняттям одиночних рішень по цій проблемі по мірі її виявлення Комітетом замість зміни нормативних положень. Неодноразово, щоб задовольнити його вимоги, вчинялися такі дії як негайне зняття або початок зняття ґрат в присутності його делегації. Це робилося, навіть незважаючи на протилежні вимоги нормативних актів, які, насправді, і треба було змінювати, що було цілком доступною можливістю для в'язничного відомства. Однак те, що по сьогодні ця норма закріплена у ПВР УВП та СІЗО без зміни їх змісту так, щоб закріпити гарантії, свідчить тільки про одне — умисне ігнорування рекомендацій КЗК.

Траплялось і так, що у своїй відповіді на зауваження щодо ґрат у п. 110 Доповіді КЗК про візит 2009 року Уряд України звітував про масове зняття ґрат: «з метою вільного доступу до камер Київського слідчого ізолятора природного світла демонтовано усі металеві ґрати з семи камер будівлі слідчого корпусу, де розміщено приміщення арештного дому. У Дніпропетровському слідчому ізоляторі на вікнах камер відділень № 9 і № 10 демонтовані всі металеві ґрати у кількості 156 штук». Незважаючи на це, змінити нормативну вимогу про обов'язкове встановлення ґрат влада так і не спромоглася, а, швидше за все, на це просто немає політичної волі вищого керівництва ДПТС України.

На пропозиції Харківської правозахисної групи внести зміни до норм підзаконних актів ДПТС України для виправлення ситуації було безапеляційно відмовлено заступником її начальника Кісловим О. І. Підкреслимо, що у нових ПВР така норма відсутня, але усі питання, що стосуються конструювання УВП (в тому числі обов'язковість встановлення металевих решіток), за словами вказаної посадової особи, плануються бути закріпленими у окремому акті, що встановлюватиме будівельні норми таких установ, а тому на зміну принципу встановлення ґрат навряд чи варто розраховувати.

Дещо в іншому контексті слід оцінювати встановлення металевих «кліток» для утримання окремих категорій засуджених в самих установах під час спілкування з певними особами. Так, за результатами візиту в Україну у 2005 році Комітет рекомендував у колонії № 100 Харківської області під час інтерв'ювання та спілкування із засудженими, щоб вони не утримувалися у металевій клітці (п. 113, 114). На що український уряд відповів:

«Клітка з металевих прутів у кімнаті персоналу встановлено відповідно до пункту 8 Правил внутрішнього тюремного розпорядку й Наказом Департаменту № 275 від 12 грудня 2003 р. «Про обладнання камер ДІЗО/ПКТ».

Ця клітка забезпечує особисту безпеку персоналу та інших осіб (адвокатів, психологів тощо) під час їхніх зустрічей з особами, що відбувають довічне ув'язнення». Тобто відповідь, як це часто трапляється, лицемірна, обмежується посиланням на національне законодавство, хоча саме це законодавство і має змінюватися у відповідності до рекомендацій.

Цікавим є ставлення персоналу тієї ж Темнівської колонії № 100 вже у 2013 році до цієї «клітки» (саме так, всупереч рекомендації КЗК вона

й по сьогодні встановлена). За словами керівництва колонії: «Європа [европейские правозащитные структуры] против этой клетки. Но если ее не будет, то ни я, ни другие тут работать не станут»²¹. Не є секретом, що застосування цього роду «клітки» є систематичною практикою й в інших установах для довічного позбавлення волі в Україні, незважаючи на те, що п. 8 ПВР не вказує на обов'язкове її обладнання, а на «спеціальне приміщення для проведення соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими до довічного позбавлення волі, побачень їх з адвокатами, іншими особами та здійснення особистого приймання цих засуджених». Загалом, і норма щодо цього приміщення повинна була б бути видозмінена із вказівкою на можливість її використання тільки у випадках, коли оцінка індивідуальних ризиків вказує на необхідність її застосування.

Окремо слід вказати на рекомендацію, що міститься у п. 51 Доповіді КЗК про візит 2012 року. У ній Комітет негативно висловився про утримання у камері (або «клітці») під час побачення цієї категорії засуджених із захисником:

«Такий підхід може розглядатися як нелюдське і принижуюче гідність поводження як для ув'язнених, так і для відповідних фахівців. **КЗК закликає українську владу принципово переглянути цей підхід**» (виділення шрифту збережено). Відповідне застереження повинно бути закріплено у проекті нових ПВР.

6.2. Розміри камер

Українським законодавством визначена площа проживання на одного засудженого — 4 м² (ст. 115 КВК України). Однак формальний підхід до виконання встановленої норми іноді призводить до неочікуваних негативних наслідків. Наприклад, приміщення засудженого до камери, площа якої становить 4 м², означає, що її розмір є трохи більшим звичайного ліжка. Звісно, життя в таких умовах може прирівнюватися до такого поводження, що порушує статтю 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

---

²¹ Береза А. Век свободы не видать. В каких условиях отбывают пожизненный срок преступники в Украине // <http://korrespondent.net/ukraine/3206834-vek-svobody-ne-vydat-v-kakykh-uslovyakh-otbyvaut-pozhyznennyi-strok-prestupnyky-v-ukrayne>

Недарма КЗК чітко вказує, що камери, менші за 6 м², не повинні використовуватися взагалі (п. 59 21-ї Загальної доповіді). Вже давно, у п. 112 своєї відповіді щодо візиту в Україну у 1998 році, Україні рекомендувалось щоб камери, менші, ніж 6 м² не використовувалися для утримання однієї особи. У той час Державний департамент з питань виконання покарань відповів, що в нього не було фінансової можливості для виконання цієї вимоги.

Тоді ж Комітетом були підкреслені ще деякі стандарти, а саме, що камери, площа яких складає 8–10 м², не повинні використовуватися для розміщення більш, ніж двох осіб, камери з площею 11 м² не більше, ніж 3 особи, а камери розміром 15–17 м² — не більше, ніж 4–5 осіб.

Пізніше проблема не була виправлена, що підтверджувалось наступними візитами. Наприклад, у п. 148 Доповіді за результатами візиту у 2009 році зазначено: «деякі дисциплінарні камери були непридатні для розміщення ув'язнених через їх обмежені розміри (наприклад, від 4,5 до 5 м), більше того, деякі камери були дуже вузькими (1,3 м)...», у зв'язку з чим було рекомендовано, щоб камери, менші за 6 м², були виведені з експлуатації або збільшені. Також, у п. 89 було рекомендовано, щоб всі камери мали щонайменше 2 метри між стінами. Про такі ж самі зауваження (мінімум 6 м² у камері на одну людину та мінімум 2 метри між стінами) вказувалось і в доповіді 2012 року (п. 45), крім того, було уточнено, що рахуватись квадратні метри мають без врахування площі туалету.

Усі ці вимоги повинні знайти своє відображення у статті 115 КВК України, адже, як видно, з року в рік проблема залишається, не дивлячись на те, що формально взагалі відсутнє порушення кримінально-виконавчого права.

Разом з тим стаття 11 Закону України «Про попереднє ув'язнення» й по сьогодні закріплює стандарт площі в камері для однієї взятої під варту особи не менше 2,5 м². Ця норма повинна бути змінена у світлі стандарту КЗК — мінімум 4 м² на одну особу, адже під час останніх візитів в Україну ним були зроблені рекомендації і щодо СІЗО.

Зауважимо також ще одне пов'язане із питанням розмірів камер питання — утримання в приміщеннях блочного типу, яке сьогодні поступово розвивається в Україні та приходиться на заміну колективним гуртожиткам, в яких може утримуватися близько сотні осіб в одному приміщенні. КЗК у п. 113 Доповіді про візит 2009 року рекомендував, щоб було зроблено «усе необхідне в реалізації планів перебудови усіх гуртожитків ве-

ликої місткості на більш малі ділянки з тим, щоб надати не менше 4-х м² житлової площі на одного засудженого». Тим не менш, з огляду економічних факторів, закріплення утримання у блочних типах приміщень у законодавстві, як це зроблено щодо мінімальної житлової площі для одного засудженого, може стати тільки віддаленою перспективою.

6.3. Відокремлення туалетів

У відповідності до ПВР, у камерах ПКТ (ОК), ДІЗО, карцерів та секторів максимального рівня безпеки установ виконання покарань обладнуються санітарні вузли з обов'язковим їх відгородженням суцільною перегородкою висотою не менше 1 м (п. 17). Така ж сама норма закріплена щодо туалетів у ділянках посиленого контролю (п. 16).

У п. 46 Доповіді КЗК про візит 2012 року ним рекомендується, щоб в камерах колонії № 89 туалети були повністю відділеними (тобто до стелі). Такий стандарт мав би стати підставою для зміни вказаних положень ПВР у п. 16 та 17 або ж Будівельних норм, які, наскільки нам відомо, наразі розробляються ДПтС України для того, щоб вмістити у собі такі положення.

7. Інші питання

7.1. Окреме тримання неповнолітніх від повнолітніх

Не дивлячись на те, що правило обов'язкового окремого тримання дорослих та неповнолітніх старе як світ, воно не повністю втілене у вітчизняному законодавстві. За висловлюванням Комітету «розміщення в одному помешканні неповнолітніх і дорослих... невідворотно провокує ризик домінування та експлуатації» (п. 25 9-ї Загальної доповіді).

У відповідності до ч. 1 ст. 148 КВК України з метою закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання засуджені, які досягли вісімнадцятирічного віку, можуть бути залишені у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше ніж до досягнення ними двадцяти двох років. Зробимо застереження, що така практика позитивно себе зарекомендувала з педагогічної точки зору, а тому повинна залишатись у законодавстві. Однак,

КВК України мав би бути доповнений нормою, що повнолітні засуджені розміщуються (проживають) окремо від неповнолітніх, навіть у разі їх залишення у виховній колонії. Хоча це не повинно заважати спільній навчальній чи іншій діяльності. Таке втілення стандарту буде прийнятним виходом із ситуації.

До речі, тільки порівняно нещодавно було змінено Закон України «Про попереднє ув'язнення» у частині, яка дозволяла спільне утримання дорослих та неповнолітніх у окремих випадках у слідчих ізоляторах.

7.2. Виконання днювальними контрольних функцій

Використання в'язничними адміністраціями днювальних обумовлене, як правило, міркуваннями кращого виконання власних обов'язків і полегшення своєї роботи. Тут варто вказати на непомірне навантаження на пенітенціарний персонал, який безпосередньо працює в контакті з засудженими. Трапляється, що один офіцер, начальник відділення соціально-психологічної служби, повинен справлятися із сотнею засуджених.

Однак недостатність людського ресурсу, а також традиційне покладання у виконанні власних функцій на представників засуджених не може бути виправданням такому застосуванню, адже воно спричиняє багато негативних наслідків — спонукання та підтримання в'язничної субкультури, зловживання окремих засуджених та інше.

З цього приводу позиція КЗК є так само чіткою і принциповою. Вона була висловлена ще під час перших візитів до України. Для прикладу, у п. 92 Доповіді щодо візиту у 2002 році КЗК вказав:

«У листі від 15 квітня 2003 р. українські посадові особи спростували факт виконання днювальними функцій з підтримки порядку й контролю. КЗК не розділяє цієї думки. Багато обов'язків, що згадані в Правилах внутрішнього розпорядку, явно підпадають під це визначення.

Часткова передача відповідальності за дотримання порядку й безпеки, що є компетенцією тюремного персоналу, є неприйнятною.

Це піддає більш слабких ув'язнених ризику експлуатації з боку інших ув'язнених і може призвести до насильства й залякування. КЗК рекомендує внести до Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудоустанов зміни для того, щоб ув'язненим не передавалися повноваження, пов'язані з підтримкою порядку та контролем».

Відразу підкреслимо, що перелік обов'язків днювального містився у Додатку 22 до п. 52.3 Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудо-вих установ, і він, по суті, залишився незмінним у Додатку 26 до пункту 6б ПВР, хоча в ньому й було закріплено обов'язки днювального та старшого днювального замість звичайного днювального, як це було раніше. Не за-знав принципових змін їх статус і у Проекті ПВР (Додаток 23 до ПВР).

Однак у відповіді на зауваження щодо покладання функцій адміністрації на днювальних українська влада відповіла:

«Нові правила внутрішнього тюремного розпорядку були введені Наказом № 275 від 25.12.2003 р. Державного департаменту з питань виконання покарань. Ці правила були офіційно зареєстровані в Міністерстві юстиції 31.12.2003 р. під номером 1277/8598. Нові правила виключають можливість виконання ув'язненими функцій, що властиві тюремному персоналу, який відповідає за нагляд і безпеку в пенітенціарних установах».

Наголосимо, що, насправді, нові ПВР (на той час ПВР 2003 року) не ма-ли особливих відмінностей з точки зору правового статусу днювального. У доповіді щодо візиту 2005 року КЗК вказав (п. 148):

«У своєму звіті про візит 2002 року (пункт 92) КЗК рекомендував, щоб ув'язнені-днювальні не виконували завдання, пов'язані з підтримкою порядку та контролем. Проте це тривало й у 2005, особливо в колонії № 61, де, до того ж, днювальні мають вплив на накладення дисциплінарних санкцій. КЗК рекомендує припинити таку практику в май-бутньому». У цій же доповіді здійснювалося посилання на оновлені у 2006 році Європейські в'язничні правила, у п. 62 яких вказується, що жоден ув'язнений не повинен наділятися будь-якими дисциплінарними повноваженнями.

Те, що проблема наділення засуджених повноваженнями днюваль-ного, які пересікаються із повноваженнями адміністрації криміналь-но-виконавчих установ, продовжує залишатись, свідчить і Доповідь КЗК щодо візиту у 2012 році (п. 25): «Комітет рекомендує українській владі вжити заходів для забезпечення того, щоб жоден ув'язнений не був поставлений в таке положення, щоб він мав владу над іншими ув'язненими».

До речі, як у ПВР, так і у проекті ПВР мітиться норма, що для забезпе-чення належного внутрішнього порядку у гуртожитках адміністрація уста-нови може додатково покладати на цих осіб інші обов'язки, які не супере-

чать законодавству. Однак українське законодавство не містить прямих заборон покладання на засуджених окремих функцій персоналу ДПтС України, а тому ця норма як призводила, так і призводитиме до зловживань.

Отже, додаток до ПВР, що визначає обов'язки днювальних повинен бути переглянутий з огляду на вищевикладені зауваження з тим, щоб виключити відповідні повноваження, а також повинен закріпити норму, що такі обов'язки не можуть бути такими, що ставлять засудженого в становище, щоб він мав владу над іншими засудженими. Харківською правозахисною групою було висловлено таку пропозицію у своїх зауваженнях до Проекту ПВР. На жаль, всі наші зауваження, які базувалися головним чином на стандартах КЗК, були відхилені як «недоцільні» першим заступником Голови ДПтС України Сидоренком С. М.

7.3. Первинна класифікація засуджених

У Доповіді про візит 2012 року КЗК вказав на проблему низького рівня розсуду в'язничної адміністрації у визначенні виду колонії, у якій мають утримуватися засуджені (п. 55):

«Можливості розсуду в'язничної адміністрації надмірно обмежуються законом. Кілька категорій засуджених автоматично утримуються в умовах максимальної безпеки та поміщаються в ізоляцію в профілактичних цілях протягом тривалого строку після вироку суду і лише з урахуванням вчинених ними злочинів. Комітет повинен нагадати свою принципову позицію, що рішення, які стосуються зміни рівня безпеки для засуджених, а також ізоляційні заходи з профілактичними цілями, не повинні оголошуватися — або встановлюватися на розсуд суду — як частина покарання. Рішення про те, чи потрібно застосувати певний рівень безпеки або ж ізоляційних заходів з профілактичними цілями повинно залежати тільки від тюремної адміністрації та здійснюватися тільки на підставі індивідуальної оцінки ризиків і не повинно бути частиною кримінального покарання. **Комітет підтверджує свою рекомендацію про те, що з цього приводу мають бути внесені зміни у відповідні нормативні положення**» (виділення шрифту Комітету).

Те, що розподіл в установи не повинен бути частиною покарання, означає, що в'язнична адміністрація повинна мати можливість на підставі оцінки індивідуальних ризиків розміщати засуджених, наприклад, в умо-

вах нижчої (і, за необхідності, навпаки) безпеки на противагу існуючому порядку, який не допускає ніякої гнучкості у цьому питанні.

7.4. Застосування підрозділів спеціального призначення

Окремо варто звернути увагу на загоны спеціального призначення, що підпорядковані Державній пенітенціарній службі. Практика їх функціонування давно була предметом особливої критики з боку правозахисників. Це призвело до того, що під тиском громадськості рішення про державну реєстрацію наказу, який регулював його діяльність у минулому, було скасовано, а його виключено з Державного реєстру нормативно-правових актів 14.01.2008 р. Разом з тим це не завадило їх застосуванню пенітенціарним відомством на практиці без будь-якої правової регламентації аж до 03.07.2013, коли, нарешті, було прийнято відповідний наказ Мініюсту № 1325/5 «Про затвердження Положення про територіальне (міжрегіональне) воєнізоване формування Державної кримінально-виконавчої служби України».

Незважаючи на позитивний характер вже самого прийняття акта щодо діяльності такого потенційно небезпечного з точки зору прав людини підрозділу, в ньому все ще залишилися норми-рудименти, через які, з-поміж іншого, колись і скасували його реєстрацію. Наприклад, за підрозділом залишили функції, виконання яких є обов'язком працівників УВП: проведення обшуків житлової та виробничої зон, речей засуджених і т. ін. (п. 3.7); забезпечення правопорядку, додержання встановленого законом та іншими нормативно-правовими актами порядку виконання і відбування покарання в УВП і СІЗО та на прилеглий до них території (п. 3.9).

Насправді, світова практика свідчить, що такого роду формування спецпризначення може і має застосовуватися лише у термінових випадках вчинення масових дій, що дезорганізують роботу цих установ, групової непокори утримуваних, захоплення заручників та інших невідкладних випадках. Чинна ж редакція надає можливість практично повсюди і щоденно залучати ці підрозділи для «наведення порядку» і залякування засуджених з метою встановлення армійської дисципліни, що не є прийнятним з точки зору встановлення нормальних відносин між персоналом та засудженими згідно з рекомендаціями КЗК щодо України у 2012 році і, що, тим не менш, залишається систематичною практикою й по сьогодні.

Треба звернути увагу також на те, що Наказ № 1325/5 не відобразив головних рекомендації КЗК того ж року (п. 21):

«Комітет також хоче підкреслити, що він проти одягання масок членами загону спеціального призначення в пенітенціарних установах. Комітет визнає, що з оперативних та/або міркувань безпеки, можуть бути необхідними захисні шоломи. Тим не менш, необхідно забезпечити, щоб завжди можна було здійснити подальшу ідентифікацію бійців відповідними органами та засудженими не тільки за допомогою чіткого розрізняльного знака, а й за чітко виділеним ідентифікаційним номером на кожній формі/шоломові. Крім того, втручання такого типу повинні записуватися на відео (наприклад, портативними камерами, як частиною обладнання відповідних пенітенціарних офіцерів)».

Натомість у Наказі ж закріплено, що відео застосовується лише для «документування протиправних дій засуджених, осіб, узятих під варту, та інших осіб», тобто, очевидно, не дій бійців), і не закріплено прямо, що кожен боєць під час проведення спецоперації повинен мати на собі знак, який би дав можливість у майбутньому ідентифікувати його та, у разі необхідності, оскаржити його протиправні дії. Наказ, у п. 4.4, згадує лише про спеціальне обмундирування зі знаками розрізнення та символіку.

7.5. Миття у лазнях, душах

Ще у доповіді 1999 року КЗК рекомендував (п. 41) «...здійснити заходи, щоб засуджені мали можливість приймати гарячий душ один раз на тиждень. Це включає також необхідність збільшення кількості прийомів душу на тиждень».

У доповіді про 2009 рік (п. 89) КЗК рекомендував розглянути можливість збільшення частоти доступу ув'язнених до душу як у відвіданих ним установах, так і в установах по всій Україні з урахуванням правила 19.4 Європейських в'язничних правил (цей пункт передбачає стандарт кількості **приймів душу**: «достатньо для того, аби кожен ув'язнений міг користуватися ними при температурі, яка відповідає клімату, **по можливості щодня, але не менш двох разів на тиждень** (виділення шрифту — прим. авт.) або частіше, якщо це необхідно для підтримки гігієни»).

У п. 135 цієї ж доповіді рекомендується забезпечити більш частий доступ до душу і бажано щоденно для ув'язнених, хворих на туберкульоз.

Чинне ж законодавство передбачає миття в душі не менше одного (!) разу на тиждень (п. 22 ПВР). Не передбачається зміни цієї норми й у проєкті нових ПВР. Мало того, вказівка «не менше одного разу», як правило, тлумачиться як «один раз». Не можна не сказати, що засудженим, які працюють, зазвичай дозволяється приймати душ після кожної робочої зміни. Але той факт, що інші можуть приймати душ лише один раз на тиждень, особливо, хворі, як-от на туберкульоз, м'яко кажучи, дивує у сучасні дні. Крім того це негативно впливає на гігієнічну обстановку в установі. Враховуючи усе зазначене, ПВР мають збільшити кількість прийомів душу мінімум до двох разів на тиждень і щоденно для хворих в'язнів.

7.6. Фізичні вправи

Як чинні ПВР, так і проєкт нових передбачає у Типовому розпорядку дня час для фізичної зарядки. Практика окремих установ йде шляхом тлумачення цього пункту як обов'язкового, а тому застосовуються дисциплінарні заходи за відмову від зарядки.

У п. 57 Доповіді про візит 2012 року Комітет однозначно висловився проти цієї практики: «рішення засудженого здійснювати або не здійснювати його права не повинно піддаватися дисциплінарному стягненню. Зокрема, не може бути й мови про те, що відмова займатися фізичними вправами у вказаний день або незадоволення умовами утримання розглядались як дисциплінарний проступок». Тому у ПВР повинна бути закріплена гарантія можливості засуджених відмовитися від виконання фізичної зарядки.

7.7. Умовно-дострокове звільнення засуджених до довічного позбавлення волі

Україна є європейським рекордсменом по кількості осіб, до яких застосовано довічне позбавлення волі²². Значна їх частина — це колишні смертники, яких мали стратити, але скасування смертної кари в Україні

---

²² Станом на серпень 2014 року в Україні утримувалась найбільша серед країн Європи кількість засуджених довічно (за винятком Сполученого Королівства, де ця кількість хоч і більша, але в переважній кількості випадків з самого початку покарання є лише умовно довічним із мінімальним обов'язковим строком для відбуття — так званім «тарифом») — 1845 довічно засуджених (довічників). Навіть в Росії із наба-

привело до необхідності появи у кримінальному законодавстві покарання, яке її замінило б. Це стало ультиматумом, з яким зіштовхнулись всі країни, що пройшли через цей етап. Тут варто сказати, що велика частина населення навіть розвинених країн завжди вважало вищу міру покарання справедливою, а її популярність не особливо падає і сьогодні, підтвердженням чого є перманентні соціологічні опитування. Напевно, саме тому її скасування, яке ґрунтувалось не тільки на ідеях гуманізму, а й на серйозних наукових дослідженнях про її неефективність для попередження майбутніх злочинів, неминуче вимагало запропонувати достатньо жорстоке покарання для задоволення критиків аболіціонізму та народних настроїв. Це пояснюється тим, що жорстокість суспільства, яке підтримувало і досі підтримує покарання смертю, очевидно, нікуди так швидко не могла зникнути, а тому трансформувалася у вимогу застосування до злочинців триваючого вбивства — довічного позбавлення волі (ДПВ).

Як відомо, скасування смертної кари в Україні та в багатьох країнах Європи було обумовлено вимогами міжнародного законодавства. Зокрема, спочатку це був протокол №6 до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (прийнятий у 1985 році), який все ж залишив можливість її застосування у окремих випадках, а потім протокол №13 (прийнятий у 2003 році), яким її застосування було заборонено за будь-яких умов. Однак Конвенція чітко не вказала на те, яке покарання має зайняти замість неї звільнене місце, і тому кожна держава вирішувала сама, як їй санкціонувати найтяжчі злочини. Це й привело до суттєвої різниці важкості меча кримінального правосуддя стосовно найнебезпечніших злочинців у різних країнах. Саме це і стало, на наш погляд, одним із факторів появи в Україні довічного позбавлення волі із дуже примарною перспективою дострокового звільнення. У той же час в усіх країнах із розвиненими системами кримінальної юстиції такі звільнення є абсолютно нормальною практикою, яка підтвердила їх виправданість та безпечність, про що йтиметься далі.

Українське законодавство передбачає, що засудженого до ДПВ може бути помилувано мінімум через 20 років відбування покарання із заміною на певний строк позбавлення волі, який не може бути менше 25 років (ч. 2 ст. 87 КК України 2001 року). Згідно з абз. 2 п. 4 Указу Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилуван-

---

гато більшою кількістю як засуджених, так і населення, взагалі станом на цей же місяць утримувався 1841 довічник.

ня» від 16 вересня 2010 року №902/2010, у випадку засудження особи до довічного позбавлення волі клопотання про її помилування може бути подано після відбуття нею не менше двадцяти років призначеного покарання. Повторне ж подання довічником клопотання про помилування у разі відмови може бути здійснено лише через 5 років (п. 15 Положення). Таким чином, до того, як засуджений відбув 20 років позбавлення волі, він позбавлений будь-якої можливості перегляду його покарання з метою дострокового звільнення. Умовно-дострокове звільнення до довічно засуджених не застосовується.

На додаток до цього, із норм КК України не зрозуміло однозначно: а) чи рахуватиметься строк, на який замінюється довічне позбавлення волі (мінімум 25 років), з початку відбування покарання чи з моменту затвердження акту про помилування; б) чи поширюватиметься можливість умовно-дострокового звільнення на цей замінений строк для осіб, яким замінено довічне позбавлення волі актом помилування. В залежності від різних відповідей на ці два питання мінімальний строк, який необхідно відбути довічникам перед примарною можливістю дострокового звільнення, може становити від 18,5 років (що малоімовірно з огляду на сучасні позиції науковців з цього приводу) до 45 років позбавлення волі. Навряд чи у когось виникнуть сумніви, що така невизначеність є нестерпною для будь-якої людської істоти. Вона не сприяє й мотивації до хорошої поведінки під час відбування покарання, ідеї необхідності створення умов для виправлення та ресоціалізації.

Практика Європейського суду з прав людини йде шляхом розгляду відповідності існуючого механізму звільнення від ДПВ на відповідність статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У цьому контексті Суд вважає, що порушення статті 3 Конвенції відсутнє у тому випадку, коли надія на перспективу звільнення для довічників є реальною. Так, наприклад, у справі *Кафкаріс проти Кіпру* (*Kafkaris v. Cyprus*, Велика Палата, заява № 21906/04) Суд встановив, що незменшуване довічне позбавлення волі та відсутність прогресу у виправленні засудженого може піднімати питання про відповідність ст. 3 Конвенції. Також не може виникати жодної проблеми щодо відповідності статті 3, якщо довічне ув'язнення було *de jure* і *de facto* зменшуваним (*Kafkaris*, §98).

Ще у одному рішенні Великої Палати Суд підтвердив свою позицію і встановив порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з примарністю

перспективи звільнення довічно позбавлених волі. У відповідності до п. 119 рішення у справі *Вінтер проти Великої Британії (Vinter v. the UK)*, заява № 66069/09, 130/10 і 3896/10). Суд вказав, що в контексті довічного ув'язнення стаття 3 Конвенції повинна тлумачитися як така, що вимагає існування можливості зменшення покарання, в розумінні перегляду, який дозволяє національній владі вирішити питання про те, чи мали місце суттєві зміни засудженого до довічного позбавлення волі, чи було під час відбування покарання зроблено прогрес у виправленні і чи не було тривале тримання в ізоляції більше виправдано пенологічними міркуваннями. Тим не менш, як витікає зі змісту Положення про помилювання, найголовнішим критерієм для вирішення питання про застосування помилювання є лише «обставини, що потребують особливо гуманного ставлення» (п. б), а далеко не пенологічні, тобто кримінально-правові, кримінологічні критерії, зокрема, безпека засудженого для суспільства, ступінь виправлення, характеристики поведінки, роботи і т. ін.

Що стосується перспектив звільнення довічно позбавлених волі в Україні шляхом помилювання у майбутньому, то вони навряд чи зможуть задовольнити вимоги «реалістичності» перспективи звільнення так, щоб воно не порушувало статтю 3 Конвенції. Статистика помилювання засуджених до позбавлення волі на певний строк за набагато м'якші види злочинів, свідчить, що з 1584 клопотань про помилювання, що були подані за 10 перших місяців 2013 року, Комісією з питань помилювання було задоволено лише 8, що складає 0,43% від загальної кількості. З огляду на це, якщо навіть довічно позбавлені волі отримають формальну можливість звертатись за помилюванням та надішлють одночасно усі разом відповідні клопотання, то тільки восьмеро з них (0,43% від 1845) зможуть розраховувати на зменшення строку покарання. Однак наївно було б сподіватися на те, що до довічно позбавлених волі Комісія з питань помилювання ставитиметься так само, як і до інших засуджених. Навпаки, підхід буде ще більш безнадійним через два аспекти: психологічний — адже довічники скоїли особливо тяжкі злочини (цитата колишнього керівника Служби з питань помилювання В. М. Мойсеєнка: «На жаль, близько 80 відсотків усіх звернень стосуються важких злочинів — убивств, зґвалтувань, розбійних нападів. Таких людей ми не можемо милувати»²³);

²³ Ткачук М. Помилуйте мене, Президенте! // <http://umoloda.kiev.ua/regions/0/176/0/17057/> (перехід по посиланню здійснений 30.03. 2014)

та формальний — у відповідності до п. 6 Положення про помилування прохання засуджених за тяжкі чи особливо тяжкі злочини можуть бути задоволені лише за наявності обставин, що потребують особливо гуманного ставлення. Очевидно, що мова також не йде про критерії виправлення чи суспільної небезпечності засудженого, які мали б братися до уваги в першу чергу, враховуючи реабілітативну спрямованість європейської пенальної політики (§75 рішення у справі ЄСПЛ *Dickson v. the United Kingdom* [GC], по. 44362/04), а особливо означену позицію Суду по справі *Vinter v. the UK*.

Довічне позбавлення волі без реальної можливості звільнення порушує цілу низку інших міжнародних стандартів, серед яких і стандарти КЗК.

А) Так, у п. 4а Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Про умовно-дострокове звільнення» Rec (2003) 22 вказується, що «для зменшення несприятливих наслідків позбавлення волі і сприяння поверненню засудженого у суспільство за умов, які гарантували би безпеку цього суспільства, умовно-дострокове звільнення повинно бути у відповідності до закону доступним кожному засудженому, в тому числі особам, що засуджені до довічного позбавлення волі». При цьому варто звернути увагу на те, що у відповідності до цієї ж Рекомендації умовно-достроковим звільненням в її розумінні не вважаються амністія та помилування (Rec (2003) 22-Appendix par. 1).

У Доповіді щодо візиту до Швейцарії з 10 по 20 жовтня 2011 року КЗК, коментуючи цю рекомендацію, висловився, що вона «чітко вказує, що законодавство повинно передбачати можливість для всіх засуджених, включаючи тих, що засуджені довічно, мати можливість бути звільненими умовно». У пояснювальній записці до цього вказується, що довічно позбавлені волі не повинні бути позбавленими надії бути звільненими» (п. 118). Швейцарський уряд у своїй відповіді на це зауваження КЗК вказав, що Федеральна рада і Парламент прийняли нові законодавчі норми, що дозволяють достроково звільняти від довічного позбавлення волі (с. 33)²⁴.

На додаток, можливе звільнення указом про помилування (спочатку заміна строку покарання на мінімум 20 років) залишається безумовним,

---

²⁴ Réponse du Conseil fédéral suisse au rapport du Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) relatif à sa visite effectuée en Suisse du 10 au 20 octobre 2011 // <http://www.cpt.coe.int/documents/che/2012-27-inf-fra.pdf> (перехід по посиланню здійснено 30.03. 2014).

тобто на особу не покладаються окремі обов'язки після звільнення. Це суперечить ідеї боротьби з рецидивізмом, на яке й спрямований інститут умовно-дострокового звільнення (див. згадану вище Рекомендацію), адже повністю нівелюється поступовість реінтеграції особи у суспільство.

Б) Також у цій Рекомендації міститься вказівка на те, щоб національні органи влади забезпечили наявність у законодавстві умовно-дострокового звільнення там, де воно ще відсутнє (рек. 1). В Україні ж, як вже вказувалось вище, і по сьогодні відсутнє умовно-дострокове звільнення для довічно позбавлених волі, натомість є інститут помилювання.

В) Так само існуючий механізм порушує Європейські в'язничні правила, а саме п. 107.2, який закріплює, що «мають вживатися заходи, спрямовані, зокрема, на забезпечення поступового повернення до життя у вільному суспільстві засуджених до тривалих строків ув'язнення».

Г) Прямо порушується й п. 12 Резолюції щодо поводження із засудженими до тривалого строку ув'язнення (Resolution (76) 2 on the treatment of long-term prisoners on 17 February 1976 (at the 254th meeting of the Ministers' Deputies)), де вказується, що має бути забезпечено, щоб перегляд довічного позбавлення волі відбувався у регулярні періоди часу та після відбуття 8–14 років позбавлення волі. Згідно з чинним порядком, помилювання щодо таких осіб може бути розглянуто тільки після відбуття 20-річного строку, але не передбачається регулярний перегляд їхніх покарань, а лише за їхніми клопотаннями. Як видно, цим порушуються відразу дві вимоги цієї Резолюції — щодо регулярності інтервалів перегляду (адже довічники тільки самі мають звертатись з клопотанням про помилювання, та ще й раз у 5 років) і щодо строку, який необхідно відбутися для перегляду (20 років замість від 8 до 14). На необхідність регулярного періоду вказував і ЄСПЛ у п. 92 рішення у справі *Лежер проти Франції*, в якому Суд встановив, що засуджений з-поміж іншого мав можливість розраховувати на регулярний перегляд його справи, а тому він не був *de-jure* і *de-facto* позбавлений надії на звільнення, а також мав належні процедурні гарантії (*Léger c. France*, заява № 19324/02). Ним же неодноразово зазначалося, що оцінка кримінологічних та інших потреб та ризиків, зроблена в один період часу, може бути не підходящою для іншого періоду і тому оцінки ризиків повинні відбуватися через певні інтервали, а також у разі, якщо цього вимагає конкретний випадок,

адже небезпека не обов'язково є постійною ознакою засуджених (*X v. the United Kingdom* of 5 November 1981; *Judgment Weeks v. the United Kingdom* of 2 March 1987; *Judgment Thynne, Wilson and Gunnell v. the United Kingdom* of 25 October 1990).

Д) Рекомендація Ради Європи щодо перенаселення в'язниць (Recommendation No. R (99) 22 concerning prison overcrowding and prison population inflation) у п. 26 встановлює, що мають розроблятися спеціальні індивідуальні плани відбування покарання, які розраховані на ресоціалізацію засуджених, зниження рецидивізму, забезпечення безпеки суспільства. Тим не менш існуючий порядок відбування покарання довічно позбавлених волі не враховує ці цілі так само, як і можливість звільнення таких засуджених взагалі. А саме, вони зовсім не готуються до звільнення, що пов'язано в тому числі із відсутністю механізму умовно-дострокового звільнення. Разом з тим попередження повторного вчинення злочинів є «ключовою функцією» кримінальних покарань (*Mastromatteo v. Italy* [GC], no. 37703/97, §72, ECHR 2002-VIII; *Maiorano and Others v. Italy*, no. 28634/06, §108, 15 December 2009; і, *mutatis mutandis*, *Choreftakis and Choreftaki v. Greece*, no. 46846/08, §45, 17 January 2012).

Е) КЗК також висловив свою позицію щодо дострокового звільнення довічників у своїй Доповіді за результатами візиту до Угорщини у 2007 році, де у п. 33 вказав:

«По-перше, ніхто не може обґрунтовано довести, що всі довічники будуть завжди залишатися небезпечними для суспільства.

По-друге, ув'язнення осіб, які не мають надії на звільнення, становить суттєву загрозу створенню стимулювання для співпраці і вирішення проблеми неналежної поведінки, впровадженню програм персонального розвитку та організації індивідуальних планів та безпеки.

...КЗК закликає Угорську владу створити механізм регулярного перегляду загрози суспільству, яку представляє собою «реальний довічник», ґрунтуючись на оцінці індивідуального ризику, з тим, щоб встановити, чи можуть вони відбувати ту частину покарання, що залишилась, у суспільстві і за яких умов і наглядових заходів».

Так само у згаданій Доповіді щодо візиту до Швейцарії з 10 по 20 жовтня 2011 року він вказав (п. 118):

«КЗК розглядає, таким чином, негуманним ув'язнювати особу без будь-якої реальної надії на звільнення...».

Є) У Меморандумі КЗК, який був підготовлений J. W. Rasmussen, під назвою «Фактичне/реальне довічне позбавлення волі» (СРТ (2007) 55) вказується:

«Так як реальне довічне ув'язнення має негативний вплив на окремих засуджених, воно може так само бути згубним для гуманного тюремного режиму. Довічне позбавлення волі без надії на звільнення майже не залишає місця для «динамічної безпеки».

У документі вказується на недоцільність існування практики позбавлення реальної надії на звільнення від ДПВ, в тому числі й щодо тих, що уже раніше звільнялися умовно-достроково і вчинили злочин повторно.

Цікавим аргументом проти ДПВ без можливості умовно-дострокового звільнення з точки зору кримінального права є й низька вірогідність досягнення пропорційності між злочином та покаранням у виді довічного позбавлення волі. КК України у статті 65 встановлює, що особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Власне, ця норма і є вираженням ідеї пропорційності. Однак примарна можливість звільнення від ДПВ, а також відсутність загальнообов'язкових чітких критеріїв для помилювання а рїогї позбавляє впевненості, що покарання буде таким, як цього вимагає вказана стаття. Це можна пов'язати із неможливістю встановити, скільки проживе особа, відбуваючи своє покарання, адже для когось відбування покарання може тривати рік, а для когось десятки років в залежності від тривалості життя кожної окремої особи.

Тому може статись так, що той, у кого покарання триває десятки років, вчинив злочин виразно меншої тяжкості (наприклад, посягання на життя судді ст. 379 КК України), ніж той, що був засуджений за вбивство десятків осіб, відбув всього один день покарання та помер. Виходить, що співмірність покарання без реалістичної можливості дострокового звільнення від довічного позбавлення волі залишається ще менш досяжною. Тим більше, що який би злочин не було вчинено — вбивство однієї людини за обтяжуючих обставин чи 50 людей за таких же обставин, покарання одне й те ж саме — довічне позбавлення волі.

З огляду на усі перелічені юридичні аргументи, на наше переконання, в Україні має бути розроблено та закріплено у Кримінальному кодексі України механізм умовно-дострокового звільнення від ДПВ. У той же час повинна бути свого роду градація цього виду покарання — з можливістю розгляду питання про умовно-дострокове звільнення через певний

строк (що не заважатиме продовжувати утримувати у колонії у разі особливої небезпечності особи), який встановлюватиметься суддею. Строк міг би варіюватись, наприклад, від 15 до 25 років.

З іншого боку, не варто забувати, що після такого тривалого періоду відбування покарання відбувається суттєва соціальна дезадаптація особи, а тому важливим кроком мало б стати й впровадження можливості заміни цього покарання більш м'яким. Ми впевнені, що такий підхід є навіть більш виправданим тим більше, що він є можливим вирішенням проблеми ризику помилки комісії з питань умовно-дострокового звільнення і дає можливість спочатку випробувати поведінку засудженого у напіввідкритих умовах. У окремих спеціальних дослідженнях взагалі вказується, що заміна покарання повинна бути єдиною можливою опцією для довічників²⁵, що, з нашого погляду, є раціональним тільки у частині надання великого значення необхідності належної соціальної адаптації. Національним судам так само повинна бути надана можливість розсуду щодо встановлення мінімально необхідної для відбуття частини покарання перед тим, як питання щодо пом'якшення покарання зможе бути розглянуто. При цьому заміна не мала б здійснюватися на позбавлення волі на певний строк, а лише на інше більш м'яке покарання. В цьому контексті видається доцільним і закріплення можливості переведення до дільниці соціальної реабілітації.

В першу чергу, наголосимо на тому, що впровадження механізму умовно-дострокового звільнення та заміни покарання більш м'яким не означатиме, що звільнятимуться усі підряд. Цього не вимагають і міжнародні стандарти, які, що зазначалось вище, містять лише вказівки на необхідність реальної можливості звільнення за дотримання певних умов.

Співробітники кримінально-виконавчих установ, в яких утримуються довічники, під час особистих бесід, говорили нам, що серед них є особи, які заслуговують на те, щоб не відбувати покарання довічно, і, більше того, за час тривалого відбування покарання підтвердили свою безпечність для суспільства.

Не можна також не згадати, що до ДПВ можна засудити не тільки за жорстокі вбивства, а й за замах на вбивство працівника міліції, іншого правоохоронного органу (ст. 348 КК України), посягання на життя Пре-

---

²⁵ *Кирюхина Е. Л.* Уголовно-правовые и уголовно исполнительные аспекты применения наказания в виде пожизненного лишения свободы. Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Москва, 2008. — С. 9

зидента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю (112 КК України); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (379 КК України); замах на вбивство захисника чи представника особи або їх близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (400 КК України); замах на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, які вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень (443 КК України).

Розділ 3

Аналіз доповіді Європейського комітету із запобігання катуванням та поганому поводженню за результатами візиту до України 2013 року¹

Нещодавно Державна пенітенціарна служба України опублікувала на своєму сайті статтю під назвою «Забезпечуємо виконання рекомендацій Європейського комітету проти катувань»² усвід за недавньою публікацією доповіді Європейського комітету з питань запобігання катуванням, нелюдському та іншому жорстокому чи такому, що принижує людську гідність поводженню в якій спробувала продемонструвати свою прихильність. Передбачаючи наперед критику у свій бік з боку громадськості, у повідомленні йдеться про таке:

«...Державна пенітенціарна служба України закликає учасників недержавного сектору бути збалансованими у коментарях стосовно умов і порядку виконання кримінальних покарань, тримання осіб, у слідчих ізоляторах. Це сприятиме забезпеченню якісної наступності у рішеннях, що приймаються урядовим сектором, у галузі зміцнення гарантій захисту прав засуджених і осіб, взятих під варту. При цьому, ми повинні враховувати інтереси усіх сторін цього процесу: пенітенціарного персоналу, засуджених, осіб, взятих під варту, та їх близьких і родичів».

З цього приводу хотілося б запевнити ДПТс, що критика громадянського суспільства спрямована тільки на покращення стану дотримання прав людини у підконтрольних їй установах і контр-критика та натяки на недобросовісність недержавного сектору додатково свідчатиме про наявність у відомства не реального, а показового наміру дотримуватися стандартів прав людини у своїй діяльності. Звідси й таке бажання бути

---

¹ Автор розділу — Вадим Човган.

² <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/720897>

білими та пухнастими у очах в народі. Така критика не має ніякого сенсу до тих пір, поки кожне слово, наприклад, нашої організації у її публікаціях підтвержене. Більше того, як ця, так і попередні статті, в яких описувалися проблеми співпраці ДПТС із КЗК, були обґрунтовані, власне, доповідями КЗК, чесність якого, не в залежності від бажання Служби, доведеться презюмувати та рекомендації якого рано чи пізно все ж таки доведеться виконувати. Тому закликаємо нове керівництво ДПТС замість того, щоб битися із вітряками, використовувати критику на свою ж користь — дотримуючись прав людини у своїй діяльності та змінюючи її проблемні аспекти, на які вказують правозахисники.

Нагадаємо в двох словах історію попереднього візиту. Він став безпрецедентним за своєю «вибуховістю» не тільки за всю історію візитів Комітету до України, але й за всю історію його існування, а це ледь не 25 років візитів до 47 країн, що входять до Ради Європи (до якої входять також майже всі колишні члени СРСР).

За наслідками цього візиту була навіть започаткована процедура публічної заяви («public statement»), яка передбачається частиною 2 статті 10 Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню у разі, якщо національна влада відмовляється від співпраці або відмовляється поліпшити ситуацію з урахуванням рекомендацій Комітету. Власне, ці дії й вчинила тоді Україна.

Важливо, що за весь час свого існування Комітет приймав рішення зробити публічну заяву стосовно тільки трьох країн. Першою була Туреччина (1996 рік) у зв'язку з бездіяльністю влади у боротьбі з неналежним поведженням у міліцейських відділках, другою — Росія (2001 рік) у зв'язку із ситуацією у Чечні, де практикувалися масові катування у центрах для затриманих внаслідок російсько-чеченського воєнного конфлікту, а третьою, порівняно нещодавно, Греція (2011 рік) у зв'язку із жахливими умовами тримання в спеціальних центрах для мігрантів (тривалість утримання, спільне тримання чоловіків із жінками і т. ін.).

Таким чином, Україна стала першою країною в історії КЗК, яка стала об'єктом процедури публічної заяви Комітету внаслідок поганої співпраці для покращення ситуації у в'язницях. У цьому наша держава стала справді винятком. Зокрема, особливе схвилювання КЗК викликало нахабне залякування засуджених в'язничними адміністраціями (або іншими засудженими з їх спонукання) до, після та навіть під час його візиту.

Такі дії здійснювалися з метою перешкоджання спілкуванню засуджених із делегацією не «в тому напрямку» (в Олексіївській колонії № 25 та Стрижавській колонії № 81).

Однак це не був єдиний мотив. Як було видно з попередньої Доповіді, вона піднімала масу інших серйозних, системних проблем вітчизняної кримінально-виконавчої системи. Умови тримання у в'язницях, катування, неприпустиме ставлення персоналу до засуджених, умови їх праці, корупція, становище довічно позбавлених волі жінок та чоловіків та навіть незадовільні порядки та умови несення служби в'язничним персоналом, — усе це стало тоді предметом занепокоєності Комітету³.

Варто сказати, що як наслідок незадоволеності КЗК прийнятими владою заходами по відновленню нормального рівня співробітництва з ним було вирішено, що процедура публічної заяви доповіді продовжується. Саме тому нинішньому керівництву ДПтС треба бути особливо обачними для того щоб продемонструвати достатньо політичної волі для реальних змін як нормативної бази так і практики у пенітенціарних установах.

Відмінністю доповіді, якій присвячена ця стаття, від усіх інших стало те, що вперше за історію співпраці України з Комітетом був наданий дозвіл на її публікацію без зауважень уряду (сподіваємось, що зауваження-звіт про виконання рекомендацій будуть надані урядом пізніше). Пояснення тут одне — політична кон'юнктура. Міністерство юстиції України хотіло якомога швидше продемонструвати помилки попередньої влади. Швидкість була такою, що Міністерство не тільки декілька раз сплутало назву Комітету та називало його Комісією у офіційних повідомленнях, вказувало у них, що це взагалі вперше в історії коли такий дозвіл на публікацію доповіді взагалі надається (що є неправдою бо щодо попередніх доповідей був наданий дозвіл на публікацію), а й відразу створило Спеціальну комісію з нагляду за дотриманням прав людини у закладах позбавлення волі, яка нібито вперше за історію України отримала можливість відвідувати установи виконання покарань та попереднього ув'язнення, що є абсурдом з огляду на існування Національного превентивного механізму, спостережних комісій і т. ін.

Разом з тим, дійсно, вперше за історію публікації доповідей Комітетом органом державної влади були прийняті такі рішучі дії як відсто-

---

³ Детальніше: Човган В. За державу соромно // <http://www.khpg.org/index.php?id=1379843571>

ронення від виконання обов'язків керівників установ щодо яких були висловлені серйозні зауваження відносно жорстокого поводження. Таку практику слід тільки вітати та заохочувати.

У цьому контексті звернімо увагу на те, що продовжує виконувати свої обов'язки інша особа, яка повністю заслуговує на те, щоб бути відстороненою від посади з огляду на відносини підконтрольної йому установи і КЗК, а також на критику громадськості у її сторону.

Під час свого візиту до неї у 2012 році Комітет підтвердив те, що вже не один рік стверджували правозахисні організації та преса: катування в цій установі були звичайною практикою. В Харківську правозахисну групу не припиняє надходити інформація про те, що відбувається у цій установі й до цих пір. Один зі звільнених з цієї установи, наприклад, вказував нещодавно, що після візиту Комітету в її повсякденній практиці нічого не змінилося. За його словами, як і раніше замість побиттів практикуються знущання, як-то присідання 100–200 разів, примушування до продовжуваного ходіння з п'ятидесятикілограмовим мішком на спині, біганина перед локальними зонами з ганчіркою в руках, віджимання від полу, переведення у штрафну робочу «бригаду № 22». Робота у дві зміни без заробітної плати (якщо не рахувати в кращому випадку «бартер» — чай, тютюн та засоби гігієни в кінці місяця) також залишаються нормальною практикою цієї установи. Мова йде про начальника Олексіївської виправної колонії № 25 (Харківська область) Хирного В. Г.

Передбачаючи, як завжди, критику ДПТС, що це все вигадки засуджених, наголосимо на тому, що надзвичайне занепокоєння щодо інформації про цю установу висловлював і КЗК у своїй доповіді за візит 2012 року. Про деталі діяльності харківської катівні чи фабрики смерті, як її вже встигли прозвати у народі, детально писалось і на нашому сайті⁴. Так само такий масовий «наклеп» з боку колишніх засуджених на цю установу, який, на думку пенітенціарних посадовців, обумовлений всього лише надто суворим режимом та вимаганням виконання норм законодавства у ній, чомусь не практикується щодо жодної з інших в'язничних установ. Саме біля неї відбуваються мітинги проти беззаконня, що діється за стінами. Саме щодо неї навіть створено групу у соціальній мережі «Вконтакте», яка називається «Зруйнувати фабрику смерті!»⁵.

⁴ <http://www.khpg.org/en/index.php?id=1382718737>

⁵ http://vk.com/fabrika_smerti

Ще більшого резонансу зазнала інформація про те, що в ній коїться, у зв'язку із відбуванням там відомого «засудженого» С. Павліченка, який після прибуття до установи порізав собі вени як наслідок реакції на те, що там відбувається. Так само деякі засуджені, які після набрання вироком законної сили дізнаються, що їх розподіляють до цієї установи, надають перевагу різанню собі вен і всіляким іншим «хитроцям» аби тільки не бути направленими до неї.

Такою популярністю установа завдячує тій політиці морального знуцання та залякування засуджених з боку інших засуджених — неформальних лідерів, що багато років вибудовувалася її вищим керівництвом.

Після візиту до Олексіївської ВК № 25 та інших в'язничних установ у 2012 році КЗК проводив фінальну зустріч із вищим керівництвом ДПтС, на якому був присутній і її колишній Голова О. В. Лісіцков. Коли делегація ділилась своїми зауваженнями щодо Олексіївської ВК № 25 пан Лісіцков не міг повірити своїм вухам, адже він вважав, що це найкраща установа у країні! Його реакція не повинна викликати подиву. За показовими приміщеннями та іншими рисами «райського куточку», які бачить вище керівництво, приховується зовсім інша, негативна сторона — катівня. Саме тому слід застерегти керівництво ДПтС від повторення помилки попередників та звільнити усе керівництво цієї установи. Слід закликати до цього й керівництво Міністерства юстиції України і особливо нещодавно створену при ньому Комісію, яка займатиметься питаннями реформування пенітенціарної сфери.

Тепер перейдімо, власне, до самої доповіді Комітету 2014 року.

Системні проблеми, що описані у доповіді. Поводження з попередньо ув'язненими та засудженими особами

Незважаючи на окремі позитивні зрушення у цій області в одних установах (ув'язнені позитивно висловлювались про ставлення до них персоналу у Київському та Сімферопольському ЦІЗО), у інших проблеми мають тривожний характер.

Найбільшу занепокоєність викликала відвідана вперше Комітетом установа — Криворізька виправна колонія № 3 (в народі «Бублик», що пов'язано із округлою формою території установи). Висновки делегації

безпосередньо підкріпили спостереження негативних практик поводження з ув'язненими в цій установі, про що які вже давно писав у своїй статті⁶ відомий захисник прав в'язнів Андрій Діденко.

Делегація почула численні заяви та збирила інші докази (в тому медичні підтвердження⁷), що оперативний персонал в установі використовував групу ув'язнених, так званих «пресовщиків», для фізичного насильства над іншими ув'язненими і для встановлення атмосфери страху і залякування. У деяких випадках, як вказувалось, погане поводження могло прирівнюватись до такої тяжкості, що його можна було прирівняти до катувань (наприклад, позбавлення сну на декілька днів; сильне побиття жертви, зв'язаної клейкою стрічкою, також вони підвішували жертву чи кляли її до сумки). Метою цього поводження, за висновками делегації, напевно, була не тільки підтримка суворого порядку і дисципліни, але й отримання від ув'язнених зізнань (додаткових) щодо злочинів, у скоєнні яких вони були підозрювані перед ув'язненням. У цьому контексті кілька ув'язнених також стверджували, що «пресовщїки» жорстоко поводитися з ними для того, щоб вимагати гроші від них та їх родичів.

У виправній колонії були зареєстровані численні акти членушкодження. Делегація спілкувалася з кількома ув'язненими, які нещодавно здійснили подібні діяння (при чому членушкодження вважалося дисциплінарним проступком), і деякі з них вказували, що причиною для нанесення шкоди самим собі було те, що вони більше не могли терпіти жорстоке поводження і залякування з боку інших ув'язнених, і вони сподівалися, що, здійснюючи такі дії, вони (принаймні протягом деякого часу) будуть мати відносну безпеку у медичній частині (п. 113).

Національна влада відповіла на попередні зауваження делегації під час візиту Комітету листом, у якому вказала на проведені внутрішні перевірки, а також перевірки із залученням громадськості шляхом «анкетування». Звичайно, що такі розслідування у доповіді КЗК не були визнані ефективними та незалежними (п. 115). Більше того, «перевірки» такого

---

⁶ <http://khp.org.ua/index.php?id=1282640898>

⁷ Ураження безпосередньо спостерігалися членами делегації — експертами в судово-медичній сфері, які повністю співпадали зі свідченнями ув'язнених, а також з інформацією, описаною в медичній документації установи, про ушкодження, які отримали ув'язнені, що навряд чи виникли так, як про це свідчить фіксація у документах (наприклад, переломи ребер або гематоми під обома очима нібито в результаті «падіння з ліжка» або «підсковзування в туалеті»).

роду шляхом анкетування вже проводилися прокуратурою після виявлення кричущих проблем у Олексіївській ВК № 25 (Харківська область) під час візиту КЗК у 2012 році й були визнані Комітетом такими, що не мають сенсу, оскільки перевірки повинні проводитися шляхом всебічного дослідження обставин справи, зокрема, із залученням самих жертв поганого поводження.

Керівництво ВК № 3 після візиту нібито було відсторонено від виконання своїх обов'язків, проте офіційний сайт Управління ДПТс в Дніпропетровській області із графіком прийому посадовими особами цієї установи свідчить про інше⁸.

У доповіді наводяться й інші факти поганого поводження з ув'язненими. Так, наприклад, в Одеському СІЗО кілька ув'язнених (включаючи жінок) заявили, що вони були предметом навмисного фізичного насильства з боку тюремних офіцерів (ляпаси, удари, стусани і удари кийком). Крім того, делегація отримала звинувачення в словесних образах з боку багатьох членів охоронного персоналу, зокрема, коли йдеться про жінок або неповнолітніх (п. 105). Також в цій установі була загальна тенденція частково делегувати повноваження представникам кримінальної субкультури. Ув'язнений «лідер» був явно відповідний за порядок серед ув'язнених, і, щоб виконати це завдання, він чи інші ув'язнені, безпосередньо підпорядковані йому, як стверджувалось, вільно переміщувалися в установі. Надання певного ступеню повноважень ув'язненому «лідеру» з метою забезпечення безпеки, здавалося, було прийнятною практикою для співробітників, які були в обмеженій кількості в зонах ув'язнення (п. 108).

У зв'язку з цим слід тільки вітати ініціативу Мін'юсту по усуненню керівника цього закладу від виконання обов'язків. Разом з тим зауважимо, що, як і у випадку із Криворізькою ВК, відповідно до сайту територіального органу ДПТс України в Одеській області Мостицький В. В. продовжує бути на посаді начальника Одеського СІЗО.

У Дніпропетровському СІЗО «делегатія отримала кілька свідчень про жорстокі побиття ув'язнених чоловіків, які утримуються або утримувалися в цій установі. У більшості випадків передбачуване жорстоке поводження, як зазначалося, здійснювалося з боку інших ув'язнених з підбурювання оперативного персоналу установи. Зокрема, відповідні в'язні

---

⁸ <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/dnp/uk/publish/article/80101>

було доставлені у «прес-хату», де кільком іншим ув'язненим нібито було доручено бити їх, поки вони не нададуть зізнання або зроблять заяви, які компрометують інших стосовно кримінальних злочинів, які, імовірно, були вчинені до їх арешту. Принаймні, в одному випадку стверджуване погане поводження було такої тяжкості, що воно цілком може прирівнюватися до катувань (наприклад, сильне побиття протягом 24 годин, при цьому жертва перебувала зв'язаною клейкою лентою; удушення пластиковим пакетом; удушення мотузкою аж до втрати свідомості)».

Так само у Стрижавській виправній колонії, в якій повсякденну практику жорстокого поводження Комітет засуджував ще під час свого візиту у 2012 році, незважаючи на окремі позитивні зрушення, новим керівництвом продовжувалось використання окремих груп засуджених для підтримання дисципліни шляхом залякування та інших способів жорстокого поводження з особами, що утримувались у цій установі. До того ж в установі практикувались фінансові вимагання: делегація отримала кілька свідчень, згідно з якими ті, хто не готовий був надати неформальні фінансові та інші внески (зокрема, за допомогою їх роботи в майстернях) в обмін на захист, були під ризиком стати об'єктом залякування/жорстокого поводження.

Що стосується вимагання зізнань у злочинах та інших проступках оперативними співробітниками, Комітет вказав (п. 117), що, на його погляд, це є, м'яко кажучи, вельми сумнівний підхід, коли співробітники виправної колонії беруть участь у розслідуванні кримінальних злочинів, у зборі відповідних доказів, таких як зізнань ув'язнених, зокрема, коли правопорушення було скоєно до ув'язнення. Така ситуація явно шкідлива для захисту ув'язнених від жорстокого поводження (у тому числі від насильства серед ув'язнених) і має бути змінена.

Він рекомендував, щоб українська влада вжила заходів, в тому числі на законодавчому рівні, для того, щоб співробітники оперативних відділів більше не розслідували кримінальні злочини, скоєні ув'язненими поза межами виправної колонії і більше не приймали заяви від ув'язнених щодо таких злочинів.

Систематичні організаційні та нормативні проблеми

Незважаючи на те, що вищі посадові особи Міністерства юстиції України звітували перед делегацією про усунення переповненості ук-

раїнських СІЗО як наслідок прийняття нового КПК України, Комітет наголосив на тому, що про усунення переповненості говорити ще зарано. Справа в тому, за його словами, що переповненість усунена тільки у відповідності до національних стандартів (2,5 м² на одну особу) в той час як перенаселеність установ попереднього ув'язнення та виконання покарань продовжує залишатись у стані невідповідності зі стандартами Ради Європи (щонайменше 4 м²). Більше того, доповіддю була розвіяна самовпевненість українських посадових осіб щодо дотримання національного стандарту і було вказано, що у відповідності до спостережень Комітету навіть він не дотримується і в деяких, установах показник досягав всього 1, 5 м² жилої площі на одну особу (п. 98–100, 119).

Також те, що середній арифметичний показник наповненості кожної конкретної установи міг визнаватись задовільним, не означало, що таким є показник площі в кожній окремій дільниці установи. Тому було рекомендовано «щоб українська влада перевіряла в кожному СІЗО/виправній колонії закритого типу фактичний життєвий простір для одного ув'язненого в камерах на регулярній основі (на додаток до перевірки середньої житлової площі на одного ув'язненого в кожній установі)».

Формальний підхід до виконання встановленої національним законодавством норми іноді призводить до неочікуваних негативних наслідків. Наприклад, розміщення засудженого до камери, площа якої становить 4 м², означає, що її розмір є ледь більшим звичайного ліжка. Звісно, життя в таких умовах може прирівнюватися до такого поводження, що порушує статтю 3 Конвенції про захист прав та основоположних свобод.

Недарма КЗК чітко вказує, що камери, менші за 6 м², не повинні використовуватися взагалі (п. 59 21-ї Загальної доповіді). Вже давно, у п. 112 своєї відповіді щодо візиту в Україну у 1998 році, Україні рекомендувалось щоб камери, менші, ніж 6 м² не використовувалися для утримання однієї особи.

Тоді ж Комітетом були підкреслені ще деякі стандарти, а саме, що камери, площа яких складає 8–10 м², не повинні використовуватися для розміщення більше, ніж двох осіб, камери з площею 11 метрів — не більше, ніж 3 осіб, а камери розміром 15–17 м² — не більше, ніж 4–5 осіб.

Пізніше проблема не була виправлена, що підтверджувалось наступними візитами. Наприклад, у п. 148 доповіді про візит у 2009 році за-

значено: «деякі дисциплінарні камери були непридатні для розміщення ув'язнених через їх обмежені розміри (наприклад, від 4,5 до 5 м), більше того, деякі камери були дуже вузькими (1,3 м)...», у зв'язку з чим було рекомендовано, щоб камери, менші за 6 м³ були виведені з експлуатації або збільшені. Також, у п. 89 було рекомендовано, щоб всі камери мали щонайменше 2 метри між стінами. Про такі ж самі зауваження (мінімум 6 м³ у камері на одну людину та мінімум 2 метри між стінами) вказувалося і в доповіді 2012 року (п. 45), крім того, було уточнено, що рахуватись квадратні метри мають без врахування площі туалету.

Зовсім соромно, що ДПтС до цих пір не спромоглася зняти ті ґрати та перегородки на вікнах більшості установ попереднього ув'язнення та виконання покарань, які повністю або суттєво обмежують доступ до природнього світла чи навіть не допускають можливість поглянути за межі камери (п. 134). Ця рекомендація повторювалася чи не десяток разів і досі не виконується ДПтС, особливо, що стосується напівпідвальних приміщень дисциплінарних ізоляторів та приміщень камерного типу (можливо, саме тому пенітенціарний персонал та засуджені називають будівлю, в якій знаходяться ці приміщення, «ямою»?), а подекуди й дільниць посиленого контролю.

Знову було повторене занепокоєння, висловлене у доповіді про візит до України у 2012 році, та з часом все більш та більш нагальне, про надмірне використання відеокамер у в'язницях. Нещодавно розроблений ДПтС України наказ, який мав би врегулювати цю проблему, навпаки має ціллю надати адміністрації установ настільки широкі повноваження для втручання у приватне життя шляхом відеозапису, що у разі несприйняття запропонованих нами змін⁹ він теоретично дозволяє відеоспостереження за засудженими навіть під час справляння ними природніх потреб у туалетах пенітенціарних установ!

Доповідь вказує: «Природно, ЄКПТ повністю розуміє що установка камер відео спостереження може бути важливим додатковим інструментом для забезпечення безпеки в загальних зонах ув'язнення (коридори, спортивні зали і т. д.), спеціальних камерах (наприклад, спеціальні камери спостереження, дисциплінарні камери) та прогулянкових майданчиків. Це, однак, є значним втручанням в приватне життя ув'язнених, коли такі камери встановлені в їх власних камерах, зокрема, коли в'язні

---

⁹ <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/703902>

залишаються там протягом тривалих періодів часу. Таким чином, Комітет нагадує, що він проти систематичної практики установки камер відеоспостереження в камерах і вважає, що ресурси, що виділяються на такі схеми, можуть бути більш корисно використані для покращення відносин персоналу з даними ув'язненими. В цілому, слід згадати пункт 18 Рекомендації Rec (2003) 23 Комітету Міністрів Ради Європи з питань управління тюремними адміністраціями довічно ув'язнених та інших ув'язнених на тривалі строки, яка чітко зазначає, що технічні засоби не може бути заміною для динамічного методу безпеки¹⁰». Раніше нами вказувалось на визначення поняття динамічної безпеки, який мав би бути використаний ДПтС України у подальшому¹¹.

---

¹⁰ Пункт 18.b. Рекомендацій Комітету міністрів, прийнятих 9 жовтня 2003 року, свідчить: «Там, де використовуються технічні пристрої, такі як сигнали тривоги і відео спостереження, вони завжди повинні бути доповненням до динамічних методів безпеки.»

¹¹ Відомі теоретики-ідеологи динамічної безпеки досить глибоко вивчили цей тип безпеки і співвіднесли його з іншими видами безпеки. Розглядається безпека таких видів:

А) фізична, яка включає всі елементи навколишнього середовища, розроблені щоб справлятися з пересуванням і попереджати втечу засуджених (стіни, паркани, контрольно-пропускний пункт, замки, решітки);

Б) процедурна, складається з широкого переліку заходів, націлених на посилення контролю, включаючи обшуки, прослуховування телефонних розмов, тестування на вживання наркотиків;

В) динамічна. Термін динамічна безпека (dynamic security) був введений в обіг (як наслідок масових безладів 70-х — 80-х років у в'язницях у Великобританії) в 1985 році Яном Дунбар, колишнім директором тюремної адміністрації Великобританії, який став дуже відомим завдяки впровадженню прогресивних ідей в роботу підпорядкованої служби.

З його точки зору, динамічна безпека — це коли «відносини і індивідуалізм поєднуються в запланованій (і корисній) діяльності, коли в установі як максимального, так і мінімального рівня безпеки результат складається в гнучкому і кращому порядку у в'язниці». Підкреслювалося, що основна увага має бути спрямована на ставлення до співробітників і засуджених як до індивідів, на справедливий і ввічливий відносини «персонал-засуджений». Це не фізичне або процедурне обмеження, а розвиток відносин з засудженими, заняття їх корисними справами, встановлення довіри та ефективна комунікація і тому «знання того, що відбувається» (Dynamic Security: The Democratic Therapeutic Community in Prison/Edited by Michael Parker. — London: Jessica Kingsley Publishers, 2006. — P. 233–234 (288 p.). Практично це призводить до того, що ув'язнені в підсумку самі розповідають про всі проблеми, які загрожують безпеці, або ж персонал дуже добре «відчуває на нюх», коли «що то не так» в їх установі.

Зрозуміло, західними теоретиками розглянуті і можливі крайнощі таких сприятливих відносин. Саме тому вказується, що члени персоналу повинні бути «друзями, але не друзями», адже в протилежному випадку є ризик їх переходу в те, що

Так само мали б бути замінені динамічними способами гарантування безпеки способи, пов'язані із максимальною ізоляцією довічно позбавлених волі. З року в рік повторюється це зауваження Комітету. Цього разу рекомендація звучить так:

- «138. Що стосується систематичного відокремлення ув'язнених, що можуть отримати засуджені до довічного ув'язнення, делегації Комітету було повідомлено, що після недавньої законодавчої поправки, довічно ув'язнені не повинні бути відокремлені від інших ув'язнених після того, як вони відбули 20 років строку покарання. Разом з тим **Комітет шкодує, що залишається правило, що ув'язнені, які засуджені до довічного ув'язнення, мають бути систематично відокремлені від інших засуджених** (виділення шрифту наше. — В. Ч.). Закон і раніше пропонував надто мало свободи розсуду тюремної влади для владнання цієї проблеми.
139. ЄКПТ має наполягати ще раз про необхідність запровадити всеосяжну і постійну оцінку ризику і потреб для всіх і кожного ув'язненого, який може бути засуджений чи засуджений до довічного ув'язнення, з самого початку їхнього затримання в пенітенціарних установах. Для всіх ув'язнених, які підпадають під цю категорію, утримання у зазначених вище умовах явно недопустиме і, що стосується зокрема ув'язнених, яким може бути призначено довічне ув'язнення в Дніпропетровському СІЗО, цілком може бути віднесено до нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження».

Мова йде про необхідність індивідуалізації та неприпустимості систематичного обмеження прав засуджених, якого послідовно дотримується Комітет та Європейський суд з прав людини, який розглядає цю ідею в якості принципу, що застосовується під час визначення наявності елемента необхідності у демократичному суспільстві, що є складовою підставою для визнання обмеження конвенційних прав обґрунтованим у Європейському суді з прав людини¹².

у нас називається «неслужбові відносини», що в Україні часто трактується перекручено і сприймається як необхідність підтримки мінімуму відносин. А це якраз і є бар'єром для встановлення в наших установах динамічної безпеки, на необхідність чого не один раз вказував і КЗК.

¹² Човган В. А. Стандарты ограниченный прав осужденных в практике Европейского суда по правам человека [Текст] / В. А. Човган // Проблемы законности: сб. науч. тр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого». — Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого», 2013. — Вып. 122. — С. 279–287.

Висловлено зауваження з приводу надзвичайно болючого питання вітчизняної пенітенціарної системи — недоступності умовно-дострокового звільнення для довічно позбавлених волі. Така необхідність не викликає подивів, адже документи Ради Європи закріплюють стандарт, у відповідності до якого умовно-дострокове звільнення повинно бути доступне всім в тому числі й довічно позбавленим волі, що, звісно ж, не означає те, що мають бути звільнені особи, які становлять небезпеку для суспільства¹³.

Низка зауважень стосується недостатнього ресурсного забезпечення медичної допомоги в установах, в тому числі особлива увага приділена питанню недостатньої комплектації медичними кадрами медичних частин установ, недостатності медичних препаратів (п. 144–150). Знову були повторені стандарти щодо фіксації тілесних ушкоджень медичним персоналом (п. 153–155). До речі, вони були майже дослівно сформульовані нашою організацією у пропозиціях до проекту Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, однак ДПтС просто не заважала приймати ці стандарти до уваги, що ще раз підтвердило її неприхильність до імплементації міжнародних стандартів у галузі прав людини. Пропозиції мали вигляд додаткових норм такого змісту (фахівці відразу помітять, що вони майже дослівно копіюють Загальні стандарти КЗК):

«У разі виявлення у засудженого фізичних ушкоджень складається медичний рапорт, зміст якого повинен містити:

- 1) твердження засудженого, які стосуються медичного обстеження (включаючи опис ним його стану здоров'я, а також будь-які твердження щодо неналежного поводження);
- 2) вичерпний опис об'єктивних медичних показників;
- 3) міркування медичного працівника з огляду на твердження засудженого та об'єктивні медичні показники, а також обґрунтування того, чи знаходяться вони у стані відповідності між собою.

Додатково до медичного рапорту складається карта тілесних ушкоджень, в якій позначається розташування тілесних ушкоджень, а також здійснюється фотографування ушкоджень. Знімки та карта тілесних ушкоджень додаються до рапорту.

---

¹³ Човган В. О. Довічне відбування життя, або життя після смерті в Україні // <http://khpq.org.ua/index.php?id=1392728858>

Після складання рапорту його копії та копії додатків обов'язково направляються до відповідних органів прокуратури та територіального органу управління ДПтС незалежно від бажання засудженого чи адміністрації установи виконання покарань протягом трьох діб.

Усі медичні обстеження мають проводитися поза межами чутності і, якщо медичний працівник не бажає іншого в кожному конкретному випадку, поза межами видимості немедичного персоналу.

Засуджений повинен мати доступ до рапорту та додатків до нього, а також мати можливість знімати копії».

Комітет продемонстрував свою стурбованість «відсутністю систематичної перевірки і лікування гемоконтактного вірусного гепатиту в українській пенітенціарній системі. Делегація була поінформована про те, що в даний час не було ніякої Національної програми для виявлення і лікування гепатиту в Україні (також немає жодного національного стандарту для лікування), і що пенітенціарні установи не були забезпечені жодними ліками проти гепатиту. Комітет рекомендує вжити заходів для виправлення цього прикрого стану справ» (п. 161).

Був зроблений акцент також щодо неналежності надання психологічної та психіатричної допомоги в установах, де такі види медичної допомоги мають особливе значення з огляду на суттєві проблеми з психікою утримуваних осіб (зокрема, акцент на недостатності кваліфікованих кадрів) (п. 163, 164). Так само зауваження стосуються низького рівня розвитку державної політики щодо профілактики та лікування наркотичної залежності у в'язничних установах, детоксикації, реабілітації та зниженню ризику (п. 164).

У контексті тотальної недостатності штатних співробітників в установах, підпорядкованих ДПтС, Комітет рекомендував вирішити нарешті цю проблему, покращити умови їх праці (п. 165). Так, наприклад, було наголошено (як і в доповіді про візит у 2012 році) що повинен бути покладений край системі 24-годинних змін для співробітників Служби.

Одна з рекомендацій стосується необхідності зменшення максимального строку тримання неповнолітніх у ДІЗО до трьох діб. Наголошено на необхідності зміни процедури поміщення до ДІЗО для всіх ув'язнених, а саме потребу внесення змін у нормативну базу з метою забезпечення усних слухань під час вирішення питання про застосування цього дисциплінарного заходу стягнення. Додаткові гарантії з цього приводу виражені у рекомендаціях КЗК (п. 174):

- «— переглянути порядок розміщення в дисциплінарні одиночні камери в ДІЗО і виправних колоніях для того, щоб гарантувати, що зацікавлені ув'язнені (I) були в терміновому порядку проінформовані в письмовій формі про висунуті проти них звинувачення, (II) мали право на юридичну допомогу, (III) їм був наведений розумний час для підготовки свого захисту, (IV) мали право викликати свідків від свого власного імені і право на перехресний допит свідків проти них, і (V) були забезпечені копіями рішення, яке містить причини розміщення та інформацію про доступні їм засоби оскаржити рішення перед незалежним органом;
- забезпечити, в тому числі за допомогою заходів регулювання, що стосовно ув'язненого, який в даний час піддається черговим санкціям дисциплінарного характеру загальною тривалістю понад 15/10 днів, повинно бути застосоване відповідне переривання в режимі дисциплінарного утримання на 15-ому/10-ому дні перебування».

Ці рекомендації рівною мірою не почуті ні ДПтС, ні іншими урядовими структурами, хоча висловлювались вони Комітетом й раніше¹⁴.

---

¹⁴ На процедурний аспект процедури, пов'язаний з дисциплінарними санкціями, які становлять додаткову ізоляцію, КЗК звернув увагу у своїй доповіді щодо візиту в Україну у 2009 році (п. 147): «КЗК закликає українську владу переглянути порядок розміщення в ДІЗО/Карцер і ПКТ для забезпечення того, щоб ув'язнені (I) інформувались в письмовій формі про висунуті проти них звинувачення, (II) отримували достатньо часу для підготовки свого захисту, (III) мали право викликати свідків, щоб вони свідчили від свого власного імені і на перехресний допит проти них, і (IV) отримували копію рішення, в якому містяться причини для поміщення, і звичайна інформація про права, включаючи право на юридичну допомогу і наявних у них доступних засобів для оскарження рішення перед незалежним органом (наприклад, суддею)».

Задувалось про цю проблему й у доповіді щодо візиту в Україну у 2012 році. Так, у п. 57 він вказав: «заходи, що стосуються поміщення засудженого в ДІЗО, ПКТ або ДПК, завжди необхідно застосовувати протягом якомога коротшого періоду часу, після того, як, з-поміж іншого, буде взята до уваги думка засудженого, і лише за умови надання йому копії рішення, яке містить причини поміщення і базову інформацію про його права, в тому числі наявні засоби для оскарження відповідного рішення в незалежному органі». Вже з цього витікає декілька зобов'язань: а) закріпити необхідність застосування якомога коротшого періоду при прийнятті рішення про дисциплінарне стягнення або ж переведення у ДПК, яке за правовою природою не є стягненням, а зміною умов тримання; б) надавати засудженому копію рішення в обов'язковому порядку, без чого, очевидно, є неможливим належне оскарження заходу, адже для того, щоб оскаржити будь-яке рішення треба хоча б знати його зміст. До того ж, це рішення повинно бути вмотивованим і доступним для зовнішніх незалежних контролюючих структур (п. 57 б 21-ої Загальної доповіді).

У цьому ж пункті вказується, що: «у разі якщо засудженого декілька разів підряд піддають дисциплінарному стягненню у виді поміщення в ДІЗО тривалістю понад 15 днів (10 днів для жінок), кожні 10/15 днів повинна бути здійснена належна пауза

Так само повторено рекомендацію про те, що захід утримання в дисциплінарних ізоляторах не повинен включати в себе повну заборону на сімейні контакти під час виконання цього заходу, будь-які обмеження на контакти з родиною як форму покарання слід використовувати тільки там, де порушення стосується попереднього досвіду виникнення проблем під час таких контактів (Комітетом згадується відповідне правило 60.4. Європейських пенітенціарних правил). Досвід показує, що ДПтС не тільки не бажає втілювати такого роду рекомендацію, а навпаки схильна до погіршення існуючого стану справ. Так Законом від 05.09.2013 «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання» (який розроблявся переважно Службою) у частині 11 статті 134 КВК України була закріплена ще гірша за попередню норма, яка абсолютно відірвана від хороших в'язничних практик:

«Під час тримання в дисциплінарному ізоляторі, карцері або приміщенні камерного типу (одиначній камері) засудженим забороняються побачення, телефонні розмови, придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, одержання посилок (передач) і бандеролей, користування настільними іграми».

Раніше засудженим також було заборонено отримувати посилки (передачі) та бандеролі, але телефонні розмови не заборонялись. Але й у такому вигляді ця норма не була сумісна зі стандартами КЗК.

У Загальних стандартах, зокрема, міститься рекомендація (п. 61 21-ої Загальної доповіді 2011 року):

«Як це і з іншими режимами, які застосовуються до ув'язнених, принцип, що ув'язнений поміщений в одиночну камеру, повинен підлягати лише тим обмеженням, які необхідні для їх безпечного і впорядкованого утримання, повинен дотримуватись. Крім того, щоб мінімізувати негативні наслідки, до яких його застосування може призвести, повинні бути здійснені особливі зусилля стосовно тих, хто утримується в умовах тривалого одиночного ув'язнення і тих, хто перебуває три-

---

перед новим застосуванням дисциплінарного стягнення; повинен розроблятися план для кожного засудженого, що поміщається до ПКТ або ДПК, з метою вирішення проблем, які виникають в процесі перебування в таких умовах. Повинні бути здійснені заходи для забезпечення того, щоб з моменту прийняття рішення про розміщення в ПКТ або ДПК, щонайменше після першого місяця їх відбування був здійснений перегляд цих санкцій».

валий строк в одиночній камері, як таких, що потребують особливої уваги. Не обов'язково застосовувати підхід «все або нічого». Кожне обмеження повинно застосовуватися тільки в разі потреби, яка відповідає оцінці небезпеки кожного в'язня». У цьому випадку під формулюванням «все або нічого» розуміється такий підхід, при якому усім засудженим забороняється вчиняти, чи не вчиняти якісь дії, володіти якимись предметами без будь-якої попередньої процедури індивідуалізації, тобто без можливості накладання таких обмежень тоді, коли вони дійсно необхідні. Натомість застосовується автоматичне обмеження у правах усіх засуджених з певним статусом (у цьому випадку, наприклад, статусом такого, що перебуває в ДІЗО, ПКТ)».

Виходячи з вищенаведеного, заборона телефонних дзвінків усім особам, які перебувають в ДІЗО/ПКТ, суперечить Загальним стандартам Комітету. Так само їм суперечить і заборона побачень засудженим, які поміщаються до ДІЗО/ПКТ (одиночної камери), враховуючи відсутність жодних обґрунтувань для таких обмежень, а також їх автоматичний характер.

Це додатково підтверджується у Стандартах КЗК, а саме у п. 55 Загальної доповіді за 2011 рік наголошується на потребі дотримання принципу необхідності обмежень під час відбування дисциплінарного стягнення: «правило, що допускаються тільки обмеження, необхідні для безпечного і впорядкованого утримання ув'язненого та для вимог справедливості, в рівній мірі відноситься до ув'язнених, що знаходяться в одиночній камері¹⁵. Відповідно, впродовж перебування в одиночній камері не повинно, наприклад, бути автоматичного позбавлення права на відвідування, телефонні дзвінки та листи... Так само, режим повинен бути достатньо гнучким, щоб дозволити пом'якшення будь-яких обмежень, які не є необхідними в окремих випадках».

Про це ж було наголошено у доповіді про візит в Україну 2009 року (п. 150):

«Слід додати, що ув'язнені, які поміщаються в ДІЗО/карцер і ПКТ, є, як правило, автоматично позбавленими контактів із зовнішнім сві-

---

¹⁵ У контексті це означає не тільки одиночну, а й інші типи дисциплінарних камер, на що вказується самим КЗК. Зауважимо, що «одиночне ув'язнення» згідно з п. 54 11-ої Загальної доповіді не повинно тлумачитися буквально і може означати й утримання більше, ніж 1 особи в додатковій ізоляції, головною ж його ознакою є застосування «як наслідок рішення суду, як дисциплінарної санкції, як превентивний захід адміністративного характеру або для захисту відповідного засудженого».

том (тобто відвідувань, листів і телефонних дзвінків). **КЗК рекомендує українській владі вжити заходів для забезпечення того, щоб приміщення засуджених у ДІЗО / карцеру і ПКТ не включала в себе повну заборону на сімейні контакти** (див. також правило 60 (4) Європейські тюремних правил). **Будь-які обмеження сімейних контактів, як форма покарання повинні використовуватися тільки там, де порушення має відношення до таких контактів»** (виділення напівжирним шрифтом збережено).

Мова в останньому реченні йде про те, що якщо дисциплінарне стягнення було накладено внаслідок порушення порядку проведення побачень, то тільки тоді особу може бути обґрунтовано обмежено в побаченнях.

Щоправда, Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 24.04. 2014 було дещо покращено ситуацію шляхом внесення змін до статті 134 КВК України та дозволу побачення під час перебування у ДІЗО, карцері або ПКТ із адвокатами або іншими фахівцями у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Зі схожих підстав необґрунтованим обмеженням є й заборона побачень засуджених під час тримання у дільниці карантину, діагностики та розподілу (крім побачень з адвокатом). Ця норма була внесена у законодавство нещодавнім репресивним законопроектом від 05.09.2013 «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання».

Знову й знову Державній пенітенціарній службі нагадується рекомендація, яку Комітет повторював у кожній (!) своїй попередній доповіді про результати своїх візитів до України (таких доповідей вже рівно десять!), за винятком хіба що доповіді 2007 року, коли пенітенціарні установи не відвідувались взагалі. Йдеться про тотальну бездіяльність та незайнятість окремих категорій ув'язнених (засуджені до довічного позбавлення волі, інші особи, що перебувають в умовах підвищеної безпеки або контролю, ув'язнені в СІЗО). Ці особи проводять 23 з 24 годин у своїх камерах без жодних можливостей корисної активності (одну годину становить час щоденної прогулянки). Через це Комітет вкотре рекомендує, щоб вони «могли витратити стільки годин за межами своїх камер кожен день, наскільки це можливо (переважно вісім годин або більше)

і брати участь у регулярних, цілеспрямованих і різноманітних заходах (робота, освіта, спорт, тощо)». Також рекомендується розробляти спеціальну програму зайнятості для проблемних ув'язнених (п. 131).

Залишається й негативна практика максимального обмеження контактів із зовнішнім світом осіб, що взяті під варту. Так делегація вкотре повторила свою рекомендацію щодо необхідності зміни філософії обмеження фізичних контактів із зовнішнім світом цієї категорії ув'язнених, які, до того, ж *de jure* вважаються невинуватими: «попередньо ув'язнені можуть отримувати не менше трьох візитів протягом від одного до чотирьох годин на місяць. Однак такі візити можуть мати місце тільки на підставі письмового дозволу слідчого або суду. Слід нагадати, що подібний дозвіл має бути також отриманий щодо листування. Крім того, як і в минулому, телефонні дзвінки як і раніше не дозволені законом.

Під час візиту в 2013 році було з'ясовано, що вищезазначена поправка внесла небагато прогресу до практики. Слідчі/судді рідко дозволяють візити (або можливість надсилати листи). Крім того, багато ув'язнених, з якими говорила делегація, вважали, що їм не дозволили контакти із зовнішнім світом в помсту за їх відмову надати зізнання або надати іншу інформацію слідчим. Що стосується невеликої кількості попередньо ув'язнених, уповноважених на отримання візитів, їм, як правило, не дозволявся фізичний контакт зі своїми відвідувачами» (п. 125).

У зв'язку з цим Комітет рекомендував чіткі пропозиції для зміни законодавства:

«Запровадити зміни до чинного законодавства з метою забезпечення того, щоб попередньо ув'язнені, як правило, мали право на отримання візитів, виконання / приймання телефонних дзвінки і відправлення / отримання листів. Будь-яке обмеження / заборона встановлене на них відносно відвідувань, телефонних дзвінків чи листування повинні бути спеціально обґрунтовані потребами розслідування, завжди вимагати схвалення судовим органом, і застосовуватися протягом певного періоду часу, із зазначенням причин для цього. Водночас, слідчим і суддям має бути нагадано, що відправною точкою для розгляду прохання про відвідування і для відправки листів повинні бути презумпція невинуватості і принцип, що попередньо ув'язнені повинні бути предметом такої кількості обмежень, яка суворо необхідна для інтересів правосуддя, і що, якщо немає чітко визначеної причини для заборони візитів / листування або для накладення певних обмежень (наприклад, організація відвідувань через перегородку)

протягом заданого періоду в кожному окремому випадку (виділення напівжирним шрифтом наше. — В. Ч.), попередньо затримані повинні бути уповноважені отримувати принаймні три візити до чотирьох годин на місяць, а також відправляти / отримувати листи, як це передбачено законом».

Ці зауваження є логічним продовженням давніх невиконаних рекомендацій КЗК попередніх років. Вже у п. 168 своєї доповіді щодо візиту до України у 1998 році він вказує:

«Комітет розуміє, що іноді в інтересах правосуддя, можливо, слід обмежувати побачення з окремими в'язнями, що утримуються в СІЗО. Але ці обмеження мають бути строго аргументовані потребами справи і повинні застосовуватися, по можливості, протягом якомога найкоротшого часу. Побачення особи, яка перебуває в СІЗО, зі своєю сім'єю не повинні заборонятися на тривалий час ні з яких причин. Якщо існує ризик змови, бажано дозволяти зустрічі, але під суворим наглядом. Цей підхід повинен стосуватися і листування з родичами.

Комітет рекомендує переглянути у світлі вищевказаних зауважень питання надання особам, які перебувають в попередньому ув'язненні, побачень і можливостей листування...» (виділення шрифту збережено).

У п. 106 Доповіді щодо візиту у 2002 році Комітет зазначив:

«КЗК вважає, що прийшов час українській владі переглянути також **режими попереднього ув'язнення та ув'язнення в очікуванні остаточного вироку** (після подачі апеляції). Ці режими мають певні неприйнятні риси, наприклад, ув'язнені повинні одержувати дозвіл слідчого, прокурора або суду (залежно від стадії процесу) на роботу та підтримку контактів із зовнішнім світом (відвідування, листування). Делегація зустрічалася зі значною кількістю таких ув'язнених, дорослими та неповнолітніми, які провели місяці, будучи замкненими у своїх камерах по 23 години на добу, без жодних занять і позбавлені контактів з родинами.

КЗК нагадує, що, на його думку, у деяких випадках необхідно, в інтересах слідства, обмежувати контакти ув'язнених з іншими ув'язненими або зовнішнім світом. Однак рішення про такі обмеження має сприйматися відповідно до обставин у кожному конкретному випадку й застосовуватися протягом якомога більш короткого часу. Далі, необхідність накладення обмежень на окремих ув'язнених не може виправдувати

введення режиму обмеження для всіх без винятку ув'язнених. Нарешті, КЗК не бачить причин для того, аби особи, що очікують остаточного вироку, утримувалися при такому режимі тільки на тій підставі, що вони подали апеляцію проти вироку.

КЗК рекомендує українській владі негайно вжити заходів, включаючи, якщо потрібно, ліквідацію існуючих законодавчих перешкод, для припинення обмежуючого режиму для осіб, що перебувають у попередньому ув'язненні, і тих, хто очікує остаточного вироку...» (виділення шрифту збережено).

В продовження цих рекомендацій та у зв'язку з їх невиконанням Комітет не переставав повторювати ті ж самі зауваження та наполягати на своїх рекомендаціях з приводу контактів. У п. 152 доповіді щодо візиту у 2009 році зазначалось:

«Незважаючи на попередні рекомендації КЗК, ситуація, що стосується контактів осіб, які перебувають під вартою з зовнішнім світом залишається незмінною. Для таких осіб рідкістю було, включаючи неповнолітніх, отримати дозвіл на побачення і навіть не було дозволено відправляти/отримувати листи і здійснювати телефонні дзвінки. У деяких випадках заборона на відвідування тривала навіть після того, як кримінальна справа була закрита. Делегації зустрічалися ув'язнені, які не отримували жодних побачень протягом 21 місяця.

КЗК закликає українську владу вжити заходів для забезпечення того, щоб особи, які утримуються в попередньому ув'язненні, мали право на побачення і право відправляти/отримувати листи, як справа принципу. Будь-яка відмова дати дозвіл на відвідування або відправляти/отримувати листи повинна бути спеціально обґрунтована потребами розслідування, що повинно вимагати схвалення органом, не пов'язаного з розглядом справи, і повинно застосовуватися протягом певного періоду часу, із зазначенням мотивів. У разі необхідності, мають бути внесені зміни до відповідних законодавчих актів та положень.

Крім того, КЗК рекомендує, щоб був гарантований доступ до телефонних розмов для слідчо-заарештованих осіб; будь-яке рішення заборонити або ввести обмеження на доступ до телефонних дзвінків має базуватися на обґрунтованому ризику змови, залякування або іншої незаконної діяльності і повинен бути введеним на певний період часу. Повинні бути внесені відповідні зміни до законодавства» (виділення шрифту збережено).

З відповіді на це зауваження щодо візиту 2009 року видно, що національна влада також визнала, що такі обмеження також призводять до позбавлення можливості дистанційного навчання ув'язнених в СІЗО.

Нарешті, у п. 50 доповіді щодо візиту у 2011 році Комітет вказав:

«...незважаючи на конкретні рекомендації, зроблені Комітетом після всіх попередніх візитів в Україну, жорсткі обмеження, як і раніше, часто застосовуються до контактів із зовнішнім світом осіб, взятих під варту. Багатьом утримуваним під вартою не дозволялося ні отримувати будь-які побачення з особами, які не є їх адвокатом (чи законним представником), ні здійснювати телефонні дзвінки протягом тривалого часу; в ряді випадків, ця ситуація тривала вже більше року. Такий стан справ є неприйнятним.

КЗК знову закликає українську владу вжити заходів для того, щоб переконатися, що слідчо-заарештовані, як справа принципу, мають право на отримання побачень та отримання/відправлення листів. Будь-яка відмова дати дозвіл на відвідування або відправлення/отримання листів повинна бути спеціально обґрунтована потребами розслідування, вимагати схвалення органом, не пов'язаного з відповідною справою і застосуватися на вказаний період часу, із зазначенням причин. У разі необхідності, відповідне законодавство і правила повинно бути змінено.

Крім того, Комітет підтверджує свою рекомендацію про необхідність прийняття заходів для забезпечення того, щоб слідчо-заарештованим, як правило, надавався постійний доступ до телефону. Якщо є передбачуваний ризик змови в окремих випадках, конкретний телефонний дзвінок завжди може відслідковуватися. **Будь-яке рішення забороняти або обмежувати доступ ув'язнених до телефону повинне базуватися на обґрунтованому припущенні про ризик змови, залякування або іншої незаконної діяльності і застосовуватися протягом визначеного періоду»** (виділення шрифту збережено).

В продовження було знову повторено рекомендацію щодо того, щоб побачення засуджених проходили, як правило, у більш відкритих умовах, зокрема без перегородки. І що обмеження на право на побачення (в т. ч. які відображаються на процедурі проведення побачень) накладалися лише на підставі індивідуальної оцінки потенційного ризику, пов'язаного з певним ув'язненим (п. 132). Ця рекомендація висловлена

так само не вперше¹⁶, але, незважаючи на те, що її втілення може бути здійснено шляхом внесення невеличкої зміни до підзаконного акту ДПтС України — Правил внутрішнього розпорядку, вона й досі залишається невиконаною в т. ч. у проекті нових Правил внутрішнього розпорядку.

Було знову нагадано свою попередню позицію про те, що розподіл засуджених по різних рівнях безпеки установ та в їх межах не повинен бути автоматичним наслідком засудження за тією чи іншою статтею, а повинен відноситися до області розсуду пенітенціарної адміністрації. Що повинно стати предметом законодавчих змін (п. 129). Таким чином, була знову повторена рекомендація, що висловлювалася й раніше¹⁷. Во-

---

¹⁶ Так, у п. 137 доповіді про візит 2002 року Комітет вказує: «КЗК не схвалює той факт, що короткострокові візити головним чином відбуваються в незручних скляних будках, де ув'язнені та їхні відвідувачі повинні користуватися телефоном... Приємним виключенням є кімната для побачень у СІЗО № 21 для неповнолітніх і «економічних» правопорушників. Цьому прикладу варто слідувати... Комітет схвалює плани... з метою перегляду умов, у яких проходять побачення, і якнайшвидшого забезпечення того, щоб побачення осіб, що перебувають у попередньому ув'язненні, і осіб, що відбувають покарання, відбувалися дедалі у більш відкритих умовах». У своїй відповіді на це зауваження національна влада відповіла: «метою поліпшення безпосереднього контакту при короткострокових побаченнях, у Ромненський виправній колонії № 56 та Шосткінській виправній колонії № 66 було, як експеримент, демонтовано скляні перегородки, що розділяли ув'язнених та їхніх відвідувачів. Якщо експеримент виявиться успішним, будуть надані рекомендації зробити те ж саме в інших пенітенціарних установах».

У Доповіді про візит 2005 року КЗК вказав (п. 145): «Як і раніше, короткострокові побачення проводяться в скляних будках, коли ув'язнені та відвідувачі розмовляють через скляну перегородку по телефону (деякі з яких, наприклад, у колонії № 65, несправні). Українська влада заявила в цьому зв'язку, що обладнання місць для побачень без скляної перегородки передбачено як частина робіт з реконструкції у відділеннях для побачень». Рекомендація була знову видозмінена та повторена у доповіді 2009 року (п. 153): «змінити умови для короткотермінових візитів, з тим щоб ув'язнені могли отримувати відвідування в досить відкритих умовах. Відкриті відвідування повинні бути правилом, а закриті — винятком. Такі винятки повинні базуватися на обґрунтованих і вмотивованих рішеннях з урахуванням індивідуальної оцінки потенційного ризику, пов'язаного з конкретним ув'язненим. Крім того, місткість кімнат короткострокових побачень повинна бути збільшена, щоб задовольнити потреби засуджених».

¹⁷ У доповіді про візит 2012 року КЗК вказав на проблему низького рівня розсуду в'язничної адміністрації у визначенні виду колонії, в якій мають утримуватися засуджені (п. 55): «можливості розсуду в'язничної адміністрації надмірно обмежуються законом. Кілька категорій засуджених автоматично утримуються в умовах максимальної безпеки та поміщаються в ізоляцію в профілактичних цілях протягом тривалого строку після вироку суду і лише з урахуванням вчинених ними злочинів. Комітет повинен нагадати свою принципову позицію, що рішення, яке стосується

на означає небажаність визначення на рівні КВК України заздалегідь переліку статей КК України, на підставі яких засуджені обов'язково мають направлятися до того чи іншого виду установи, таке питання повинне відноситися до розсуду в'язничної адміністрації.

Також цього разу Комітет додав, що питання класифікації засуджених не розглядалося в присутності засудженої особи на усних слуханнях, а також, що вони не були проінформовані про причини такого рішення через що зазнавало ущемлень їхнє право на апеляцію (п. 129). Це, на його думку, повинно бути виправлено на рівні нормативної бази у разі необхідності, яка, безсумнівно, є.

З огляду на вищезазначене, слід рекомендувати Державній пенітенціарній службі України та іншим органам, які відповідальні за реформування пенітенціарної сфери України, не ставитись із звичною халатністю до виконання рекомендацій Комітету. Харківська правозахисна група тісно співпрацює з цим органом Ради Європи та повідомлятиме про хід виконання його рекомендацій національною владою.

<http://khpg.org/index.php?id=1400424873>

зміни рівня безпеки для засуджених, а також ізоляційні заходи з профілактичними цілями не повинні оголошуватися — або встановлюватися на розсуд суду — як частина покарання. Рішення про те, чи потрібно застосовувати певний рівень безпеки або ж ізоляційних заходів з профілактичними цілями повинно залежати тільки від тюремної адміністрації та здійснюватися тільки на підставі індивідуальної оцінки ризиків і не повинно бути частиною кримінального покарання. **Комітет підтверджує свою рекомендацію про те, що з цього приводу мають будуть внесені зміни у відповідні нормативні положення»** (виділення напівжирним шрифтом Комітету). Те, що розподіл в установи не повинен бути частиною покарання, означає, що в'язнична адміністрація повинна мати можливість на підставі оцінки індивідуальних ризиків розміщати засуджених, наприклад, в умовах нижчої (і навпаки) безпеки на протиположний існуючому порядку, який не допускає ніякої гнучкості у цьому питанні.

Розділ 4

Доповідь КЗК за підсумками візиту до України в 2013 році

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

СРТ (2014) 08

ЗВІТ

ДО УКРАЇНСЬКОГО УРЯДУ ЗА ПІДСУМКАМИ ВІЗИТУ В УКРАЇНУ,
ЗДІЙСНЕНОГО ЄВРОПЕЙСЬКИМ КОМІТЕТОМ
З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТОРТУР І НЕЛЮДСЬКОГО
АБО ПРИНИЖУЮЧОГО ПІДНІСТЬ ПОВОДЖЕННЯ ЧИ ПОКАРАННЯ (ЄКПТ)

У ПЕРІОД З 9–21 ЖОВТНЯ 2013 РОКУ

**Запит щодо публікації зазначеного звіту
був здійснений Урядом України**

Страсбург, 29 квітня 2014 року

ЗМІСТ

Копія супровідного листа до звіту ЄКПТ

I. ВСТУП

А. Терміни візиту і склад делегації

Б. Цілі візиту і відвідані установи

В. Консультації, проведені делегацією**Г. Отримана співпраця**

1. Співпраця, спрямована на полегшення роботи делегації
2. Співпраця, спрямована на ефективне здійснення рекомендацій, наданих Комітетом

Г. Негайні повідомлення відповідно до статті 8, пункт 5 Конвенції**Д. Розвиток національного превентивного механізму та взаємодії з ЄКПТ****Е. Утворення Державного Бюро Розслідувань****II. ФАКТИ, ВСТАНОВЛЕНІ ПІД ЧАС ВІДВІДУВАННЯ І ЗАПРОПОНОВАНІ ЗАХОДИ****А. Особи, які утримуються посадовими особами органів внутрішніх справ**

1. Попередні зауваження
2. Поводження з особами, що утримуються, посадовими особами органів внутрішніх справ
  - а. Київ
  - б. Дніпропетровська, Одеська та Вінницька області, а також Автономна Республіка Крим
  - в. Оцінка
3. Заходи по боротьбі з тортурами та іншими формами жорстокого поводження
  - а. впровадження змін на найвищому рівні і розробка етичної культури серед співробітників органів внутрішніх справ
  - б. забезпечення кращої ідентифікації посадових осіб органів внутрішніх справ
  - в. перегляд меж і поліпшення підготовки стосовно застосування фізичної сили і «спеціальних засобів»
  - г. скорочення випадків покладання на пізнавальні свідчення і поліпшення стандартів та процедур проведення допиту
  - г. посилення ролі медичних працівників в ІТТ (і медичних установ) у запобіганні жорстокому поводженню і в документуванні та інформуванні про пошкодження
  - д. зміцнення ролі слідчих суддів/судів у запобіганні жорстокому поводженню на етапі попереднього ув'язнення
4. Фундаментальні запобіжники проти жорстокого поводження
  - а. попередні зауваження
  - б. боротьба з незаконними затриманнями та поліпшення практик щодо ведення обліку

- в. надання інформації про права з самого початку позбавлення волі
  - г. гарантування ефективного права повідомлення про затримання з самого початку позбавлення волі
  - г. поліпшення практичного використання права на доступ до адвоката від самого початку позбавлення волі
  - д. гарантування ефективного права бути оглянутим лікарем з самого початку позбавлення волі
  - е. перегляд спеціальних запобіжників для неповнолітніх
  - є. вдосконалення системи «вартових офіцерів»
5. Умови утримання
- а. Управління / відділи органів внутрішніх справ
  - б. Ізолятори тимчасового тримання (ІТТ)
  - в. Спеціальний приймальник-розподільник для осіб, під адміністративним арештом в Дніпропетровську

Б. Особи, які утримуються у пенітенціарних установах

1. Попередні зауваження
2. Поводження з попередньо ув'язненими особами або особами, які відбувають покарання
  - а. Огляд поведження з ув'язненими у СІЗО
  - б. Огляд поведження з ув'язненими, які відбувають покарання у Виправній колонії № 81 в Стрижавці
  - в. поведження з ув'язненими у Виправній колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі
3. Попередньо ув'язнені особи
  - а. переповненість
  - б. матеріальні умови
  - в. вправи на відкритому повітрі
  - г. програми діяльності
  - г. зв'язки з зовнішнім світом
  - д. висновки
4. Засуджені ув'язнені, які утримуються у спеціальних умовах підвищеної безпеки або контролю в Виправній колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі
5. Ув'язнені, які можуть бути засуджені / засуджені до довічного ув'язнення
6. Охорона здоров'я
  - а. введення
  - б. персонал і умови
  - в. роль пенітенціарних медичних підрозділів у запобіганні жорстокому поведженню і в документуванні та інформуванні щодо

- травм, виявлених при вчиненні або після випадку насильства у виправній колонії
  - г. трансмісивні хвороби
  - г. психіатрична та психологічна допомога
7. Інші питання
- а. Персонал
  - б. Дисциплінарне одиночне ув'язнення в СІЗО/виправних колоніях закритого типу

ДОДАТОК I: Перелік рекомендацій ЄКПТ, коментарів та запитів про надання інформації

ДОДАТОК II: Список представників національних органів і організацій з якими делегація Комітету проводила консультації

**Копія супровідного листа
до звіту ЄКПТ**

Міністерство юстиції
Вулиця Городецького, 13
01001, Україна, м. Київ

Страсбург, 31 березня 2014

Шановне панство,

Відповідно до статті 10, пункту 1 Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню, із цим Я додаю звіт до Уряду України, складений Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ЄКПТ) після його візиту в Україну з 9 по 21 жовтня 2013 року. Звіт був прийнятий ЄКПТ на своїй 83-й сесії, що проходила 3 по 7 березня 2014 року.

Рекомендації, зауваження та прохання про надання інформації, сформульовані ЄКПТ перераховуються в Додатку I. Що стосується, зокрема, рекомендацій Комітету, відповідно до статті 10 Конвенції, Комітет просить українську владу надати **протягом шести місяців** відповідь, яка буде містити повний звіт про заходи, вжиті для їх здійснення. Комітет сподівається, що це також буде можливо для української влади надати, в цій відповіді, реакцію на зауваження, зроблені в цьому звіті, а також відповіді на прохання про надання інформації.

Що стосується інформації? запитуваної в пункті 13, ЄКПТ запитує, щоб вона надавалася **кожні два місяці до кінця 2014 року**.

ЄКПТ хотів би попросити, щоб у разі пересилання відповіді українською мовою, щоб вона супроводжувалася англійським або французьким перекладом.

Залишаюсь у вашому повному розпорядженні, якщо у вас є які-небудь питання, що стосуються звіту ЄКПТ або майбутньої процедури

*Щиро Ваш,
Лятіф Гусейнов*

Президент Європейського комітету з попередження тортур і нелюдського або такого, що принижує гідність поводження чи покарання.

I. Вступ

A. Дати візиту та склад делегації

1. Відповідно до статті 7 Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі — «Конвенція»), делегація ЄКПТ здійснила візит до України з 9 по 21 жовтня 2013 року. Візит був частиною програми ЄКПТ щодо періодичних відвідувань на 2013 рік. Це був десятий візит Комітету до України¹.

2. Візит було здійснено наступними членами ЄКПТ:

- Лятіф Гусейнов, Президент Комітету (Голова делегації);
- Маржена Ксель, Перший Віце-президент ЄКПТ;
- Джордж Алемпиевич;
- Наталія Хуторська;
- Вінсент Тайс;
- Джордж Тугуші.

Їх супроводжували Борис Водз, голова Підрозділу, та Йохан Фрішted з Секретаріату Комітету, яким допомогали:

- Ерік Сванідзе, колишній прокурор, Грузія (експерт);
- Вадім Каstellі (перекладач);

---

¹ Звіти про попередні візити і пов'язані з ними відповіді Уряду були оприлюднені і вони доступні на веб-сайті ЄКПТ: <http://www.cpt.coe.int/en/states/ukr.html>

- Дмитро Копилов (перекладач);
- Лариса Сич (перекладач).

Б. Цілі візиту та установи, які були відвідані

Основною метою делегації був перегляд умов перебування осіб, які утримуються співробітниками правоохоронних органів, а також осіб, які тримаються у рамках попереднього ув'язнення, зокрема, у світлі положень нового Кримінального процесуального кодексу (КПК), який вступив в силу в листопаді 2012. Було також розглянуто поводження із засудженими у виправній колонії № 81 у Стрижавці; під час попереднього візиту до цієї установи в грудні 2012 року, ЄКПТ встановила, що жорстоке поводження з ув'язненими було звичайною практикою. Крім того, делегація здійснила вперше відвідування Виправної колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі, у якій знаходяться різні категорії ув'язнених, у тому числі ті, хто тримається у рамках попереднього ув'язнення.

У цьому контексті делегація ЄКПТ відвідала наступні місця позбавлення волі:

Установи органів внутрішніх справ

Місто Київ

- Подільське районне Управління внутрішніх вправ, Київ*;
- Святошинське районне Управління внутрішніх вправ, Київ*;
- Голосіївське районне Управління внутрішніх вправ, Київ*;
- Київський Ізолятор тимчасового тримання (ІТТ).*

Автономна Республіка Крим

- Алуштинський міський відділ;
- Центральний районний відділ внутрішніх справ, м. Сімферополь;
- ІТТ у м. Алушта;
- ІТТ у місті Сімферополь*;
- ІТТ у Ялті.

Дніпропетровська область

- Жовтневий районний відділ внутрішніх справ району, Дніпропетровськ*;
- Лінійний відділ внутрішніх справ, Дніпропетровський залізничний вокзал;

- Саксаганський районний відділ внутрішніх справ, Кривий Ріг;
- ІТТ у Дніпропетровську*;
- ІТТ у Кривому Розі;
- Спеціальний приймальник-розподільник для осіб, які перебувають під адміністративним арештом у Дніпропетровську*.

Одеська область

- Маліновський районний відділ внутрішніх справ, Одеса*;
- Хмельницький районний відділ внутрішніх справ, Одеса;
- Приморський районний відділ внутрішніх справ, Одеса;
- Суворівський районний відділ внутрішніх справ, Одеса;
- ІТТ у Одесі.*

Вінницька область

- Вінницький районний відділ органів внутрішніх справ, Вінниця;
- Другий підрозділ відділу внутрішніх справ, Вінниця;
- ІТТ у Вінниці.

Пенітенціарні установи

- Київський СІЗО*;
- Дніпропетровський СІЗО*;
- Одеський СІЗО*;
- СІЗО у Сімферополі*;
- Виправна колонія закритого типу № 3 у Кривому Розі;
- Виправна Колонія № 81 у Стрижавці.*¹

У ході візиту делегація також відвідала Кімнату охорони в Київській міській лікарні швидкої допомоги, щоб вивчити відповідну документацію. Крім того, делегація взяла інтерв'ю в ув'язнених Виправної колонії закритого типу № 1 у Вінниці, які нещодавно були доставлені у цю лікарню.

В. Консультації, проведені делегацією

4. У ході візиту делегація провела консультації з Інною Ємельяною та Максимом Райко, Першим Заступником Міністра Юстиції і Заступником

---

* Подальший моніторинговий візит.

Міністра Юстиції відповідно, з Олександром Лісічковим і Сергієм Сидоренко, Керівником та Заступником Керівника Державної Пенітенціарної Служби відповідно, а також з високопосадовцями Міністерства внутрішніх справ. Делегація також провела зустрічі з Григорієм Середою, Заступником Генерального Прокурора.¹

ЄКПТ жалкує, що Міністерство внутрішніх справ не було представлене на відповідному рівні протягом вищезазначених консультацій. Комітет хотів би підкреслити важливість участі представників Уряду високого рівня, зокрема, на підсумовуючих переговорах; це, коли делегація представляє свої попередні висновки у тому числі спостереження, що стосуються будь-яких ситуацій, коли існує гостра необхідність у поліпшенні поводження з особами, позбавленими волі. ЄКПТ не сумнівається, що українська влада поділяє цю точку зору².

Крім того, звіт про попередні зауваження, представлені делегацією ЄКПТ під час підсумовуючої зустрічі, яка відбулася в Міністерстві внутрішніх справ у Києві, який був опублікований цим Міністерством 21 жовтня 2013, не відображає зауваження, зроблені делегацією, що стосуються поводження з затриманими особами з боку співробітників правоохоронних органів. Отже, і відповідно до пункту 5 статті 39 Процедурних правил ЄКПТ³, Комітет вирішив на своєму пленарному засіданні у листопаді 2013 року опублікувати повний текст попередніх зауважень у цій частині.

ЄКПТ сподівається, що українська влада буде приділяти належну увагу вищевказаним питанням у майбутньому.

---

² Тут слід згадати засідання, що відбулося 19 грудня 2013 між представниками ЄКПТ та Міністром внутрішніх справ у контексті переговорів на високому рівні, організованих в період після втручання міліції 30 листопада 2013 на майдані Незалежності та 1 Грудня 2013 року на Банковій вулиці у Києві.

³ Правило 39 свідчить:

- «1. Звіт, що надається Сторони після візиту є конфіденційним. Разом з тим, Комітет публікує свій звіт разом з будь-якими коментарями відповідної Сторони, якщо надходить відповідне прохання з боку цієї Сторони.
2. Якщо сама сторона оприлюднює звіт, але не робить цього в повному обсязі, Комітет може прийняти рішення опублікувати весь звіт.
3. Крім того, Комітет може прийняти рішення опублікувати весь звіт, якщо відповідна Сторона робить публічну заяву з коротким викладом звіту або коментуючи його зміст.
4. Публікація звіту Комітетом відповідно до пунктів 1-3 цього Правила підлягають положенням Правила 42, пункт 2.
5. Положення цього Правила застосовуються з відповідними змінами до інших конфіденційних повідомлень до Сторони з боку Комітету».

5. У ході візиту також були поведені зустрічі з Валерією Лутковською, Уповноваженою Верховної Ради України з прав людини, а також із членами національного превентивного механізму (НПМ), який був створений відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань (ФПКПК). Делегація також зустрілася з представниками Верховного Уповноваженого Організації Об'єднаних Націй у справах біженців, членами Національної Асоціації Юристів та Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги, а також з представниками неурядових організацій, що діють в галузях, що становлять інтерес для ЄКПТ.

6. Перелік національних органів і організацій, з якими зустрічалася делегація, викладений в Додатку II до цього звіту.

Г. Отримана співпраця

1. Співпраця, спрямована на полегшення роботи виїзної делегації

7. Делегація ЄКПТ загалом отримала дуже хорошу підтримку від Міністерства внутрішніх справ, до і в ході візиту. ЄКПТ користувалася швидким *доступом до установ внутрішніх справ*, отримувала змогу проводити *приватні бесіди* з затриманими особами та розглядати *відповідну документацію*. Проте робиться посилання на пункт 4 стосовно підсумовуючих візит переговорів.

8. Що стосується Міністерства юстиції/Державної пенітенціарної служби, делегація ЄКПТ відчула дуже хороший рівень співпраці на центральному рівні. Більш того, на місцевому рівні було очевидне те, що були запроваджені заходи з метою забезпечення *вільного доступу до пенітенціарних установ* і уникнення повторення інцидентів, що мали місце під час попереднього візиту в 2012 році. Крім того, загалом делегація мала змогу проводити *приватні бесіди* з ув'язненими, мала *доступ до всієї відповідної документації*, а її *запити про надання інформації* швидко задовольнялися.

Тим не менше, в Дніпропетровському СІЗО і Виправній колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі делегація отримала невірну інформацію про використання собак у приміщеннях, де особи відбувають довічне ув'язнення.

Крім того, у Кривому Розі деякі ув'язнені, очевидно, були навмисно відокремлені від взаємодії з делегацією. Що стосується Виправної колонії № 81 у Стрижавці, ЄКПТ має серйозні сумніви, у світлі висновків делегації

під час візиту 2013, що конфіденційність бесід з ув'язненими була завжди дотримана.

У контексті майбутніх візитів, українська влада повинна довести до розуміння всіх співробітників пенітенціарних установ, що: 1) принцип співпраці, закріплений в Конвенції, якою створюється ЄКПТ, включає зобов'язання надавати точну інформацію делегаціям, які здійснюють візит та 2) будь-яку спробу щодо відокремлення ув'язнених від приватної бесіди з делегаціями або з'ясування, що ув'язнені сказали делегації в ході приватних бесід, знаходиться в очевидному протиріччі зі статтею 8, пункт 3 Конвенції та призведе до серйозних санкцій.

9. Можливе залякування або «каральні заходи» проти ув'язнених до, під час і після візитів ЄКПТ були постійними питаннями від самого першого візиту Комітету в Україну в 1998 році. При запровадженні процедури відповідно до статті 10, пункту 2⁴ Конвенції у березні 2013 року Комітет висловив сподівання, що українська влада буде робити все від неї залежне, щоб викоринити будь-яку таку практику у пенітенціарних та інших установах, що дозволило б Комітету зняти це питання. Українська влада проводила подальші заходи щодо встановлення обставин справи та оприлюднила свою позицію. Проте Комітет не може зробити висновок, що було зроблено все для запобігання і реагування на будь-які подібні дії. Тому Комітет вирішив залишити цю процедуру, поки він не зможе перевірити висновки, зроблені в ході відвідування у 2013 році.

ЄКПТ зазначає, що делегація практично не стикалася з будь-якими випадками залякування ув'язнених до / під час візитів у 2013 році до СІЗО в Києві та Сімферополі та до Вінницької виправної колонії № 1. Однак те ж саме не можна сказати про СІЗО у Дніпропетровську та Одесі, де ув'язненим очевидно наполегливо рекомендували співробітники (у Дніпропетровську), які належать до неформальної ієрархії ув'язнених (в Одесі), не скаржитися делегації.

---

⁴ Стаття 10, пункт 2 Конвенції говорить: «Якщо Сторона не співпрацює або відмовляється поліпшити ситуацію у світлі рекомендацій Комітету, Комітет може прийняти рішення, після того, як Сторона отримає можливість викласти свою позицію, прийняти рішення більшістю у дві третини голосів її членів, щоб зробити публічну заяву з даного питання». Для отримання додаткової інформації про відкриття процедури щодо України, див. пункт 8 доповіді про візит до України у 2012 році (документ СРТ/Inf (2013) 23).

Хоча загальна атмосфера у Виправній колонії № 81 у Стрижавці була досить спокійна, у порівнянні з ситуацією, що спостерігалася у 2012 році, та деяким ув'язненим нібито погрожували дисциплінарними заходами від співробітників чи жорстоким фізичним поводженням від співкамерників в цій установі або після передачі до іншої пенітенціарної установи, якщо вони будуть скаржитися делегації під час візиту у 2013 році.

Більше занепокоєння викликала ситуація у Кривому Розі, де делегація спостерігала значну атмосферу страху і залякування. Ув'язнені, які були опитані, боялися за свою безпеку і вкрай неохоче говорили відкрито про те, яким чином з ними поводяться; ув'язнені, які мали роль допомагати співробітникам закладу (зокрема, так звані «пресовські»), мабуть, ясно висловились незадовго до візиту делегації у цю установу, що кожен, хто буде скаржитися, зіткнеться з серйозними наслідками, у тому числі з (по-далшими) побоями.

10. Наприкінці візиту у 2013 році делегація ЄКПТ попередила українську владу, що ув'язнені, опитані в обох останніх згаданих установах, зустріли реальну небезпеку отримати репресії. Делегація відразу ж отримала запевнення від Міністерства Юстиції, Державної Пенітенціарної служби та прокуратури, що будуть запроваджені необхідні оперативні дії, щоб запобігти будь-яким подібним актам щодо ув'язнених у зазначених пенітенціарних установах. Делегація запросила, щоб їй був наданий докладний звіт про заходи, вжиті в цьому відношенні.

У листі від 27 грудня 2013 року, українська влада вказала, що органи прокуратури провели розслідування з можливих актів репресій і вважає, що ніяких подібних заходів не відбулося. Вони підкреслили, що були також залучені представники громадянського суспільства і що були використані анонімні анкети щодо цих запитів.

11. У світлі висновків делегації під час відвідування у 2013 році ЄКПТ глибоко шкодує, що українська влада не вжила всі необхідні заходи для запобігання будь-якого залякування ув'язнених з боку персоналу або співкамерників за підбурювання в ряді відвіданих пенітенціарних установ. Будь-яка така поведінка є посяганням на принципи співпраці, яка лежить в основі Конвенції.

ЄКПТ схвально сприймає те, що відповідні органи серйозно віднесли до висновків делегації щодо залякування ув'язнених і провели розслідування незабаром після візиту делегації. Водночас, ЄКПТ знає з попереднього досвіду, що дії, описані українською владою у своєму листі від

27 грудня 2013 року, самі по собі не достатні, щоб розвіяти всі побоювання у зв'язку з цим питанням. Отримання достатнього рівня довіри серед ув'язнених залишається ключовим питанням для таких запитів, які будуть вважатися ефективними. На жаль, не можна було виявити з деталей, наданих Комітету, що протягом цих запитів був створений клімат довіри. Схоже, що ув'язнені не поділяли їхні побоювання з приводу загрози застосування матеріальних санкцій і побоювання за їх безпеку. Комітет повинен ще раз підкреслити необхідність для прокурорів / наглядачів вживати заходів з протидії ризику залякування ув'язнених з боку персоналу або інших ув'язнених, за підбурюванням персоналу до / під час розслідування такого роду; використання анонімних анкет, наприклад, викликає сумніви, якщо нічого іншого не було зроблено для боротьби з цим ризиком. Крім того, прокурори / наглядачі повинні прагнути провести приватні опитування з ув'язненими. Це має означати, зокрема, що прокурори / наглядачі систематично вступають в безпосередній контакт з ув'язненими і беруть у них приватні інтерв'ю; з інформації, наявної в розпорядженні Комітету, це, здається, не завжди було так.

Крім того, особливе занепокоєння викликають явні ознаки, отримані протягом відвідування у 2013 році, відповідно до яких, незабаром після попереднього відвідування в 2012 році, з боку керівництва виправних колоній № 25 і 81 були зроблені спроби щодо визначення всіх ув'язнених, які скаржилися членам делегації (за допомогою оперативного персоналу та / або інших ув'язнених), щоб переконатися, що ці ув'язнені не будуть робити подібні скарги в прокуратуру / до слідчих / наглядачів в ході наступних запитів / перевірок та, що стосується виправної колонії № 25, піддати їх тілесним покаранням.

12. Делегація ЄКПТ повернулася до виправної колонії № 3 в Кривому Розі у рамках спеціального візиту в Україну в лютому 2014 року. Вона зазначила, що в установі були проведені кілька перевірок (загальною та регіональною прокуратурою, а також адміністрацією обласних виправних колоній) після відвідування ЄКПТ у 2013 році, і що директор і деякі з його заступників отримали дисциплінарні стягнення.

У делегації склалося враження, що загальна атмосфера у виправній колонії дещо покращилася, і що ув'язнені були менш залякані, ніж під час попереднього візиту в жовтні 2013 року. Деякі з ув'язнених повідомили делегації, що система відібрання та / або вимагання грошей (раніше запроваджена робітниками установ за допомогою так званих «пре-

совщиків») більше не застосовується (або принаймні застосовується в набагато менших масштабах); однак, ув'язнені все ще боялися, найбільше персоналу (а деякі «пресовщиків»), який досі залишався в установі. Серед іншого, ув'язнені скаржилися, що колишній заступник директора (відповідає за оперативну діяльність), який, за деякими повідомленнями, організував систему вимагання, хоча більше не працює в установі, був підвищений до регіональної тюремної адміністрації (де він відповідав за питання безпеки) і тепер регулярно перевіряє виправну колонію і входить в контакт із ув'язненими, які нібито стали жертвами неправомірного поводження та вимагання грошей. Слід також зазначити, що ув'язнені скаржилися делегації, що після візиту ЄКПТ у 2013 році вони відчували тиск з боку персоналу з метою дачі неправдивих свідчень про походження їх травм (тобто оголосити, що вони отримали їх в результаті нещасних випадків, в той час як насправді вони були нанесені іншими ув'язненими).

Крім того, делегація виявила, що не було ніяких покращень щодо обліку та звітності травм, які спостерігалися в ув'язнених, з боку персоналу медико-санітарної допомоги, а також щодо конфіденційності медичних оглядів та документації (див. також пункти 152–154).

13. У світлі інформації, що знаходиться в розпорядженні ЄКПТ, Комітет, звичайно, не впевнений, що дотепер були прийняті всі необхідні кроки, щоб викоринити — раз і назавжди — практику, описану в пункті 11; отже, Комітет вирішив тримати відкритими процедуру відповідно до статті 10, пункт 2 Конвенції.

ЄКПТ закликає українську владу: 1) вжити ефективних заходів для запобігання будь-якого залякування ув'язнених до/під час майбутніх відвідувань; 2) розглядати будь-які випадки запровадження будь-яких санкцій, залякування, репресій та інших заходів щодо будь-якої особи, позбавленої волі, за намагання спілкування або саме спілкування з ЄКПТ (або з будь-яким іншим органом, який діє в інтересах запобігання та боротьби з тортурами та іншими формами жорстокого поводження) статусу кримінального злочину; 3) розглянути, у світлі зазначеного вище, спосіб, в який проводяться розслідування можливих санкцій, репресій та інших дій такого роду проти ув'язнених, опитаних делегацією ЄКПТ та провести подальші розслідування відповідно у виправних колоніях № 25 у Харкові та № 81 в Стрижавці, а також у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, в тісній співпраці з членами національного превентивного механізму та пред-

ставниками громадського суспільства з дотриманням досвіду, який було здобуто у боротьбі за права ув'язнених.

ЄКПТ хотів би отримувати, раз в два місяці протягом 2014 року, результати майбутніх розслідувань щодо можливих санкцій проти (колишніх) ув'язнених, які були ув'язнені у вищевказаних пенітенціарних установах під час візитів у 2012 і 2013 роках разом з докладним звітом про конкретні кроки, зроблені для отримання цих результатів.

2. Співпраця, спрямована на ефективне впровадження рекомендацій, наданих Комітетом

14. Як уже підкреслювалося після попередніх візитів ЄКПТ в Україну, принцип співробітництва між державними установами і Комітетом не обмежується заходами, вжитими для полегшення завдання запрошеної делегації. Він також вимагає ефективного запровадження заходів щодо поліпшення ситуації у світлі рекомендацій ЄКПТ.

15. На думку Комітету, висновки делегації протягом відвідування у 2013 році дають привід для оптимізму в декількох галузях. Зокрема, КПК з моменту його вступу в силу в листопаді 2012 року, разом із налагодженням нової системи безоплатної правової допомоги, почали показувати свій потенціал боротьби з *явищем жорстокого поводження з боку співробітників правоохоронних органів*, яке досі зберігається в різних частинах країни, в тому числі в самих тяжких формах.

Боротьба з цим явищем повинна бути головним пріоритетом для української влади, яка повинна спиратися на своїх перших, обмежених, але обнадійливих, результатах та реалізувати всі відповідні рекомендації ЄКПТ і скоротити розрив між правовими та практичними рамками (див., зокрема, розділи II.A.1 та II.A.4. цього звіту).

16. Помітне поліпшення у ставленні до ув'язнених з боку співробітників або з боку інших ув'язнених за підбурюванням персоналу було також зазначено у виправній колонії № 81. Проте, серйозність ситуації, що спостерігається у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, наводить Комітет зробити висновок, що зміни в способі ставлення, який відчувають в'язні, повинні залишатися одним із найважливіших пріоритетів для української прокуратури та пенітенціарних органів (див. розділ II.B.2. цього звіту)⁵.

---

⁵ Слід також зазначити, що інформація, отримана в ході відвідування в 2013 році дозволяє припустити, що було зроблено дуже мало для поліпшення поводження

17. Що стосується довготривалої проблеми переповнення установ попереднього утримання (СІЗО) в основному спостерігається зменшення кількості затриманих, завдяки прийняттям / вступом в силу новим Кримінальним процесуальним кодексом та розширенням запобіжних заходів, альтернативних триманню під вартою.

18. Слід також відзначити, що ЕКПТ стурбоване тим, що і досі залишається низка ключових напрямів, за якими делегація не може констатувати наявність прогресу щодо імплементації рекомендацій Комітету. У якості прикладу може бути наведено те, що рішучі заходи були вжиті з метою покращення матеріальних умов у більшості відвідуваних СІЗО, а також були впроваджені програми діяльності за межами камер для осіб, які тримаються у рамках попереднього ув'язнення. Разом з тим ситуація щодо утримання ув'язнених чоловіків, які відбувають довічне ув'язнення залишається незмінною. Заході, вжиті з метою покращення медичного огляду ув'язнених, а також щодо документального засвідчення фізичних uszkodжень, виявлених у ході огляду є неефективними.

Також має бути зазначено, що у своєму листі від 27 грудня 2013 року, Українська влада зазначила, про деякі заходи, вжиті у рамках реагування на попередні зауваження Комітету у перелічених вище сферах, що є достатньо оптимістичним фактором.

19. У зв'язку з вищезазначеним, ЕКПТ сподівається, що українська влада і надалі підтримуватиме зусилля щодо покращення ситуації з триманням осіб в установах правоохоронних органів, з урахуванням рекомендацій, які надавались Комітетом у рамках попередніх звітів.

Г. Негайні спостереження відповідно до статті 8, пункт 5 Конвенції

20. Наприкінці підсумовуючих обговорень, що проходили в Києві 21 жовтня 2013 року, делегація ЄКПТ позначила основні факти, зафіксовані під час візиту. З цієї нагоди, вона посилалася на пункт 5 Конвенції щодо поводження з ув'язненими, які знаходяться у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, і наполегливо закликала українську владу провести не-

---

з ув'язненими з боку співробітників або інших ув'язнених, призначених для надання допомоги співробітникам, у деяких установах, які були відвідані у минулому, зокрема, у виправній колонії № 25 в Харкові. У ході візиту делегація поділилася своєю заклопотаністю з українською владою з цього приводу.

гайне, ретельне і незалежне розслідування з приводу способу, в якому працювала ця установа. Делегація зазначила, що вона хотіла б отримати протягом двох місяців детальну інформацію про слідчі заходи, вжиті у відповідь на це безпосереднє спостереження і перші результати розслідування. Згодом це було підтверджено президентом ЄКПТ у листі від 29 жовтня 2013 року.

21. У листі від 27 грудня 2013 року, українська влада надала інформацію про заходи, вжиті у відповідь на вищезгадане безпосереднє спостереження і, більш загально, у відповідь на попередні спостереження, представлені делегацією щодо пенітенціарних установ. Ця інформація розглядається пізніше в цьому звіті.

Д. Розвиток національного превентивного механізму та взаємодії з ЄКПТ

22. У доповіді про свій візит у 2012 році ЄКПТ зазначив, що необхідно вжити заходів для забезпечення, у тому числі за сприяння Ради Європи, щоб НПМ відповідав основним вимогам, викладеним у ФПКПК і згодом конкретизованим Підкомітетом з попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання (ППП) в своєму Керівництві, що стосується національних превентивних механізмів (незалежність, знання і досвід, питання забезпечення ресурсами тощо).⁶ У світлі висновків делегації під час візиту в 2013 році ЄКПТ сподівається, що зусилля в цьому відношенні будуть продовжені.

Е. Заснування Державного Бюро Розслідувань

23. У звітах за результатами попереднього візиту, ЄКПТ підняли серйозні питання щодо ефективності розслідувань з приводу передбачуваного застосування катувань та інших форм жорстокого поводження з боку державних посадовців (або при їх підбурюванні): дії, обмежені тільки опитуванням посадових осіб, які були предметом звинувачень щодо жорстокого поводження, відмова в порушенні кримінального розслідування навіть за наявності переконливих доказів, високий рівень недовіри

---

⁶ Див. пункт 43 звіту про візит у 2012 році (документ CPT/Inf (2013) 23).

серед потенційних потерпілих / свідків жорстокого поводження в системі в місці для розслідування скарг на державних посадовців, тощо⁷.

Це також є питанням, яке перебуває під пильною увагою в рамках виконання рішень Європейського суду з прав людини після того, як суд встановив неодноразові порушення статті 3 Європейської конвенції про права людини з цього приводу⁸.

24. У звіті про візит у 2009 році ЄКПТ закликав українську владу створити незалежний орган, що спеціалізується на розслідуванні скарг на державних посадових осіб та є відокремленим від структур органів внутрішніх справ і прокуратури⁹.

«Державне бюро розслідувань» (ДБР) повинно бути створене не пізніше листопада 2017¹⁰.

ДБР слід зосередити увагу на особливо тяжких злочинах, а також на кримінальних злочинах, скоєних державними посадовими особами. Проте, до ухвалення закону, що встановлює запровадження такого бюро, дизайн і галузі відповідності цієї майбутньої установи залишилися на стадії обговорення.

У цьому контексті та враховуючи терміновість питання, ЄКПТ рекомендував у своїй доповіді за результатами візиту у 2012 році прийняття двоетапного підходу: в якості першого кроку невідкладно зібрати національну спеціалізовану команду, роль якої полягає у проведенні дослід-

---

⁷ Дивись, зокрема пункт 25 у звіті про візит 2005 року (документ CPT/Inf (2007) 22), пункт 20 у звіті про візит 2009 року (документ CPT/Inf (2011) 29) та пункті 39 звіту про візит 2012 року (документ CPT/Inf (2013) 23).

⁸ Посилання робиться тут про розширений нагляд за виконанням судового рішення Європейського суду з прав людини в групі випадків Афанасьєва і «квазі-пілотного» рішення у справі Каверзін проти України (яке стало остаточним 15 серпня 2012) зроблене комітетом Міністрів Ради Європи. Слід нагадати, що суд встановив, що ситуація у справі Каверзіна «повинна характеризуватися як результат системних проблем на національному рівні, які, враховуючи фундаментальні цінності демократичного суспільства, якого вони стосуються, потребують якнайшвидшого здійснення всеосяжних і комплексних заходів». У цьому контексті Суд підкреслив необхідність для української влади «терміново ввести в дію конкретні реформи у своїй правовій системі, щоб забезпечити [...], що ефективне розслідування проводиться відповідно до статті 3 Конвенції в кожному окремому випадку, де існує скарга на жорстоке поводження і що будь-які недоліки в такому розслідуванні будуть ефективно усунені на національному рівні» (пункти 181 і 183).

⁹ Див. пункт 20 звіту про періодичний візит в 2009 році в Україну (документ CPT/Inf (2011) 29).

¹⁰ Див. розділ 216 та прикінцеві положення нового кодексу.

жень по всій країні у випадках, пов'язаних з передбачуваним жорстоким поведінням з боку державних посадових осіб, а також забезпечити її своїм власним персоналом для оперативного проведення розслідувань; в якості другого кроку, розглянути можливість, в середньостроковій перспективі, цілком відокремити таку команду від прокуратури для того, щоб створити справжнє незалежне спеціалізоване агентство для такого типу розслідувань.¹¹

25. У ході візиту в 2013 році представники делегації підкреслили, що дії для підвищення ефективності розслідувань в будь-яких випадках передбачуваного жорстокого поведіння за участю державних посадовців, залишаються важливими в їх порядку денному¹².

Крім того, перші кроки, зроблені українськими органами прокуратури, здавалося, йдуть в напрямі, який встановив Комітет у своїй доповіді про візит у 2012 році. Дійсно, делегації ЄКПТ повідомили, що, з метою підвищення ефективності розслідування можливих зловживань з боку державних посадових осіб, а також в очікуванні створення ДБР, Генеральний прокурор прийняв ряд заходів в рамках самої прокуратури, в тому числі створення нових слідчих відділів на національному та регіональному рівнях водночас зі скасуванням позицій слідчих на місцевому рівні¹³.

На думку офіційних представників делегації, активізація роботи над проектом закону про заснування ДБР очікується, починаючи з 2014 року.

ЄКПТ закликає українську владу вжити необхідних заходів щодо створення в майбутньому ДБР для забезпечення швидкого і повного виконання його попередньої рекомендації, наданої в звіті про візит у 2012 році.

Крім того, особлива увага повинна надаватися організаційно-правовій незалежності майбутнього ДБР та запровадженню прозорих процедур з метою підвищення суспільної довіри.

Прямий, конфіденційний, доступ до ДБР для осіб, які є/були позбавлені волі і які стверджують, що відчули зловживання з боку посадових осіб, також повинен бути захищеним.

---

¹¹ Див. пункт 39 звіту про візит у 2012 році (документ СРТ/Inf (2011) 29).

¹² Це повідомлення було також підтверджено в ході переговорів на вищому рівні в Києві 13 грудня 2013 року.

¹³ Див. також Висновки Спільного висновку схваленого Венеціанською комісією на її 96-й пленарній сесії, що відбулася 11–12 жовтня 2013, про органи прокуратури України (документ CDL-AD (2013) 025).

II. Факти, встановлені під час відвідування, і запропоновані заходи

A. Особи, які утримуються посадовими особами внутрішніх справ

1. Попередні зауваження

26. На думкою представників делегації, з якими зустрічалася і розмовляла делегація в ході візиту в 2013 році, один з основних наслідків вступу в силу нового Кримінально-процесуального кодексу (КПК)¹⁴ стало різке скорочення числа осіб, затриманих установами органів внутрішніх справ: під час першого з восьми місяців 2013 року, скорочення, як говорять, складає приблизно 40%. Багато співробітників внутрішніх справ, з якими зустрічалася делегація, позитивно відгукувалися про цю тенденцію і підкреслили, що це в деякій мірі полегшило їх повсякденну роботу.

Проте, делегації доповіли, що практичне застосування нових положень на початку викликає деяку мішанину серед співробітників щодо поділу завдань і обов'язків; це було очевидно у випадку ряду оперативних співробітників, які мали труднощі в розумінні своїх нових обов'язків у відповідності з новим Кодексом. Така плутанина була підкріплена обмеженим періодом, протягом якого працівники внутрішніх справ можуть пройти навчання. **ЄКПТ закликає українську владу прагнути забезпечити, щоб усі учасники (оперативні працівники органів внутрішніх справ і слідчі, судмедексперти, слідчі судді, прокурори тощо) мали гарне уявлення як про точне формулювання, так і про об'єкт, що лежить в основі положень нового Кодексу, що регулюють їх роботу.**

Крім того, деякі представники делегації вважали, що зусилля щодо забезпечення реалізації КПК повинні йти рука об руку з трансформацією структур органів внутрішніх справ на те, що вони називають «сучасним правоохоронним органом». Делегація була поінформована про створення робочих груп під егідою Міністерства внутрішніх справ з метою розгляду можливих реформ. **ЄКПТ хотів би отримати детальну інформацію про будь-який прогрес, досягнутий у цій галузі.**

---

¹⁴ КПК був оприлюднений Президентом України 13 травня 2012 року та опублікований в «Голосі України» — Офіційному виданні — 19 травня 2012. Він вступив в силу через шість місяців потому, 19 листопада 2012 року.

27. Що стосується правових строків затримання, підозрюваний, затриманий співробітниками правоохоронних органів за їх власною владою, повинен постати перед суддею, який виносить рішення про застосування запобіжного утримання під вартою або інших процесуальних заходів затримання протягом 60 годин або звільнення. Весь термін затримання в міліції без рішення суду або рішення від слідчого судді, не повинен перевищувати 72 годин з моменту арешту.¹⁵ Осіб, які утримуються під вартою, в принципі, передають в СІЗО, але можуть утримувати, з технічних причин, в ізоляторі тимчасового затримання (ІТЗ) органів внутрішніх справ на термін до десяти днів. За певних обставин, людина, яка знаходиться під вартою або відбуває тюремне ув'язнення, може бути утримана — до тих пір, поки це необхідно — в установах МВС або в установах інших правоохоронних органів з метою захисту¹⁶.

Що стосується осіб, підозрюваних у скоєнні адміністративного правопорушення, слід нагадати, що такі особи можуть бути утримані співробітниками правоохоронних органів на строк до трьох годин або, у зв'язку з деякими злочинами (наприклад, правопорушення пов'язані з наркотиками) і в цілях ідентифікації, медичного обстеження, або уточнення обставин правопорушення, на строк до трьох днів з моменту повідомлення прокурора; в останніх випадках, прокурор повинен бути повідомлений протягом 24 годин з моменту арешту.¹⁷ Якщо особу визнають винною, зацікавлені особи можуть бути засуджені суддею на строк до 15 діб адміністративного арешту;¹⁸ вони зазвичай відбувають покарання у спеціальних центрах прийому органів внутрішніх справ.

28. Розгляд протоколів затримання протягом візиту у 2012 році дозволяє припустити, що вищезгадані юридичні строки, офіційно дотримувалися. Проте, делегація отримала численні повідомлення від затриманих осіб, що вони були спочатку затримані та опитані про кримінальні злочини співробітниками правоохоронних органів протягом строку від

---

¹⁵ Див. розділ 211 КПК. Відповідно до статті 209 КПК, людина вважається затриманою, коли він або вона, із застосуванням сили або при дотриманні порядку, має залишатися з компетентною державною посадовою особою або в приміщеннях зазначених компетентним державним посадовцем.

¹⁶ Див., зокрема, статтю 19 (1) Закону про безпеку осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві.

¹⁷ Див. розділ 263 Кодексу про адміністративні правопорушення (КпАП).

¹⁸ Див. розділ 32 КпАП.

декількох годин до декількох днів поспіль, в основному, як «свідки», перш ніж був складений відповідний протокол затримання. У деяких випадках, в перевірненій документації делегацією знайдено докази, які це підтверджують. Крім того, в деяких випадках, делегація розмовляла з особами, які були опитані оперативними працівниками на предмет кримінальних злочинів у якості «свідків», у той час як вони були затримані і доставлені до приміщень внутрішніх справ на декілька годин раніше.

Вищевказані практики спричиняють підвищений ризик жорстокого поводження, підриваючи гарантії, зазначені у новому кримінальному процесуальному Кодексу¹⁹. **ЕКПТ рекомендує старшим Співробітникам органів внутрішніх справ, слідчим суддям, прокурорам і суддям бути особливо пильними щодо можливої експлуатації з боку співробітників внутрішніх справ положень про опитування свідків для того, щоб обійти юридичні строки і гарантії щодо утримання під вартою підозрюваних у скоєнні злочинів.**

29. Під час візиту в 2013 році виявилось, що строки перебування в ІТЗ підозрюваних в кримінальних злочинах/осіб, взятих під варту, найчастіше обмежується декількома днями. Найдовші перебування розрізняються від декількох місяців до двох з половиною років для офіційно зацікавлених осіб, які є предметом заходів захисту.²⁰ Однак, як з'ясувалося з розгляду документації та інтерв'ю зі співробітниками, що в деяких з цих випадків таке довге затримання насправді використовувалося органами внутрішніх справ або іншими державними посадовими особами (наприклад, посадовими особами державних органів охорони) для цілей розслідування (більш конкретно, для проведення так званих «таємних слідчих дій», — наприклад, отримання інформації від затриманих осіб через використання інформаторів усередині ІТЗ — або для того, щоб полегшити часті переводи між відділами внутрішніх справ). Це становить зловживання положеннями з приводу заходів захисту. **Комітет рекомендує вжити заходів для викорінення такої практики.**

У більш загальному плані ЕКПТ хотів би підкреслити, що ІТЗ не підходять для тривалого утримання під вартою і не повинні використовуватися для утримання осіб довше, ніж кілька днів.

---

¹⁹ Див., у зв'язку з цим, розділ II.A.4 цього звіту.

²⁰ Делегація натрапила на такі випадки в ІТЗ у Києві, Дніпропетровську та Сімферополі.

Під час візиту в 2013 році делегація також зазначила, що повернення попередньо ув'язнених із СІЗО в ІТЗ та/або до інших установ внутрішніх справ для того, щоб брати участь у слідчих діях (наприклад, додаткові інтерв'ю з посадовими особами внутрішніх справ) як і раніше відбувається досить часто. **Комітет рекомендує, щоб будь-які подальші допити із заарештованим з боку внутрішніх справ або інших правоохоронних органів, які можуть бути необхідними, повинні, наскільки це можливо, здійснюватися в пенітенціарній установі. Повернення попередньо ув'язнених до установ внутрішніх справ або інших правоохоронних установ слід проводити лише тоді, коли немає абсолютно ніякої іншої альтернативи і протягом найкоротшого часу, і на це має бути отриманий дозвіл судді.**

2. Поводження з особами, що утримуються посадовими особами органів внутрішніх справ

30. Явище катувань та інших форм жорстокого поводження з особами, затриманими посадовими особами органів внутрішніх справ було питанням серйозного занепокоєння для ЄКПТ з моменту першого візиту Комітету в Україну 15 років тому. Це питання було предметом спеціального візиту до Київської та Харківської областей в 2011 році, протягом якого ЄКПТ був завалений заявами про жорстоке поводження з боку персоналу органів внутрішніх справ.²¹ Візит 2013 року дав можливість розглянути, як поведуться з особами, які утримуються посадовими особами органів внутрішніх справ, зокрема після набуття чинності нового КПК та інших нормативних актів.

А) Київ

31. У Києві, делегація виявила, що існує різниця між відгуками, які були надані особами, що містяться під вартою, чиє затримання мало місце до набрання чинності нового КПК та досвідом, яким поділилися особи, які утримуються/утримувалися посадовими особами органів внутрішніх справ після 19 листопада 2012. Особи, які підпадають під першу категорію, дуже часто стверджували про методи жорстокого поводження, які були схожі на ті, що описані в попередніх звітах, у тому числі важкі фізичні насильства, у той час як більшість із тих, які підпадають під другу категорію,

---

²¹ Див. пункти 14 до 18 звіту про візит у 2011 році (документ CPT/Inf (2012) 30).

зазначали, що співробітники внутрішніх справ мали правильне ставлення до них від самого початку перебування під вартою.

32. Незважаючи на цю позитивну тенденцію, багато затриманих осіб, які були опитані, у тому числі неповнолітніх чоловіків, які були нещодавно затримані працівниками органів внутрішніх справ, стверджували, що вони піддавалися жорсткому фізичному поводженню. Передбачуване жорстоке поводження складалося з ударів руками, ногами, колінами, ударів товстими книгами і ударів, нанесених заповненими водою пластиковими пляшками, кийками або іншими жорсткими предметами (наприклад, стільці, бейсбольні біти) до різних частин тіла (у тому числі в голову, хребет і геніталії). Делегація також отримала кілька скарг про надмірно жорстке застосування наручників.

33. Крім того деякі затримані особи, з якими спілкувалась делегація, скаржилися, що вони отримували погрози побиття самими співробітниками органів внутрішніх справ або розміщення затриманих в комірці іменованій як «прес- хата»²² після передачі в СІЗО.

34. Вищезгадане жорстокого поводження, як свідчать, було застосоване на різних стадіях позбавлення волі посадовими особами внутрішніх справ: у момент затримання (наприклад, коли особа нібито не пручалася арешту або після того як він чи вона була взята під контроль) та/або протягом наступних опитувань міліцією в затишних місцях (наприклад, в районах озера або лісу) або, найчастіше, в кабінетах.

35. Мета можливого жорстокого поводження, як повідомляється — змусити затриманих зізнатися в (додаткових) кримінальних злочинах, забезпечити інші докази або отримати покірну поведінку від них.

36. Слід зазначити, що існують різні категорії посадових осіб внутрішніх справ, які були предметом звинувачень в жорсткому поводженні: у головному переважно оперативні співробітники, що працюють в районній установі внутрішніх справ або управлінні з боротьби проти організованої злочинності, районних відділах або підрозділах, але й, у деяких випадках, члени «Беркута» і «Соколу», персонал патрульних органів (ППО), і в окремих випадках, слідчі і старші посадові особи органів внутрішніх

---

²² У СІЗО або інших пенітенціарних установах, «прес-хатою» вважається будь-яка клітина, де ув'язнені, як кажуть, сильно ризикують піддатися фізичному жорсткому поводженню (у тому числі сексуальному насильству) з боку співкамерників, якщо вони не одразу зізнаються з приводу конкретного злочину або не нададуть іншу інформацію.

справ. У той же час, має бути зазначено в протоколі, що делегація не отримала жодних скарг про персонал ІТЗ у Києві.

Б) Дніпропетровська, Одеська та Вінницька області, а також Автономна Республіка Крим

37. У Дніпропетровській, Одеській та Вінницькій областях, а також в Автономній Республіці Крим значне число затриманих осіб, яких було опитано, та які мали попередній досвід затримання міліцією, заявили, що мало місце недавнє поліпшення ставлення чиновників органів внутрішніх справ щодо затриманих ними осіб.

38. Однак прогрес, здавалося, був відносно менш істотним, ніж у Києві. Дійсно, делегація отримала численні свідчення недавнього жорстокого поводження з людьми, які затримані, або недавно були затримані працівниками органів внутрішніх справ. Передбачуване жорстоке поводження зазвичай складалася з ударів руками, ногами, плесканням по вухах і ударами кийками. У декількох випадках, делегація отримала звинувачення від затриманих осіб, які, як повідомляється, були змушені здійснювати фізичні вправи до повної знемоги або які були розміщені в наручниках у вантажне відділення автомобіля, який потім їхав на високій швидкості по дорозі з ямами. Делегація також почула ряд скарг про болюче і тривале застосування наручників.

У Дніпропетровській, Одеській та Вінницькій областях, а також в Автономній Республіці Крим, делегація наткнулася на деякі випадки, коли передбачуване жорстоке поводження було такої тяжкості, що це можна було вважати катуванням (наприклад, застосування наручників і заподіяння повторних і важких ударів кийком в підвішеному положенні; вплив електричним струмом за допомогою зброї з електричним розрядом або із застосуванням польового телефону армії, печіння пальців людини цигаркою, асфіксія за допомогою протигазнику або пластикового пакету).

Наведені вище твердження були зроблені не тільки дорослими чоловіками, але і дорослими жінками і неповнолітніми обох статей.

39. Делегація також чула декілька заяв про загрози щодо вживання важких форм жорстокого фізичного поводження (наприклад, обширного побиття, запровадження кийка в анус людини).

40. Переважна більшість отриманих тверджень вказують на періоди утримання відразу після арешту, коли до відповідних осіб застосовувався первинний допит. Цей первинний допит найчастіше передує моменту, коли офіційно реєструється утримання під вартою. Інші звинувачення

вказують час арешту, транспортування і утримання під вартою в будівлях судів і ІТЗ.

41. Основна мета передбачуваного жорстокого поведження, як зазначається, забезпечити, до проведення офіційного допиту, щоб відповідні особи надали зізнання або інформацію компрометуючі інших осіб перед слідством/судом та/або вимагати гроші у затриманих осіб. У декількох випадках, удари, як зазначалося, були нанесені, щоб отримати покірну поведінку або як форма «розваги» для співробітників органів внутрішніх справ (деякі з них, як повідомляється, робили зйомку передбачуваного жорстокого поведження за допомогою мобільних телефонів з камерами).

42. Працівники органів внутрішніх справ, які були предметом звинувачень в жорсткому поведженні, були в більшості випадків оперативними співробітниками. У декількох випадках, слідчі, як зазначалося, були безпосередньо залучені до передбачуваного жорстокого поведження. У Дніпропетровській та Одеській областях, делегація також отримала записи або інші ознаки жорстокого фізичного поведження із затриманими особами з боку співробітників супроводу / охоронного персоналу, органів внутрішніх справ.

В) Оцінка

43. Висновки делегації протягом візиту в 2013 році ясно показують, що люди, затримані співробітниками УВС, після набуття чинності нового КПК, мали більш низький ризик піддатися жорсткому поведженню, ніж ті, хто був затриманий до цієї події.

Тим не менше, цей ризик залишається високим для затриманих осіб, які не видаються співробітникам внутрішніх справ²³ здатними до співпраці та/або, зокрема, в регіонах, відмовляються платити хабарі. Також виявилось, що особи, які утримуються посадовими особами внутрішніх справ за межами столиці, мали ще більший ризик отримати фізичне жорстоке поведження / катування.

44. Твердження, згадані в пунктах 32–33 і 38–39, зібрані в ході проведення індивідуальних співбесід, були докладними, правдоподібними

---

²³ Наприклад, якщо зацікавлена особа не спонтанно і не відразу зізнається в (додатковому) злочину (ах), в яких він або вона підозрюється, або не робить компрометуючі заяви, як того вимагає персонал внутрішніх справ.

і послідовними. Більше того, деякі з них були підтверджені медичними доказами, у вигляді поранень, які безпосередньо побачили члени делегації — медики, і записами у медичній документації, яка була досліджена під час візитів в ІТЗ та пенітенціарні установи. Підсумовуючи, звинувачення мали високий ступінь довіри.

3. Заходи по боротьбі з тортурами та іншими формами жорстокого поводження

А) Впровадження змін на найвищому рівні і розробки етичної культури серед співробітників органів внутрішніх справ

45. У контексті попередніх візитів, явище катувань та інших форм жорстокого поводження з боку співробітників органів внутрішніх справ було визнане на найвищому міністерському рівні. Крім того з 2009 року міністри внутрішніх справ один за одним прийняли рішучі послання «нульової терпимості» жорстокого поводження та звернули увагу своїх співробітників на необхідність радикальної зміни їх поведінки по відношенню до підозрюваних.²⁴ Щоб зміцнити цю ініціативу та з метою посилення її шансів на успіх, ЄКПТ рекомендував у своїй доповіді про візит 2011 року, щоб з таким повідомленням виступила політична влада найвищого рівня.

На початку візиту в 2013 році представники делегації вказали, що набуття чинності нового Кодексу дає унікальну можливість залучити посадовців органів внутрішніх справ до змін у настроях щодо осіб, які вони утримували. У цьому контексті основні показники діяльності співробітників органів внутрішніх справ, які ґрунтувались в значній мірі на високих темпах «Очищення», як доповідалося, спостерігалися повсюди.

46. Висновки делегації протягом візиту в 2013 році свідчать, що очікування української влади тільки починають реалізовуватися. Делегація чітко з'ясувала, що наразі наявний ще довгий шлях, перш ніж можна прийти до висновку, що феномен жорстокого поводження було ефективно подолано.

Зокрема, різні повідомлення, відправлені з вищих органів внутрішніх справ не були отримані в узгодженому порядку їх регіональними / місцевими підлеглими. Наприклад, у Вінниці, у делегації склалося враження,

---

²⁴ Див., у зв'язку з цим, в пункті 15 звіту про роботу під час візиту 2009 року (документ СРТ / Inf (2011) 29), а також пункти 16 і 19 звіту про візит 2011 року (документ СРТ / Inf (2012) 30). Див. також наказ № 90 Міністерства внутрішніх справ від 26 березня 2010 року і наказ № 329 від 31 березня 2011 року.

що вищими посадовими особами управління робляться деякі зусилля для вирішення проблеми жорстокого поводження. Виявилось, що відповідні професіонали були призначені для здійснення моніторингу прав затриманих осіб.²⁵ Вони були добре обізнані про масштаби явища на місцевому рівні, в тому числі в особливо проблематичних закладах²⁶, та часом виходили за рамки правил, щоб розкрити правопорушення. Крім того для делегації стало очевидно, що мету «очищення» не було досягнуто.

Ситуація досить сильно відрізнялася в різних регіонах, де новий КПК в цілому сприймався як захід, який вимагатиме застосування більшої кількості паперової роботи, а не пропонуватиме кращий захист від жорстокого поводження. Переговори з чиновниками внутрішніх справ в Одесі також засвідчили, що мета неофіційного «Очищення» була введена в дію, принаймні в тієї частині України (з метою 100 розкритих злочинів на 400 заяв).

Також з'ясувалося протягом візиту 2013 року, що феномен жорстокого поводження з боку співробітників органів внутрішніх справ став, більш ніж будь-коли, тісно пов'язаний з корупцією в у межах органів внутрішніх справ, зокрема за межами Києва.

ЄКПТ стурбовано відзначає, що посадові особи органів внутрішніх справ, які були опитані під час візиту, в цілому здавалося, мали вузьке розуміння своїх зобов'язань, які стосуються можливого жорстокого поводження із затриманими особами з боку колег.

47. Комітет повинен нагадати, що відповідальність за зміну поведінки співробітників органів внутрішніх справ, лежить насамперед на міністрі внутрішніх справ і старших посадових особах всіх рівнів. Дуже важливо, що філософія відношення «від доказів до підозри», а не «від підозри до доказів» домінувала не тільки в законі, а й у повсякденній практиці всіх, хто залучений в процес кримінального правосуддя (у тому числі оперативних співробітників і слідчих). Крім того, посадові особи внутрішніх справ, зокрема оперативні співробітники та члени спеціальних сил, повинні мати гарне уявлення про практичні наслідки принципу пропорційності тоді, коли повинна бути використана сила.

---

²⁵ Див., у зв'язку з цим пункт 90.

²⁶ Слід згадати в цьому зв'язку, 2-й підрозділ Вінницького міського відділу внутрішніх справ.

У зв'язку з цим, дуже важливо зробити більше для сприяння в рамках структур внутрішніх справ культури, яка розглядала що це є непрофесійним — і навіть небезпечним з кар'єру точки зору — працювати і спілкуватися з колегами, які вдаються до жорстокого поводження. Точніше, повинна бути створена атмосфера, в якій вважається правильним повідомити про жорстоке поводження з боку колег.

48. Комітет рекомендує, щоб Міністерство внутрішніх справ розробити у подальшому докладні інструкції від самого старшого рівня, що нагадують всім співробітникам, зокрема оперативним співробітникам, слідчим, членам спецназу, співробітникам патрульних органів, офіцерам супроводу та співробітникам органів утримання під вартою, які працюють в ІТЗ, їх зобов'язання щодо поводження з особами, які перебувають під вартою. Ці інструкції повинні керуватися, зокрема, загальними принципами, закріпленими в Європейському кодексі поліцейської етики.²⁷ Зокрема, це має бути ясно для всіх співробітників органів внутрішніх справ, що:

I) вони будуть притягнуті до відповідальності за те, що завдавали, підбурювали або переносили будь-які тортури чи інші форми жорстокого поводження, незалежно від обставин і в тому числі, коли жорстоке поводження впорядковане начальником. Кожен співробітник внутрішніх справ повинен мати чітке розуміння того, що навмисне жорстоке фізичне поводження з затриманими особами, незалежно від його тяжкості, є кримінальним злочином.

У разі необхідності,²⁸ на найвищому політичному рівні має бути прийнята публічна заява, а саме на рівні Президента України;

II) вони повинні протистояти всім формам корупції в структурах внутрішніх справ;

III) поводження з особами під вартою в коректній формі та звітність у відповідні органи про будь-яку інформацію, що вказує на жорстоке поводження (і корупцію) між колегами, є їх офіційним боргом і буде визнано позитивним явищем.

²⁷ Рекомендація Rec (2001) 10 від 19 вересня 2001 року Комітету міністрів Ради Європи.

²⁸ Наприклад, коли стали відомими особливо серйозні випадки жорстокого поводження з боку внутрішніх справ або інших правоохоронних органів.

У цьому контексті Комітет рекомендує прийняти захисні заходи, що стосуються «інформаторів». Це передбачає розвиток чіткої лінії звітності до окремого органу за межами управління або до органу опіки та піклування, а також встановлення основ для правового захисту осіб, які розкривають інформацію про жорстоке поводження та інші незаконні дії.

Б) Запровадження кращої ідентифікації посадових осіб Внутрішніх Справ

49. Ряд затриманих осіб, опитаних у ході візиту 2013 року, засвідчили, що співробітники внутрішніх справ в штатському під час їх затримання оголосили, що вони були з агентства Внутрішніх Справ, і представилися і/або показали свою ідентифікаційну карту.

Проте, багато затриманих стверджували, що затримуючі офіцери не ідентифікували себе як співробітники правоохоронних органів, навіть якщо про це попросили під час або незабаром після затримання; крім того, вони не проявили ніяких ознак, що вказують на те, що вони належали до агентства внутрішніх справ. Більшість затриманих осіб, очевидно зрозуміли про те, що з ним коїться тільки після того як опинилися в наручниках.

ЄКПТ має підкреслити, що відмова відповідних посадових осіб ідентифікувати себе як особи, належні до правоохоронного органу, тягне за собою ризик спровокувати особи, яких затримується, на дії у відповідь, і викликати застосування надмірної сили у відповідь на це.

50. Комітет також зазначає, що ряд осіб, опитаних у ході візиту в 2013 році заявив, що члени спецназу внутрішніх справ, які мали маски під час їх затримання, не носили будь-які ідентифікаційні номери на їх уніформі / шоломах (за винятком спеціальної емблеми на формі). Це дуже важливе, адже такі співробітники були також предметом звинувачень в жорсткому поводженні під час затримання або незабаром після нього.²⁹

Носіння масок членами спецназу може бути виправдане виключно в контексті операцій з високим ступенем ризику, що відбуваються поза захищеного середовища (наприклад, потенційно складні арешти). Тим не менш, має бути забезпечено, щоб була можлива подальша ідентифікація відповідних посадових осіб, через носіння не тільки чітко відокремленої емблеми, але і видного ідентифікаційного номеру на кожній уніформі / шоломі.

---

²⁹ Див. пункт 36.

ЄКПТ зазначає, що під час переговорів на високому рівні 19 грудня 2013 в Києві³⁰ Президент Комітету був проінформований про заходи, вжиті для забезпечення належної ідентифікації співробітників правоохоронних органів у майбутньому.

52. У цьому контексті Комітет рекомендує, щоб українська влада продовжувала свої дії, щоб поліпшити ідентифікацію співробітників органів внутрішніх справ, зокрема шляхом забезпечення того, щоб:

- I) офіцери в штатському, що проводять арешт, чітко ідентифікували себе або чітко визначали себе в якості членів агентства внутрішніх справ (наприклад, показавши посвідчення особи або, надівши пов'язку);
- II) подальша ідентифікація членів спецназу внутрішніх справ була завжди можливою, через носіння не тільки чітко відокремленої емблеми, але і видимого ідентифікаційного номеру на кожній уніформі / шоломі;
- III) втручання органів спецназу внутрішніх справ було записано на відеокамеру (наприклад, за допомогою тактичних камер, які є частиною обладнання офіцерів).

B) Перегляд меж і поліпшення підготовки стосовно застосування фізичної сили і «спеціальних засобів»

53. Застосування фізичної сили і «спецзасобів»³¹ посадовими особами внутрішніх справ, механізми та зобов'язання надати медичну допомогу в разі травм, регулюються зокрема статтями 12, 13 та 14 Закону про «міліції».

Проте, правова база, здається, є неясною щодо обставин, в яких можуть бути використаний кожен тип «спецзасобів». З точки зору ЄКПТ це залишає рамки для непропорційної відповіді. Дійсно, в ході візиту в 2013 році делегація чула багато відгуків щодо нецільового використання «спецзасобів» (зокрема, наручників, кийків і електричних пристроїв) посадовими особами внутрішніх справ: було зроблено посилання що посадовці нібито вдаються до використання спецзасобів», коли затримані особи вже перебували в наручниках/взяті під контроль, які мають вигляд надмірно жорстко затягнутих наручників і/або наручників, прикованих до батареї або інших нерухомих предметів в приміщеннях внутрішніх справ.

³⁰ Див. новини ЄКПТ від 20 грудня 2013 року.

³¹ Наприклад наручники, кийки, сльозогінний газ, шумові пристрої.

Крім того, як зазначено в пунктах 34 і 40, делегація отримала низку скарг на надмірне застосування фізичної сили в момент затримання (наприклад, Пінки/удари в той час як заарештована особа нібито повністю відповідала наказам співробітників органів внутрішніх справ) 54. Комітет рекомендує, щоб українська влада переглянула правову основу для застосування фізичної сили і «спецзасобів», у світлі висновків делегації, і переконалася, що обставини, в яких можуть бути використані кожен з типів сили були чітко визначені в законодавстві та / або відповідними правилами.

Крім того, Комітет рекомендує щоб співробітники органів внутрішніх справ отримали подальші інструкції і відповідне навчання, щоб забезпечити зокрема наступне:

- Фізична сила застосовується тільки у разі крайньої необхідності і лише в тій мірі, яка необхідна для досягнення законних цілей;
- Там де застосування наручників є ключовим, наручники не мають бути надмірно жорсткими і застосовуються тільки до тих пір, поки це необхідно.³² Крім того, затримані ніколи не повинні бути приковані наручниками до фіксованих об'єктів; у разі, кола особа під вартою перебуває у вельми збудженому або агресивному стані, цю особу слід утримувати під ретельним наглядом у відповідній обстановці. У разі збудження, яке викликане станом здоров'я затриманої особи, посадовим особам внутрішніх справ слід звернутися за медичною допомогою та дотримуватись інструкцій медичного працівника;
- Дубинки використовуються тільки, коли є ризик для життя чи здоров'я, і тільки для безпосереднього вирішення цієї загрози;
- Використання електрошокових пристроїв обмежується ситуаціями реальної і безпосередньої небезпеки для життя або очевидного ризику нанесення серйозних травм, і керується принципами необхідності, субсидіарності, пропорційності, завчасного попередження (де це можливо) і запобіжних заходів. Використання таких пристроїв тільки з метою забезпечення до-

---

³² Слід зазначити, що застосування надмірно жорстких наручників може мати серйозні медичні наслідки (наприклад, іноді викликаючи серйозні і постійне погіршення руки (рук)).

тримання порядку неприпустимо. Співробітників органів внутрішніх справ, які мають право використовувати ці пристрої, мають обиратися і проходити відповідну підготовку, і вони повинні отримувати докладні інструкції щодо їх використання. Правові зобов'язання щодо подання звітності мають призвести до ретельного моніторингу з боку компетентних органів за використанням електрошокових пристроїв. Кожен, проти кого був використаний електричний прилад, у всіх випадках має звернутися до медичного працівника і, при необхідності, бути доставленим в лікарню, та йому (та / або його / її адвокат, за запитом) має бути надана копія медичної довідки про це.³³

Г) Скорочення залежності від зізнання і поліпшення стандартів та процедур опитування

55. У попередніх звітах ЄКПТ вказав, що жорстоке поводження з особами, що утримуються посадовими особами внутрішніх справ за надто часто, здавалося, було пов'язано з надмірним акцентом на зізнання в ході кримінального судочинства. Комітет рекомендував, зокрема, що i) професійна підготовка отримала подальше вдосконалення; ii) КПК має бути змінений таким чином, щоб знизити стимул шукати отримання зізнань; заяви, які були зроблені в результаті тортур або інших форм жорстокого поводження, мають бути неприпустимі як доказ у ході будь-якого судового розгляду, за винятком, якщо це стосується особи, звинувачені у жорстокому поводженні, як доказ, що ця заява була зроблена; iii) розробити стандарти та процедури для опитування осіб посадовими особами внутрішніх справ (наприклад за винятком виняткових обставин, затримані особи не повинні піддаватися опитуванню з боку посадових осіб внутрішніх справ протягом більше ніж двох годин без перерви; всі опитування повинні бути зроблені письмово одночасно). Комітет також закликав українську владу вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб опитування затриманих осіб з боку оперативних співробітників та слідчих систематично зберігалися в електронному форматі³⁴.

³³ Див. також пункти 65-84 20-го Загального звіту ЄКПТ.

³⁴ Див., наприклад, пункт 16 доповіді про візит у 2009 році (документ СРТ/Inf (2011) 29) та пункт 20 доповіді про візит 2011 року (документ СРТ/Inf (2012) 30).

56. У своїй відповіді на звіт щодо візиту в 2011 році українська влада вказала, що вона покращила професійну підготовку, зокрема, шляхом організації спеціальних семінарів. Також був переглянутий порядок проведення навчальних семінарів та прийняті відповідні керівні принципи³⁵.

ЄКПТ із задоволенням відзначає, що новий КПК чітко визначає у своєму розділі 87, що будь-які докази, отримані за допомогою серйозних порушень міжнародних та національних правозахисних правових зобов'язань або інформація в результаті доказів такого роду є неприпустимою.³⁶ Кодекс також передбачає, що, як правило, інформація, що міститься в показаннях, предметах і документах, що не були безпосередньо розглянуті судом, не можуть бути прийняті в якості доказів.³⁷

Комітет також вітає той факт, що новий кодекс містить деякі стандарти для проведення опитування затриманих осіб (*допит*). Відповідно до розділу 224 (2) Кодексу, допит, зокрема, не може тривати більше двох годин без перерви і не більше восьми годин в цілому на день.³⁸ Права зацікавлених осіб, а також порядок, в якому будуть проведені допити, слід пояснити до проведення допиту. Відповідно до розділу 224 (5) Кодексу може бути використаний аудіо та / чи відеозапис і зроблені фотографії під час допиту. Крім того, неповнолітні повинні проходити опитування у присутності законного представника, педагога чи психолога і, при необхідності, медичного працівника.³⁹

57. Інформація, зібрана делегацією ЄКПТ під час відвідування у 2013 році вказує, що дії в цій галузі було прийняті не тільки на законодавчому рівні, а й на практиці. Кілька затриманих розповіли делегації, що

---

³⁵ Указ № 318 Міністерства внутрішніх справ від 14 квітня 2012 року.

³⁶ Відповідно до пункту 87 КПК, судді повинні розглянути наступні дії, як серйозні порушення прав людини: отримання доказів, піддаючи людини катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи загрози для застосування такого поводження; порушення права людини щодо юридичної допомоги; отримання свідчення або пояснення від людини, який не був проінформований про його право відмовитися давати показання і відповідати на запитання, або, якщо вони були отримані з порушенням цього права; отримання свідчення від свідка, якого згодом було встановлено як підозрюваного або звинуваченого у скоєнні кримінальних злочинів з тих же процедур.

³⁷ Див. розділ 23 (2) Кодексу.

³⁸ У разі неповнолітніх, допит не повинен тривати більше однієї години без перерви і не більше двох годин в загальній складності в день (див. розділ 226 (2) Кодексу).

³⁹ Див. розділ 226 Кодексу. Див. також пункт 89 цього звіту.

вони негайно були опитані оперативними працівниками (на прохання слідчого) та/або самим слідчим протягом одного або двох годин, після чого їм була запропонована перерва і той факт, що вони спочатку відмовилися відповісти на питання/надати докази не мали негативних наслідків стосовно поводження з ними. Також виявилось, що чиновники органів внутрішніх справ більш схильні покладатися на речові докази при проведенні розслідування. Крім того, делегація побачила, що були зроблені зусилля для оснащення кімнат, призначених для поліцейських допитів, засобами відео спостереження, зокрема в Києві. Комітет схвалює ці позитивні зрушення.

58. Проте, практика опитування затриманих/підозрюваних у правопорушенні в якості «свідків» поза меж будь-яких офіційних судових розглядів з метою виявлення злочинів та збору доказів, здається, не слабшає у всіх частинах України, які відвідала делегація ЄКПТ. Ця передбачувана практика часто залучає великі групи опитуваних, а також під час неї застосовуються фізичні та інші форми жорстокого поводження та/або загрози підготувати серйозні кримінальні звинувачення проти опитаних осіб. Також викликає серйозну заклопотаність, що, незважаючи на нові положення КПК, манера, в якій були отримані заяви від «свідків»/підозрюваних у правопорушеннях здавалася в багатьох випадках неперевершеною різними учасниками української системи кримінального правосуддя (див., у цьому зв'язку, пункти 65 і 66). Очевидно, будь-які такі практики не слід розглядати тільки як незаконні, вони ставлять під серйозний сумнів внутрішню надійність кримінальних розслідувань, проведених посадовими особами внутрішніх справ у таких випадках.

Крім того, в ході візиту в 2013 році делегація Комітету знову знайшла нестандартні та немарковані елементи в кабінетах/приміщеннях, де свідки/підозрювані у скоєнні злочинів можуть утримуватися /допитуватися (наприклад, боксерські рукавички, саморобний молоток).

ЄКПТ також жалкує про те, що вони очевидно отримали дуже мало підтримки від співробітників органів внутрішніх справ, з якими делегація розмовляла про більш широке використання аудіо-та/або відеозаписів допитів.

59. У світлі вищесказаного, Комітет рекомендує, щоб українська влада продовжувала покладати свої зусилля щодо запровадження нового Кримінального процесуального кодексу з метою зниження залежності від зізнань, зокрема, шляхом:

- I) боротьби проти будь-якої практики чиновників органів внутрішніх справ, що прагнуть / отримують заяви та інші докази від так званих «свідків», які виявляться підозрюваними у скоєнні злочинів або від затриманих осіб, які не були поінформовані про своє право на відмову від дачі показань або відповідати на запитання;
- II) докладання зусиль, щоб приділяти більше уваги підходу, який ґрунтується на речових доказах під час розслідування, зокрема шляхом початкового навчання і підвищення кваліфікації оперативних співробітників і слідчих. Зокрема, навчання щодо захоплення, утримання, пакування, обробці та оцінки судових експонатів та питання безперервності, які пов'язані з ними, мають розроблятися надалі.⁴⁰ У той же час, очевидно, чиновникам внутрішніх справ має бути повідомлено, що фабрикація доказів є серйозним злочином і карається відповідним чином;
- III) видалення будь-яких нестандартних предметів, які можна використовувати для жорстокого поводження з приміщень органів внутрішніх справ, де можуть утримуватися / допитуватися особи;
- IV) забезпечення того, щоб допит, як правило, проводився не більше ніж двома допитуючими ми особами, в кімнатах, спеціально відведених та обладнаних для цієї мети, не більше ніж протягом двох години (однієї години у разі неповнолітніх), і вісім годин (двох годин у разі підлітків) в день в загальній складності;
- V) забезпечення того, щоб був зроблений точний запис усіх допитів (у тому числі первинного допиту, зробленого затримуваними офіцерами), запис повинен використовувати більшої кількості електронного обладнання (для аудіо- та відео-записів);
- VI) впровадження системи постійного моніторингу стандартів і процедур допиту.

---

⁴⁰ Інвестиції також повинні бути спрямовані на забезпечення вільного доступу до інструментів збору доказів, таких як ДНК і автоматизованих систем ідентифікації відбитків пальців.

Г) *Посилення ролі медичних працівників в ІТЗ (і медичних установ)
у запобіганні жорстокого поводження і в документуванні та звітності травм*

60. У звіті про візит у 2011 році ЄКПТ підняв ряд давніх питань: Недотримання конфіденційності медичної інформації, огляди спеціалістами охорони здоров'я здійснюються недбало та погано записуються пошкодження.

У своїй відповіді українська влада поінформувала Комітет про кроки, зроблені для усунення цих недоліків, зокрема, про прийняття Керівних принципів Міністерства внутрішніх справ № 17658/Чн 12 грудня 2011, які рекомендують проводити медичні огляди затриманих осіб у відсутності охоронного персоналу або будь-якої іншої третьої сторони⁴¹.

61. Інформація, зібрана в ході відвідування в 2013 році, чітко говорить про те, що конфіденційність медичних оглядів як і раніше не дотримується в ІТЗ (або в медичних установах до надходження в ІТЗ). З бесід з медичним персоналом, що працює в ІТЗ, стало зрозумілим, що медичне обстеження затриманих осіб взагалі відбувається в момент їх самої передачі в ІТЗ у присутності співробітників внутрішніх справ, які не мали ніяких зобов'язань щодо охорони здоров'я. Делегація зазначила для себе що в Київському ІТЗ подальші огляди спеціалістів охорони здоров'я також були проведені в присутності наглядачів.

Крім того виявилось, що медичні огляди часто складалися тільки з декількох питань і відповідей щодо стану здоров'я затриманих осіб. У ряді випадків затримані особи, з якими делегація говорила вказали, що вони були допитані щодо походження їх травм у присутності супровідного персоналу / операційних офіцерів їх супроводу (деякі з яких, як стверджувалося, були звинувачені в передбачуваному жорстокому поводженні). Це не стало несподіванкою, що кілька затриманих осіб, що були опитані, які спочатку стверджували, при надходженні в ІТЗ, що травми вони мали перед арештом, повідомили делегації, що вони були налякані тому й приховали справжнє походження своїх травм у присутності інших посадовців органів внутрішніх справ.

На більш позитивній ноті делегація наткнулася на випадки, коли фельдшери, що працюють у Київському ІТЗ очевидно викликали судово-

---

⁴¹ Див. пункти 26 до 31 доповіді ЄКПТ щодо візиту в 2011 році (документ СРТ/Іnf (2012) 30) та відповідь Уряду (документ СРТ/Іnf (2012) 31).

медичних фахівців для організації судово-медичної експертизи затриманих осіб, які мали численні травми.

З точки зору ЄКПТ важливо провести чітке відокремлення між, з одного боку, адміністративними процедурами, які дотримуються коли затримані особи передаються в розпорядження ІТЗ та, з іншого боку, ретельними медичними оглядами, які повинні бути проведені пізніше. Дуже важливо, щоб в ході вищезазначених адміністративних процедур, медичний персонал, як правило, безпосередньо не брав участь у первинній процедурі передачі утримування та щоб затриманих осіб, у яких були знайдені травми під час прийняття до установи, не питали про походження цих травм у присутності персоналу, який не має зобов'язань надавати медичну допомогу⁴².

62. Як і під час попередніх візитів, медичні документи, які дослідила делегація під час візиту в 2013 році, були в загалом низької якості і, в багатьох випадках, ненадійні. Стало очевидно з досліджень медичних записів ІТЗ та інших медичних записів, а також прямих спостережень лікарями делегації, що видимі тілесні ушкодження, які явно вказують на жорстоке поводження, часто залишаються незареєстрованими. Крім того, всякий раз, коли пошкодження були записані, описи цих пошкоджень, як правило, були мізерні і відгуки затриманих осіб щодо походження цих травм часто були відсутні. Крім того, в ряді випадків, делегація знайшла помилки стосовно дати проведення огляду. Крім того, медична документація, яка потенційно містить конфіденційні відомості, була доступна охоронному персоналу.

Варто відзначити, що в ряді випадків, копії медичних висновків, складені медичними працівниками ІТЗ, були дані затриманим особам або, на їх прохання, їх адвокату. Тим не менш, це було не завжди так.

63. Що стосується процедури звітності, Комітет із задоволенням відзначає, що медичні записи ІТЗ щодо затриманих осіб де відображалися травми, були доведені до відома прокуратури. Природно, що вище зазначені висновки щодо змісту медичних записів серйозно обмежили вплив таких процедур.

64. ЄКПТ закликає українську владу вжити подальших заходів, в тому числі за допомогою відповідних правил і ефективного моніторингу їх реалізації, для того, щоб:

---

⁴² Див. також пункт 154.

- медичні працівники, як правило, безпосередньо не брали участь у адміністративній процедурі передачі затриманих осіб до ІТЗ;⁴³
- осіб, які повинні показати травми при вступі до ІТЗ, ніхто не розпитував про походження цих травм під час вищезгаданої процедури передачі затримування;
- будь-який зроблений запис, і будь-які зроблені фотографії травм під час передавальних процедур направляються негайно медичним працівникам ІТЗ;
- всі особи, допущені до ІТЗ, мають бути правильно опитані і ретельно оглянуті кваліфікованим медичним персоналом якомога швидше, але не пізніше 24 годин після їх прийому; такий же підхід повинен бути застосований кожен раз, коли людина повертається в ІТЗ після повернення в розпорядження іншою структурою для слідчих чи інших цілей;
- всі медичні огляди в ІТЗ (а також в медичних установах) проводяться поза межами чутності і — якщо медичні працівники прямо не просять про інше даному випадку — поза межами зору персоналу, на якого не покладено охорону здоров'я;
- запис складений після медичного обстеження затриманого в ІТЗ має містити: (i) звіт про заяви, зроблені людиною про якого йде мова, які мають відношення до медичної експертизи (у тому числі його /її опис його /її стану здоров'я і будь-які заяви про жорстоке поводження), (ii) повний звіт про об'єктивні медичні висновки, засновані на ретельному вивченні (з наданням «тілесного графіку», де відзначаються травматичні ушкодження); (iii) зауваження медичного працівника виробника з приводу пунктів i) та ii), що вказує на відповідність між будь-якими заявами і об'єктивними медичними висновками;
- медичний персонал може повідомити офіцерам, які відповідають за утримання, про необхідність дізнатися про стан здоров'я затриманої особи; проте, інформація повинна бути обмежена, що необхідно для запобігання серйозного ризику

---

⁴³ Природно, негайно має бути проведена консультація з співробітником охорони здоров'я всякий раз, коли знову прибулий затриманий потребує термінової медичної допомоги, або якщо є сумніви щодо сумісності стану здоров'я зацікавленої особи для надходження в ІТЗ.

- для затриманої особи або інших осіб, якщо затримана особа погоджується на те, щоб була надана додаткова інформація;
- медичні фахівці повідомляють затриманим особам про існування зобов'язання звітувати, пояснивши, що написання такого звіту знаходиться в рамках існуючої системи для попередження жорстокого поводження та що передача звіту до відповідного органу не є заміною скарги зробленої належним чином;
  - затримані особи і, на їх прохання, їхні адвокати мають повне право на отримання копії медичної документації. Коли це можливо, повинні бути зроблені фотографії пошкоджень та вони мають додаватися до медичної документації;
  - всякий раз, коли звіт про травми надається до прокуратури, одразу ж вимагається судово-медичний висновок і затримана особа негайно підлягає фізичному, ретельно огляду в приватному порядку судовим лікарем.

ЄКПТ також рекомендує надання спеціальної підготовки медичним працівникам, які працюють в ІТЗ. На додаток до розробки необхідної компетенції в документації та інтерпретації травм, а також забезпечення повного знання усіх зобов'язань і процедур звітності, це навчання повинно охоплювати техніку опитування осіб, які, можливо, відчували на собі жорстоке поводження.

Комітет також закликає українську владу розглянути питання про перегляд існуючих процедур звітності, з урахуванням реформи прокуратури і майбутнього заснування державного бюро розслідувань.

В цілому, що стосується незалежності медичного персоналу, що працює в ІТЗ, ЄКПТ хотів би знати, чи розглядала українська влада можливість передачі такого персоналу під керівництво структури, іншої ніж Міністерство внутрішніх справ.

Д) Зміцнення ролі слідчих суддів /судів у запобіганні жорстокого поводження на етапі попереднього ув'язнення

65. У попередніх доповідях ЄКПТ підкреслив, що всякий раз, коли підозрювані в кримінальних злочинах поставали перед судовою владою та стверджували про жорстоке поводження, такі звинувачення повинні бути записані в письмовій формі, негайно має бути назначене судова ме-

дична експертиза, а також зроблені всі необхідні кроки для того, щоб звинувачення розслідувалися належним чином. Такий підхід слід дотримуватися тоді, коли зацікавлена особа демонструє чи не демонструє видимі пошкодження. Крім того, навіть за відсутності твердження про жорстоке поводження, повинна бути запрошена судова медична експертиза, коли є інші підстави вважати, що людина могла бути жертвою жорстокого поводження⁴⁴.

Це давня рекомендація була відображена в розділі 206 нового КПК. Відповідно до розділу 206, коли людина заявляє що він або вона отримала жорстоке поводження під час затримання або взяття під варту з боку державних посадових осіб, слідчий суддя зобов'язаний записати таку заяву або прийняти письмову заяву від особи, і зокрема: 1) забезпечити якнайшвидшу судову медичну експертизу цієї людини; 2) призначити розслідування фактів відповідному слідчому органу; 3) вжити необхідних заходів для забезпечення захисту зацікавленої особи відповідно до закону. Суддя повинен діяти вищезазначеним способом, щоб не свідчила особа, якщо його/її зовнішність або стан, або будь-яка інша інформація відома судді, дає підстави для нього або неї вірити, що зацікавлена особа отримала жорстоке поводження під час арешту або подальшого утримання під вартою. Суддя не зобов'язаний діяти таким чином, якщо прокурор свідчить, що такі заходи вже були прийняті або вживаються на даний момент.

66. У ході візиту в 2013 році делегація почула декілька відгуків від затриманих осіб відповідно до яких слідчі судді реагували на їхні скарги про жорстоке поводження або задавали питання щодо їх стану здоров'я та/або видимих травм (хоча затримані все ж таки не отримували зворотний зв'язок про будь-які прийняті заходи). Тим не менш, багато затриманих осіб, які, очевидно скаржилися судді про жорстоке поводження (і/або незаконні первинні періоди позбавлення волі) або демонстрували видимі пошкодження, стверджували, що суддя проігнорував їх скарги та/або не звертав увагу на їхні травми. Розгляд відповідної документації, в тому числі судових документів, підтвердив правдоподібність цих звинувачень.

ЕКПТ також стурбований щодо свідчень затриманих осіб відповідно до яких, перш ніж постати перед судом, їм погрожували чиновники внутрішніх справ (подальшим) побиттям, якщо вони скаржитимуться судді.

---

⁴⁴ Див., наприклад, пункт 22 звіту про візит у 2011 році (документ СРТ/Inf (2012) 30).

Суддям має регулярно та чітко нагадуватись, через відповідні канали, про їхні юридичні зобов'язання відповідно до статті 206 КПК.

Крім того ЄКПТ рекомендує, це було ясно зрозумілим для всіх співробітників органів внутрішніх справ, що будь-який вид погроз або дій для запобігання затриманого від надання скарг судді не припустиме.

4. Фундаментальні запобіжники проти жорстокого поводження

А) Попередні зауваження

67. ЄКПТ неодноразово підкреслював у минулому, що основні гарантії для осіб, позбавлених волі, з боку правоохоронних органів, зокрема, право інформувати близького родича або іншу особу про своє утримання під вартою, право на доступ до адвоката і право звернення до лікаря, мають бути надані де-факто від самого початку позбавлення волі.

Як уже зазначалося в пункті 15, два важливих нових законодавчих акта, тобто новий КПК і Закон про безоплатну правову допомогу, набули чинності з моменту останнього візиту ЄКПТ до України⁴⁵.

Очевидно, що нове законодавство значно посилює гарантії проти жорстокого поводження, зокрема у відношенні до обліку, до інформації про права і відносно застосування трьох вищезазначених основних прав. Періодичне відвідування у 2013 році представила Комітету першу можливість для оцінки практичної реалізації обох вищезазначених актів.

68. На жаль, спостереження, зроблені делегацією в ході відвідування в 2013 році припускають, що багато чого ще належить зробити для того, щоб забезпечити повне і належне дотримання нового законодавства. Насправді, більшість недоліків, які спостерігалися протягом спеціального візиту⁴⁶ в 2011 році, здається, зберігаються надалі. Зокрема, незважаючи на позитивні аспекти нового КПК в цьому відношенні, стало ясно, що на практиці правові гарантії часто продовжували надаватися, не на початку фактичного позбавлення волі, але тільки після того, як відповідні особи були офіційно затримані. Також залишилися випадки, коли після позбавлення волі, людина отримує неформальний допит,

---

⁴⁵ Як зазначалося раніше, новий КПК набув чинності 19 листопада 2012 року. Досвід Ради Європи був врахований під час підготовки проекту Кодексу. Що стосується Закону про безоплатну правову допомогу, його було ухвалено 2 червня 2011 і він набув чинності 1 січня 2013 року.

⁴⁶ Див. звіт про візит у 2011 році (документ CPT/Inf (2012) 30).

протягом якого отримуються зізнання, без використання вищезазначених гарантій.

Крім того, як це було під час візиту в 2011 році⁴⁷, делегація отримала значну кількість достовірних свідчень від затриманих осіб — підкріплені документами, розглянутими у матеріалах справи, а також зізнаннями з боку ряду посадових осіб внутрішніх справ — що підозрюваних було розміщено в підрозділах внутрішніх справ на період у 24 години або навіть довше, де вони спали на стільцях в коридорах або в кабінетах оперативних співробітників, іноді в наручниках, прикованих до радіаторів, або навіть розміщених в інших установах (наприклад, приміщеннях ГІБДД (ДАІ); готелях⁴⁸), в той час як запити (у тому числі опитування оперативних співробітниками) були проведені до формальних допитів з слідчими. Такий стан справ є абсолютно неприйнятним, а також являє собою кричущу неповагу до відповідного законодавства.

ЄКПТ закликає українську владу вжити ефективних заходів для забезпечення того, щоб положення нового КПК (і Закону про безоплатну правову допомогу), що стосуються гарантій проти жорстокого поводження з особами, позбавленими волі, з боку посадових осіб органів внутрішніх справ належним чином застосовувалися на практиці.

Б) Боротьба з неврахованими затриманнями та поліпшення практик ведення обліку

69. ЄКПТ підкреслював у минулому⁴⁹ що вимога правильного фіксування факту позбавлення людини волі є однією з найбільш фундаментальних правових гарантій захисту від жорстокого поводження. Крім сприяння контролю за дотриманням правових положень, що стосуються затримання з боку правоохоронних органів, точна реєстрація всіх аспектів затримання людини з може захистити співробітників правоохоронних органів проти помилкових звинувачень, висунутих проти них.

70. Відповідно до розділів 208, 210 і 212 нового КПК, Протокол затримання (протокол) повинен бути складений негайно після фактичного позбавлення людини волі⁵⁰ і повинні включати зокрема місце, точну дату

⁴⁷ Див. пункт 35 звіту про візит у 2011 році (документ СРТ/Inf (2012) 30).

⁴⁸ Згадувався, наприклад, готель «Супутник» в Котовську (Одеська область).

⁴⁹ Див., наприклад, пункт 33 звіту про візит 2009 року (документ СРТ/Inf (2011) 29).

⁵⁰ Має бути зазначено в цьому контексті, що новий КПК представив конкретну норму з посиланням на «момент затримання», який повністю сумісний з розумінням

і час (години і хвилини) арешту, а також підстави для затримання;⁵¹ не має положення для будь-якої можливої затримки складання протоколу. Копія протоколу затримання має бути передана затриманому одразу без затримки. Арештована особа має бути доставлена до найближчого закладу правоохоронних органів і повинен бути зроблений запис про надходження (включаючи дату і час, коли людина була доставлена до установи) відразу ж після прибуття людини.

71. Незважаючи на зрозумілу редакцію вищевказаних положень, ЄКПТ повинен дійти висновку зі спостережень, зроблених в ході періодичного відвідування у 2013 році, що практика неврахованих затримань людини органами внутрішніх справ (зазвичай на періоди від декількох годин до двох днів, але іноді навіть до тижня) продовжується.⁵²

Під час таких затримань, затримані особи, що не здаються охочими до взаємодії, піддаються ризику жорстокого поводження (див. пункт 43), без надання ним будь-яких правових гарантій. **ЄКПТ закликає українську владу вжити рішучих і енергійних заходів, щоб викоринити таку практику. Безпосередні кроки мають бути зроблені для того, щоб всякий раз, коли людину доставляється або викликається до установ внутрішніх справ, з будь-якої причини (у тому числі для допиту з оперативним офіцером), його /її присутність завжди має бути належним чином зареєстрована.**

Зокрема, записи повинні вказувати, хто був доставлений або викликаний, ким, за чийм наказом, в який час, з якої причини, в якій якості (підозрюваний, свідок і т. д.), яким ця особа була передана і коли людина залишила приміщення установи внутрішніх справ.

72. Всякий раз, коли утримання під вартою людини в установі внутрішніх справ, було зафіксовано, якість цієї документації часто залишала бажати кращого. Делегація відзначила для себе (особливо після порівняння доступної документації із відео спостереженням), що положення

ЄКПТ про те, що представляє собою фактичне позбавлення волі з самого початку (див. виноску 15).

⁵¹ Крім того, протокол повинен включати інформацію про результати особистого огляду; заклики, заяви чи скарги затриманого (якщо такі є), а також повний список процесуальних прав і обов'язків людини.

⁵² Більшість осіб, опитаних делегацією ЄКПТ, які були затримані відповідно до нового КПК, стверджували, що час між їх фактичним затриманням, прибуттям правоохоронної установи та складанням протоколу затримання варіювався від двох до п'яти годин; Однак у кількох випадках цей часовий термін був набагато більше.

нового КПК, що стосуються запису фактичного часу затримання, не були належним чином застосовані,⁵³ і що неточний і / або суперечливий час затримання був викладений в різних протоколах та записах. В цілому, різні записи утримання в установах внутрішніх справ, які були відвідані, часто погано зберігаються та мають часті помилки та / або упущення.

ЄКПТ закликає українську владу вжити термінових заходів для забезпечення того, щоб юридична вимога щодо зазначення фактичного часу арешту в протоколі затримання завжди дотримувалася на практиці належним чином. Крім того, Комітет настійно підтверджує свою давню рекомендацію, що українська влада має забезпечити, щоб протоколи утримання під вартою зберігалися належним чином, містили точні записи про фактичний час затримання, приміщення до камери, звільнення або переведення, та відображали всі інші аспекти утримання під вартою (точне місце розташування де зберігається затриманий; візити адвоката родича, лікаря або консульської посадової особи; переведення на допит тощо).

В) Надання інформації про права з самого початку позбавлення волі

73. Відповідно до розділів 42 (3) і (2), 208 (4) і 212 нового КПК, затриманий повинен бути проінформований прямо і відразу про його /її права (включаючи права доступу до адвоката, доступу до медичної допомоги і про повідомлення про затримання) посадовою особою, яка його затримує. Крім того, посадова особа (и) відповідальні за охорону затриманих осіб в правоохоронній установі, повинні інформувати затриманого про його /її права відразу після його /її прибуття в установу.

Незважаючи на вищезгадані положення, ситуація, яка спостерігалася делегацією ЄКПТ на практиці майже не відрізнялися від описаної в попередніх звітах⁵⁴ а саме, що письмова інформація про права надавалася затриманим особам тільки тоді, коли вже був складений протокол затримання, а не на самому початку утримання під вартою. Крім того, письмова інформація

⁵³ Зокрема, в Маліновському РУВС в Одесі.

⁵⁴ У деяких випадках порівняння ордерів на арешт і «актів звинувачення» з протоколами затримання показали затримки до 17 годин між моментом фактичного затримання і складання протоколу. Крім того, в близько 70% протоколів затримання, розглянутих в ході візиту, не було ніяких вказівок на «фактичний час затримання» (як визначено в розділі 209 нового КПК); крім того, у багатьох з цих протоколів записи про фактичний час арешту був видалений зі стандартного шаблону протоколу слідчими, що є грубим порушенням Кодексу.

була розроблена таким чином, щоб її було важко зрозуміти тим, хто не має юридичної підготовки;⁵⁵ крім того, в більшості випадків затримані особи були не забезпечені копіями документів, які містять цю інформацію⁵⁶.

74. Тому, ЄКПТ знову підтверджує свою рекомендацію, що мають бути вживані ефективні заходи для забезпечення того, щоб всі особи, затримані правоохоронними органами, повною мірою були поінформовані про свої права (у тому числі права, зазначені вище) з самого початку позбавлення волі. Цей процес повинен включати надання чіткої словесної інформації в момент затримання, та має бути доповнений при першій же можливості (тобто, відразу ж після першого вступу в приміщення правоохоронного органу) наданням письмової інформації щодо прав.

Комітет також нагадує про свою рекомендацію, що українська влада має скласти інформаційний лист про права, який є більш простим і зрозумілим та доступним у відповідній кількості мов. Особливу увагу слід приділяти забезпеченню того, щоб затримані особи насправді були в змозі зрозуміти свої права; з'ясування цього питання покладено на посадових осіб внутрішніх справ. Зацікавлені особи повинні мати можливість зберегти копію інформаційного листку.

Г) Гарантування ефективного права повідомлення про затримання з самого початку позбавлення волі

75. Розділи 42 (3) і (7), а також 213 (1), нового КПК передбачають, що арештованій особі повинна бути негайно надана можливість повідомити близького родича, члена сім'ї або будь-яку іншу третю сторону за його/її вибором про його/її затримання та місцезнаходження. Ці положення не припускають виключення або затримку у повідомленні про утримання; якщо є підстави вважати, що розслідування може опинитися під загрозою, повідомлення повинно бути виконано персонально посадовцем правоохоронних органів, які здійснюють утримування.

Більшість затриманих осіб, опитаних делегацією вказали, що вони були проінформовані про це право, що про їх затримання було повідом-

---

⁵⁵ Див., наприклад, пункт 31 доповіді про відвідування у 2009 р.(документ CPT/Inf (2011) 29) та пункт 35 доповіді про відвідування в 2011 р.(документ CPT/Inf (2012) 30).

⁵⁶ Це було у вигляді трьох — сторінкового документа зі списком статей Конституції та розділами інших відповідних актів.

лено членам сім'ї. Проте, схоже на ситуацію, що спостерігається в минулому⁵⁷, багато людей скаржилися на затримки у повідомленні їх сімей (наприклад, до їх прибуття в ІТЗ, до їх першого судового засідання або навіть до їх переведення в СІЗО), а також декілька людей (особливо в Києві та Одесі) стверджували, що їх прохання повідомити своїх родичів про своє затримання було прямо відхилено співробітниками правоохоронних органів. Крім того, в результаті затримки із записом щодо утримання (див. пункт 72)⁵⁸ затримані часто були не в змозі повідомити своїм найближчим родичам про їх утримання під вартою протягом декількох годин (або навіть днів) після їх фактичного затримання.

ЕКПТ закликає українську владу вжити ефективних заходів для забезпечення того, щоб всі затримані особи могли ефективно скористатися правом на повідомлення про затримання з самого початку позбавлення волі.

76. Як під час попередніх відвідувань, кілька затриманих розповіли делегації, що вони не знали, чи були їхні родичі проінформовані про факт їх затримання. **ЕКПТ рекомендує вжити заходів для забезпечення того, щоб затриманим особам надавали зворотній зв'язком чи вдалося повідомити близького родича або іншу особи про факт їх затримання.**

77. Делегація спостерігала в установах внутрішніх справ, які були відвідані, що, як правило, виконання права про інформування своїх найближчих родичів про своє утримання під вартою не було належним чином зареєстровано. Жодні записи, та протоколи затримання містить надійну і точну інформацію про те чи було (і коли було) таке повідомлення здійснено. Лише деякі з численних протоколів затримання, розглянуті делегацією⁵⁹ містять відповідні деталі, такі як ім'я та телефонний номер абонента, якому було зроблено повідомлення, і підписом затриманої особи підтверджуючий це. **ЕКПТ рекомендує вжити заходів для забезпечення того щоб, сам факт повідомлення близьких родичів затриманої особи про його /її утримання під вартою, був належним чином зареєстрований в кожній установі внутрішніх справ, у світлі сказаного вище.**

---

⁵⁷ Замість цього, затриманих просили підписати документ, який, як правило, після цього був прикріплений до їх файлу.

⁵⁸ Так само, як затримки в складанні протоколів затримання (тобто тримали осіб у якості «доставлених», не уточнюючи їх правовий статус, на протязі багатьох годин).

⁵⁹ Складено в період після набрання чинності нового КПК.

Г) Поліпшення практичного використання права на доступ до адвоката від самого початку позбавлення волі

78. Новий КПК⁶⁰ дає чітко зрозуміти, що співробітники правоохоронних органів повинні дозволити затриманій особі на її прохання мати конфіденційну зустріч з його/її адвокатом до першого та кожного наступного допиту. Ніякі обмеження не передбачені щодо кількості та тривалості таких зустрічей. Він також передбачає, що затримана особа має право на присутність його/її адвоката під час допитів і в ході будь-яких інших процесуальних дій.

79. На практиці з'ясувалося під час періодичного відвідування у 2013 році, що доступ до адвоката як і раніше часто надавався тільки після первісного допиту оперативними співробітниками, тоді, коли складався протокол затримання, або навіть пізніше (тобто кілька годин — або навіть днів — після фактичного позбавлення волі).

Як неодноразово підкреслював ЄКПТ в минулому, право на доступ до адвоката має бути гарантовано всім особам — в тому числі адміністративно затриманим — із самого початку позбавлення волі (а не тільки тоді, коли складається протокол затримання). **Комітет закликає українську владу вжити заходів для того, щоб закон і практика були приведені у відповідність з приводу цього правила.**

80. Подібно до того, що спостерігалось під час попередніх відвідувань, делегація ЄКПТ чула твердження, згідно з яким затримані особи були змушені посадовими особами внутрішніх справ відмовитися від свого права на доступ до адвокату⁶¹.

Комітет закликає українську владу нагадати всім співробітників органів внутрішніх справ (у тому числі оперативному персоналу і слідчим), серйозним чином, що будь-які спроби примусити затриманих відмовитися від свого права на адвоката є незаконними. У цьому контексті позитивна практика (спостерігається в деяких управліннях/відділах внутрішніх

---

⁶⁰ Розділи 42 (3) і 213 (4).

⁶¹ За словами представників Координаційного центру з надання безкоштовної юридичної допомоги (під управлінням Міністерства юстиції, та який тісно співпрацює з Асоціацією правників України), які зустрілися з делегацією на початку відвідування у 2013 р, відсоток офіційно зареєстрованих відмов (в період після набрання чинності нового КПК) був спочатку близько 10% від усіх зареєстрованих затримань; разом з цим, протягом декількох місяців, що передували візит ЄКПТ, відсоток був знижений до трохи менше 8%.

справ, які були відвідані) з перевірки таких відмов адвокатом за посадою (та факт такої перевірки підтверджується підписом адвоката протоколи затримання) має поширюватися на всі установи Внутрішніх справ, де можуть утримуватися особи, позбавлені волі.

81. Як уже згадувалося в пункті 67, періодичне відвідування в 2013 році надало ЄКПТ можливість оцінити (попередньо) практичну реалізацію нового Закону безкоштовної правової допомоги.

Згідно вищезгаданого акту всі особи, позбавлені волі, з боку правоохоронних органів (як підозрюваних у скоєнні кримінального злочину та адміністративні затримані⁶²) мають право на безкоштовну юридичну допомогу з самого початку позбавлення волі⁶³ незалежно від їх статусу під час надходження до станovi. Відповідальний співробітник правоохоронних органів повинен негайно проінформувати відповідний Центр безкоштовної правової допомоги про затримання особи, а відповідний адвокат повинен прибути в правоохоронний заклад протягом однієї години після такої повідомлення⁶⁴. Адвокати призначаються відповідним Центром безкоштовної правової допомоги а не обираються/призначаються посадовцями правоохоронних органів⁶⁵.

ЄКПТ схвалює налагодження нової системи безоплатної юридичної допомоги, яка — як тільки буде працювати в повному обсязі — зможе ефективно сприяти запобіганню жорстокого поводження з особами з боку співробітників правоохоронних органів. Тим не менш, інформація, зібрана делегацією в ході візиту передбачає, що в даний час, залишають

---

⁶² Слід зазначити, що, починаючи з 1 липня 2014 року, іноземні громадяни, позбавлені волі, відповідно до законодавства про іноземців також мають право на безкоштовну юридичну допомогу.

⁶³ Розділ 213 (4) нового КПК передбачає, що: «Офіцер, який здійснює затримання, має повідомити відразу про це орган (установу), уповноважена законом для надання юридичної допомоги на безоплатній основі. Якщо адвокат, який призначається органом (установою), уповноваженим законом для надання юридичної допомоги на безоплатній основі, не приходить у строки, встановлені законом, відповідальний співробітник відразу повідомляє про це органу (установі), уповноваженому законом надавати юридичну допомогу на безоплатній основі».

⁶⁴ Деталі цієї процедури викладені в Указі № 1363 Кабінету Міністрів України, який було видано 28 грудня 2011 року (вступив в силу з 1 січня 2013 р.).

⁶⁵ Делегації було повідомлено Координаційним центром безоплатної правової допомоги, що такі центри в даний час працюють в усіх 27 адміністративних округах України, близько 3000 юристів беруть участь у цій програмі (з яких близько 2000 беруть активну участь).

ся випадки, що центрам безкоштовної юридичної допомоги не своєчасно повідомляється про кожен випадок позбавлення волі; в деяких випадках, це відбувається навіть після того, як був складений протокол затримання⁶⁶. Очевидно, що неповідомлення компетентного центру безкоштовної юридичної допомоги — своєчасно — про кожен випадок позбавлення волі також пов'язане з явищем (посилання у пункті 71) неврахованого затримання та затримок у складанні протоколів затримання.

Комітет рекомендує, щоб українська влада активізувала свої зусилля щодо забезпечення того, щоб положення Закону про безоплатну правову допомогу належним чином реалізовувалися на практиці. Зокрема, правоохоронним органам має бути нагадано про їх обов'язки негайно інформувати відповідний Безкоштовний центр правової допомоги про кожний факт затримання з моменту фактичного позбавлення волі (або, найпізніше, починаючи з моменту прибуття затриманої особи до установи внутрішніх справ).

За словами представників Координаційного центру безкоштовної юридичної допомоги систему надання безкоштовної юридичної допомоги було — в той момент під час періодичного візиту в 2013 році — застосовано ще не в повному обсязі в усіх регіонах України. **Комітет рекомендує вжити подальші зусилля (зокрема, що стосується зору людських і фінансових ресурсів), щоб переконатися, що система, введена в дію Законом про безоплатну правову допомогу, ефективно працює в усіх регіонах України.**

82. В даний час центр безкоштовної юридичної допомоги може призначити лише адвоката за посадою для захисту затриманих осіб після того, як отримав офіційне повідомлення про затримання від правоохоронних органів. У цьому контексті представники Координаційного центру безкоштовної юридичної допомоги поінформував делегацію про намір Центру запропонувати проект поправок до відповідних положень Закону і вищезгаданого Указу № 1363 для того, щоб дозволити центрам безкоштовної юридичної допомоги призначати адвоката за посадою під час отримання інформації про затримання людини з інших джерел (наприклад, від роди-

---

⁶⁶ Цей висновок був зроблений після розгляду делегацією ЄКПТ численних протоколів затримання, копії свідцтв про призначення юристів та іншої документації, отриманої з особистих справ ув'язнених у відвіданих установах (СІЗО та ІТЗ), а також після розгляду відповідних записів, які зберігаються в відвідуваних відділах внутрішніх справ та після проведення опитування з деякими зацікавленими ув'язненими.

чі, НВО або ЗМІ). У зв'язку з висновками делегації ЄКПТ в ході візиту⁶⁷, **Комітет підтримує цю ініціативу і хотів би бути проінформованим з часом про його результати.**

83. Указ № 1363 вимагає співробітникам правоохоронних органів зареєструвати кожне сповіщення Центру безкоштовної правової допомоги в спеціальному реєстрі. Крім того, кожному повідомленню присвоюється реєстраційний номер (відповідним Центру безкоштовної юридичної допомоги) і видається особлива форма, яка згодом передається по факсу або електронною поштою назад до зацікавлених правоохоронних органів. Це номер, а також інші відповідні відомості (зокрема, час, коли було зроблено повідомлення) мають бути зазначено в протоколі затримання.

Проте, записи у відповідному пункті переважної більшості протоколів затримання, розглянутих делегацією під час візиту, містили тільки поверхню інформацію, що «Центр безкоштовної юридичної допомоги був проінформований», без надання будь-яких подробиць щодо часу та інших відповідних деталей (у тому числі реєстраційного номеру). **ЄКПТ закликає українську владу вжити заходів для забезпечення того, щоб всі відповідні деталі, пов'язані з повідомленням центрів безоплатної правової допомоги (як згадувалося вище) завжди були відображені в протоколах затримання належним чином.**

84. Делегація також зазначила, що не було ніякої однакової практики з приводу того, хто повинен підтримувати зв'язок з центрами безкоштовної юридичної допомоги і слідкувати за реєстрами повідомлень, зазначеними в пункті 83. У той час як у деяких з відвіданих установ внутрішніх справ це завдання виконувалося слідчим, а в інших установах це було зроблено співробітниками, відповідальними за утримання під вартою. В обох випадках, посадовці, обрані для виконання цих завдань були, перш за все відповідали за пізні стадії утримання під вартою, та за час прибуття осіб, позбавлених волі, до установи; це також спричиняло затримки у здійсненні повідомлення до Центру безоплатної правової допомоги. З точки зору ЄКПТ, було б набагато краще покласти задачу контактування з центрами безкоштовної юридичної допомоги та слідкування за відповідними

---

⁶⁷ І власна оцінка координаційного центру безкоштовної юридичної допомоги свідчить про те, що відсоток неповідомлених затримань (в Центри безкоштовної юридичної допомоги) знаходиться в діапазоні від десь 10% до десь 30%, залежно від регіону.

реєстрами на «вартових офіцерів» в рамках нового КПК (з приводу цього робиться посилання на пункт 90).

85. Як це було у випадку протягом попередніх візитів, декілька затриманих осіб, яким були надано послуги юристів за посадою, скаржилися на те, як вони працювали; зокрема, юристи за посадою, часто зустрічалися зі своїми клієнтами тільки тоді, коли останні поставали перед суддею, або навіть вимагали оплату за надання своїх послуг⁶⁸.

Ряд підозрюваних у скоєнні злочинів, опитаних у ході візиту, які прийняли послуги юристів за посадою, стверджували, що у них не було, і юристи не наполягали на проведенні приватних зустрічі⁶⁹, адвокати прибували на місце тільки після неофіційного допиту оперативними співробітниками і після оформлення протоколів затримання (або навіть після допиту), і вони просто підписували протокол.

Комітет рекомендує, щоб українська влада вжила відповідних заходів — у консультації з Асоціацією адвокатів, щоб забезпечити ефективність системи юридичної допомоги протягом кримінального процесу, в тому числі на початковому етапі затримання. У цьому контексті особливу увагу слід приділяти питанню про конфіденційність консультацій між клієнтом та юристом.

Д) Гарантування ефективного права бути оглянутим лікарем з самого початку позбавлення волі

86. Стаття 212 нового КПК вимагає від правоохоронних органів, відповідальних за охорону затриманих осіб, щоб було швидко надано необхідну медичну допомогу і щоб будь-які тілесні ушкодження і погіршення стану здоров'я затриманої особи будуть належним чином зареєстровані медичним персоналом. Якщо затримана особа того забажає, людині за його/її власним вибором кваліфікованої для надання медичного обслу-

---

⁶⁸ Це, як повідомляється, пов'язано з низькими тарифами щодо забезпечення органів правової допомоги за посадою — наприклад, 27 грн на годину в Київській області. Див. також рекомендацію в пункті 81 щодо необхідності збільшення фінансових ресурсів для ефективної експлуатації системи безоплатної правової допомоги.

⁶⁹ У цьому контексті слід зазначити, що представники Координаційного центру безкоштовної юридичної допомоги вказали, що відсутність конфіденційності консультацій між клієнтом та юристом є одне з найбільш проблемних питань у роботі нового органу юридичної допомоги. Як повідомляється, тільки близько 20% співробітників правоохоронних установ запропонували умови, в яких конфіденційність може дотримуватися.

говування, може бути дозволено бути одним з фахівців, які надають медичну допомогу йому/їй. Ці положення можна тільки вітати.

Встановивши це, нові положення все ж відкрито не гарантують заарештованим особам право бути оглянутим лікарем (на відміну від зобов'язання співробітників правоохоронних органів забезпечити доступ до медичної допомоги). ЄКПТ закликає українську владу змінити новий КПК (та інші відповідні положення) для того, щоб дати зрозуміти, що особи, позбавлені волі співробітниками правоохоронних органів, мають право бути розглянутим незалежним лікарем (у тому числі доктором за своїм вибором, при умові, що огляд таким лікарем може здійснюватися за рахунок власних коштів затриманої особи) з моменту фактичного позбавлення волі. Прохання затриманої особи побачити лікаря повинні завжди бути реалізовані; та не співробітники правоохоронних органів, ні будь-якого іншого органу не можуть фільтрувати такі запити.

Комітет також підтверджує свою давню рекомендацію про те, що кроки (в тому числі, у разі необхідності, законодавчого характеру) мають бути прийняті для того, щоб затримані особи, які стверджують про жорстоке поводження з боку співробітників правоохоронних органів, можуть бути оглянуті з власної ініціативи незалежним лікарем, який отримав офіційне судове навчання⁷⁰.

87. ЄКПТ був стурбований відзначити, що — як це було в минулому — конфіденційність медичних оглядів та документації в цілому в установах внутрішніх справ, які були відвідані, не забезпечується.⁷¹ Крім того, якість медичної документації часто залишає бажати кращого, особливо в підрозділах органів внутрішніх справ. **Комітет рекомендує вжити заходів, щоб виправити ці недоліки.**⁷²

88. Посилання вже були внесені до юридичних зобов'язань для забезпечення доступу до медичної допомоги для затриманих осіб, які можуть її потребувати. Факти, виявлені під час періодичного візиту в 2013 році, показують, що це зобов'язання не завжди дотримуються на практиці. Де-

---

⁷⁰ Див. також рекомендації, зроблені в пункті 64.

⁷¹ Медичні огляди, зазвичай, проходили в присутності медичної невідготовлених співробітників правоохоронних органів, і письмова інформація медичного характеру було легко доступна для таких посадових осіб.

⁷² Див. також рекомендацію в пункті 64 про лікарську таємницю в ІТЗ.

легація чула декілька заяв від затриманих осіб, що ним була представлена медична допомога лише після їх надходження до установ ІТЗ, тобто після проходження 24 годин або більше після їх фактичного позбавлення волі. ЄКПТ рекомендує українській владі вжити заходів для того, щоб юридичне зобов'язання щодо забезпечення без зволікання медичну допомогу будь-якій особі, яка затримана правоохоронним органом, та яка її потребує, завжди дотримувалася на практиці.

Е) Зміцнення конкретних гарантій для неповнолітніх

89. Як і в ситуації, що спостерігалася в ході попередніх візитів до України⁷³, делегація отримала ряд тверджень від затриманих неповнолітніх, відповідно до яких, вони були допитані і змушені підписувати документи (зізнання чи інші заяви) без присутності адвоката та / або іншої довіреної особи⁷⁴.

ЄКПТ закликає українську владу вжити ефективних заходів для забезпечення того, щоб затримані неповнолітні не отримували допит, не робити ніяких заяв або підписували будь-які документи, пов'язані із злочином, в якому вони підозрюються, без участі адвоката і, в принципі, іншої довіреної дорослою особи, яка має бути присутня для надання допомоги неповнолітньому.

Комітет також знову рекомендує розробити конкретну інформаційну форму, з викладенням особливого положення затриманих неповнолітніх і в тому числі посилання на присутність адвоката / іншої довіреної дорослої особи, та передати таку форму всім таким особам, узятим під варту. Особлива увага повинна бути приділена ретельну поясненню інформацію для гарантування її розуміння.

Є) Вдосконалення системи «вартових офіцерів»

90. Комітет схвалює введення системи «вартових офіцерів» в Україні⁷⁵. Вона має потенціал для поліпшення роботи правових гарантій, зазначених

---

⁷³ Див., наприклад, пункт 32 звіту про візит в 2009 р.(документ СРТ / Inf (2011) 29).

⁷⁴ Див., у зв'язку з цим, пункт 56.

⁷⁵ Відповідно до п. 212 нового КПК, відповідальність за охорону затриманих осіб повинні бути покладені на одного або більше співробітників правоохоронних органів в даних установах. Обов'язки таких «вартових офіцерів» включають в себе наступне: інформування затриманих осіб про їхні права та обов'язки, контроль за тим, щоб затримані особи отримують правильне відношення і спостерігається в пов-

вище. Проте, делегація спостерігала під час візиту в 2013 році відсутність однакової практики щодо вибору «вартових офіцерів», та їх методів роботи. Крім того, виявилось, що «вартовим офіцерам» не була запропонована спеціальна підготовка для виконання своїх обов'язків. В результаті, вплив цього заходу значно відрізнявся в залежності від регіону (навіть від установи).

ЄКПТ рекомендує, щоб українська влада встановила загальні критерії для відбору «вартових офіцерів» в установах внутрішніх справ, і забезпечила, що вони отримують спеціальну підготовку.

5. Умови утримання під вартою

А) Управління / відділи органів Внутрішніх справ

91. На початку візиту вищі посадові особи МВС повідомили делегації, що основні зусилля знаходяться в стадії реалізації для поліпшення матеріальних умов у зонах ув'язнення (камерах) управлінь/відділів внутрішніх справ. За словами представників міністерства, 66% площ з 1187 зон ув'язнення в управліннях/відділах внутрішніх справ вже приведені у відповідність до стандартів ЄКПТ і оснащені системами відео спостереження.

Дійсно, у ряді управлінь/відділів внутрішніх справ, які були відвідані,⁷⁶ умови в камерах, що використовуються для нічного затримання, можна вважати прийнятними і навіть добрими (належне освітлення і вентиляція, ліжка з матрацами та постільною білизною, вільний доступ до туалету та питної води, тощо); далі, принаймні, в деяких з цих установ (наприклад, в Голосіївському РУВС у місті Києві) були умови для надання продовольства особам, зобов'язаним залишаються там на ніч. З деякими обмовками (щодо поганого освітлення та опалення в першому, і рівня чистоти в останньому закладі), умови також можуть вважатися прийнятними в Подільському РУВС у Києві і на лінійному Відділі внутрішніх справ у Дніпропетровську.

92. Тим не менш, матеріальне становище інших управлінь/відділів внутрішніх справ, які були відвідані, не було придатне для утримання під

ному обсязі їхні права, запис всіх дій, пов'язаних із затриманими особами та забезпечення надання своєчасної медичної допомоги (за участю, якщо затримані того побажають, медичних працівників за їх власним вибором).

⁷⁶ Наприклад Голосіївське і Святошинське РУВС в Києві; Вінницький РУВС і 2-й підрозділ Вінницького міського відділення внутрішніх справ.

вартою більш ніж на декілька годин, і, звичайно, не можна залишати там на ніч. Камери в деяких з цих відділів внутрішніх справ були офіційно виведені з експлуатації та запечатані⁷⁷, але люди, як і раніше, містилися в цих приміщеннях протягом ночі, в кабінетах (спали на стільцях або на підлозі), коридорах і в інших приміщеннях (наприклад, підвалах або складських приміщеннях, установах транспортної Міліції (ДАІ)), іноді в наручниках, приковані до радіаторів, труб або предметів меблів. Було зроблено жодних дій, щоб забезпечити таким особам постіль на ніч та їжу⁷⁸.

У світлі вищевикладеного, і вітаючи триваючі поліпшення, про які йдеться в пункті 91, ЄКПТ рекомендує, щоб українська влада активізувала свої зусилля щодо забезпечення належних умов утримання під вартою для осіб, які утримуються в управліннях/відділах внутрішніх справ. При цьому вона повинна керуватися рекомендацією вже зробленою Комітетом в пункті 37 звіту про періодичний візит в 2009 році⁷⁹.

Що стосується тих управлінь/відділів внутрішніх справ, які не відповідають вимогам, перерахованим у вищевказаній рекомендації (і, зокрема, тих, де камери були виведені з експлуатації), потрібні негайні дії для того, щоб (за винятком термінової ситуації, коли затримки в проведенні слідчих дій можуть призвести до втрати слідів кримінального злочину або до можливості приховання підозрюваного) затриманих осіб зберігали не в цих установах протягом ночі.⁸⁰

---

⁷⁷ Наприклад, Жовтневий РУВС у Дніпропетровську; Відділ Саксаганського району внутрішніх справ у Кривому Розі; Малинівський РУВС і підвідділ Хмельницького району Внутрішніх Справ в Одесі; Відділ Центрального району внутрішніх справ у Сімферополі.

⁷⁸ Див. також пункт 68.

⁷⁹ Який перераховує такі кроки, які необхідно зробити в цьому зв'язку: «[...] забезпечити, щоб:

- Камери мали розумний розмір для їх очікуваної наповненості, камери розміром менше 5 м і не використовувалися для періодів утримання під вартою більше трьох годин;
- Було наявне адекватне освітлення камер (доступ до денного світла/штучного освітлення), надавалися вентиляції та опалення;
- Всі камери були оснащені засобами для відпочинку відповідного для розташування на ніч;
- Всім особам, затриманим протягом ночі, надавалися чисті матраци та ковдри;
- Підрозділам внутрішніх справ виділявся конкретний бюджет для покриття витрат на надання продуктів харчування затриманим особам».

⁸⁰ Див., у зв'язку з цим, рекомендацію, що міститься в пункті 71. Див. також розділ 223(4) Кримінального процесуального кодексу.

Б) Ізолятори Тимчасового Затримання (ІТЗ)

93. Як і у випадку з управліннями/відділами внутрішніх справ, українська влада була в процесі модернізації умови утримання в ІТЗ по всій країні. Згідно з даними, представленим делегації на самому початку візиту, Міністерство внутрішніх справ в той час повністю відремонтували 107 ІТЗ (із загального числа 437) і побудували десять нових ІТЗ; крім того, 84 ІТЗ були виведені з експлуатації у зв'язку з їх неадекватним станом.

Варто відзначити, що відвідані делегацією ІТЗ всі працювали значно нижче своїх офіційних можливостей; це було одним з результатів набрання чинності нового КПК, який постановив, щоб звернення до утримання (та досудове утримання під вартою, див. пункт 26) здійснювалися набагато менше, ніж раніше⁸¹.

Згідно з даними, повідомленими делегації в ході зустрічі з представниками прокуратури, число осіб, які утримуються в ІТЗ впала до 110 000 порівняно з 161 000 за аналогічний період минулого року. Природно, що ця тенденція буде вітатися.

94. Що стосується умов у відвіданих ІТЗ, делегація відзначила як позитивний факт, що особи, які утримуються в цих установах, були забезпечені постільними речами, їм була надана їжа в звичайний час прийому їжі, вільний доступ в туалет, і запропонована можливість використовувати душ, та одна година для прогулянки на свіжому повітрі щодня.

Тим не менш, багато з відвіданих ІТЗ були розташовані у старих і часто обвітшалих будівлях (наприклад, в Алушті та Кривому Розі). Ряд камер, які бачила делегація⁸², не мають широкого доступу до природного світла і свіжого повітря, а внутрішні туалети в камерах були лише частково відокремлені. Крім того, в деяких з ІТЗ, камери були занадто малі для їх передбачуваної подвійної заповненності⁸³. Рівень чистоти часто залишав бажати кращого, враховуючи відсутність резерву для очищення камер; в цьому контексті, треба конкретно згадати про найбрудніші камери у Дніпропетровському ІТЗ.

⁸¹ Порівняно з іншими заходами, такими як обов'язок повідомляти в правоохоронні органи на регулярній основі, заборона на поїздки, застава, тощо.

⁸² Наприклад в Алушті, Дніпропетровську, Кривий Розі, Києві, Одесі, Сімферополі та Ялті.

⁸³ Наприклад, подвійна камера мала розмір 6,5 м і (санітарно прибудова в комплекті) у Київському ІТЗ; подвійна камера (санітарно прибудова в комплекті) з розміром приблизно 7 м і в ІТЗ в Ялті.

Прогулянкові майданчики, як правило, були невеликими та пригноблюючи, і, так звані «зимові прогулянкові майданчики» в ІТЗ в Дніпропетровську та Кривому Розі були насправді не майданчиками взагалі, а камерами без шибок.

95. ЄКПТ рекомендує, щоб українська влада продовжувала свої зусилля, щодо ремонту всіх ІТЗ, беручи до уваги зроблені зауваження. Зокрема, повинні бути вжиті заходи для того, щоб:

- відремонтувати, в першочерговому порядку, ІТЗ в Алушті та Кривому Розі;
- в контексті програми реконструкції всіх ІТЗ, переконатися, щоб внутрішні санітарні додатки в камерах були повністю відокремлені (тобто до стелі);
- переконатися, що клітини у всіх ІТЗ⁸⁴ мають адекватний доступу до природного світла і свіжого повітря;
- підвищити рівень чистоти в ІТЗ, особливо в згаданому з Дніпропетровська;
- забезпечити, щоб на майданчики для вправ на свіжому повітрі були досить великі і відповідно обладнані у всіх ІТЗ (і вивести з експлуатації «Зимові майданчики» в Дніпропетровському і Криворізькому ІТЗ).

Крім того, на думку Комітету, камери розміром від 6 до 7 м і не повинні розміщати більше однієї затримана особа протягом ночі.

В) Спеціальний центр прийому для осіб, під адміністративним арештом в Дніпропетровську

96. Матеріальні умови в Спеціальному Центрі прийому осіб, підданих адміністративному арешту в Дніпропетровську були в цілому прийнятні, окрім слабого доступу до природного світла в камерах та факту, що санітарні додатки в камері були лише частково відокремлені. Основна проблема була пов'язана з відсутністю діяльності. Затримані виймалися зі своїх клітин протягом тільки однієї години в день, яку вони проводили у майданчику розміром близько 60 м². Велика частина затриманих осіб проводила свій час в стані вимушеного неробства, з повною відсутністю чого-небудь, що може відволікати увагу. Там не було ніякого доступу до Телебачення або радіо, і був наявний тільки дуже невеликий список книг і газет.

---

⁸⁴ У тому числі ті, які згадані у виносці 84.

ЄКПТ рекомендує вжити заходів щодо Спеціального Центру прийому осіб, підданих адміністративному арешту, в Дніпропетровську для:

- поліпшення доступу до природного світла в камерах;
- забезпечення повного відокремлення в камерах санітарних додатків (до стелі);
- забезпечення деякої форми діяльності на додаток до прогулянки (наприклад, радіо / Телебачення, додаткове читання, настільні ігри, спорт, більше можливостей для роботи, тощо).

У цьому контексті Комітет пропонує українській владі розглянути питання про розробку альтернатив позбавлення волі за вчинення адміністративних правопорушень.

Б. Особи, які перебувають у пенітенціарних установах

1. Попередні зауваження

97. Як уже зазначалося в пункті 3, делегація ЄКПТ здійснила візити в чотири досудових установи (СІЗО): у Києві, Дніпропетровську, Одесі та Сімферополі. Всі ці установи Комітет відвідав у минулому⁸⁵. Крім того, повторне відвідування проводили в виправній колонії № 81 в Стрижачі (яку було вперше відвідане в 2012 році) і в перший раз відбулося відвідування виправної колонії № 3 в Кривому Розі.

98. На початку візиту вищі посадові особи Міністерства юстиції повідомили делегації, що набуття чинності нового КПК з його обмежувальними положеннями, що регулюють застосування запобіжного заходу у вигляді утримання під вартою, автоматичне (тільки з деякими можливими винятками) застосування застави і широкий спектр альтернативних заходів, призвело до різкого (57%) зменшення числа утриманих під вартою.⁸⁶ Зокрема, приблизно 6000 підозрюваних у скоєнні злочинів були звільнені під заставу, що вони не будуть залишати їх постійного місця проживання, та домашній арешт був застосований щодо майже 1000 чоловік.

---

⁸⁵ СІЗО в Києві був в останній раз відвіданий ЄКПТ в 2009 році, СІЗО в Сімферополі в 2000 році, і СІЗО в Одесі в 2002 році. Що стосується Дніпропетровського СІЗО, візит в 2009 році мав цільовий характер (сфокусованої на новоприбулих і засуджених до довічного ув'язнення).

⁸⁶ 1 жовтня 2013 (найбільш свіжі дані, наявні на перший день візиту ЄКПТ) в попередньому ув'язненні перебувало 22 664 осіб в Україні, тобто на 9593 менше після набуття чинності новим КПК (19 листопада 2012).

На додаток до вище — згаданих подій, які зачіпають попередньо ув'язнених, ряд законодавчих та інших кроків (наприклад, декриміналізація численних категорій дрібних злочинів і зниження кримінальних санкцій за економічні злочини) також сприяли падінню загального числа тюремного населення, яке в час візиту склало 136 000 ув'язнених у порівнянні з приблизно 152 000 в кінці 2012 року. Подальші заходи, такі, як прийняття нового Закону про умовне ув'язнення, були заплановані в найближчому майбутньому.⁸⁷

99. У результаті цих кроків, загальний рівень переповненості в українській пенітенціарній системі значно зменшилася⁸⁸, і представники Міністерства юстиції з гордістю повідомили, що, зокрема, СІЗО тепер повністю дотримуються національної правової норми 2,5 м² нежитловий площі на одного ув'язненого (тобто формально, відповідно до законодавства України, вони вже не були переповнені).

Комітет схвалює всі останні, поточних і передбачені законодавчі та організаційні заходи, спрямовані на боротьбу з явищем тюремної переповненості в Україні. Комітет рекомендує, щоб українська влада продовжила свої узгоджені зусилля в цій галузі.

100. Що стосується СІЗО, Комітет повинен ще раз підкреслити, що нинішній український стандарт житлової площі для однієї заарештованої особи є далеко не прийнятним (і що, в результаті цього, ЄКПТ вважає, що досудові заклади в Україні як і раніше страждають від серйозної переповненості). Крім того, як буде описано більш докладно нижче в цьому звіті⁸⁹, всі СІЗО, які були відвідані в ході періодичного відвідування в 2013 році, склалися з певних блоків і камер, де рівень переповненості був особливо високий (навіть, порівняно з нинішнім українським стандартом); це було принаймні частково пов'язано з надмірно складними правилами відокремлення різних категорій ув'язнених.

Отже, ЄКПТ закликає українську владу переглянути без подальших затримок норми, закріплені законодавством щодо житлової площі на одного ув'язненого, для гарантування, що вони забезпечують

---

⁸⁷ Проект закону був представлений на розгляд до Верховної Ради (український парламент) 10 жовтня 2013.

⁸⁸ Загальна офіційна можливість наповнення пенітенціарних установ в Україні (на момент візиту) складала 131 000 місць.

⁸⁹ Див. розділ II.B.3 цієї доповіді.

принаймні 4 м² на одного ув'язненого в багатомісних камерах (не рахуючи місце, яке займається туалетом) у всіх установах, що знаходяться у відомстві Державних органів виконання покарань, включаючи слідчі установи (СІЗО). Що стосується камер для однієї особи, то будь-які камери такого типу повинні мати розмір не менше 6 м² (не рахуючи площу, займану в камері туалетом), а переважно мають бути більше.

Що стосується локалізованої переповненості пенітенціарних установ утримання попередньо ув'язнених, ЄКПТ рекомендує, щоб українська влада перевіряла в кожному СІЗО/виправної колонії закритого типу фактичний життєвий простір для одного ув'язненого в камерах на регулярній основі (на додаток до перевірки середньої житлової площі на одного ув'язненого в кожній установі). Це дозволить виявити і побороти вищевказане явище. Що стосується ситуації в відвіданих пенітенціарних установах, робиться посилання на рекомендації, що містяться в пункті 127.

101. Однією з серйозних проблем, що стоять перед українською пенітенціарною системою є вік і стан ремонту значної частки тюремної нерухомості. Делегація ЄКПТ знову спостерігала під час періодичного відвідування в 2013 році, що багато з відвіданих установ (зокрема, СІЗО⁹⁰) були розташовані в дуже старих будівлях (іноді, побудованих ще в 18-му чи 19-му століттях), які структурно не підходять для виконання своїх функцій відповідно до сучасних стандартів розміщення і, більше того, були завичай в сильно зруйнованому стані.

У цьому контексті делегація була проінформована представниками Міністерством юстиції про існування Концепції з реформи Кримінально-Виконавчої Системи⁹¹ та Національної цільової програми з реформування кримінально-виконавчої системи на період з 2013 по 2017 р.⁹², яка, зокрема, містить докладні кроки з модернізації тюремної нерухомості. Приблизно 5 млрд грн, як повідомляється, було виділено для покриття витрат на реалізацію вищезазначеної цільової програми. Комітет схвалює ці кроки і **рекомендує, щоб українська влада продовжувала свої зусилля щодо поліпшення тюремну нерухомість / інфраструктуру, відповід-**

⁹⁰ Наприклад, ті, що розташовуються в Одесі та Сімферополі, див. пункт 120.

⁹¹ Прийнята Указом Президента України № 631 від 8 листопада 2012 року.

⁹² Затверджено постановою уряду 29 квітня 2013 року.

но до стандартів ЄКПТ. Недавнє скорочення тюремного населення має полегшити вирішення цієї проблеми.

102. На відміну від вищезгаданих подій, спостерігалось мало, або зовсім не спостерігався, прогрес в складанні програм цілеспрямованої, зовнішньої діяльності (робота, навчання, освіта, спорт, тощо) для затриманих. Зокрема, заарештовані особи (а також засуджених до довічного ув'язнення і більшість ув'язнених, що містяться в спеціальних умовах підвищеної безпеки або контролю) були замкнені у своїх камерах протягом більшої частини дня, в стані вимушеного неробства. У поєднанні з обмеженнями контактів та взаємодії з зовнішнім світом, це викликало режим, який був репресивним і отупляючим.

ЄКПТ закликає українську владу забезпечити, щоб зусилля, спрямовані на скорочення переповненості вправної колонії і поліпшення матеріальних умов в СІЗО та установах для засуджених йшли рука об руку з впровадженням програм структурованої зовнішньої діяльності. Метою має бути те, щоб ув'язнені могли витратити стільки годин за межами своїх камер кожен день, наскільки це можливо (переважно вісім годин або більше) і брати участь у регулярних, цілеспрямованих і різноманітних заходах (робота, освіта, спорт, тощо) відповідно до потреб кожній категорії ув'язнених (дорослих затриманих або засуджених, ув'язнених, які відбувають довічне ув'язнення, засуджених ув'язнених, які утримуються в спеціальних умовах підвищеної безпеки та контролю, жінок-ув'язнених, неповнолітніх тощо)⁹³.

2. Поводження з особами в попередньому ув'язненні або з тими, які відбувають покарання

А) Огляд поведження з ув'язненими в СІЗО

103. ЄКПТ із задоволенням відзначає, що в СІЗО в Києві та Сімферополі, на відміну від попередніх візитів до цих установ, делегація не отримала жодних скарг про жорстоке поведження з боку співробітників пені-

---

⁹³ Особливу увагу має бути зроблено в цьому відношенні до Рекомендації Комітету міністрів Ради Європа Rec (2006)2 до держав-членів про Європейські тюремні правила, прийняту 11 січня 2006 (далі «Європейські тюремні правила»), а також до Рекомендації Rec (2003) 23 про поведження тюремними адміністраціями з довічно ув'язненими та іншими довгостроковими ув'язненими, прийняту 9 жовтня 2003 року.

тенціарних чи з їх підбурювання; навпаки, всі опитані ув'язнені вважали, що з ними поведуться коректно.

104. В Одеському СІЗО багато опитаних ув'язнених позитивно говорили про персонал. Крім того, кілька ув'язнених вважали, що нове керівництво значно поліпшило ситуацію з точки зору того, яким чином з ними поводився персонал. Тим не менше, кілька ув'язнених (включаючи жінок) заявили, що вони нещодавно були предметом навмисного фізичного жорстокого поводження з боку тюремних офіцерів (в основному плескання, удари, стусани і удари кийком).

Також з'ясувалося в декількох випадках, що величина сили, яка використовується з боку персоналу, щоб покласти край тому, що вони вважають поганою поведінкою, була невідповідною чи цю силу було використано в якості однієї з форм покарання (наприклад, у відповідь на недоречні зауваження від зацікавлених ув'язнених). У зв'язку з цим, часом спостерігалися розбіжності між свідченнями щодо подій, наданими в'язнями / потенційними свідками, яких було опитано зі змістом доповідей персоналу, тим самим припускається, що засоби, які були використані або кількість сили, прикладеної щодо певних ситуацій не завжди були відображені належним чином.

Крім того делегація отримала звинувачення в словесних образах з боку багатьох членів охоронного персоналу, зокрема, коли йдеться про жінок або неповнолітніх.

105. Що стосується Дніпропетровського СІЗО, делегація отримала кілька свідчень про жорстокі побиття ув'язнених чоловіків, які утримуються, або утримувалися в цій установі. У більшості випадків передбачуване жорстоке поводження, як зазначалося, було нанесене з боку інших ув'язнених з підбурювання оперативним персоналом установи. Зокрема, зацікавлені укладені, мабуть, було доставлені «прес- хату», де кільком іншим ув'язненим нібито було доручено бити їх, поки вони не нададуть зізнання або зроблять заяви, які компрометують інших стосовно кримінальних злочинів, які, імовірно, були вчинені до їх арешту⁹⁴. Принаймні в одному випадку, передбачуваний жорстоке поводження було такої тяжкості, що воно цілком може прирівнюватися до тортур (наприклад, сильне побиття протягом 24 годин, при цьому жертва перебувала завезеною

---

⁹⁴ Така інформація, як стверджується, призначалася для структур внутрішніх справ в регіоні або в столиці.

клейкою лентою; удушення пластиком пакетом; удушення мотузкою до втрати свідомості).

106. У світлі вищесказаного, ЄКПТ рекомендує вжити заходів, щоб:
- методи, використовувані оперативним штабом в Дніпропетровському СІЗО для отримання інформації від ув'язнених, мали підлягти більш пильному, ефективному та незалежному контролю. Зокрема, необхідно чітко їм пояснити, що будь-яка спроба отримати інформацію від ув'язнених повинна бути суворо обмежена потребами керівництва; робиться посилення в цьому контексті на рекомендацію, зазначену в пункті 117;
  - увесь пенітенціарний персонал, що працює в Дніпропетровському та Одеському СІЗО має отримати чіткий сигнал, що посадовці, які роблять будь-які заподіяння, підбурювання або прояви терпимості до будь-якої дії, яка представляє собою тортури або інші форми жорстокого поводження, за будь яких обставин, в тому числі, коли це робиться за розпорядженням вищого начальника або, коли заохочується правоохоронними органами, будуть притягнуті до відповідальності. Крім того, співробітникам, що працюють в цих установах, слід нагадати, що вони повинні весь час ставитися до ув'язнених з ввічливістю і повагою⁹⁵;
  - в Одеському СІЗО фізична сила, «спеціальні засоби» і гамівні сорочки мають бути використовувані тільки проти ув'язнених у цілях самооборони або у випадках спроб до втечі або активного або пасивного фізичного опору законному розпорядженню, і завжди в якості останнього засобу⁹⁶. Більш того, керівництво Одеського СІЗО і зовнішні наглядачі мають проявляти особливу пильність, щоб гарантувати, що всі випадки застосування сили щодо ув'язнених були належним чином записані і оцінені.

107. Це є відповідальністю персоналу та тюремної адміністрації в цілому захищати фізичну і психологічну недоторканність всіх ув'язнених,

---

⁹⁵ Див. також керівні принципи 12, 13 і 14 з Рекомендації СМ/Рес (2012)5 щодо Європейського кодексу етики для персоналу виправних установ, прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 12 квітня 2012 року.

⁹⁶ Див. також керівний принцип 16 з вищезазначеного Європейського кодексу етики для персоналу виправних установ.

у тому числі проти нападу з боку інших ув'язнених, і запровадити негайні, рішучі і навіть попереджувальні дії для запобігання епізодів залякування і насильства між ув'язненими.

108. У ході візиту в 2013 році делегація зазначила, що в обох СІЗО в Одесі та Сімферополі була загальна тенденція частково делегувати повноваження представникам кримінальної субкультури. У зв'язку з цим, в обох установах, делегація натрапила на випадки насильства між ув'язненими. У кожному з цих двох установ укладений «Лідер» був явно відповідний за порядок серед ув'язнених і, щоб допомогти йому в цьому завданні, він чи інші ув'язнені, безпосередньо підпорядковані йому, як повідомляється, вільно переміщувалися в установах, про яких йдеться мова. Надання розумного ступеню повноважень ув'язненому «Лідеру» з метою забезпечення безпеки, здавалося, було прийнятною практикою для співробітників, які були в обмеженій кількості в зонах ув'язнення.⁹⁷

Підтримка порядку і створення безпечних умов у виправній установі не повинно бути засноване на мовчазній угоді між ув'язненими «лідерами», які хочуть встановити свою владу серед інших ув'язнених, і співробітниками пенітенціарних установ, які прагнуть зберегти видимість порядку в установі. Розвиток конструктивних відносин між персоналом і всіма ув'язненими, заснований на понятті динамічної безпеки⁹⁸, є вирішальним фактором в зусиллях по боротьбі проти залякування і насильства між ув'язненими.

Комітет рекомендує, щоб керівництво СІЗО в Одесі і Сімферополі використовувало всі наявні у них засоби для боротьби з негативним впливом неформальної тюремної ієрархії та запобігала залякуванням і насильству серед ув'язнених, у світлі сказаного вище. Керівництво українських пенітенціарних установ також має бути пильною щодо можливої змови між співробітниками і ув'язненими «лідерами».

109. Обов'язок покладений на співробітників пенітенціарних установ захищати фізичну і психологічну недоторканність ув'язнених, також включає належне керування ув'язненими, які можуть заподіяти серйозну шкоду іншим особам або самим собі. Під час відвідування в 2013 році, це, здавалося, було особливо проблематичним питанням в Одеському СІЗО.

⁹⁷ Див. пункт 165.

⁹⁸ Динамічна безпека є розвиток співробітниками позитивних відносин з ув'язненими на основі непорушності та справедливості, в поєднанні з розумінням їх особистої ситуації та будь-якого ризику, який становлять окремі ув'язнені.

Делегація наткнулася на кілька справ ув'язнених, які, мабуть, потрапляли під цю категорію, і, в деяких випадках, покінчили життя самогубством.

В якості ілюстрації, у двох випадках самогубства 1 і 17 жовтня 2013 року відповідно, укладені, про яких йдеться мова, вважалися особливо складними, і, мабуть, зіткнулися з недавніми епізодами насильства (з боку персоналу або інших ув'язнених). Що стосується випадку самогубства 1 жовтня 2013 року, експертиза документації в ході візиту свідчить, що відповіді персоналу на проблемну поведінку склалися майже виключно із застосування сили у відповідь на напад і зберігання ув'язненого на тривалий період в одиночному ув'язненні (в тому числі, більш ніж за 45 днів без перерви в дисциплінарної одиночному ув'язненні⁹⁹). Ув'язнений намагався вчинити самогубство незабаром після повідомлення про рішення органів прокуратури, які дозволили його подальше поміщення в ізолятор для профілактичних цілей, відповідно до розділу 8 Закону про попереднє ув'язнення. Після спроби самогубства він був переведений до блоку медико-санітарної допомоги, де його друга спроба самогубства була успішною.

З точки зору ЄКПТ, управління ув'язненими, які викликали або які вважаються таким, хто може викликати, серйозної шкоди іншим особам або хто представляє дуже серйозну загрозу для спокою або безпеки СІЗО, не повинно складатися з чисто пасивної відповіді на їхні стосунки і поведінку. Коли в'язні, про яких йдеться мова, повинні бути поміщені в ізолятор для профілактичних цілей, вони повинні мати індивідуальний план режиму, спрямованого на вирішення причин цього заходу. Цей план повинен намагатися максимізувати контакт з іншими — співробітниками на початковому етапі, але, як тільки це буде практично з відповідними іншими ув'язненими — і запровадити повною мірою наскільки це можливо ряд заходів, які можуть заповнити дні. Повинна бути міцна підтримка від співробітників для того, щоб вони брали участь у заходах і контакт із зовнішнім світом має бути полегшено. Протягом усього періоду одиночного ув'язнення загальною метою повинна бути переконання ув'язненого відновити співпрацю з нормальним режимом.

Крім того, для запобігання самогубства, в тому числі визначенням ув'язнених на сегрегації, які становлять ризик, та визначенням таких же ув'язнених для будь-яких інших категорій в'язнів, не має займатися тіль-

---

⁹⁹ Слід згадати в цьому зв'язку, пункт 169.

ки підрозділ медико-санітарної допомоги установи. Весь пенітенціарний персонал, який вступає в контакт з ув'язненими, повинен вміти виявляти ознаки ризику самогубства. Керівництво СІЗО повинно забезпечити, щоб відповідні процедури з попередження самогубств проводилися на місцях. Якщо ув'язнений демонструє серйозні ознаки суїцидальної поведінки, він чи вона повинні бути поміщені під безпосередній нагляд лікаря — психіатра, бажано до відповідним чином обладнаний медичний заклад. Програма індивідуального догляду за участю мультидисциплінарної команди (у тому числі персонал, що забезпечує професійну психологічну підтримку), повинна бути розроблена, отримувати відповідний моніторинг та перевірку. Крім того, зацікавлена особа завжди має утримуватися в безпечних умовах без легкого доступу до засобів позбавлення життя (лозини віконних решіток, розбите скло, ремені або краватки, тощо). **ЄКПТ рекомендує, щоб управління ув'язненими, які викликали або які вважаються таким, що можуть викликати серйозної шкоди іншим особам або самим собі, було принципово впорядковано в Одеському СІЗО, в світлі сказаного вище.**

Б) Огляд поводження з ув'язненими, які відбувають покарання у виправній колонії № 81 в Стрижавці

110. Під час попереднього візиту ЄКПТ до виправної колонії № 81 в Стрижавці в грудні 2012 року, у делегації склалося враження, що жорстоке поводження з ув'язненими стало майже прийнятним заходом для збереження належного порядку і боротьби з тюремними субкультурами. Засоби, якими користуються персонал, частково спираючись на обрану групу ув'язнених, що мають відведену їм роль допомагати персоналу, мали очевидно за мету отримання покірної поведінки від усіх ув'язнених з моменту їх прийому до установи. Жорстоке поводження про яке стверджували опитані особи, які утримувалися в цій установі в той час, були заввичай такої тяжкості, що їх можна розглядати як тортури¹⁰⁰.

111. У ході візиту в 2013 році делегація спостерігала помітне поліпшення поводження з ув'язненими. Більшість опитаних ув'язнених вказали, що мала місце радикальна зміна ставлення персоналу до них. Це було також підтверджено інтерв'ю з пенітенціарними оперативними співробіт-

---

¹⁰⁰ Див. пункти 17 і 18 звіту про роботу під час візиту в 2012 році (документ СРТ/Іnf (2013) 23).

никами і ув'язненими, які раніше залучалися в допомогу співробітникам; методи, які використовувались до грудня 2012 року, були відхилені. Стало очевидно, що заходи, прийняті на найвищому рівні пенітенціарними органами та органами прокуратури, та заходи, вжиті на місцевому рівні, зіграли важливу роль у зміні ситуації з ув'язненими на краще.

Проте, здалося, що цей позитивний процес був затьмарений ініціативою в. о. керівництва частково покласти завдання збереження належного порядку до групи ув'язнених, яка діяла у багатьох випадках, як кримінальна субкультура, але була якось підпорядкована місцевій пенітенціарній адміністрації¹⁰¹.

У результаті, здається, була запроваджена атмосфера напруженості, яка нібито призвела до спорадичного жорстокого поведіння з ув'язненими з боку інших ув'язнених за намовою персоналу або, в деяких випадках, з боку самих співробітників (у тому числі, з боку старших посадових осіб). У зв'язку з цим, делегація також отримала кілька свідчень, згідно з якими ті, хто не готовий був надати неформальні фінансові та інші внески (зокрема, через їх роботу в майстернях) в обмін на захист, мали ризик отримати залякування/жорстоке поведіння.

112. Комітет рекомендує, щоб українська влада продовжувала проявляти максимальну пильність щодо поведіння з ув'язненими, які відбувають покарання у виправній колонії № 81 в Стрижавці, зокрема у світлі вищевказаних висновків. У цьому контексті, практиці делегування повноважень групі ув'язнених і використуванню їх для контролю над ув'язненим населенням установи мають бути покладені кінець.

Крім того, Комітет рекомендує, щоб всі співробітники, що працюють в установі, у тому числі старші офіцери, продовжували отримувати регулярне повідомлення з найвищого рівня про те, що і) будь-який співробітник установи, який коїть або допомагає жорстокому поведіння буде притягнутий до відповідальності, і що ii) вони повинні протистояти всім формам корупції та інформувати начальників та інші відповідні органи про будь-які корупційні дії в межах установи.

---

¹⁰¹ Ця група працювала в більшості частин установи, в той час як кілька інших частин колонії були під повним контролем ув'язнених, призначених для надання допомоги співробітникам, а також розміщених ув'язнених, котрі знаходилися під захистом.

В) Поводження з ув'язненими в закритій виправній колонії № 3 в Кривому Розі

113. Ситуація, яка спостерігається при виправній колонії № 3 в Кривому Розі, викликає серйозну заклопотаність ЄКПТ.

Делегація почула численні заяви і збрала інші докази (в тому числі медичного характеру¹⁰²), що оперативний персонал в установі використовував групу ув'язнених так званих «Пресовщиків») для фізичного поганого поводження з іншими ув'язненими¹⁰³ і, отже, встановили атмосферу страху і залякування¹⁰⁴. У деяких випадках, нібито, жорстоке поводження було такої тяжкості, що це можна прирівняти до тортур (наприклад, позбавлення сну на строк до декілька днів; сильне побиття в той час як жертву зв'язали клейкою лентою, також вони підвішували жертву чи кляли її до сумки).

Мета цього жорстокого поводження, мабуть, складалася не тільки з підтримки суворого порядку і дисципліни, але й з отримання від зацікавлені укладених зізнань щодо (додаткових) злочинів, у скоєнні яких вони були підозрювані перед ув'язненням¹⁰⁵. У цьому контексті кілька ув'язнених також стверджували, що «пресовщики» жорстоко поводитися з ними для того, щоб вимагати гроші від них та їх родичів.

Крім того, медичний персонал в установі шляхом відсутності записів, та звітності про чітко видимі серйозні тілесні ушкодження в межах установи (див. пункт 155) сприяв жорсткому поводженню з ув'язненими.

У цьому контексті слід також відзначити, що були зареєстровані численні акти членушкодження у виправній колонії. Делегація спілкувалася

---

¹⁰² Наприклад, ураження безпосередньо спостерігалися судово-медичної членами делегації, які повністю співпадали зі свідченнями ув'язнених, а також з інформацією про ушкодження, які отримали ув'язнені — описану в медичній документації установи — які навряд виникли, як про це свідчать записи (наприклад, переломи ребер або гематоми під обома очима, нібито в результаті «падиння з ліжка» або «ковзання в туалеті»). Див. також пункт 152.

¹⁰³ В основному ті, хто був під вартою на 4-му поверсі установи, і меншою мірою під вартою на 3-му поверсі; жодних таких свідчень не було почуто від засуджених до довічного ув'язнення і від засуджених ув'язнених, що містяться в спеціальних умовах підвищеної безпеки та контролю.

¹⁰⁴ Слід зазначити, що згідно з почутими свідченнями «пресовщики» мали дозвіл від персоналу вільно переміщатися з камери в камеру, на відміну від усіх інших ув'язнених.

¹⁰⁵ Делегація була вражена знахідкою, що «книга повідомлень про злочини» установи містить сотні «Спонтанних» свідчень ув'язнених щодо злочинів, скоєних (майже у всіх випадках) до їх ув'язнення.

з кількома ув'язненими, які нещодавно здійснили подібні діяння¹⁰⁶, і принаймні деякі з них визнали, що причиною для самостійного нанесення шкоди було те, що вони більше не могли терпіти жорстоке поводження і залякування з боку інших ув'язнених, і вони сподівалися, що здійснюючи самоушкодження вони (принаймні протягом деякого часу) будуть мати відносно безпеку у відділенні охорони здоров'я¹⁰⁷.

114. Як уже зазначалося в пункті 20, в кінці періодичного візиту в 2013 році делегація ЄКПТ посилаючись на статтю 8, пункт 5 Конвенції, зробила безпосереднє спостереження відносно виправної колонії № 3 в Кривому Розі. Делегація просила застосувати негайне, ретельне і незалежне розслідування щодо порядку, в якому ця установа функціонувала. Делегація зазначила, що вона хотіла б отримати протягом двох місяців детальну інформацію про слідчі заходи і перші результати розслідування.

У своєму листі від 27 грудня 2013 року, українська влада поінформувала ЄКПТ про зроблені кроки. Заходи, перераховані в листі, включали:

- відвідування виправної колонії № 3 в Кривому Розі членами місцевої комісії з моніторингу в складі представників неурядових організацій та організацій з прав людини під час якого був розповсюджений «анонімний опитувальник» серед ув'язнених, який стосувався випадків жорстокого поводження¹⁰⁸;
- відомчу перевірку установи, а потім складання плану коригувальних дій, які здійснюватимуться щодо роботи виправної колонії;
- інструкції, видані операційному відділу виправної колонії № 3 в Кривому Розі, з метою приведення процедури для пересилання звітів про злочинність до правоохоронних органів у відповідність з чинним законодавством (зокрема, новим КПК);
- огляд процедур розподілу ув'язнених в межах установи для того, щоб забезпечити кращий розподіл між ув'язненими в попередньому ув'язненні, обвинувачених у скоєнні серйозних злочинів від інших ув'язнених під слідством;

---

¹⁰⁶ А хто отримав дисциплінарне покарання за само ушкодження, яке вважалося дисциплінарним проступком (див. також пункт 168).

¹⁰⁷ Див. пункт 146.

¹⁰⁸ Див., в цьому питанні, коментарі в пункті 11.

- підвищення контролю з боку адміністрації виправної колонії за діяльністю органів охорони здоров'я установи, яке стосується обліку та звітності травм, спостережуваних на ув'язнених¹⁰⁹;
- додаткові тренінги для співробітників виправної колонії № 3 у Кривому Розі (у тому числі співробітників оперативного підрозділу) в світлі результатів вищезгаданого відомчої інспекції.

Крім того, за рішенням від 22 листопада 2013 року, Генеральний прокурор доручив (зокрема) Дніпропетровському обласному Прокурору¹¹⁰ провести «наглядний аудит» («перевірку» українською мовою) щодо дотримання конституційних прав ув'язнених і заходів щодо запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранням в місцях позбавлення волі (у тому числі виправній колонії № 3 в Кривому Розі); процедура все ще триває в момент передачі листа від 27 грудня 2013 року.

115. ЄКПТ бере до відома всі вищезазначені заходів і також той факт, що (як в подібних випадках в минулому¹¹¹) були зроблені зусилля українською владою залучити представників громадянського суспільства до цього процесу. Проте, Комітет не може звільнитися від враження, що кроки, зроблені до цих пір не виправдали те, що було запропоновано Комітетом в безпосередніх спостереженнях, зазначених в пунктах 20 і 114¹¹².

Зокрема, що стосується «анонімної анкети», згаданої в пункті 114, Комітет вже висловив серйозні застереження щодо використання цього методу і його значення в якості інструменту для встановлення фактів, пов'язаних з можливим жорстоким поведінням і насильством і залякуванням між ув'язненими¹¹³. Цілком зрозуміло, що підхід обраний українською владою, не сприяє встановленню атмосфери довіри серед ув'язнених, про що свідчить їх очевидні відмови підтвердити звинувачення, висунуті делегації ЄКПТ (які, як вже підкреслювалося вище,

---

¹⁰⁹ Див. також пункт 154.

¹¹⁰ Вищезгаданий наказ був також звернений в прокуратуру на регіональному рівні в інших регіонах, які відвідала делегація ЄКПТ в ході періодичному візиту в 2013 році.

¹¹¹ Див., наприклад, пункт 36 доповіді про спеціальний візит в 2012 р. (документ СРТ/Inf (2013) 23).

¹¹² Тобто «негайного, ретельного і незалежного розслідування».

¹¹³ Див. пункт 11.

були принаймні частково підтвердженні об'єктивними медичними показаннями)¹¹⁴.

Інші кроки, згадані владою України у своєму листі від 27 грудня 2013 (зокрема, відомчі (внутрішні) перевірки і різні інструкції та навчальні заняття), в той час як це без сумніву корисно і позитивно, не можуть замінити незалежне і ретельне розслідування ситуації в виправній колонії № 3 в Кривому Розі. У контексті такого розслідування, яке, як правило, здійснюється компетентною прокуратурою, особливу увагу доведеться приділити щодо запобігання ризику залякування ув'язнених з боку персоналу та інших ув'язнених (наприклад, систематичні прями, конфіденційні та індивідуальні інтерв'ю; заходи щодо захисту джерел інформації), а також забезпечення будь-яких судово-медичних доказів (як безпосередньо знайдених на ув'язнених і відображених у відповідній документації)¹¹⁵. Крім того, повинні були бути зроблені кроки, щоб запобігти будь-які можливі репресії проти ув'язнених, які могли б зробити заяви, які були корисні для розслідування.

У цьому контексті ЄКПТ з інтересом прийняв до відома інформацію про вищезазначений «наглядний аудит», здійснений обласною прокуратурою; це має вирішальне значення, щоб процедура, про яку йдеться мова відповідала згаданим вище занепокоєнням Комітету.

116. ЄКПТ хотів би отримати інформацію, з часом, про підсумки роботи «наглядного аудиту» відносно виправної колонії № 3 в Кривому Розі і, зокрема, про рішення, прийняті згодом (у тому числі про накладання будь-яких кримінальних та / або дисциплінарних санкцій).

Комітет також закликає українську владу вжити додаткових конкретних заходів боротьби з жорстоким поведінням і залякуванням ув'язнених у виправній колонії № 3 в Кривому Розі і, зокрема,:

- доручити керівництву установи проявляти найбільшу пильність щодо поведіння з ув'язненими і пояснити, щоб було зрозуміло всім, кого це стосується (регулярно і часто), зокре-

---

¹¹⁴ ЄКПТ особливо вразила заява української влади, у своєму листі від 27 грудня 2013 р., що інформація, зібрана за допомогою «анонімного анкетування» не виявила «ніяких фактів гноблення, насильства та інших видів жорстокого поведіння з ув'язненими». Це твердження повністю суперечить висновкам делегації. Див. також пункт 12.

¹¹⁵ Хоча, як уже говорилося в пункті 113, медична та інша відповідна документація у виправній колонії

- ма оперативному штабу, що будь-який співробітник виправній колонії, який здійснює або сприяє жорсткому поводженню, насильству або залякуванню серед ув'язнених буде притягнутий до відповідальності¹¹⁶;
- доручити всьому тюремному персоналу активно запобігати їх колегам здійснювати жорстоке поводження з ув'язненими (або від заохочення насильства серед ув'язнених) і повідомляти, по відповідних каналах, про всі випадки жорсткого поводження зі участю колег; інструкція повинна супроводжуватися твердими гарантіями того, що «інформаторів» буде захищено від будь-яких репресій.

117. Як зазначено в пункті 113, однією з головних очевидних цілей жорсткого поводження і залякування ув'язнених у виправній колонії № 3 в Кривому Розі для оперативного персоналу було отримання зізнання (або іншої інформації), що стосуються злочинів, можливо скоєних ув'язненими до їх укладення. Керівництво та персонал в установі¹¹⁷ здавалося вважають, що вони входили до складу єдиної системи правоохоронних органів (спільно з органами внутрішніх справ, іншими правоохоронними органами та прокуратурою), завданням якої було виявити і боротися зі злочинністю.

З точки зору ЄКПТ, це м'яко кажучи вельми сумнівне становище справ, коли співробітники виправної колонії беруть участь у розслідуванні кримінальних злочинів — і у зборі відповідних доказів, таких як зізнань ув'язнених — зокрема, коли правопорушення було скоєно до ув'язнення. Така ситуація явно шкідлива для захисту ув'язнених від жорсткого поводження (у тому числі від насильства серед ув'язнених) і має бути змінена.

Комітет рекомендує, щоб українська влада вжила заходів, в тому числі на законодавчому рівні, для того, щоб співробітники оперативних відділів більше не розслідували кримінальні злочини, скоєні ув'язненими поза виправної колонії і більше не приймали заяви від ув'язнених щодо таких злочинів.

¹¹⁶ Виправна колонія № 3 в Кривому Розі не можуть розглядатися як повністю надійна в цьому відношенні. Див. також Керівництво 12 і 13 в Європейському кодексі етики для персоналу виправних установ 2012 року.

¹¹⁷ Але і в інших відвіданих установах, таких як у Дніпропетровський СІЗО (див. пункт 105), де директор відкрито заявив делегації про це.

3. Попередньо ув'язнені

118. Делегація ЄКПТ зробила повторні візити в СІЗО в Києві, Дніпропетровську, Одесі та Сімферополі, де особи, під попереднім ув'язненням/ув'язнені, які ще не відбувають покарання представляють близько 90% або більше від усього тюремного населення цих установ. Слід зазначити, з самого початку, що ці установи функціонували нижче своїх офіційних можливостей на момент візит у 2013 році, хоча ці потужності ґрунтувалися ще на засадах національного стандарту 2,5 м і житлової площі на одного ув'язненого¹¹⁸:

- з офіційною потужністю в 3271 місць, Київський СІЗО утримував 2618 ув'язнених (у тому числі 207 жінок і 80 неповнолітніх). Відкриття нового будинку для розміщення жінок в грудні 2011 року дозволило збільшити можливості установи (на 173 додаткових місця);¹¹⁹
- Дніпропетровськ СІЗО утримував 1777 ув'язнених (у тому числі 129 жінок і 24 неповнолітніх) з офіційною потужністю 3519 місць¹²⁰;
- з офіційним потужністю 1500 місць Одеський СІЗО утримував 1231 ув'язнених (у тому числі 84 жінки і 21 неповнолітнього)¹²¹;
- Сімферополь СІЗО утримував 1161 ув'язнених (у тому числі 72 жінки і 14 неповнолітніх) з офіційної місткістю 1422 місця¹²².

Крім того, делегація вивчила положення осіб під попереднім ув'язненням, що утримувалися в виправній колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі¹²³. З офіційною місткістю 1100 місць, установа утримувала 593 ув'язнених (у тому числі 28 жінок і одного неповнолітнього). Близько

---

¹¹⁸ Див. також пункти 99 і 100.

¹¹⁹ З офіційною місткістю у 2950 місць, Київський СІЗО тримав 3440 ув'язнених на момент відвідування в 2009 р. Для отримання додаткової інформації, див пункт 100 доповіді про візит в 2009 р.(документ СРТ/Іnf (2011) 29).

¹²⁰ На момент візиту 2009 р утримувалося 2900 ув'язнених з офіційною потужністю в 3456 місць. Для отримання додаткової інформації, див пункт 109 доповіді про відвідування в 2009 р.(документ СРТ/Іnf (2011) 29).

¹²¹ З офіційною місткістю в 1913 місць, Одеський СІЗО утримував 2366 ув'язнених на момент візиту в 2002 р. Для отримання додаткової інформації, див пункт 113 доповіді про візит 2002 р (документ СРТ/Іnf (2004) 34)

¹²² СІЗО в Сімферополі тримав 2500 осіб з офіційною місткістю 2200 місць на момент візиту в 2000 році. Для отримання додаткової інформації, див пункт 86 доповіді про візит в 2000 р. (документ СРТ/Іnf (2002) 23).

¹²³ Заклад було відкрито в 1989 році. Завдяки своїй круглій форми, він був названий ув'язненими як «Бублик» (тобто «Бублик» українською мовою).

80% населення виправної колонії складалося з попередньо ув'язнених або з укладених, які ще не відбувають покарання. Варто відзначити, що одного неповнолітнього було утримано разом з дорослим. З точки зору ЄКПТ, неповнолітні мають бути завжди окремо від дорослих, в окремому блоці. Неповнолітнім можуть бути запропоновані можливості для участі зовнішній діяльності з дорослими (під відповідним контролем з боку співробітників). Разом з тим Комітет вважає, що ризики, пов'язані з утриманням неповнолітніх правопорушників разом з дорослими злочинцями не мають бути допущені. **ЄКПТ рекомендує зробити необхідні кроки у виправній колонії в Кривому Розі з приводу сказаного вище.**

А) Переповненість

119. ЄКПТ із задоволенням відзначає, що у відвіданих установах, всі мешканці, здавалося, були забезпеченими їх власними ліжками в камерах, які бачила делегація. Крім того, стандарт, за який виступав Комітетом в розмірі 4 м² житлової площі на одного ув'язненого в багатомісних камерах, спостерігалося в багатьох камерах в даних установах. Пенітенціарний персонал і ув'язнені, з якими делегація спілкувалася, висловили вдячність за значне скорочення тюремного населення і за більшу кількість житлової площі в камерах в контексті прийняття і вступу в силу нового КПК¹²⁴.

Проте, як уже зазначалося в пункті 100, делегація ЄКПТ спостерігала локалізовану переповненість у всіх відвіданих установах. Коефіцієнт розміщення в багатьох камерах був не лише далеко позаду стандартів ЄКПТ, що не можуть бути меншими за 4 м² на одного ув'язненого, але також порушував і українські стандарти, з нормою всього лише 1,5 м² житлової площі на одного ув'язненого в деяких багатомісних камерах (38 ув'язнених трималися, наприклад, у камері розміром 57 м², не враховуючи місця, яке займав туалет, в Київському СІЗО; четверо ув'язнених були розміщені в клітці розміром 7 м і, не враховуючи місця, яке займав туалет, в Одесі).

Крім того, у Києві та Одесі СІЗО зокрема, передбачувані рівні розміщення (тобто кількість спальних місць / спальних місць на камеру) були часто занадто високі, щоб відповідати вимогам українського законодавства (наприклад, 31 ліжко в камері розміром 54 м², включаючи місце, яке займав туалет в Києві; 36 місць в камері розміром 76 м і в Одесі). На протипагу цьому, камери, які бачила делегація в новій будівлі проживання для

¹²⁴ Див. пункти 98 і 99.

жінок в Києві, мали розумний розмір для їх передбачуваного розміщення (наприклад, подвійні камери розміром з 10 м², не рахуючи простір десь 2 м і зайнятих санітарними побудовами; камери призначені для п'яти ув'язнених вимірювалися 30 м², не рахуючи площу, займану санітарними побудовами).

Б) матеріальні умови

120. Матеріальні умови в камерах нового блоку для жінок у Київському СІЗО справили хороше враження в цілому і, багато в чому, може бути моделлю для майбутніх реконструкцій або оновлення. Камери відповідним чином висвітлені, добре провітрювані, відповідним чином обладнані і чисті. Проте, в камері санітарні додатки були лише частково відокремлені. Крім того, число ув'язнених жінок скаржилися, що ізоляція/опалення будівлі було проблематичним (з високими температурами влітку і температурі нижче 18 °С в зимовий період). В інших, більш старих блоках розміщення, делегація могли спостерігати, що скорочення тюремного населення мало позитивний вплив в плані вентиляції та гігієни в камерах, хоча поліпшення були ще обмежені. Також можна зазначити, що покладаються зусилля для реставрування ряду камер.¹²⁵ Крім цього, матеріальні умови були аналогічні описаним у звіті під час попереднього відвідування reports¹²⁶.

Делегація зазначила, що в *Дніпропетровському СІЗО* металеві віконниці прикріплені до вікон камер у блоках № 9 і 10 були видалені після поїздки в 2009 р. Робляться також кроки щодо поступових ремонтних робіт в камерах; більшість житлових приміщень дійсно були в поганому стані, погано провітрювані і брудні. Крім того, в камері туалети були лише частково відокремлені.

У *виправній колонії № 3 в Кривому Розі* більшість камер були чистими і в прийнятному стані. Тим не менш, в деяких з камер, які бачила делегація, укладені користувалися лише обмеженим доступ до природного освітлення і вентиляції, у вікна камер було встановлено матове скло та додаткові прутья (особливо на першому поверсі). Крім того, у *Дніпропетровську*, в камерах туалети були лише частково екрановані.

---

¹²⁵ Наприклад, транзитні камери ремонтувалися під час візиту (реконструкції включала установку нових ліжок і великих вікон).

¹²⁶ Див., зокрема пунктів 101 до 103 доповіді про відвідування в 2009 р. (документ СРТ/Inf (2011) 29).

Блоки ув'язнення *Одеського СІЗО*, як правило, були застарілі і спостерігалися страхітливі матеріальні умови, що не змінювалися десь на протязі одинадцять років. Незважаючи на всі спроби, що робляться на місцевому рівні для підтримки будівель, які навряд чи можна привести у відповідність з сучасними стандартами розміщення, здається, що ця установа стала за ці роки «фінансовою чорною дірою».

Ситуація не є кращою в *Сімферопольському СІЗО*. Умови в камерах були такими ж нещасними, як десь 13 років тому, коли Комітет вперше відвідав цю установу. Напівпідвальні камери, розташовані в блоці I установи, чітко демонстрували неприйнятні умови з точки зору стану ремонту, вологості, внутрішнього освітлення та вентиляції.

121. Делегація зазначила, що у відвіданих установах ряд душевих кімнат були нещодавно відремонтовані. Тим не менш, багато об'єктів залишилися у поганому стані (наприклад застарілість, зниклі душеві лійки, тощо). Крім того, ув'язнені, як правило, мають право прийняти душ тільки раз на тиждень.

В) Вправи на відкритому повітрі

122. У всіх відвіданих СІЗО ув'язнені мали доступ тільки на одну годину для щоденної прогулянки (дві години для неповнолітніх). Проте, майданчики, які бачила делегація Комітету, були часто занадто малі для передбачуваного розміщення ув'язнених і для реального фізичного навантаження (наприклад 9,5 м² для двох ув'язнених або 34 м² для 12 ув'язнених у Києві). Вони також часто були розташовані на дахах житлових будинків, що дозволяло в кращому випадку побачити небо, як це було і у випадку з новим блоком для жінок в Києві. Не дивно, що багато ув'язнених повідомили делегації, що вони вважають за краще не робити щоденні справи на відкритому повітрі тому що, як висловився один з них, «майданчики — це всього лише клітини без стелі».

Г) Програми діяльності

123. Філософія режиму утримання застосовного до попередньо ув'язнених осіб, викладено в розділі 7 Закону про Попереднє Ув'язнення. Зокрема, основні характеристики режиму утримання є «ізоляція» попередньо ув'язнених, їх постійний нагляд та дотримання правил сегрегації. Відповідно, діяльність для попередньо ув'язнених має складатися в основному з переглядання телевізору (коли телевізор передбачено),

гри в настільні ігри, читання книг / журналів і доступу до релігійної літератури¹²⁷.

Нещодавно прийняті Внутрішні правила для СІЗО¹²⁸ показують, що попередньо ув'язнені можуть мати доступ до загальної освіти незалежно від їх віку¹²⁹. Однак, якщо арештант бажає працювати, має бути отриманий дозвіл на це від слідчого або судді¹³⁰.

Що стосується неповнолітніх, то їм мають бути запропоновані можливості для зайняття спортом та освітньої діяльності у відповідних установах за межами їх камер¹³¹.

124. У ході візиту в 2013 році делегація виявила, що не було фактично ніяких змін відносно надання зовнішніх заходів для попередньо затриманих. Більшість попередньо затриманих були замкнені у своїх камерах протягом 23 годин на день, маючи небагато для того, щоб чимось себе зайняти (наприклад дивитися телевізор або читати книги). Лише кілька жінок, які перебували під слідством, мали дозвіл працювати (наприклад, у Києві), і жодному з опитаних ув'язнених, не було запропонована будь-яка освітня діяльності. Як і під час попередніх відвідувань, єдиний виняток стосується неповнолітніх, які перебувають під слідством, які мали доступ до деякого навчання, взаємодії та спортивних заходів протягом будніх днів.

Г) Зв'язки із зовнішнім світом

125. ЄКПТ зазначає, що до Закону про Попереднє Ув'язнення були внесені поправки з метою поліпшення контакту попередньо ув'язнених із зовнішнім світом. Розділ 12 Закону з поправками, внесеними в 2012 році, передбачає, що попередньо ув'язнені можуть отримувати не менше трьох візитів протягом від одного до чотирьох годин на місяць. Однак такі візити можуть мати місце тільки на підставі письмового дозволу слідчого або суду. Слід нагадати, що подібний дозвіл має бути також отриманий щодо листування¹³². Крім того, як і в минулому, телефонні дзвінки як і раніше не дозволені законом.

---

¹²⁷ Розділ 9 Закону.

¹²⁸ Прийнята 18 березня 2013 наказом № 460/5 Міністерства юстиції.

¹²⁹ Розділ VIII.1.4. Внутрішніх Правил СІЗО.

¹³⁰ Розділ 16 Закону та розділ IX.1.1. Внутрішніх Правил СІЗО.

¹³¹ Розділ VIII.2.3 і VIII.2.4. Внутрішніх Правил СІЗО.

¹³² Див. розділ 13 Закону та розділ VII.3.1. Внутрішніх Правил СІЗО.

Під час візиту в 2013 році було з'ясовано, що вище зазначена поправка внесла небагато прогресу до практики. Слідчі/судді рідко дозволяють візити (або можливість надсилати листи). Крім того, багато ув'язнених, з якими говорила делегація вважали, що їм не дозволили контакти із зовнішнім світом в помсту за їх відмову надати зізнання або надати іншу інформацію слідчим. Що стосується невеликої кількості попередньо ув'язнених, уповноважених на отримання візитів, їм, як правило, не дозволявся фізичний контакт зі своїми відвідувачами.

Д) Висновки

126. Висновки делегації протягом відвідування у 2013 році ясно показують, що прийняття/набуття чинності нового КПК та інших недавніх заходів сприяли викоріненню масової, важкої, переповненості відвіданих установ. Українська влада заслуговує похвали за це¹³³. Однак перенаселеність залишається проблемою для багатьох ув'язнених, які все ще користуються вкрай обмеженою кількістю житлової площі (тобто набагато нижче, ніж 4 м² на одного ув'язненого) в камерах, які зазвичай знаходяться в поганому стані. Крім того, велика частина попередньо ув'язнених було обмежені перебуванням в таких клітинах, принаймні протягом 23 години на добу, без значних зовнішніх заходів для того, щоб взяти участь у щоденних вправах на свіжому повітрі. Крім того, деякі з них не мали можливості для підтримки контактів зі своїми родичами. Ця ситуація погіршувалася для ряду ув'язнених, які були утримувалися в такому положенні протягом декількох років при дії колишнього КПК. Коротше кажучи сукупний ефект цих умов і обмежень також може бути розглянутий, для дуже багатьох ув'язнених, в якості форми нелюдського і принижуючого гідність поводження.

127. У світлі сказаного вище, ЄКПТ рекомендує, щоб, під час виконання рекомендацій, які вже зроблені в пунктах 99 до 102, українська влада має вжити додаткових заходів для:

- подвоєння своїх зусиль щодо відвіданих СІЗО для досягнення мети запропонувати не менше ніж 4 м² житлової площі на одного ув'язненого в багатомісних камерах і розміщення не більше ніж одного ув'язненого в камерах розміром 6 м² (не

---

¹³³ Див., у зв'язку з цим пунктом 98.

- враховуючи площу, займану туалетами),¹³⁴ зокрема, шляхом більш рівномірного розподілу ув'язнених серед наявного житла, зниження рівня вмістимості в камерах у відповідності з національними стандартами та розгляду офіційного потенціалу установ, про які йдеться мова, відповідно;
- серйозно розглянути будівництво нового СІЗО в Одесі та продовжуючи свої спроби поліпшити стан ремонту камер у житлових будинках;
  - вивести з експлуатації, в Сімферопольському СІЗО, напівпідвальні камери, розташованих в блоці І та ініціювати якнайшвидше капітальний ремонт та реконструкцію установи;
  - здійснювати свої програми ремонту/реконструкції старих житлових будівель Київського і Дніпропетровської СІЗО;
  - поліпшити доступ до природного освітлення і вентиляції в камерах у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, зокрема на першому поверсі установи, і переглянути конструкцію вікон, щоб дозволити ув'язненим бачити за межами своїх камер;
  - забезпечити, при здійсненні ремонту/(пере)будівельних програми, повне відокремлення туалетів/санітарних додатків в камерах (тобто до самої стелі);
  - розглянути можливість збільшення частоти доступу ув'язнених до душових приміщень у відвіданих установах, а також в будь-якому іншому виправному закладі, з урахуванням правила 19.4 з Європейських пенітенціарних правил;¹³⁵
  - забезпечити, щоб ув'язнені мали можливість отримати справжнє фізичне навантаження щодня; це вимагатиме збільшення прогулянкових майданчиків. Всякий раз, коли це можливо, теперішні майданчики, розташовані на дахах житлових блоків, слід замінити на місця для прогулянок, які розташовані на рівні землі;

---

¹³⁴ У зв'язку з цим, слід нагадати, що будь-які одиночні камери розміром менше 6 м і повинні бути або збільшені або виведені з експлуатації.

¹³⁵ Правило 19.4 Рекомендації Рес (2006) 2 Комітету Міністрів Ради Європи про Європейські пенітенціарні правила, прийняті 11 січня 2006 року, свідчить: «мають бути достатніми для зручності, щоб кожен в'язень міг мати ванну або душ при температурі, що відповідає клімату, по можливості щодня, але принаймні, два рази на тиждень (або частіше при необхідності) в інтересах загальної гігієни».

- переглянути режим для попередньо утриманих з урахуванням зауважень, зроблених в пункті 102. У зв'язку з цим, необхідно вжити заходів для того, щоб, при проектуванні і будівництві нових блоків СІЗО/розміщення арештантів, передбачалися місця для прогулянки на рівні землі, взаємодія з ув'язненими з інших камер, робота, освіта та інші значимі заходи. Що стосується неповнолітніх, мета програм з діяльності повинна бути спрямована на те, щоб вони витрачали щонайменше, вісім годин на день за межами своїх камер, як це передбачено європейськими правилами для неповнолітніх правопорушників, що підлягають санкціям або виправним заходам¹³⁶
- запровадити зміни до чинного законодавства з метою забезпечення того, щоб у попередньо ув'язнені, як правило, мали право на отримання візитів, виконання/приймання телефонних дзвінків і відправлення/отримання листів. Будь-яке обмеження/заборона встановлене на них відносно відвідувань, телефонних дзвінків чи листування повинні бути спеціально обґрунтовані потребами розслідування, завжди вимагати схвалення судовим органом, і застосовуватися протягом певного періоду часу, із зазначенням причин для цього¹³⁷. Водночас, слідчі і судді має бути нагадано, що відправною точкою для розгляду прохання про відвідування і для відправки листів повинні бути презумпція невинності і принцип, що в попередньо ув'язнені повинні бути предметом такої кількості обмежень, яка суворо необхідно для інтересів правосуддя і що, якщо немає чітко визначені причини для заборони візитів/листування або для накладення певних обмежень (наприклад, організація відвідувань через перегородку) протягом заданого періоду в кожному окремому випадку, попередньо затримані повинні бути уповноважені отримувати принаймні три візити до чотирьох годин на місяць, а також відправляти/отримувати листи, як це передбачено законом.

¹³⁶ Див. статтю 80.1. Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec (2008) 11, прийнятих 5 листопада 2008 року.

¹³⁷ Див., у зв'язку з цим, Правило 99 Європейських пенітенціарних правил.

ЕКПТ також закликає українську владу перевірити ізоляцію і правильну роботу системи опалення в новій будівлі проживання для жінок у Київському СІЗО.

4. Засуджені ув'язнені, що містяться в спеціальних умовах підвищеної безпеки або контролю в виправній колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі

128. На момент візиту виправна колонія № 3 в Кривому Розі утримує 28 ув'язнених піддаються строгому режиму ув'язнення через тяжкість їх вчинків (так званий режим «Тюрьми»). Крім того, як була проінформована делегація Директором установи, це було передбачено, що виправна колонія № 3 найближчим часом почне розміщення ув'язнених, відокремлених через їх негативного ставлення в так звані одиниці максимальної безпеки («SMRB»)¹³⁸, з потужністю 30 місць; Однак таких ув'язнених (ще) не було у виправній колонії під час візиту делегації.

129. Щодо процедур розміщення та огляду для вищевказаних категорій ув'язнених, не було ніяких примітних змін з періодичного візиту в 2009 році і з моменту спеціального відвідування в 2012 році; посилення таким чином робиться до опису зазначених процедур, викладених у доповідях, що стосуються цих візитів¹³⁹. Зокрема, залишається ситуація, коли запас маневру для влади пенітенціарної установи надмірно обмежувався законом. Кілька категорій ув'язнених були автоматично ув'язнені в умовах високої безпеки та відокремлені протягом тривалого періоду після судового вироку, лише на підставі вчинених ними злочинів.

ЕКПТ повинен знову нагадати свою принципову позицію, що рішення, що стосуються рівня безпеки, які будуть застосовуватися до даних ув'язнених, а також заходи відокремлення для профілактичних цілей, не повинні вимовлятися — або, накладатися на розсуд суду — як частина вироку. Рішення про те, чи накладати певний рівень безпеки, або застосовувати необхідне відокремлення для профілактичних цілей, повинне прийматися пенітенціарною владою, на основі індивідуальної оцінки ризику, і не повинно бути частиною каталогу кримінальних санкцій. **Комітет**

---

¹³⁸ «Сектор максимального рівня безпеки» українською мовою.

¹³⁹ Див. пункти 95 і 96 доповіді про відвідування в 2009 р. (CPT/Inf (2011) 29), а також пункту 55 доповіді на відвідування в 2012 р. (CPT/Inf (2013) 23).

закликає українську владу внести поправки до відповідних правових положень відповідно.

Крім того, інформація, зібрана делегацією в ході візиту¹⁴⁰ припускала, що процедура розміщення до режиму «тюрми» (і для його можливого продовження) продовжує демонструвати декілька важливих пропусків; зокрема, немає ніякого систематичного усного слухання (зокрема з питання про розміщення) до введення цього заходу, і зацікавленим ув'язненим не були поінформовані в досить докладний спосіб причини такого рішення¹⁴¹, які негативно вплинули на здійснення свого право на апеляцію¹⁴². **ЄКПТ рекомендує вжити заходів щодо виправлення цих недоліків, в разі необхідності через внесення поправок до відповідних процесуальних норм.**

130. Делегація ЄКПТ зазначила, що робляться зусилля у виправній колонії № 3 в Кривому Розі з тим, щоб запропонувати ув'язненим, які утримуються в спеціальних умовах високої безпеки або контролю, прийнятні матеріальні умови утримання під вартою.

Блок «Тюрми» (з офіційним місткістю 80), розташований на 4-му поверсі головного корпусу проживання, був недавно відреставрований. Камери зазвичай адекватно обладнані (з двоярусними ліжками з постільними речами, стіл, лавки і центральне опалення), і чисті. Проте, в камері санітарні додатки були лише частково екрановані і був проблемою доступ до природного світла, штучного освітлення та вентиляції в деяких камерах. Більш важливо те, що передбачуваний рівень розміщення в камерах був занадто високим¹⁴³.

У камерах СМРБ були розташовані на — також недавно відремонтовані — 5-му поверсі головного блоку¹⁴⁴. Умови в цих камерах були одна-

---

¹⁴⁰ На основі бесід з ув'язненими у режимі «тюрми», бесід з керівництвом та співробітниками виправної колонії № 3 в Кривому Розі, і консультацій з відповідною документацією.

¹⁴¹ Природно, Комітет розуміє, що там може бути розумне обґрунтування для утримання від ув'язненого конкретних деталей, пов'язаних з безпекою.

¹⁴² На позитивній ноті, ув'язнені були забезпечені письмовими копіями відповідного рішення, яке також містить інформацію про наявні у них можливості оскаржити рішення в суді.

¹⁴³ Наприклад чотири ліжка в камері площею близько 10 м І; вісім чоловік в камері площею близько 20 м І; 22 ліжка в камері розміром приблизно 55 м І.

¹⁴⁴ Інша половина 5-го поверху була зайнята блоком для ув'язнених, засуджених до довічного ув'язнення, см. параграфи 133 до 139.

кові з тими, що спостерігалися в блоці «тюрми», але камери були обставлені таким чином, щоб пропонувати набагато більше (і взагалі відповідної) житлова площі на одного ув'язненого¹⁴⁵.

ЄКПТ закликає українську владу продовжувати свої зусилля щодо поліпшення матеріальних умов у «тюрмі» і камерах СМРБ виправної колонії № 3 в Кривому Розі, звертаючи особливу увагу на доступ до природного світла, штучного освітлення та вентиляції. В камерах всі санітарні додатки повинні бути оснащені повним відокремленням (тобто до самої стелі). Крім того, необхідно вжити заходів, щоб зменшити призначений рівень зайнятості камер «тюрми», наслідуючи приклад з камер СМРБ.

Ув'язнені мали доступ до чистої і нещодавно відремонтованому душової кімнати, правда, тільки один раз на тиждень (див. у цьому зв'язку, відповідну рекомендацію, що міститься в пункті 127).

131. Звертаючись до режиму діяльності ЄКПТ стурбований відзначити, що, це схоже на ситуацію, що спостерігалася в ході періодичного відвідування в 2009 році¹⁴⁶, ув'язнені, які тримаються у блоці «тюрми» були замкнені в камерах по 23 години на добу¹⁴⁷, мали лише одну годину для прогулянки на свіжому повітрі в малих і гнітючих майданчиках¹⁴⁸. За винятком можливості (яка була запропонована лише деяким з ув'язнених), приймати участь у дистанційних навчальних курсах, їх єдине заняття складалося з читання книг /журналів, переглядання телевізору або гра в настільні ігри всередині їх камер.

Як уже підкреслювалося в минулому, Комітет вважає, що нечисленність вищеописаного режиму діяльності не є відповідним способом реагування на проблемну поведінку у виправній колонії, для безпечного прогресу на шляху до звільнення і зниження ризик рецидиву після звільнення. Дуже важливо, щоб ув'язнені були забезпечені з урахуванням про-

---

¹⁴⁵ Наприклад камери розміром близько 10 м l були оснащені двома ліжками в кожній; тих, вимірювання близько 20 м l міститься чотири або п'ять ліжка в кожній; і 48 м l клітини було вісім ліжок кожна.

¹⁴⁶ Див., пункт 98 доповіді на 2009 відвідування (СРТ/Inf (2011) 29).

¹⁴⁷ Делегація була поінформована про те, що це було б у випадку будь-яких ув'язнених, які будуть розміщені в блоці СМРБ у майбутньому.

¹⁴⁸ Розташований на даху головної будівлі проживання і покриті додатковою покрівлею, повністю обмежують огляд неба.

грам діяльності і могли користуватися щодо ослабленим режимом в межах своєї установи.

ЄКПТ знову підтверджує свою рекомендацію, що програма цілеспрямованої діяльності різного характеру (у тому числі роботи, освіти, взаємодії та цільових програм реабілітації) мають бути запропоновані ув'язненим, які утримуються в спеціальних умовах підвищеної безпеки та контролю. Ця програма повинна бути складена та перевірена на основі індивідуальної оцінки потреб / ризиків мультидисциплінарною командою (за участю, наприклад, кваліфікованого психолога і педагога), застосовуючи консультації з зацікавленими ув'язненими.

У цьому контексті делегація була проінформована Директором виправної колонії № 3 в Кривому Розі, що були плани, щоб забезпечити ув'язнених у режимі «тюрма» деякими можливостями роботи (наприклад, запечатуванням паперових мішків всередині їх камер), як тільки робота з поточного ремонту буде завершена. **Комітет хотів би отримати більш детальну інформацію про ці плани та їх реалізацію.**

Робиться також посилання тут на рекомендації, надані в пункті 127 щодо прогулянкових майданчиків.

132. Що стосується контактів із зовнішнім світом, залишилася ситуація, коли в'язням, що містяться в спеціальних умовах підвищеної безпеки або контролю, були надані ті ж самі права, що мають більшість ув'язнених¹⁴⁹, це є позитивним явищем.

Проте, приміщення в виправної колонії № 3 в Кривому Розі для короткострокового відвідування були неадекватні (невеликі кабінки — недостатні в кількості — не дозволяють мати фізичний контакт між ув'язненими і відвідувачами). **Комітет рекомендує, щоб українські влади змінила умови для короткострокових візитів в виправної колонії № 3, з тим, щоб приймати візити в досить відкритих умовах. Застосування відкритих візитів повинні стати правилом, а закриті винятковістю, такі винятки мають ґрунтуватися на обґрунтованому та аргументованому рішенні в залежності від індивідуальної оцінки потенційного ризику, пов'язаного з певним ув'язненим. Крім того, ємність короткострокових об'єктів відвідування, повинна бути збільшена.**

---

¹⁴⁹ Тобто одне короткострокове відвідування на місяць і чотири довгострокових відвідувань на рік, а також необмежений доступ до телефону і листування.

Що стосується доступу до телефону, кілька ув'язнених з блоку «тюрми» скаржилися щодо довгого періоду очікування (один-два тижні), мабуть у зв'язку з недостатньою кількістю доступних таксофонів.

Комітет закликає українську владу для вирішення цієї проблеми.

5. Ув'язнені, які можуть отримати / засуджені до довічного ув'язнення

133. Всі пенітенціарні установи, які були відвідані в 2013 році, тримали ряд ув'язнених, що можуть отримати / засуджені до довічного ув'язнення. Були 33 ув'язнених, які підпадають під цю категорію в Київському СІЗО, сім у Дніпропетровську, 15 в Одесі і дев'ять в Сімферополі, а також 28 у вправній колонії № 3 в Кривому Розі.

134. Матеріальні умови в камерах, як правило, були прийнятні в відвіданих установах. Проте, камери часто були занадто малі для їх передбачуваного розміщення. Наприклад, у Київському СІЗО, деякі камери розміром 9 м³ призначалися до трьох ув'язнених. **Комітет вважає, що, з урахуванням їх розміру, було б набагато краще використовувати такі камери для одномісного розміщення, при припущенні, що зацікавлені ув'язнені можуть взаємодіяти один з одним.**

Крім того, ув'язнені могли взагалі не бачити за межами своїх камер, через те, що були встановлені непрозорі жалюзі на вікна і / або вікна були оснащені матовим склом.

135. Комітет дуже стурбований відсутністю прогресу щодо практично всіх інших аспектів ситуації стосовно цієї категорії ув'язнених. Вони як і раніше прив'язані до своїх клітин, принаймні 23 годин на день, яким не було запропоновано будь-які програми діяльності, гідні цього імені. Ситуація погіршилася в Дніпропетровському СІЗО, де ув'язнення, про яких йдеться мова, були укладені в умовах, близьких до одиночного ув'язнення.

136. Ув'язнені перед / засуджені до довічного ув'язнення всі залишаються предметом надмірно великим заходам безпеки. Вони систематично були в наручниках будь-який раз, коли вони були доставлені за межі своїх камер, у супроводі співробітників ескорту, члена команди, яка містить собаку та самої собаки, яка була зазвичай без наморднику. Вони були, як правило, зберігалися в наручниках під час медичних оглядів, які регулярно відбувалися в присутності співробітників ескорту.

Це також викликає стурбованість, що, під час перебування у своїх камерах, ці ув'язнені як і раніше систематично знаходяться під постійним

відео спостереженням. Природно, ЄКПТ повністю розуміє що установка камер відео спостереження може бути важливим додатковим інструментом для забезпечення безпеки в загальних зонах ув'язнення (коридори, спортивні зали і т. д.), спеціальних камерах (наприклад, спеціальні камери спостереження, дисциплінарні камери) та прогулянкових майданчиках. Це, однак, є значним вторгненням в приватне життя ув'язнених, коли такі камери встановлені в їх власних камерах, зокрема, коли в'язні залишаються там протягом тривалих періодів часу. Таким чином, Комітет нагадує, що він проти звичайної установки камер відео спостереження в камерах і вважає, що ресурси, що виділяються на такі схеми можуть бути більш корисно застосовані для взаємодії персоналу з даними ув'язненими. В цілому, слід згадати пункт 18 Рекомендації Rec (2003) 23 Комітету Міністрів Ради Європи з питань управління тюремними адміністраціями довічно ув'язнених та інших довгострокових ув'язнених, який чітко висловлюється, що технічні засоби не може бути заміною для динамічного методу безпеки¹⁵⁰.

137. Контакти із зовнішнім світом, зокрема право на відвідування, залишилися не виправдано обмеженими. Ув'язнені все ще не мають права на тривалі побачення, а їх короткі візити раз в три місяці можуть відбуватися тільки в спеціальних будках через скляну перегородку.

138. Що стосується систематичного відокремлення ув'язнених, що можуть отримати / засуджені до довічного ув'язнення, делегації Комітету було повідомлено, що після недавньої законодавчої поправки¹⁵¹, довічно ув'язнені не повинні бути відокремлені від інших ув'язнених, після того, як вони відбули 20 років з терміну покарання. Разом з тим Комітет шкодує, що залишається правило, що ув'язнені, які можуть отримати / засуджені до довічного ув'язнення повинні бути систематично відокремлені. Закон і раніше пропонує надто мало для маневру з боку тюремної влади.

139. ЄКПТ має наполягати ще раз про необхідність запровадити всеосяжну і постійну оцінку ризику і потреб для всіх і кожного ув'язненого, який може отримати / засуджений до довічного ув'язнення з самого початку їхнього затримання в пенітенціарних установах. Для всіх ув'язнених, які підпадають під цю категорію, утримання у зазначених вище умовах явно

¹⁵⁰ Пункт 18.b. Рекомендацій Комітету міністрів, прийнятих 9 жовтня 2003 року, свідчить: «Там, де використовуються технічні пристрої, такі як сигнали тривоги і відео спостереження, вони завжди повинні бути доповненням до динамічних методів безпеки.»

¹⁵¹ Див. розділ 150 (2) Кримінально-виконавчого кодексу, в редакції Закону № 435-VII від 5 вересня 2013 року.

недопустиме і, що стосується зокрема ув'язнених, що можуть отримати довічне ув'язнення в Дніпропетровському СІЗО, цілком може бути віднесено до нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження.

ЕКПТ закликає українську владу переглянути ще раз законодавство і практику щодо ув'язнених, що можуть отримати/засуджені до довічного ув'язнення, у світлі сказаного вище і з урахуванням рекомендацій, зроблених Комітетом під час його попереднього візиту¹⁵².

140. В цілому, слід зазначити, що довічно ув'язнені мають право на умовно-дострокове звільнення тільки після того, як їхній довічний вирок був замінений за допомогою президентського помилювання на термін ув'язнення не менше ніж 25 років¹⁵³. ЕКПТ має нагадати основний принцип, що, з метою зниження шкідливого впливу ув'язнення та сприяння переселенню ув'язнених на умовах, які мають гарантувати безпеку зовнішньому світу, закон повинен зробити умовно-дострокове звільнення доступним для всіх засуджених, у тому числі в'язням з довічним вирокком prisoners¹⁵⁴. **Комітет хотів би отримати зауваження української влади з цього питання.**

6. Охорона здоров'я

А) Введення

141. У ході періодичного візиту в 2013 році делегації Комітету повідомили старші посадовці з Міністерства юстиції, що, у зв'язку зі значним недавнім зниженням чисельності ув'язнених¹⁵⁵, доступ ув'язнених до медико-санітарних послуг значно покращився. Далі, завдяки кращому співробітництву з Міністерством охорони здоров'я, яке забезпечується за допомогою спільного наказу міністрів охорони здоров'я та юстиції в лютому 2012¹⁵⁶, стало легше забезпечити доступ ув'язнених до зовнішніх

---

¹⁵² Див., зокрема, пункти 89 до 93 звіту про візит в 2009 році (документ СРТ /Inf (2011) 29) та пунктами 45 до 54 доповіді про візит в 2012 році (документ СРТ /Inf (2013) 23). Див. також рекомендацію, що міститься в пункті 102 щодо програм діяльності.

¹⁵³ Див., зокрема розділ 87 Кримінального кодексу.

¹⁵⁴ Див. Рекомендацію Rec (2003) 22 Комітету Міністрів про умовно-дострокове звільнення (УДЗ) від 24 вересня 2003 року. Див., у зв'язку з цим, рішення від 9 липня 2013 року Великої палати Європейського суду з прав людини у справі *Вінтера та інші проти Сполученого Королівства*.

¹⁵⁵ Див. пункт 98.

¹⁵⁶ Наказ № 239/5/104 від 10 лютого 2012 року.

медичних фахівців та госпіталізації в установах у рамках відповідальності Міністерства охорони здоров'я. Останні поправки до внутрішніх правил в СІЗО чітко дали зрозуміти, що ув'язнені мають право на отримання спеціалізованої медичної допомоги (на додаток до надання пенітенціарних безкоштовних медичних послуг) за свій рахунок.

Делегації також повідомили про плани щодо реорганізації системи охорони здоров'я у виправних колоніях з тим, щоб зміцнити свою автономію по відношенню до тюремної адміністрації і збільшити гарантії професійної незалежності тюремного персоналу охорони здоров'я¹⁵⁷. Крім того, готувалися два проекти угод з Міністерством охорони здоров'я для зміцнення ролі останнього в спостереженні стандартів лікування та забезпеченні належної професійної підготовки тюремного медичного персоналу.

142. У світлі висновків своєї делегації під час візиту в 2013 році ЄКПТ може тільки вітати ці кроки. Справді, надання медичної допомоги ув'язненим в Україні залишається проблематичним, в основному за рахунок нестачі персоналу, об'єктів і ресурсів. У ході візиту делегація ЄКПТ знову почула численні скарги від ув'язнених у всіх відвіданих установах, які стосуються затримки в доступі до лікарів (зокрема, фахівців), відсутності ліків, а також неадекватної якості медичної допомоги.

Комітет закликає українську владу активізувати свої зусилля щодо забезпечення оптимальних медичних послуг для ув'язнених; в цьому контексті, більш активна участь Міністерства охорони здоров'я, безсумнівно, сприятиме реалізації загального принципу еквівалентності медичної допомоги тому, що є в суспільстві в цілому. Комітет бажає отримувати інформацію про хід реалізації різних планів і заходів, згаданих вище.

Б) Персонал і засоби

143. Органи охорони здоров'я в Київському СІЗО складається, в теорії, з 42 штатних постів (18 посадових і 24 цивільних); до того ж, 12,5 з тих постів були офіційно вакантними (у тому числі чотири для посадового постів і 8,5 для цивільного персоналу)¹⁵⁸. На практиці, завдання по догляду за медико-санітарними потребами 2618 ув'язнених (у тому числі кілька

¹⁵⁷ Реформа, як повідомляється, буде складатися зі створення централізованих органів тюремної охорони здоров'я, яка буде адміністративно незалежна від Державної пенітенціарної служби.

¹⁵⁸ Зокрема, пости гінеколога і психіатра були вакантними. Див. також пункт 162.

десятьків пацієнтів у медичній частині), яких утримувала установа під час візиту делегації, лягла на плечі 12 докторів¹⁵⁹ (які, однак, спільно займали 8,6 постів з повним робочим часом) та 11 фельдшерів, які працювали, як еквівалент чотирьох посад з повним робочим часом. Була також присутня медсестра, особа відповідна за рентгенівську техніку, лаборант, фармацевтичний технік і два «дезінфектора».

Дніпропетровський СІЗО (з населенням 1777 осіб на момент візиту) мав 32 члени медичного персоналу, в тому числі не менше двох лікарів загальної практики з повним робочим днем, постійного гінеколога і стоматолога на повний робочий день¹⁶⁰, а також ряд фельдшерів та техніків¹⁶¹.

Медичний персонал працював з 8 ранку до 4 або 5 вечора кожен будній день, з одним із лікарів, який завжди знаходився до 7 вечора по вихідних і святах один лікар і один фельдшер були присутні з 8 ранку і до 7 вечора. Крім того, один фельдшер був при виконанні посадових обов'язків в СІЗО вночі (забезпечення 24-годинного покриття охорони здоров'я).

Медичний персонал Одеського СІЗО¹⁶² складався з 13 докторів¹⁶³, семи фельдшерів на повний робочий день, трьох медичних сестер на повний робочий день і трьох техніків на повний робочий день (рентгенівський технік і два «дезінфектора»); чотири посади були вакантні¹⁶⁴.

---

¹⁵⁹ У тому числі головного лікаря (спеціаліста з ТБ за освітою); один фахівець на повний робочий день і один фахівець на неповний робочий день (50%) з внутрішніх хвороб; хірург; фахівець з інфекційних захворювання; один фахівець на повний робочий день і один фахівець за сумісництвом (50%) з ТБ; один радіолог; одна фахівець у лабораторію; два фахівця на неповний робочий день (невролог і ендокринолог), обидва працюють на 25%-ній основі; а також одного штатного лікаря та іншого використовуваного на 10%-ній основі. Крім того, два штатних лікаря (спеціаліст з внутрішніх хвороб і дермато-венеролог) були на довгостроковій (по вагітності) відпустці.

¹⁶⁰ Проте, реєстр стоматологічних консультацій не містив записи між 17 серпня 2010 і 11 липня 2013 року, і було ясно, що навіть після останньої дати стоматологічні послуги не були доступні кожен робочий день.

¹⁶¹ В відсутність головного лікаря (у зв'язку з відпусткою), лікар загальної практики, з яким розмовляв лікар делегації, був не в змозі забезпечити більш детальну інформацію про штатний розклад стосовно медико-санітарної допомоги у Дніпропетровському СІЗО.

¹⁶² Як уже згадувалося, Одеський СІЗО утримував 1231 ув'язнених на момент візиту (у тому числі близько 70 пацієнтів у медичній частині установи).

¹⁶³ У тому числі 11 працюють повний робочий день (два лікаря загальної практики; два фахівця в галузі інфекційних захворювань, один хірург, два фтизіатра; один стоматолог, один радіолог, один фармацевт і один спеціаліст в лабораторію) та два на неповний робочий день (50%), а саме, психіатр і фахівець з наркоманія — «нарколог».

¹⁶⁴ Тобто посади головного лікаря, лікаря загальної практики і двох фельдшерів.

Всі медичні працівники працювали з 8 ранку до 5 вечора з понеділка по п'ятницю, окрім шести з фельдшерів, які працювали в 24-годинних зміни (у вихідні та святкові дні включно).

Що стосується Сімферопольського СІЗО (містив 1161 осіб під час візиту), органи охорони здоров'я була укомплектована шістьма лікарями на повний робочий день¹⁶⁵, двома фахівцями на півдня (дантист¹⁶⁶ і психіатр), і кілька фельдшерів/сістер¹⁶⁷. Один лікар і один фельдшер були присутні в установі цілодобово.

Органів охорони здоров'я виправної колонії № 3 в Кривому Розі¹⁶⁸ мала вісім докторів¹⁶⁹, які займали еквівалент 7,25 посад на повний робочий день; крім того, посади двох лікарів були вакантними на момент візиту: гінеколога та ендокринолога¹⁷⁰. Крім того, було чотири штатних фельдшери, один на повний робочий день і одна медсестра на неповний робочий день (50%)¹⁷¹, два техніки (лабораторний та рентгенівський) і «дезінфектор». Лікарі працювали з 8 ранку до 5 вечора в будні дні (не було жодного лікаря у вихідні та святкові дні), але 24/7 покриття забезпечувався за рахунок фельдшерів (один з них був завжди присутній в установі).

144. Щоб підвести підсумок, кадрові ресурси медико-санітарної допомоги у відвідуваних пенітенціарних установах, як правило, були недостатніми, щоб адекватно задовольняти потреби своїй кількості ув'язнених, особливо це стосується кількості фельдшерів і медсестер. Ця ситуація дуже сильно сприяє затримці у доступі до медичної допомоги та численним скаргам від ув'язнених, що стосуються його якості¹⁷². Крім того, кілька ва-

---

¹⁶⁵ Головний лікар (фахівець у галузі управління охорони здоров'ям); два лікарів загальної практики; фахівець з ТБ; дермато-венеролог і радіолог.

¹⁶⁶ Присутній три рази на тиждень.

¹⁶⁷ Делегація не була в змозі отримати інформацію про точну кількість фельдшерів/медсестер, які працюють в установі.

¹⁶⁸ З 593 ув'язненими, які були присутні в перший день візиту делегації.

¹⁶⁹ У тому числі шість працюють повний робочий день (головний лікар, лікар загальної практики, дермато-венеролог, психіатр, стоматолог і фармацевт), а також неповний робочий день (50%) радіолог та спеціаліст з ТБ працював на 75%-ної основі.

¹⁷⁰ Зовнішній консультант гінеколог відвідував установу раз на місяць, і консультант ендокринолог може бути запрошений в разі потреби.

¹⁷¹ Проте, медсестра на повний робочий день була в декретній відпустці, а медсестра за сумісництвом (50%) допомагала виключно фахівцю з ТБ.

¹⁷² Див. пункт 142.

кансій (зокрема тих, що стосуються медичних фахівців) додатково обмежили доступ ув'язнених до певного виду лікування.

ЄКПТ рекомендує, щоб українська влада вжила активних заходів для виправлення цієї ситуації, зокрема, шляхом:

- заповнення, в першочерговому порядку, всіх вакантних посад лікарів у Київському та Одеському СІЗО, а також у виправній колонії № 3 в Кривому Розі; і
- значного зміцнення команд співробітників охорони здоров'я за допомогою додаткових фельдшерів та/або медсестер, зокрема у Київському та Одеському СІЗО, а також у виправній колонії № 3 в Кривому Розі.

Що стосується труднощів в наборі фахівців охорони здоров'я для роботи в виправних колоніях, делегація ЄКПТ була проінформована на початку візиту, що це було, викликано, в значній мірі, через непривабливу зарплатню в пенітенціарній системі¹⁷³, в порівнянні з тією, яка існує в суспільстві і, зокрема, через погані умов праці і складний характер роботи в порівнянні з тим, що існують в зовнішніх лікарнях. **ЄКПТ закликає українську владу прагнути зробити зайнятість в органах пенітенціарних медичних послуг більш привабливою, в тому числі у фінансовому відношенні.**

145. У деяких з відвіданих установ, делегація ЄКПТ чула свідчення, що (за винятком небезпечних для життя аварійних ситуацій) ув'язненим був запропонований доступ до спеціалізованої медичної допомоги тільки тоді, коли вони або їх сім'ї заплатили за таке лікування. **ЄКПТ хотів би отримати зауваження від української влади на ці твердження.**

146. Що стосується засобів та устаткування органів охорони здоров'я у відвіданих установах, їх можна вважати в цілому прийнятними у виправній колонії № 3 в Кривому Розі¹⁷⁴ і в Дніпропетровському СІЗО¹⁷⁵.

---

¹⁷³ Повідомляється, що заробітна плата становила від 2000 грн за медсестру, від 3200 грн за лікаря-спеціаліста.

¹⁷⁴ Де приміщення органів охорони здоров'я були просторі, світлі і в хорошому стані. Найбільш важливе медичне обладнання (наприклад, рентгенівський апарат, ЕЕГ, глюкометр і тощо), хоча старе було в робочому стані. Установа також володіла медичною лабораторією, де можуть бути виконані основні аналізи (харкотиння, сеча, рівень цукру в крові та аналіз крові).

¹⁷⁵ Приміщення та обладнання були порівнянні з описаним вище відносно виправної колонії № 3 — але на додаток був сучасний і добре обладнаний кабінет для гінекологічних оглядів.

На жаль, те ж саме не можна сказати, з приводу інших відвіданих установ, де відділення охорони здоров'я були розташовані в старих і аварійних будівлях/приміщеннях, які були погано провітрювані і опалювані. Делегацію особливо вразило умови в стаціонарному блоці в Одеському СІЗО¹⁷⁶: незважаючи на зусилля з технічного обслуговування, структурні недоліки будівлі (відсутність корпусної ізоляції, погано розроблена система водопостачання і каналізація, неефективна вентиляція) зробили всі зусилля забезпечити прийнятні умови марними.

Що стосується обладнання, то воно було дуже основним, але в робочому стані в Київському та Сімферопольському СІЗО, хоча в останній установі делегація стурбовано спостерігала сліди недавньої пожежі (за повідомленнями в результаті несправної проводки) в кімнаті для прояву рентгенівської плівки.

Комітет рекомендує, щоб були прикладені безперервні зусилля для поліпшення приміщень та медичного обладнання органів пенітенціарних установ, які були відвідані, у світлі сказаного вище.

147. Що стосується, зокрема, Одеського СІЗО, головний лікар повідомив делегації про існування проекту задля створення нового об'єкта охорони здоров'я. Відповідні креслення, очевидно були підготовлені в 2012 році і затверджені обласною адміністрацією виправної колонії на початку 2013 року; Однак, початок будівництва, як повідомляється, відкладається через відсутність вільних коштів. **Комітет хотів би отримати більш детальну інформацію про ці плани та їх реалізацію.**

148. Обов'язково слід тут згадати про стоматологічне обладнання / лікування в пенітенціарних установах, які були відвідані. Хоча більшість з них були недавно забезпечені сучасними стоматологічними кріслами, делегація зазначила, що інше необхідне обладнання (у тому числі для стерилізації) було зазвичай неповним, застарілим і в поганому стані¹⁷⁷. Це було, зокрема, у Київському та Сімферопольському СІЗО.

---

¹⁷⁶ З потужністю 70 місць і складається з двох палат: палата ТБ з 33 ліжками на рівні землі (див. також пункт 159) і палата внутрішніх хвороб на верхньому поверсі з 37 ліжками (яка вміщувала 32 хворих на момент візиту, у тому числі з психічними розладами).

¹⁷⁷ Одним з позитивних винятків спостерігався в Дніпропетровському СІЗО, де стоматологічний кабінет був чистим, в хорошому стані і обладнаний не тільки з сучасним стоматологічним кріслом, а й численними (чистими і новими) інструментами і з нещодавно побудованою машиною зі стерилізацією.

У цьому контексті, це не було дивним, що лікування зубів, яке було запропоновано ув'язненим, як правило, обмежувалося надзвичайними ситуаціями (зокрема, видаленням зубів); інші форми (консервативні) лікування зубів (наприклад, за допомогою пломб), як правило, були не доступні або ув'язнені мали заплатити за такого лікування.

ЄКПТ рекомендує вжити заходів для поліпшення доступу та покращенню стандарту стоматологічної допомоги в відвіданих пенітенціарних установах (і зокрема в Київському та Сімферопольському СІЗО); ув'язнені в усіх установах повинні мати доступ до більш, ніж просто надзвичайного лікування зубів.

149. У Дніпропетровському СІЗО і виправній колонії № 3 в Кривому Розі делегація відзначила, що деякі з кабінетів медичного обстеження були оснащені місцями з ґратами, які можуть бути використані для відокремлення окремих ув'язнених від медичного персоналу під час різних медичних процедур (консультації, іспити, тести — у тому числі взяття проб крові — введення ін'єкції і застосування внутрішньовенних інфузій). Вищезазначені місця, зокрема, систематично використовувались щодо певних категорій ув'язнених (засуджених до довічного ув'язнення або чекаючи такий вирок, ув'язнені, що містяться в спеціальних умовах підвищеної безпеки або контролю, тощо).

ЄКПТ вже підкреслював у минулому, що такий підхід може розглядатися як такий, що принижує гідність для обох ув'язнених і персоналу органів охорони здоров'я. Комітет визнає, що спеціальні заходи безпеки можна було б застосувати в конкретних випадках; Однак систематичне розміщення ув'язнених у загратованих місцях, коли проходять певні медичні процедури (наприклад, згадані вище) явно не обґрунтоване. ЄКПТ закликає українську владу покласти край цій практиці.

150. Що стосується ліків для ув'язнених, делегація перевірила аптеки в відвідуваних пенітенціарних установах і зазначила, що всі вони були забезпечені необхідною кількістю базових ліків, які були доступні для ув'язнених, на безоплатній основі¹⁷⁸.

Проте, стало зрозумілим, що багато ліків, зокрема нові покоління і/або ліки іноземного виробництва, запропонованих фахівцями, мають

---

¹⁷⁸ Річний бюджет для закупівлі ліків в СІЗО (без урахування протитуберкульозних препаратів та антиретровірусних ліків) варіювався від 100 000 грн (у Києві та Одесі) до 120 000 грн (у Сімферополі).

бути придбаними ув'язненими і/або їх сім'ями¹⁷⁹. **ЕКПТ рекомендує, що українські власті мають прагнути забезпечити, щоб всі ліки, потрібні пенітенціарним установам, поставлялися державою в достатній кількості.**

151. У всіх відвіданих установах, делегація відзначила, що різні медичні записи та інші медичні документи, як правило, погано зберігалися, з дуже малою, зниклою і/або некогерентною інформацією; це особливо стосується Сімферопольського СІЗО¹⁸⁰. **ЕКПТ рекомендує вжити заходів щодо поліпшення якості медичних записів та інших медичної документації у всіх відвіданих пенітенціарних установах, зокрема, в Сімферопольському СІЗО¹⁸¹.**

Делегація також спостерігала, що не завжди дотримувалась конфіденційність медичних консультацій та медичної документації; наприклад, фельдшери у Дніпропетровському СІЗО регулярно обговорювали питання, пов'язані зі здоров'ям ув'язнених в присутності вартового персоналу¹⁸². Крім того, у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, медичну документацію та іншої документацію (як і ліки) регулярно оброблялися ув'язненими санітарами. **Комітет рекомендує вжити заходів у всіх відвіданих пенітенціарних установах (і, зокрема, в Дніпропетровському СІЗО і виправній колонії № 3 в Кривому Розі), щоб переконатися, що конфіденційність медичних консультацій та медичної документації завжди дотримувалась належним чином.**

Що стосується, зокрема, ролі ув'язнених санітарів у виправній колонії № 3, ЕКПТ вважає, що завдання медичного персоналу не повинні бути делеговані ув'язненим, але повинні бути виконані за допомогою відповідних кадрів. Комітет рекомендує, щоб українська влада поклала край практиці використання ув'язнених в якості санітарів в відділеннях органів охорони здоров'я.

---

¹⁷⁹ Це було законною процедурою, запровадженою, зокрема, наказом № 239/5/104 про який йдеться у вивисці 157.

¹⁸⁰ Де лікар делегації знайшов численні приклади дуже поверхового і недбалого ведення медичної документації, (наприклад, повна відсутність опису травм і скарг на здоров'я — або просто згадки «Скарг немає» — щодо ув'язнених, які, очевидно, страждали від серйозних медичних умов і мали видимі інфіковані поранення).

¹⁸¹ Див. також рекомендацію в пункті 154.

¹⁸² Див. також пункт 153.

В) Роль тюремних медичних органів у запобіганні жорстокого поводження і в документуванні та звітності травм, які спостерігаються при надходженні або після випадку насильства у виправній колонії¹⁸³

152. ЄКПТ неодноразово підкреслював у минулому¹⁸⁴, що медичний персонал, який працює у виправних установах, може внести важливий вклад у запобігання жорстокого поводження до і під час тюремного ув'язнення, зокрема шляхом ретельного обстеження ув'язнених, методичних записів травм і надання інформації у відповідні органи.

Як уже згадувалося в доповіді про спеціальний візит в 2012 році¹⁸⁵, інструкції, видані Міністром Юстиції в 2012 році¹⁸⁶ зобов'язують тюремний медичний персонал, у будь-якому випадку, коли ув'язнений демонструє травми під час огляду, скласти звіт, що містить докладний опис травм, про які йдеться мова, в тому числі їх розміру і розташування; в'язню повинна бути видана копія доповіді. Крім того, той факт, що були виявлені тілесні ушкодження, повинен бути доведений до відома компетентного прокурора в письмовій формі протягом 24 годин і повинен бути записаний в спеціальному журналі.

153. На жаль, спостереження, зроблені делегацією ЄКПТ під час періодичного відвідування в 2013 році припускали, що практика в відвіданих пенітенціарних установах залишається далекою від вимог вищезгаданого Наказу (і від давніх рекомендацій Комітету).

По-перше, конфіденційність медичних оглядів та медичної документації (в контексті відображення травм) як і раніше в загалом не дотримується: такі огляди систематично відбувалися у присутності немедичного охоронного персоналу й — звичайно — з співробітників ескورتу правоохоронних органів (у разі, якщо ув'язнених привезли/повернули з правоохоронних установ).

Що стосується документації, делегація знову відзначила, що конфіденційні дані, що містяться в цій документації (у тому числі будь-які можливі заяв ув'язнених с приводу походження своїх травм) були доступні для співробітників без будь-яких обов'язків щодо охорони здоров'я.

---

¹⁸³ Див. також пункти 60 до 64.

¹⁸⁴ Зовсім нещодавно в доповіді про свій спеціальний візит в 2012 році див. пункти 28–30 доповіді про звіти про відвідування в 2012 р. (CPT/Inf (2013) 23).

¹⁸⁵ Див. пункт 28 вищезгаданого доповіді.

¹⁸⁶ Наказ № 710/5/343 від 10 травня 2012 року.

По-друге, травми, які спостерігаються на новоприбулих ув'язнених (або всередині пенітенціарних установ після будь-якого випадку насильства) все ще не були систематично записані¹⁸⁷.

По-третє, всякий раз, коли травми вже зареєстровані, цей опис травм часто робиться дуже поверхнево¹⁸⁸, неточно або навіть навмисно

---

¹⁸⁷ Наприклад в Сімферопольському СІЗО, було тільки три записи в реєстрі травматичних ушкоджень, спостережуваних після прибуття, протягом майже 18 місяців. Аналогічний реєстр у Дніпропетровському СІЗО не мав записів в період з 29 серпня по 14 жовтня 2013 року. У виправній колонії № 3 в Кривому Розі, делегація відзначила кілька видимих пошкоджень на ув'язнених, які були в повній відповідності з твердженнями про жорстоке поводження (див. пункт 113) і, мабуть, не були «виявлені» під час щоденних ранкових обходів, здійснюваних медичним персоналом (і, отже, не були записані в будь-якому місці). В одному такому випадку (стосовно ув'язненого, який стверджував, що був неодноразово побитий кулаками і ногами сусідами по камері 13 жовтня 2013), доктор в делегації (експерт у галузі судової медицини) описав наступні пошкодження провівши огляд ув'язненого 18 жовтня 2013:

«У правій лобно-тім'яно — скроневої області, фіолетово зеленувата гематома розміром приблизно 20 × 18 мм, а шкіра голови чутлива на дотик. На зовнішньому куті відкриття правого ока, за участю зовнішньої третини верхньої повіки і брови, розширена тимчасово, і трохи вправо від скуластої області, гематома площею приблизно 40 × 28 мм, в центрі фіолетово зеленуватого кольору (і жовтувата до периферії). Через ліве плече і плечову область, на передній поверхні лівої плечової області, в середній частині, гематома (неправильної форми, фіолетово зеленувата централізована і жовтувата до периферії) розміром приблизно 40 × 40 мм. У бічній частині правої поперекової області, гематома (неправильної форми, фіолетово зеленувата централізована і жовтувата до периферії) розміром приблизно 70 × 80 мм. На бічній черевній стінці, на лівій стороні, кругова блідо — жовтувата гематома, приблизно 30 мм в діаметрі. На верхній частині лівої сідничної області, розширюючись до лівого стегна, на більшій площі, фіолетово зеленувата гематома з жовтуватим помутнінням кордонів приблизно 150 × 60 мм в розмірі. В області латеральної щиколотки лівої гомілки, кілька невеликих фіолетових і блідих гематом, розміром до 1,3 см в діаметрі. М'які тканини з бічної щиколотки області опухлі і чутливі. На латеральній поверхні лівої п'яти, що проходить в напрямку пальців лівої ноги, фіолетова гематома розміром приблизно 60 × 23 мм. Кілька саднів на передній поверхні лівого коліна, і на передній поверхні лівої гомілки в його верхній і нижній третині». Ці численні видимі тілесні ушкодження були сумісні з твердженням ув'язненого про умисне нанесення побоїв кілька днів до огляду лікарем делегації.

¹⁸⁸ Посилання, знайдені в реєстрах медичних оглядів при надходженні і в іншій медичній документації (Включаючи індивідуальні медичні карти ув'язнених) часто обмежується одним словом, наприклад «Синці», «гематома», «садна», як правило, тільки в супроводі короткої згадки про місце травм (наприклад, «на лівій руці», «права нога», «спина» тощо), але без будь-яких подальших істотних деталей, таких як колір (и), розміри, малюнок і т. д.

неправильно¹⁸⁹. Як правило, не робилася жодної згадки про пояснення ув'язнених щодо обставин, за яких їх вони отримали травми¹⁹⁰, а медичні фахівці навіть не намагалися зробити перевірку узгодженості між заявами затриманих осіб та медичних висновків. Так було навіть у випадках, якщо заяви явно суперечили спостереженим травмам (наприклад, зі стверджень затриманих осіб виявлялося, що травми були «старі», коли насправді вони були, очевидно, свіжі). Коротше кажучи, медичні документи, які було розглянуто в відвіданих пенітенціарних установах (які часом включали лікарняні форми щодо травм) були значною мірою ненадійними і недостатніми для судово-медичних цілей.

154. Що стосується, зокрема, порядок медичного обстеження при надходженні до пенітенціарної установи (будь то в перший раз або після повернення з правоохоронного органу), делегація виявила, що медичний персонал часто оглядав ув'язнених під час самого моменту їх передачі до пенітенціарної установи і навіть запитував їх про походження їхніх травм у присутності співробітників правоохоронних органів (деякі з яких, як стверджується, були залучені в передбачуваному жорстокому поведженні та / або інструктували затриманих осіб про те, що вони повинні сказати про свої травми під час процедури передачі). Не дивно, що кількість ув'язнених, які спочатку стверджували, що множинні поранення вони мали — і які явно свідчили про жорстоке поведження — були отримані в ході боїв, «спортивної підготовки» або були викликані в результаті аварії «до затримання», сказали делегації, що вони були налякані для виявлення справжнього походження своїх травм у присутності співробітників правоохоронних органів.

ЄКПТ вважає важливим зробити чітку відокремленість між, з одного боку, адміністративними процедурами, яких слід дотримуватися коли затримані особи передаються в розпорядження пенітенціарній установі і,

---

¹⁸⁹ Наприклад припускаючи, що травми були отримані «до арешту», наступила в результаті «нешасного випадку» або що особа завдала їх собі сама, а це було ясно (не тільки з пояснень наданих зацікавленими ув'язненими, а й із записів, складених раніше в ІТЗ), що вони повинні були отримати їх, по всій ймовірності, в результаті жорстокого поведження з боку співробітників правоохоронних органів, охоронного персоналу або в результаті акту насильства, вчиненим іншою затриманою особою / в'язнями.

¹⁹⁰ Це зокрема, мале місце в Дніпропетровському СІЗО, де стовпці до реєстру травматичних ушкоджень, спостережуваних після прибуття, зі змістом обставин та ім'ям особи, яка вчинила злочин, систематично залишалися порожніми.

з іншого боку, ретельними медичними оглядами, які повинні слідувати за цим. Посилання робиться, у зв'язку з цим, на зауваження в пункті 61.

155. У світлі зауважень, викладених у пунктах 113, 152 і 153, ЄКПТ не може не підтвердити свою точку зору, що нинішнє ставлення тюремного персоналу охорони здоров'я в Україні вносить свій внесок в повторення феномену жорстокого поводження з особами, які утримуються правоохоронними органами і (ще більшою мірою) та з ув'язненими в пенітенціарних установах.

Комітет знову закликає українську владу вжити ефективних і термінових заходів для забезпечення наступного:¹⁹¹

- всі медичні обстеження ув'язнених (будь то на момент прибуття в пенітенціарну установу або згодом, після випадку насильства у виправній колонії) проводяться поза межами чутності і — якщо тільки фахівець медико-санітарної допомоги потребує іншого в кожному конкретному випадку — поза межами поля зору правоохоронних та немедичних працівників;
- записи, складені після медичних оглядів ув'язнених мають містити:
  - (i) повний звіт про заяви, зроблені зацікавленими особами, які мають відношення до медичної експертизи (у тому числі опис їх стану здоров'я та будь-які твердження про жорстоке поводження), (ii) повний звіт щодо об'єктивних медичних висновків на основі ретельного обстеження (у тому числі відповідного опису травм), і (iii) зауваження професіонала в галузі охорони здоров'я у світлі пунктів (i) і (ii), із зазначенням сумісності всіх тверджень і об'єктивних медичних висновків;
- спеціальна підготовка має пропонуватися медичними працівникам, які працюють в пенітенціарних установах: на додаток до розробки необхідної компетенції стосовно документації та інтерпретації травм, це навчання повинно охоплювати техніку опитування осіб, які, можливо, відчули жорстоке поводження;
- медичний персонал може повідомити вартових офіцерів про принцип «маємо знати» щодо стану здоров'я затриманої особи; проте, інформація повинна бути обмежена, що необхідно для запобігання серйозного ризику для затриманої особи або

---

¹⁹¹ Див. також пункти 71 до 84 з 23-й Загального Звіту про діяльність ЄКПТ.

інших осіб, окрім випадків, коли затримана особа погоджується на надання додаткової інформації.

Крім того, ЄКПТ закликає українську владу вжити подальші інструкції для того, щоб:

- медичні працівники, як правило,¹⁹² не брали безпосередню участь в адміністративному порядку передачі опіки над затриманими особами в пенітенціарній установі;
- осіб, які мають показати пошкодження під час їхнього прийому ніхто не має опитувати про походження цих травм під час вищезгаданої процедури передачі опіки;
- будь-який зроблений запис, і будь-які зроблені фотографії травм під час передавальних процедур мають негайно направлятися до органів охорони здоров'я пенітенціарної установи;
- всі особи прийняті до пенітенціарної установи мають бути належним чином опитані і ретельно оглянуті кваліфікованим медичним персоналом, якомога швидше, але не пізніше 24 годин після їх прийняття; такий же підхід повинен бути застосований кожен раз, коли ув'язнений повертається в пенітенціарну установу після повернення з правоохоронних органів для цілей розслідування (навіть протягом короткого періоду часу).

Комітет повинен також підкреслити, що, коли ув'язнений представляє травми, що вказують на жорстоке поводження або робить заяви медичному персоналу про жорстоке поводження, він чи вона повинні бути негайно оглянуті лікарем, який отримав з офіційне судове навчання.

156. У виправній колонії № 3 в Кривому Розі, делегація відзначила, що фотографування травм було частиною стандартної процедури огляду новоприбулих ув'язнених¹⁹³.

В цілому, Комітет вважає, що вищезгадана практика є позитивною і повинна бути поширена по всім пенітенціарним установам в Україні. Проте, делегація відзначила низку проблем пов'язаних з якістю процедур

---

¹⁹² Природно, що співробітник органів охорони здоров'я повинен негайно викликаний всякий раз, коли ув'язнений, який тільки що прибув, потребує термінової медичної допомоги або якщо є сумніви щодо стану здоров'я ув'язненого сумісного з надходженням в пенітенціарну установу.

¹⁹³ І, всякий раз, коли їх було зроблено, фотографії мають бути роздруковані і їхні копії додаються до доповідей до прокуратури.

у виправній колонії № 3 (зроблені фотографії не були чіткими і не включали анатомічні орієнтири, які дозволили б ідентифікувати зони, показані на них, крім того, на них не було номера справи та/або будь-які інших ідентифікаторів, таких як дата і час, коли вони були зроблені). Далі — і, можливо, ще більш важливо — такий порядок не був застосований щодо травм, отриманих ув'язненими після надходження всередині установи.

Комітет рекомендує щоб вищезгадана процедура бути поліпшена і поширена в світлі сказаного вище, і застосована на всій території пенітенціарної системи України. Робиться також посилання на відповідну рекомендацію в пункті 154.

157. Що стосується процедури звітності, висновки делегації протягом відвідування в 2013 році показують, що положення вищезазначеного наказу № 710/5/343 часто не дотримуються у відвіданих установах в тому, що записані травми були або не доведені до відома компетентного прокурора¹⁹⁴ або доведені зі значним запізненням¹⁹⁵. Крім того, чи був повідомлений прокурор у великій мірі залежить від заяви ув'язненого. Принаймні в деяких відвіданих пенітенціарних установах, записи, що описують травми, які явно свідчили про жорстоке поводження, не були повідомлені, тому що, як повідомили зацікавлені ув'язнені, що вони отримали їх «до затримання».

Крім того, як правило, компетентного прокурора не повідомляють про тілесні ушкодження, отримані ув'язненими всередині пенітенціарної установи після їх прийняття¹⁹⁶.

Комітет рекомендує, щоб процедура «прискорення» була запроваджена до органів медико-санітарної допомоги в усіх пенітенціарних установах для систематичного і безпосереднього спілкування з компетентним прокурором (посадовцем ДБР) про звіти щодо травм, коли ці травми узгоджуються з повідомленнями про жорстоке поводжен-

---

¹⁹⁴ Наприклад, тільки близько про 10% травм, яких було зареєстровано у відповідній документації в Сімферопольському СІЗО, було повідомлено в прокуратуру (або, принаймні, той факт, що про них повідомили, був відзначений). У Дніпропетровському СІЗО, колонки до реєстру травматичних ушкоджень, спостережуваних після прибуття, що містять дату і час, коли інформація направляється до прокуратури, систематично залишалися порожніми.

¹⁹⁵ Наприклад до місяця в Сімферопольському СІЗО.

¹⁹⁶ В таких випадках практика полягала в інформуванні (якщо взагалі) територіально компетентного органу Внутрішніх Справ (див. також пункт 157).

ня, зробленими ув'язненим або, навіть за відсутності заяв, якщо травми свідчать про жорстоке поводження; таке повідомлення повинно бути зроблено незалежно від бажання зацікавленого ув'язненого. Ув'язнені і, на прохання, їхні адвокати повинні мати право на отримання копії доповіді в той же час. Крім того, органи в галузі охорони здоров'я не повинні робити повідомлень такого типу до структур Внутрішніх Справ.

Крім того, медичний персонал повинен повідомити в'язням про існування звітного зобов'язання, пояснюючи, що написання такого звіту знаходиться в рамках системи для попередження жорстокого поводження та що передача доповіді компетентному прокурору не є заміною для поданням скарги в належній формі.

Було б також доцільно для медичного зацікавленого персоналу мати можливість отримувати, через регулярні проміжки часу, зворотній зв'язок про заходи, вжиті прокурором після отримання їхніх доповідей. Це могло б допомогти забезпечити їхнє розуміння, де їх навички стосовно документального обліку та звітності можуть бути поліпшені і, більш загально, буде служити нагадуванням про важливість цього конкретного аспекту їхньої роботи.

158. Як уже згадувалося в попередньому пункті, делегація ЄКПТ зазначила, що — у тих випадках, коли пошкодження були спостережувані на укладених та були зареєстровані/описані у відповідній документації¹⁹⁷ — адміністрація цих установ (і, точніше, співробітники оперативних підрозділів) будуть повідомляти цю інформацію¹⁹⁸ до територіально компетентного органу Внутрішніх Справ. Така практика, зокрема, спостерігалася в Київському СІЗО, де повідомлення зазвичай проводилося за телефоном¹⁹⁹; типова подальша діяльність за підсумками такого повідомлення для чергового оперативного працівника від територіально компетентних установ Внутрішніх Справ²⁰⁰ буде прибути в СІЗО і прийняти письмову за-

---

¹⁹⁷ Що, як про це йдеться в пункті 153, не завжди має місце на практиці.

¹⁹⁸ Знову ж, не завжди і не в кожному випадку, як це було виявлено делегацією, див. пункт 157.

¹⁹⁹ Слід додати, що оперативний персонал Київського СІЗО застосовував ту ж процедуру всякий раз, коли знову прибулий ув'язнений заявляв, що його /її травми були отримані в результаті фактів, що передували його /її затримці (див. також пункт 157).

²⁰⁰ У разі Київського СІЗО, до Шевченківського УВС.

яву від зацікавленого ув'язненого і зібрати медичні довідки і будь-яку іншу відповідну наявну документацію.

Водночас з'ясувалося, що, при нагоді, оперативний персонал СІЗО буде виконуватиме своє неофіційне попереднє розслідування щодо виявлених ушкоджень і обставин, в яких вони були отримані, до того, як буде зроблено будь-яке повідомлення.

Обидві вищезгадані практики суперечать обов'язковим процедурам²⁰¹ звітності та юридичним вимогам, викладеним в новому КПК²⁰², щодо автоматичної реєстрації факту порушення кримінальної процедури до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Посилаючись також на рекомендацію, вже викладену в пункті¹⁵⁴, **ЄКПТ рекомендує, щоб українська влада забезпечила, щоб процедури звітності та практики щодо порушення кримінальних розслідувань щодо травм, виявлених на ув'язнених, були приведені у відповідність з відповідними законами і правилами.**

Г) Трансмісивні захворювання

159. Ув'язнені хворі на туберкульоз були розміщені у всіх відвіданих пенітенціарних установах²⁰³.

Обидві процедури перевірки ТБ (в тому числі систематичні застосування рентгенівських променів, яке здійснювалося до або після прийому і повторювалося згодом через регулярні проміжки часу, а також лабораторні випробування мокротиння при необхідності) і лікування, здавалося, були в цілому адекватними, відповідно до протоколів DOTS і DOTS+. Зокрема, делегація ЄКПТ відзначила поліпшення в Київському СІЗО, де протитуберкульозні ліки другої лінії були тепер доступні. Необхідні ліки були також забезпечені в інших установах, частково завдяки допомозі від Глобального Фонду²⁰⁴.

²⁰¹ Передбачених вищезгаданим наказом № 710/5/343.

²⁰² Розділи 214 і 216.

²⁰³ Були 43 таких ув'язнених у Київському СІЗО (у тому числі дев'ять з мульти-стійкою формою туберкульозу), 44 в Дніпропетровському СІЗО (з обома активною і не активною формою туберкульозу), 33 в Одеському СІЗО, 22 у СІЗО в Сімферополі і 70 у виправній колонії № 3 у Кривому Розі (в тому числі 12 з активною формою туберкульозу).

²⁰⁴ Наприклад, Дніпропетровський СІЗО нещодавно отримав допомогу в якості ліків проти туберкульозу вартістю 51 594 грн.

У всіх пенітенціарних установах, укладені з активною формою туберкульозу були розміщені окремо від інших ув'язнених. Що стосується умов життя в приміщеннях для ТБ, приміщення в Київському СІЗО викликає особливу занепокоєність ЄКПТ: воно було старе, темне і погано вентильоване, а стіни в деяких з камер були брудними і постраждалими від цвілі. Устаткування камер залишала бажати кращого: зношені ліжка, брудні постільні принадлежності, (тільки) частково екрановані туалети в камері. Бідні умови також спостерігались в душових кімнатах. **ЄКПТ рекомендує вжити заходів для поліпшення умов в блоці для ТБ Київського СІЗО в світлі сказаного вище.**

160. Кожна з відвіданих установ також утримувала низку ВІЛ-інфікованих ув'язнених²⁰⁵, що не були відокремлені на підставі їх стану здоров'я. Тести на ВІЛ були запропоновані на конфіденційній і добровільній основі²⁰⁶, і була доступна антиретровірусова терапія²⁰⁷ (це також частково фінансується за рахунок пожертвувань від Глобального фонду).

161. ЄКПТ стурбований відсутністю систематичної перевірки і лікування гемоконтактного вірусного гепатиту в українській пенітенціарній системі. Делегація була поінформована про те, що в даний час не було ніякої Національної програми для виявлення і лікування гепатиту в Україні (також немає жодного національного стандарту для лікування), і що пенітенціарні установи не були забезпечені жодними ліками проти гепатиту. **Комітет рекомендує вжити заходів для виправлення цього прикрого стану справ.**

Г) Психіатрична та психологічна допомога

162. Як уже згадувалося в пункті 143, посада психіатра на повний робочий день в Київському СІЗО була вакантною на момент візиту 2013 року.

---

²⁰⁵ Наприклад 17 ВІЛ-позитивних ув'язнених (з яких деякі мали клінічну стадію СНІДу) у Дніпропетровському СІЗО; 44 ВІЛ-позитивних ув'язнених (з яких 19 отримали СНІД) в Сімферопольському СІЗО; 19 ВІЛ + і 15 хворих на СНІД у виправній колонії № 3 в Кривому Розі.

²⁰⁶ У Київському СІЗО, 1343 тестів на ВІЛ були проведені з 1 січня по 1 вересня 2013 року, 165 випадків ВІЛ + діагнозу. В Одеському СІЗО, з приблизно 1200 тестів на ВІЛ, проведених в перші дев'ять місяців 2013 року, близько 80 виявилися позитивним (слід зазначити, що близько 20% ув'язнених відмовилися бути перевіреними).

²⁰⁷ Наприклад, 48 ув'язнених були на антиретровірусній терапії в Київському СІЗО під час візиту, а також 25 в Одеському СІЗО, 41 в Сімферопольському СІЗО і дев'ять у виправній колонії № 3 в Кривому Розі.

Головний лікар установи визнав, що цю ситуацію було важко виправити; в очікуванні штатного психіатра, СІЗО влаштував щомісячні консультації з виїзним фахівцем з в'язничної лікарні (розташованої в безпосередній близькості від Києва), який міг допомогти органам охорони здоров'я установи в наданні допомоги ув'язненим, які страждали від хронічних психічних розладів. Для надзвичайних ситуацій (цивільна) психіатрична швидка допомога могла бути викликана. Як і в ситуації що спостерігається в ході періодичного відвідування в 2009 році²⁰⁸, установа не мала ліцензії, що дозволяє використовувати психіатричне лікування, що залишало ув'язнених, які страждають від психічних розладів, без відповідної фармакотерапії, іноді протягом декількох місяців поспіль.

Той факт, що ця неприпустима ситуація не була виправлена з 2009 року, незважаючи на рекомендації ЄКПТ, зроблені у доповіді про візит в 2009 році, викликає заклопотаність ЄКПТ.

Ситуація стосовно психіатричної допомоги не була набагато кращою в інших відвіданих СІЗО; наприклад, СІЗО в Одесі та Сімферополі могли розраховувати тільки на присутність на неповний робочий день (50%) психіатра (якого було явно недостатньо, враховуючи розміри і характеристики відповідних популяцій ув'язнених); до того ж, психіатрам в цих двох СІЗО було принаймні, дозволено призначати психотропні препарати.

Комітет рекомендує, щоб українська влада вжила термінових заходів для поліпшення надання психіатричної допомоги ув'язненим у всіх відвіданих пенітенціарних установах; зокрема, вакантна посада психіатра в Київському СІЗО має бути заповнена в першочерговому порядку, і необхідно докласти зусиль, щоб збільшити час присутності психіатрів в СІЗО в Одесі та Сімферополі.

Комітет також рекомендує вжити термінових заходів для забезпечення того, щоб ув'язнені з психічними розладами, мали право на повний спектр відповідного психіатричного лікування в усіх установах, у тому числі в Київському СІЗО.

Крім того, Комітет рекомендує вжити зусилля, щоб збільшити діапазон терапевтичних варіантів, доступних для ув'язнених, які страждають психічними захворюваннями (тобто за межами фармакотерапії). У разі необхідності, зацікавлені ув'язнені повинні бути негайно передані до відповідного медичного лікарняного закладу.

---

²⁰⁸ Див. пункт 138 доповіді про відвідування в 2009 р. (документ CPT/Inf (2011) 29).

163. Всі відвідані пенітенціарні установи мали в штаті ряд психологів. Проте, як це було в минулому, в навантаженні психологів, здавалося, домінували завдання, пов'язані з тестуванням і оцінкою, а консультаціям або лікуванню приділялося дуже мало часу.

Отже, Комітет рекомендує, щоб українські влади активізували свої зусилля з розробки надання психологічної допомоги ув'язненим, зокрема по відношенню до неповнолітніх та ув'язнених, які відбувають довгі — в тому числі довічні — вироки, а також засуджених ув'язнених, що містяться в особливих умовах підвищеної безпеки або контролю.

164. Спостерігалось значне число ув'язнених, що мають проблеми, пов'язані з наркотиками у відвіданих пенітенціарних установах²⁰⁹. Однак, як це було у випадку в ході попередніх візитів ЄКПТ В Україну²¹⁰, мало дій (окрім традиційної безпеки виправної колонії і можливості — для дуже обмеженого числа ув'язнених — продовжувати лікування метадоном, розпочате до ув'язнення²¹¹) було запроваджено для вирішення цієї ситуації (у вигляді, наприклад, профілактики та надання соціально — психологічної та педагогічної допомоги таким ув'язненими). Крім того, жодна з відвіданих установ не запровадили ніяких заходів щодо зниження шкоди (наприклад, надання відбілювача чи інформації про те, як стерилізуються голки або застосування програми обміну шприців).

ЄКПТ хотів би підкреслити, що поведження з в'язнями — наркоманами має змінюватись — поєднуючи детоксикацію, психологічну підтримку, соціально — освітні програми, реабілітацію та програми заміни — і бути пов'язане з реальною політикою запобігання. Ця політика повинна виділити ризики ВІЛ або вірусного гепатиту через вживання наркотиків і методів адресної передачі і засобів захисту. Само собою зрозуміло, що медичний персонал повинен відігравати ключову роль у складанні, реалі-

---

²⁰⁹ Наприклад, делегація була проінформована Директором Дніпропетровського СІЗО, що близько 20% ув'язнених установи мали такі проблеми.

²¹⁰ Див., наприклад, пункт 140 доповіді про відвідування в 2009 р. (документ СРТ/Inf (2011) 29).

²¹¹ Не вдалось ініціювати таку замісну терапію всередині пенітенціарних установ. Крім того, делегації повідомили у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, що навіть ті ув'язнені, які почали свою метадонову терапію до прибуття в установу, не мали дозволу продовжити її у виправній колонії.

зації та моніторингу відповідних програм і тісно співпрацювати з іншим (психо- соціо- освітнім) персоналом²¹².

Комітет рекомендує, щоб українська влада розробила комплексну і послідовну тюремну стратегію щодо наркотиків, яка містить надання допомоги ув'язненим з проблемами, пов'язаними з наркотиками. Спеціальна підготовка з цього питання має бути організована для співробітників органів охорони здоров'я пенітенціарних установ.

7. Інші питання

А) Штатний розклад

165. У ході візиту делегації ЄКПТ повідомили, що згідно з українським законодавством²¹³, штатний склад повинен містити 33% від загальної чисельності ув'язнених і що спрямовуються зусилля, щоб дотримуватися цього стандарту на національному рівні (на момент відвідування 2013 р. був представлений штатний склад, який містив 32% від загального числа ув'язнених в Україні).

Ситуація була зовсім іншою у відвіданих установах. В якості ілюстрації, в Київському СІЗО, кількість посад представляють тільки 20% тюремного населення на момент візиту в той час як кількість співробітників, які насправді працювали в установі складалася з 18% від загального числа ув'язнених, з урахуванням численних вакансій (у відділі режиму та безпеки, зокрема). В Одеському СІЗО штат співробітників представляв в теорії 28% тюремного населення а, на момент візиту тільки 24% тюремного населення.

Як і у випадку в минулому, делегація відзначила, що часто було дуже невелике число наглядачів в зонах ув'язнення в будь-який момент часу в усіх відвіданих установах. В якості ілюстрації, в Одеському СІЗО налічувалося близько двох співробітників при виконанні посадових обов'язків у будь-який момент часу в блоці І для 272 ув'язнених на момент візиту.

Крім того, 24 — годинна зміна, застосовану в ряді відвіданих установ, не тільки негативно позначалася на професійних стандартах, а й призвела до подальшого скорочення персоналу фактично присутнього в зонах ув'язнення (наприклад, з перервами кожні дві години).

²¹² Див. також Короткий звіт про Політику Об'єднаних Націй щодо «профілактики ВІЛ, лікування та догляду у виправних колоніях та інших закритих установах: всеосяжний пакет заходів», червень 2013 року.

²¹³ Див. розділ 2 Закону про Тюремний персонал Доповнення р. № 1526-III від 2 березня 2000 року, з поправками, внесеними 14 квітня 2009 року.

ЄКПТ повинен нагадати, що недостатнє співвідношення між персоналом і ув'язненими, низька кількість охоронного персоналу в зонах ув'язнення та /або спеціальні домовленості на предмет наявності та застосування співробітників в цих зонах, що обмежують можливості прямого контакту з ув'язненими, збільшують ризик насильства і залякування між ув'язненими і напруженості у відносинах між персоналом і ув'язненими, виключає появу динамічної безпеки і може підірвати розвиток відповідних програм поза камерної діяльності для ув'язнених. **Комітет рекомендує, з належним урахуванням рекомендацій, що містяться в пунктах 102, 108 і 167, українській владі провести поглиблений аналіз кількості та /або застосування охоронного персоналу в зонах ув'язнення в СІЗО і у виправних колоніях закритого типу і, при необхідності, переглянути відповідні правила. У цьому контексті, слід розглянути можливість покласти край 24 — годинній зміні для охоронного персоналу.**

166. Делегація знову спостерігала в відвіданих пенітенціарних установах, що співробітники, що працюють у безпосередньому контакті з ув'язненими, відкрито несли «спеціальні засоби» (тобто наручники, гумові кийки, балончики зі сльозогінним газом). **ЄКПТ повторює, що якщо це буде визнано необхідним для співробітників, які працюють в зонах утримання під вартою, нести наручники і, зокрема, гумові кийки, вони повинні бути приховані від очей. Крім того, балончики зі сльозогінним газом не мають бути частиною стандартного устаткування охоронного персоналу і не повинні використовуватися в обмеженому просторі.**

167. Як і у випадку в минулому²¹⁴, Делегація зазначила, що взаємодія між персоналом і ув'язненими у відвіданих в 2013 році пенітенціарних установах, найчастіше обмежувалася суворим мінімумом²¹⁵.

У виправній колонії № 3 в Кривому Розі підхід персоналу може бути охарактеризован тільки як надзвичайно войовничий. Охоронний персонал («контролери») говорили з ув'язненими тільки тоді, коли видавали накази; ув'язнені були зобов'язані колективно вітати персоналу кожен раз, коли двері камери відчинялися, тримати руки по швах, коли перебували в прямому контакті з персоналом та доповідати підпорядкованим чином. Цей підхід рішуче підтримувався керівництвом установи, яке чітко вважало, що військова дисципліна є «добрим явищем для установи і для

---

²¹⁴ Див., наприклад, пункт 22 доповіді про спеціальний візит в 2012 р. (СРТ / Inf (2013) 23).

²¹⁵ Див. також, у зв'язку з цим, розділ I.2. Внутрішніх Правил СІЗО.

ув'язнених». Як уже згадувалося в пункті 113, засоби, вибрані принаймні, деякими зі співробітників для забезпечення цього «порядку і дисципліни» були абсолютно неприйнятними для ЄКПТ.

Як було підкреслено в минулому, загальний підхід до взаємодії співробітників та ув'язнених, не тільки в виправній колонії № 3, а й у всій українській пенітенціарній системі, повинен бути принципово змінений. Комітет підтверджує свою давню рекомендацію, що українська влада має реформувати існуючу професійну підготовку всіх співробітників пенітенціарних установ (по всій пенітенціарній системі, у тому числі у виправній колонії № 3 в Кривому Розі) з метою сприяння нових відносин з ув'язненими і руху в напрямку динамічного, а не чисто статичного, підходу до безпеки та порядку²¹⁶. При необхідності відповідні правила повинні бути змінені.

Конкретні заходи повинні бути прийняті для розробки спеціалізованої підготовки співробітників, що працюють з певними категоріями ув'язнених (наприклад, з попередньо ув'язненими, довічно ув'язненими, ув'язненими, що зберігаються в умовах підвищеної безпеки або контролю, жінками, неповнолітніми).

б) Дисциплінарне одиночне ув'язнення в СІЗО / виправних колоніях закритого типу

168. Згідно з українським законодавством попередньо ув'язнені можуть бути піддані дисциплінарному одиночному ув'язненню до десяти днів (п'ять днів у разі неповнолітніх)²¹⁷ і засуджені в'язні ув'язненню на строк до 15 днів (10 днів у разі неповнолітніх)²¹⁸. На думку Комітету **було б краще зменшити максимально можливий період перебування у дисциплінарній одиночній камері для неповнолітніх ув'язнених до трьох днів**²¹⁹.

У ході візиту 2013 року делегація виявила, що акти членоушкодження були майже систематично розглянуті як дисциплінарні проступки і відповідно покарані (у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, зокрема). Такі дії часто відображають страждання, яке могли відчувати зацікавлені укладені або проблеми психологічного чи психіатричного характеру, і до

²¹⁶ Див. також пункт 108.

²¹⁷ Див. розділ 15 Закону про попереднє ув'язнення та розділ VIII.7.1 з внутрішніх правил з СІЗО.

²¹⁸ Див. розділи 132 і 145 Кримінально-виконавчого кодексу.

²¹⁹ Див. пункт 26 18 Загальної Доповіді про діяльність ЄКПТ.

цього слід підходити з терапевтичної, а не каральною точки зору. Крім того, дисциплінарну ув'язнення зацікавлених ув'язнених, швидше за все посилять їхні страждання або психологічні/психіатричні проблеми.

169. Розгляд дисциплінарних записів взагалі не виявив надмірне застосування дисциплінарних ув'язнень.

Тим не менш, в Одеському СІЗО, делегація виявила, що мало місце збільшення дисциплінарного провадження стосовно укладених з початку 2013 року, в той же час, як кількість ув'язнених значно зменшилась після набуття чинності нового КПК. Делегація також зазначили, що мали місце кілька випадків повторних розміщень попередньо ув'язнених в карцер на послідовний період перебування в дисциплінарних ізоляторах до близько 45 днів²²⁰. Крім того, дисциплінарні записи та файли не завжди були надійними (наприклад, наявність помилок, відсутність інформації або інформація тільки в розпорядженні пенітенціарних оперативних співробітників).

170. Що стосується процедури, українська влада втратила можливість зміцнити гарантії проти зловживання при прийнятті нових внутрішніх правил щодо СІЗО в 2013 році²²¹. Делегація чула заяви подібні тим, що вона отримала у минулому, зокрема у зв'язку з інформацією про права і можливості в оскаржувати рішення про захід покарання перед незалежним органом. ЄКПТ також стурбований систематичними твердженнями здобутими в Одеському СІЗО, відповідно до яких ув'язнені були поміщені в дисциплінарний ізолятор на підставі сфабрикованих звинувачень і без можливості захистити себе.

171. Попередні рекомендації ЄКПТ про роль медичного персоналу в дисциплінарному провадженні досі не прийняті до уваги. В якості ілюстрації, розділ VIII.7.5 з внутрішніх Правил СІЗО свідчить, що «ув'язнений може бути поміщений в карцер після перевірки членом медичного персоналу, який дає письмовий висновок про те чи стан здоров'я ув'язненого досить добрий для розміщення в таку камеру». Делегація ЄКПТ була проінформована під час візиту, що такої вимоги не буде в майбутніх Правилах внутрішнього розпорядку в установах з виконання покарань, які були в стадії обговорення під час візиту. Водночас, фахівець з охорони здоров'я буде зобов'язаний покласти край дисциплінарному ув'язненню, якщо медичні причини перешкоджають перебуванню в дисциплінарно-

---

²²⁰ Див., в цьому відношенні, пункт 109.

²²¹ Див. пункт 47 доповіді про відвідування в 2009 р. (документ СРТ/Іnf (2011) 29).

му ізоляторі. З точки зору ЄКПТ, останнього підходу слід дотримуватися у всіх пенітенціарних установах.

172. Матеріальні умови в дисциплінарних камерах варіювали від однієї установи до іншої, і навіть від одного блоку розміщення до іншого. Найкращі умови були помічені в карцері нового блоку для жінок у Київському СІЗО. З розміром близько 10 м², ці клітини були добре освітлені, чисті, у відмінному стані і відповідним чином обладнані. На відміну від цього, дисциплінарні камери, переглянуті в Одеському СІЗО (розмір близько 7 м²) були темні, вологі, погано обладнані і в просунутій стадії застарілості; делегація із задоволенням дізналася, що вони були виведені з експлуатації незадовго до візиту і повинні бути повністю відремонтовані.

173. Ув'язнені, що містилися в дисциплінарних камерах, мали право на одну годину щоденної прогулянки в день. Тим не менш, вони нібито не мали доступ до книг /журналів. Крім того, всі телефонні контакти або відвідування родичами були заборонені для дорослих ув'язнених (крім доступу до їхніх адвокатів)²²².

174. **ЄКПТ закликає українську владу:**

- вжити відповідних заходів в рамках всієї пенітенціарної системи щоб переглянути підхід по відношенню до ув'язнених, які заподіяли шкоду собі, у світлі зауважень, зроблених в пункті 168;
- переглянути порядок розміщення в дисциплінарні одиночні камері в СІЗО і виправній колонії закритого типу для того, щоб гарантувати, що зацікавлені ув'язнені (I) були в терміновому порядку проінформовані в письмовій формі про висунуті проти них звинувачення, (II) мали право на юридичну допомогу, (III) їм був наведений розумний час для підготовки свого захисту, (IV) мали право викликати свідків від свого власного імені і право на перехресний допит свідків проти них, і (V) були забезпечені копіями рішення, яке містить причини розміщення та інформацію про доступні їм засоби оскаржити рішення перед незалежним органом;
- забезпечити, в тому числі за допомогою заходів регулювання, що, стосовно укладеного, який в даний час піддається послідовним санкціям дисциплінарного ув'язнення на загальну суму понад 15/10 днів, повинно бути застосоване відповідне пере-

---

²²² Див. також розділ VIII.7.9. Внутрішніх Правил СІЗО.

ривання в режимі дисциплінарного утримання на 15-ому / 10-ому дні перебування;

- приділяти додаткову пильність в Одеському СІЗО щодо дотриманням дисциплінарних процедур і стандартів запису;
- здійснювати заходів з перегляду положення про роль медичного персоналу в дисциплінарному провадженні для того, щоб переконатися в тому, що вони більше не мають дати висновок про те, чи є засуджений або ув'язнений придатним для дисциплінарного утримання (або, якщо застосовується будь-який інший тип утримання проти побажання укладеного) і забезпечити, щоб послуги в галузі охорони здоров'я були активними стосовно ув'язнених, що містяться в таких умовах²²³;
- надати дозвіл на доступ до розумного діапазону матеріалів для читання в карцер;
- переконатися, що запобіжний захід утримання в дисциплінарних ізоляторах не включає в себе повну заборону на сімейні контакти під час виконання цього заходу, і що будь-які обмеження на контакти з родиною як форму покарання слід використовувати тільки там, де злочин відноситься до таких контактів²²⁴.

ЄКПТ також хотів би отримати інформацію про прогрес, досягнутий у реконструкції дисциплінарних ізоляторів в Одеському СІЗО.

Додаток I

Список рекомендацій ЄКПТ, зауважень та прохань про надання інформації

Співпраця отримана

Рекомендації

- Українська влада повинна дати зрозуміти всім співробітників пенітенціарних установ, що: і) принцип співпраці, закріплений в Конвенції про заснування ЄКПТ, включає зобов'язання надати

---

²²³ Слід згадати в цьому зв'язку, пункти 62 і 63 21-го Загальної доповіді про діяльність ЄКПТ.

²²⁴ Див. статтю 60.4. Європейських пенітенціарних правил.

- точну інформацію делегації, яка робить візит та ii) будь-яка спроба запобігти укладенню мати приватну співбесіду з делегаціями або з'ясувати, що ув'язнені сказали делегаціям в ході приватних співбесід, знаходиться у кричущому протиріччі з пунктом 3 статті 8 Конвенції та призведе до серйозних санкцій (пункт 8);
- Українська влада має: I) вжити ефективних заходів для запобігання будь-якого залякування ув'язнених до / під час майбутніх відвідувань; II) розглянути питання про надання будь-якому типу санкціям, залякуванню, розправі та іншому упередженню проти будь-якої особи, позбавленого його або її волі за те, що вони прагнуть спілкуватися або поспілкувались з ЄКПТ (або з будь-яким іншим органом активним у запобіганні та боротьбі з тортурами та іншими формами жорстокого поводження) статусу конкретного кримінального злочину; III) зробити огляд, у світлі зауважень, зроблених в пунктах 11 і 12, того, яким чином проводяться розслідування можливих санкцій, репресій та інших дій такого роду проти ув'язнених, опитаних делегаціями ЄКПТ, і проводити подальші запити відповідно щодо виправних колоній № 25 у Харкові та № 81 в Стрижавці, а також у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, в тісній співпраці з членами національного превентивного механізму та представниками громадянського суспільства з дотриманням досвіду, який було здобуто у боротьбі за права ув'язнених (пункт 13).

Запити про надання інформації

- Раз на два місяці на протязі всього 2014 року, результати майбутніх розслідувань щодо можливих санкцій проти (колишніх) ув'язнених, які перебували у вищевказаних пенітенціарних установах під час візитів 2012 і 2013 років, разом з докладним звітом про конкретні заходи, вжиті для отримання цих результатів (пункт 13).

Заснування Державного бюро розслідувань

Коментарі

- Українській владі пропонується активізувати свої зусилля в контексті майбутнього створення Державного бюро розслідувань (ДБР) для забезпечення швидкого і повного здійснення попередньої

- рекомендації Комітету в доповіді про візит делегації в 2012 році, а саме: в якості першого кроку, невідкладно заснувати національну спеціалізовану команду, роль якої полягає у проведенні розслідувань по всій країні у випадках, пов'язаних з передбачуваним жорстоким поведінням з боку державних посадових осіб, а також забезпечити її своїм власним допоміжним персоналом для оперативного проведення досліджень; в якості другого кроку, вивчити можливості, в середньостроковій перспективі, цілком відокремити таку команду від прокуратури для того, щоб створити справжнє незалежне спеціалізоване агентство для проведення досліджень цього типу (пункт 25);
- Особлива увага повинна бути приділена організаційно-правовій незалежності майбутнього ДБР і існуванню прозорих процедур з метою підвищення довіри громадськості (пункт 25);
  - Повинен бути закріплений прямий, конфіденційний доступ до ДБР для осіб, які є/були позбавлені волі і які стверджують про зловживання з боку посадових осіб (пункт 25).

Особи, які утримуються посадовими особами Внутрішніх Справ

Попередні зауваження

Рекомендації

- Чиновники вищого рівня Внутрішніх Справ, слідчі судді, прокурори і суді мають бути особливо пильними щодо можливої експлуатації з боку співробітників внутрішніх справ положень про опитування свідків для того, щоб обійти юридичні терміни та гарантії щодо утримання під вартою підозрюваних у скоєнні злочинів (пункт 28);
- Запровадити дії, щоб викоринити практику зловживання положеннями про захисні заходи, зазначені у пункті 29 (пункт 29);
- Будь-які подальші опитування попередньо ув'язнених з боку Внутрішніх Справ або інших правоохоронних органів, які можуть бути необхідними, повинні, наскільки це можливо, проводитися в пенітенціарній установі. Повернення попередньо ув'язнених до Внутрішніх Справ або інших правоохоронних установ слід шу-

кати лише тоді, коли немає абсолютно ніякої іншої альтернативи і протягом найкоротшого часу, та утримувати дозвіл судді на це (пункт 29).

Коментарі

- Українській владі рекомендується прагнути забезпечити щоб всі, хто бере участь (оперативні офіцери і слідчі Внутрішніх Справ, судмедексперти, слідчі судді, прокурори тощо) мали гарне уявлення про точне формулювання і об'єкт, що лежить в основі положень нового Кримінально-процесуальний кодексу (КПК), що регулюють їх роботу (пункт 26);
- Ізолятори тимчасового затримання (ІТЗ) не підходять для тривалого утримання під вартою і не повинні використовуватися для зберігання осіб довше, ніж кілька днів (пункт 29).

Запити про надання інформації

- Детальна інформація про будь-який прогрес, досягнутий у розгляді можливих реформ структур Внутрішніх Справ (пункт 26).

Заходи по боротьбі з тортурами та іншими формами жорстокого поводження

Рекомендації

- Міністерство внутрішніх справ має розвивати далі докладні інструкції з самого високого рівня, що нагадують всім співробітникам, зокрема оперативним співробітникам, слідчим, членам спецназу, співробітникам патрульних органів, офіцерам супроводу та співробітникам органів утримання під вартою, що працюють в ІТЗ про їхні зобов'язання у ставленні до поводження з особами, які перебувають під вартою. Ці інструкції повинні керуватися, зокрема за допомогою загальних принципів, закріплених в Європейському кодексі поліцейської етики. Зокрема, слід чітко роз'яснити всім посадовим особам Внутрішніх справ, що:
  - l) вони будуть притягнуті до відповідальності за те, що завдали, підбурювали або переносили будь-які тортури або інші форми жорстокого поводження, незалежно від обставин і в тому

числі, коли жорстоке поводження впорядковане начальником. Кожен офіційний співробітник внутрішніх справ повинен мати чітко розуміння того, що навмисне фізичне жорстоке поводження з затриманими особами, незалежно від його тяжкості, є кримінальним злочином.

Де це доречно, має бути прийнята публічна заява на найвищому політичному рівні, а саме на рівні Президента України;

- II) вони повинні протистояти всім формам корупції в структурах Внутрішніх Справ;
  - III) поводження з особами під вартою в коректній формі та звітність будь-якої інформації, що вказує на жорстоке поводження (і корупцію) з боку колег до відповідних органів є їхнім боргом і буде позитивно визнана (пункт 48);
- Мають будуть прийняті захисні заходи щодо «Інформаторів». Це передбачає розвиток чіткої лінії звітності до окремого органу за межами управління або зацікавленого органу, а також основ для правового захисту осіб, які розкривають інформацію про жорстоке поводження та інші незаконні дії (пункт 48);
- Українська влада має продовжити свої дії, щоб поліпшити ідентифікацію співробітників органів Внутрішніх Справ, зокрема шляхом забезпечення того, щоб:
- I) офіцери в штатському, що проводять арешт, мають чітко ідентифікувати себе або чітко визначити себе в якості членів агентства Внутрішніх Справ (наприклад, показавши посвідчення особи або, надівши пов'язку);
  - II) подальша ідентифікація членів спецназу внутрішніх справ має бути завжди можливою, через носіння не тільки чітко відмінною емблеми, але і видимим ідентифікаційним номером на кожній уніформі / шоломі;
  - III) втручання спеціальних сил органів Внутрішніх Справ має бути записано на відео (наприклад, за допомогою тактичних камер, як частини обладнання з офіцерів) (пункт 52);
- Українська влада має переглянути правову основу для застосування фізичної сили і «Спеціальних засобів», у світлі висновків делегації, і переконатися, що обставини, в яких можуть бути використані кожен тип сили, були чітко визначені в законодавстві та / або відповідних правил (пункт 54);

- Посадові особи Внутрішніх Справ мають отримати подальші інструкції і відповідне навчання, щоб забезпечити, зокрема, що:
- I) фізична сила використовується тільки в разі крайньої необхідності і лише в тій мірі, яка необхідна для досягнення законних цілей;
  - II) де необхідно прикувати наручниками людину, наручники ні за яких обставин не мають бути приковані надмірно жорстко і застосовуються тільки до тих пір, коли це абсолютно необхідно. Крім того, затриманий ніколи не повинен бути прикований наручниками до фіксованих об'єктів; у разі, коли особа під вартою, перебуває у вельми збудженому стані або діє насильницьким чином, ця особа повинна ліпше перебувати під ретельним наглядом у відповідній обстановці. У разі збудженого стану, викликаного станом здоров'я затриманого особи, посадові особи Внутрішніх Справ мають звернутися за медичною допомогою та дотримуватись інструкцій медичного працівника;
  - III) кийки використовуються тільки тоді, коли є ризик для життя чи здоров'я, і тільки для вирішення цієї загрози безпосередньо;
  - IV) використання електрошокових пристроїв обмежується ситуаціями реальної і безпосередньої небезпеки для життя або очевидного ризику отримання серйозних травм, і підлягає принципам необхідності, підпорядкованості, пропорційності, застереження (де це можливо) і запобіжних заходів. Використання таких пристроїв для єдиної мети забезпечення порядку неприпустимо. Співробітників органів внутрішніх справ, які мають право використовувати ці пристрої, повинні обиратися і мати відповідну підготовку і вони повинні отримувати докладні інструкції щодо їх використання. Правові зобов'язання щодо подання звітності має призвести до ретельного моніторингу з боку компетентних органів щодо використання електрошокових пристроїв. Будь-хто, проти кого був використаний електричний пристрій, повинен у всіх випадках, бути обстеженим медичним працівником і, при необхідності, доставлений в лікарню, та копія медичної довідки має бути надана зацікавленій особі (і / або його /її адвокату, за запитом) (пункт 54);

- Українська влада має продовжувати свої зусилля по запровадженню нового Кримінально процесуального кодексу з метою зниження залежності від зізнання, зокрема, шляхом:
  - I) боротьби проти будь-якої практики чиновників Внутрішніх Справ, що прагнуть / отримують заяви та інші докази від так званих «свідків», які виявляться кримінально підозрювані або від затриманих осіб, які не були поінформовані про своє право відмовитися від дачі показань або відповідати на запитання;
  - II) докладати зусиль, щоб приділити більше уваги підходу на основі речових доказів в стадії розслідування, зокрема шляхом початкового навчання і підвищення кваліфікації оперативних співробітників і слідчих. Зокрема, навчання щодо захоплення, збереження, пакування, обробки та оцінки судових експонатів і питання безперервності пов'язані з ними, мають отримати подальший розвиток. У той же час, очевидне повідомлення повинно бути спрямовано всім чиновникам Внутрішніх Справ про те, що фабрикація доказів є серйозним злочином і карається відповідним чином;
  - III) видалення будь-яких нестандартних елементів, які можна використовувати для застосування жорстокого поводження з приміщень внутрішніх справ, де може бути утримана / допитана людина;
  - IV) забезпечення того, щоб допити, як правило, проводилися не більше ніж двома особами, в кімнатах, спеціально відведених та обладнаних для цієї мети, не більше ніж дві години (одна година у разі неповнолітніх) за один раз, і вісім годин (двох годин у разі підлітків) в день в загальній складності;
  - V) забезпечення точного запису усіх допитів (у тому числі початкових допитів офіцерами з затримання), які повинні бути більш проведені за допомогою електронного обладнання для запису (аудіо- та відео- записи);
  - VI) впровадження системи постійного моніторингу стандартів і процедур допитів (пункт 59);
- Українська влада має прийняти подальші заходи, в тому числі за допомогою відповідних правил і ефективного моніторингу їх реалізації, для того, щоб:

- I) медичні працівники, як правило, безпосередньо не брали участь в адміністративному порядку передачі опіки над затриманими особами в ІТЗ;
- II) особи, які демонструють травми при прийнятті, не були ніким допитані про походження цих травм під час вищезгаданої процедури передачі утримання;
- III) будь-який зроблений запис і будь-які зроблені фотографії травм під час передавальних процедур, негайно направляються медичним працівникам ІТЗ;
- IV) всі особи, прийняті до ІТЗ, мають бути правильно допитані і ретельно оглянуті кваліфікованим медичним персоналом якомога швидше, але не пізніше 24 годин після їх прийому такий же підхід повинен застосовуватися кожен раз, коли людина повертається в ІТЗ після перебування в розпорядженні іншої структури для слідчих чи інших цілей;
- V) всі медичні огляди в ІТЗ (а також в медичних установах) проводяться поза межами чутності і — окрім випадків, якщо медичні працівники прямо не просять про інакше в даному випадку — поза межами уваги персоналу, який не виконує обов'язків щодо охорони здоров'я;
- VI) запис складений після медичного обстеження затриманого в ІТЗ має містити: (I) звіт про заяви, зроблені людиною, про яку йдеться мова, які мають відношення до медичної експертизи (у тому числі його /її опис його /її стану здоров'я і будь-які заяви про жорстоке поводження), (II) повний звіт про об'єктивні медичні висновки, засновані на ретельному дослідженні (за підтримки «графіку травм» для маркування травматичних пошкоджень); (III) зауваження медичного працівника у світлі пунктів I) і II), що вказують на відповідність між будь-якими заявами і об'єктивними медичними висновками;
- VII) медичний персонал може повідомити офіцерам органів позбавлення волі про принцип «маємо знати» щодо стану здоров'я затриманої особи; проте, інформація повинна бути обмежена, що необхідно для запобігання серйозного ризику для затриманої особи або інших осіб, якщо затримана особа погоджується на надання додаткової інформації;

- VIII) медичні фахівці мають повідомляти затриманим особам про існування звітної зобов'язання, пояснивши, що написання такого звіту знаходиться в рамках системи для попередження жорстокого поводження та що передача доповіді до відповідного органу не є заміною поданню скарги в належній формі;
- IX) затримані особи і, на їх прохання, їхні адвокати мають повне право на отримання копії медичної документації. Коли це можливо, повинні бути зроблені фотографії пошкоджень і додаватися до медичної документації;
- X) всякий раз, коли звіт про травми передається в прокуратуру, має бути зроблений судово-медичний висновок без затримок, а затримана особа має бути негайно оглянута фізично, ретельно і в приватному порядку судовими лікарем (пункт 64);
- Має бути запропонована спеціальна підготовка медичним працівникам, які працюють в ІТЗ. На додаток до розробки необхідної компетенції в документуванні та інтерпретації травм а також забезпечення повного знання зобов'язань і процедур звітності, ця підготовка має охоплювати техніку опитування осіб, які, можливо, отримали жорстоке поводження (пункт 64);
- Українська влада має чітко роз'яснити всім співробітникам Внутрішніх Справ, що будь-який вид погроз або дій для запобігання затриманого від можливості скаржитися судді, не припустиме (пункт 66).

Коментарі

- Українській владі пропонується розглянути питання про перегляд існуючих процедур звітності, з урахуванням реформи прокуратури та майбутнього заснування Державного бюро розслідувань (пункт 64);
- Суддям має бути твердо і регулярно нагадано, через відповідні канали, про їхні юридичні зобов'язання відповідно до розділу 206 КПК (пункт 66).

Запити про надання інформації

- Чи розглядала українська влада можливість розміщення медичного персоналу, який працює в ІТЗ під керівництво структури, іншої ніж Міністерство Внутрішніх Справ (пункт 64).

Фундаментальні гарантії проти жорстокого поводження

Рекомендації

- Українська влада має вжити ефективних заходів для забезпечення того, щоб положення нового КПК (і Закону про безоплатну правову допомогу) відносно гарантій проти жорстокого поводження з особами, позбавленими волі, з боку посадових осіб внутрішніх справ застосовувались на практиці належним чином (пункт 68);
- Українська влада має вжити рішучих і енергійних заходів, щоб викоринити практику неврахованих затримань. Безпосередні кроки мають бути зроблені для того, щоб всякий раз, коли людина затримується або викликається до установи внутрішніх Справ з будь-якої причини (у тому числі для опитування оперативним офіцером), його/її присутність завжди мають бути належним чином зареєстровані. Зокрема, записи повинні вказати, хто був доставлений або викликаний в установу, ким, за чиїм наказом, в який час, з якої причини, в якій якості (підозрюваний, свідок і т. д.), до кого ця особа була передана і коли людина залишила приміщення установи Внутрішніх Справ (пункт 71);
- Українська влада має вжити термінових заходів для забезпечення того, щоб завжди належним чином дотримувалася на практиці юридична вимога про зазначення фактичного часу арешту в протоколі затримання (пункт 72);
- Українська влада має забезпечити, щоб реєстри зберігання під вартою утримувались належним чином, точно записувались фактичні часи затримання, розміщення в камері, звільнення або переведення, і вони мають відображати всі інші аспекти утримання під вартою (точне місце розташування, де затриманий перебуває; візити юриста, родичів, лікаря або консульської посадової особи; передача на допит, тощо) (пункт 72);
- Ефективні кроки мають бути вжитими для того, щоб всі особи, затримані правоохоронними органами повною мірою були поінформовані про всі свої права (у тому числі про право повідомлення про затримання, доступу до адвоката і доступу до лікаря) з самого початку позбавлення їх волі. Цей процес повинен включати надання чіткої словесної інформації в момент затримання, яка має бути доповнена при першій же можливості (тобто, відразу ж після

- першого вступу в приміщенні правоохоронного органу) письмовою інформацією щодо прав (пункт 74);
- Українська влада має розробити інформаційний лист про права, який має бути більш простим і зрозумілим і доступним у відповідному діапазоні мовами. Особливу увагу слід приділяти забезпеченню того, щоб затримані особи насправді були в змозі зрозуміти свої права; на посадових осіб внутрішніх справ покладено завдання з'ясувати, що це є так. Зацікавлені особи повинні мати можливість зберегти копію інформаційного листка (пункт 74);
  - Українська влада має вжити ефективних заходів, щоб гарантувати, що всі затримані особи ефективно скористатися правом на повідомлення про затримання з самого початку позбавлення волі (пункт 75);
  - Кроки мають бути зроблені для того, щоб затримані особи мали зворотній зв'язок чи вдалося повідомити близького родича або іншу особу про факт їх затримання (пункт 76);
  - Кроки мають бути зроблені для того, щоб сам факт повідомлення найближчих родичів затриманої особи про його /її утримання під вартою був належним чином зареєстрований в кожній установі Внутрішніх Справ, у світлі зауважень, зроблених в пункті 77 (пункт 77);
  - Українська влада має вжити заходів для забезпечення того, щоб закон і практика були приведені у відповідність стосовно того, щоб право на доступ до адвоката мала бути гарантовано всім особам — в тому числі адміністративно затриманим — з самого початку позбавлення волі (і не тільки, коли складається протокол затримання) (пункт 79);
  - Українська влада має нагадати всім посадовим особам внутрішніх справ (у тому числі оперативному персоналу і дослідникам) серйозним чином, що будь-які спроби примусити затриманого відмовитися від свого права на адвоката є незаконними (пункт 80);
  - Українська влада має активізувати свої зусилля щодо забезпечення того, щоб положення закону про безоплатну правову допомогу були реалізовані на практиці належним чином. Зокрема, правоохоронним органам повинні нагадати про їх обов'язки негайно інформувати відповідний Центр безкоштовної правової допомоги з приводу кожного факту затримання з самого моменту фак-

- тичного позбавлення волі (або, найпізніше, з моменту прибуття затриманої особи до установи Внутрішніх Справ) (пункт 81);
- Подальші зусилля повинні бути зроблені (зокрема, з точки зору людських і фінансових ресурсів), щоб переконатися, що система введена в дію Законом про безоплатну правову допомогу, та ефективно працює в усіх регіонах України (пункт 81);
  - Українська влада має вжити відповідних заходів — у консультації з Асоціацією адвокатів — щоб забезпечити ефективність системи юридичної допомоги протягом кримінального провадження, в тому числі на початковому етапі затримання. У цьому контексті особливу увагу слід приділяти питанню про конфіденційність консультацій клієнта та юриста (пункт 85);
  - Українська влада має внести поправки в новий КПК (та інші відповідні положення) з тим, щоб дати зрозуміти, що особи, позбавлені волі співробітниками правоохоронних органів, мають право бути оглянуті незалежним лікарем (у тому числі доктором за власним вибором, при тому розумінні, що такий лікар може здійснювати огляд за рахунок власних коштів затриманої особи) з самого моменту фактичного позбавлення волі. Прохання затриманої особи побачити лікаря має бути завжди здійснене; ніхто не в змозі фільтрувати такі запити, ні співробітники правоохоронних органів, ні будь-якого іншого органу (пункт 86);
  - Кроки (у тому числі, у разі необхідності, законодавчого характеру) мають бути прийняті для того, щоб затримані особи, які стверджують про жорстоке поводження з боку співробітників правоохоронних органів, мають бути оглянуті за власною ініціативою незалежним лікарем, який має офіційну судову підготовку (пункт 86);
  - Кроки мають бути зроблені, щоб виправити недоліки щодо конфіденційності медичних оглядів та документів, а також по відношенню до якості медичної документації у установ Внутрішніх Справи (пункт 87);
  - Кроки мають бути зроблені українською владою для того, щоб юридичне зобов'язання забезпечити без зволікання медичну допомогу будь-якій особі, затриманій правоохоронним органом, яка її потребує, має завжди дотримуватися на практиці (пункт 88);
  - Українська влада має вжити ефективних заходів для забезпечення того, щоб неповнолітні затримані не були допитані, не роби-

- ли ніяких заяв або підписували будь-які документи, пов'язані зі злочинном, в якому вони підозрюються, без адвоката і, в принципі, іншого присутньої довіреної дорослої особи, яка допомагає неповнолітнім (пункт 89);
- Конкретна інформація форма, яка встановлює особливе положення затриманих неповнолітніх і в тому числі містить посилання на присутність адвоката/іншої довіреної дорослої особи має бути розроблена і надана всім таким особам, узятим під варту. Особлива увага повинна бути приділена тому, щоб інформація пояснювалася ретельно для гарантування її розуміння (пункт 89);
  - Українська влада має встановити загальні критерії для відбору «вартових офіцерів» установ Внутрішніх Справ, і переконатися, що вони отримують спеціальну підготовку (пункт 90).

Коментарі

- Позитивна практика (спостерігається в деяких відвіданих управліннях/відділах внутрішніх справ) стосовно таких відмов, які перевіряються викликаними адвокатами за посадою (і сам факт такої перевірки підтверджується підписом адвоката в протоколі затримання) заслуговує поширення на всі установи Внутрішніх Справ, де можуть утримуватися особи, позбавлені волі (пункт 80);
- Українській владі пропонується вжити заходів для того, щоб всі відповідні деталі пов'язані з повідомленням центрів безкоштовної юридичної допомоги були завжди належним чином відображені в протоколах затримання (пункт 83);
- Було б набагато краще покласти задачу контакти з центрами безкоштовної юридичної допомоги та ведення відповідних реєстрів на «вартових офіцерів» відповідно до змісту нового КПК (Пункт 84).

Запити про надання інформації

- Інформація, з часом, про результати ініціативи Координаційного центру безкоштовної юридичної допомоги який запропонував проект поправок до відповідних положень Закону про безоплатну правову допомогу та до Указу Кабінету міністрів № 1363 для того, щоб дозволити центрам призначати адвоката за посадою після отримання інформації про затримання людини з інших джерел (наприклад, від родичів, НВО або ЗМІ) (пункт 82).

Умови утримання під вартою

Рекомендації

- Українська влада має активізувати свої зусилля щодо забезпечення належних умов утримання під вартою для осіб, які утримуються в управліннях/відділах внутрішніх справ. При цьому вони повинні керуватися рекомендацією вже зробленою Комітетом в пункті 37 доповіді про його роботу під час періодичного відвідування в 2009 р. (пункт 92);
- Для тих управлінь/відділів внутрішніх справ, які не відповідають вимогам, перерахованим у вищевказаній рекомендації (і, зокрема, тих, де камери мають бути виведені з експлуатації), потрібно запровадити негайні дії для того, щоб (за винятком термінової ситуації, коли затримки в проведенні слідчих дій може призвести до втрати слідів кримінального злочину або до схову підозрюваного) затриманих осіб не утримували в цих установах в нічний час (пункт 92);
- Українська влада має продовжувати свої зусилля, щоб відремонтувати всі ІТЗ, з урахуванням зауважень, зроблених в пункті 94. Зокрема, повинні бути вжиті заходи для того, щоб:
  - I) був здійснений ремонт в першочерговому порядку в ІТЗ в Алушті та Кривому Розі;
  - II) в контексті програми реконструкції всіх ІТЗ, переконатися, що в камері санітарні додатки були повністю відокремлені (тобто до стелі);
  - III) переконатися, що камери у всіх ІТЗ мають адекватний доступ до природного світла і свіжого повітря;
  - IV) підвищити рівень чистоти в ІТЗ, особливо в одному з ІТЗ Дніпропетровська;
  - V) забезпечити, щоб майданчики для вправ на свіжому повітрі були досить великі і відповідно обладнані у всіх ІТЗ (і вивести з експлуатації «Зимові майданчики» в ІТЗ в Дніпропетровську та Кривому Розі) (пункт 95);
- Кроки мають бути зроблені щодо спеціального Центру прийому для осіб, підданих адміністративному арешту в Дніпропетровську для того, щоб:
  - I) поліпшити доступ до природного світла в камерах;

- II) забезпечити повне відокремлення в камерах санітарних додатків (до стелі);
- III) забезпечити деяку іншу форму діяльності на додаток до прогулянки (наприклад, радіо / ТВ, додаткове читання, настільні ігри, спорт, більше можливостей для роботи, тощо) (пункт 96).

Коментарі

- Камери розміром 6 і 7 м² не повинні розміщати більше однієї затриманої особи протягом ночі (пункт 95);
- Українській владі пропонується розглянути питання про розробку альтернатив позбавлення волі за вчинення адміністративних правопорушень (пункт 96).

Особи, які перебувають у пенітенціарних установах

Попередні зауваження

Рекомендації

- Українська влада має подовжити свої узгоджені зусилля, спрямовані на вирішення проблеми переповненості виправних колоній в Україні (пункт 99);
- Українська влада мають розглянути без подальших затримок норми закріплені законодавством для житлової площі на одного ув'язненого, щоб гарантувати, що вони забезпечують принаймні 4 м² на одного ув'язненого в багатомісних камерах (не рахуючи місця, займаного в камері туалетом) у всіх установах, що знаходяться у віданні Державної Пенітенціарної служби, слідчих установи (СІЗО) включно. Що стосується заповнюваності одномісних камер, будь-які камери такого типу повинні мати не менше 6 м² (не рахуючи площу, займану в камері туалетом), а переважно мають бути більшими (пункт 100);
- Українська влада має розглядати в кожному СІЗО/виправній колонії закритого типу фактичний життєвий простір на одного ув'язненого в камерах через регулярні проміжки часу (на додаток до середньої житлової площі на одного ув'язненого в кожній установі). Це дозволить виявити і локалізувати перенаселеність (пункт 100);

- Українська влада має продовжувати свої зусилля щодо поліпшення тюремну нерухомість/інфраструктуру, відповідно до стандартів Комітету. Недавнє скорочення тюремного населення має полегшити вирішення цієї проблеми (пункт 101);
- Українська влада має забезпечити, щоб зусилля, спрямовані на скорочення переповненості виправних колоній і поліпшення матеріальних умов в обох СІЗО та установах для засуджених, будуть йти рука об руку з впровадженням програм структурованої поза камерної діяльності. Мета має бути такою, щоб ув'язнені могли витратити стільки годин, скільки можливо кожен день поза меж своїх камер (переважно вісім годин або більше) і брати участь у регулярних, цілеспрямованих і різноманітних заходах (робота, освіта, спорт, тощо) відповідно до потреб кожної категорії ув'язнених (дорослих попередньо ув'язнених, або засуджених, ув'язнених, які відбувають довічне ув'язнення, засуджених ув'язнених, які утримуються в спеціальних умовах підвищеної безпеки або контролю, жінок — ув'язнених, неповнолітніх тощо) (пункт 102).

Поводження з особами в попередньому ув'язненні або з тим, які відбувають покарання

Рекомендації

- Дії, які мають бути запроваджені для того, щоб:
  - I) методи, використовувані оперативним штабом в Дніпропетровському СІЗО для отримання інформації від ув'язнених підлягали більш пильному та ефективному незалежному контролю. Зокрема, необхідно чітко їм роз'яснити, що будь-яка спроба отримати інформацію від ув'язнених, має бути суворо обмежена потребами установи;
  - II) весь пенітенціарний персонал, що працює в Дніпропетровському та Одеському СІЗО отримав чіткий сигнал, що будь-який співробітник пенітенціарних органів, який заподіює, підбурює або проявляє терпимість до будь-якої дії, яка представляє собою тортури або інші форми жорстокого поводження, ні за яких обставин, в тому числі, коли це робиться за розпорядженням вищого начальника або коли заохочується правоохорон-

ними органами, будуть притягнуті до відповідальності. Крім того, співробітникам, що працюють в цих установах, має бути нагадано, що вони повинні весь час ставитися до ув'язнених з ввічливістю і повагою;

- III) в Одеському СІЗО фізична сила, «спеціальні засоби» і гамівні сорочки мають бути використані тільки щодо ув'язнених в цілях самооборони або у випадках спроб до втечі або під час активного або пасивного опору законному розпорядженню, і завжди в якості останнього засобу. Більш того, керівництво Одеського СІЗО і зовнішні спостерігачі мають проявляти особливу пильність, щоб гарантувати, що всі випадки застосування сили щодо ув'язнених були адекватно записані і оцінені (пункт 106);
- Керівництво СІЗО в Одесі та Сімферополі мають докласти всі зусилля і наявні в їх розпорядженні засоби для протидії негативного впливу неформальної тюремної ієрархії та запобіганню залякуванню і насильству серед ув'язнених, у світлі зауважень, зроблених в пункті 108. Керівництво українських пенітенціарних закладів також має бути пильною щодо можливої змови між співробітниками та ув'язненими «лідерами» (пункт 108);
  - Управління ув'язненими, які викликали або які вважаються такими, що можуть викликати серйозної шкоди іншим особам або собі має бути принципово переглянуто в Одеському СІЗО, у світлі зауважень, зроблених в пункті 109 (пункт 109);
  - Українська влада має продовжувати проявляти максимальну пильність щодо поводження з ув'язненими, які відбувають покарання у виправній колонії № 81 в Стрижавці, зокрема у світлі висновків, викладених у пункті 111. У цьому контексті, практика делегування повноважень групі ув'язнених і використання їх, щоб тримати контроль над ув'язненим населенням установи має бути припинена (пункт 112);
  - Всі співробітники, що працюють у виправній колонії № 81 в Стрижавці, в тому числі старші офіцери мають продовжувати отримувати регулярні повідомлення з найвищого рівня, що I) будь-який співробітник пенітенціарної установи, який скоює або допомагає жорсткому поводженню буде притягнутий до відповідальності, і що II) вони повинні протистояти всім формам корупції та інфор-

- мувати начальників та інші відповідні органи про будь-які корупційні дій в рамках установи (пункт 112);
- Українська влада має вжити додаткових конкретних заходів боротьби проти жорстокого поводження і залякування ув'язнених в виправній колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі і, зокрема:
    - I) доручити управлінню установи проявляти найбільшу пильність щодо поводження з ув'язненими і щоб роз'яснити всім, кого це стосується (регулярно і часто), зокрема, оперативному персоналу, що будь-який співробітник виправної колонії, який здійснює або допомагає жорсткому поводженню, насильству або залякуванню між ув'язненими, буду притягнутий до відповідальності;
    - II) доручити всьому тюремному персоналу активно запобігати їх колегам жорстко поводитися з ув'язненими (або від заохочення насильства серед ув'язнених) і повідомляти, по відповідних каналах, про всі випадки жорстокого поводження з участю колег; інструкція повинна супроводжуватися твердими гарантіями того, що «інформаторів» буде захищено від будь-яких репресій (пункт 116);
  - Українська влада має вжити заходів, в тому числі на законодавчому рівні, для того, щоб співробітники оперативних відділів більше не розслідували кримінальні злочини, скоєні ув'язненими поза виправною колонією і більше не приймали заяви від ув'язнених щодо таких злочинів (пункт 117).

Коментарі

- Дуже важливо, щоб «наглядний аудит» відносно виправної колонії № 3 в Кривому Розі розглянув причини заклопотаності ЄКПТ, підняті в пункті 115 (пункт 115).

Запити про надання інформації

- Інформація, з часом, про результати «наглядного аудиту» відносно виправної колонії № 3 в Кривому Розі і, зокрема, щодо рішень, прийнятих згодом (у тому числі про будь-які накладені кримінальні та / або дисциплінарні санкцій,) (пункт 116).

Попередньо ув'язнені

Рекомендації

- Необхідні кроки мають бути вжиті у виправній колонії № 3 у Кривому Розі для того, щоб ув'язнені неповнолітні утримувалися окремо від дорослих, у світлі зауважень, зроблених в пункті 118 (пункт 118);
- Одночасно з виконанням рекомендацій, вже зроблених в пунктах 99 до 102, українська влада має вжити подальші заходи для того, щоб:
  - I) подвоїти свої зусилля в відвіданих СІЗО для досягнення мети пропонувати не менше 4 м² житлової площі одному ув'язненому в багатомісних камерах і розміщення не більше одного ув'язненого в камерах розміром 6 м¹ (не рахуючи площу, займану в камері туалетом), зокрема шляхом розміщення ув'язнених більш рівномірно серед наявного житла, зниження рівня запланованої місткості камер у відповідності з національними стандартами та аналізу офіційного потенціалу установ, про які йдеться мова, відповідно;
  - II) серйозно розглянути питання стосовно будівництва нового СІЗО в Одесі в той же час продовжуючи свої спроби поліпшити стан ремонту камер у житлових будинках;
  - III) вивести з експлуатації в Сімферопольському СІЗО напівпідвальні камери, розташовані в блоці I та ініціювати якнайшвидше капітальний ремонт та реконструкцію установи;
  - IV) здійснювати свої програми щодо ремонту / реконструкції старих житлових будівель Київського і Дніпропетровського СІЗО;
  - V) поліпшити доступ до природного освітлення і вентиляції в камерах у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, зокрема на першому поверсі установи, і переглянути конструкцію вікон, щоб дозволити ув'язненим побачити за межами своїх камер;
  - VI) забезпечити, при здійсненні програми ремонту / (пере)будівлі, що туалети / санітарні додатки в камерах були повністю відокремлені (тобто до стелі);
  - VII) розглянути можливість збільшення частоти доступу ув'язнених до душових кімнат у відвіданих установах, а також у будь-яких інших пенітенціарних установах, беручи до уваги Правило 19.4 Європейських пенітенціарних правил;

- VIII) забезпечити, щоб ув'язнені мали можливість справжнього фізичного навантаження щодня; це вимагатиме збільшення прогулянкових майданчиків. Там, де це можливо, нинішні майданчики, розташовані на дахах житлових блоків, слід замінити на майданчики для прогулянок, розташовані на рівні землі;
- IX) переглянути режим для попередньо ув'язнених з урахуванням зауважень, зроблених в пункті 102. У зв'язку з цим, необхідно вжити заходів для того щоб при проектуванні і будівництві нових СІЗО/блоків розміщення попередньо ув'язнених, мають бути передбачені умови для правильної прогулянки на рівні землі, взаємодії ув'язнених з різних камер, роботи, освіти та інших значимих заходів. Що стосується неповнолітніх, мета програм діяльності повинна полягати в тому, щоб вони витрачали щонайменше вісім годин на день за межами своїх камер, як це передбачено європейськими правилами для неповнолітніх правопорушників, що підлягають санкціям або заходам;
- X) змінити чинне законодавство з метою забезпечення того, щоб попередньо ув'язнені, як правило, мали право на отримання візитів, виконувати/приймати телефонні дзвінки і відправляти/отримувати листи. Будь-яке встановлене обмеження/заборона стосовно відвідування, телефонних дзвінкі або кореспонденції повинна бути спеціально обґрунтована потребами слідства, завжди вимагати схвалення судовим органом, і застосовуватися протягом певного періоду часу, з вказаних причин. Водночас, слідчим і суддям має бути нагадано, що відправною точкою для розгляду прохання про відвідування і для відправки листів повинна бути презумпція невинності і принцип, що попередньо ув'язнені повинні мати не більш обмежень, ніж строго необхідно для інтересів справедливості та що, якщо немає чітко визначеної причини, яка не дозволяє візити/переписку або накладає певні обмеження (наприклад, організація візитів через перегородку) протягом певного періоду в кожному окремому випадку, попередньо ув'язнені повинні мати право приймати відвідувачів принаймні три рази до чотирьох годин на місяць, а також відправляти/отримувати листи, як це передбачено законом (пункт 127).

Коментарі

- Українській владі пропонується перевірити ізоляцію і правильну роботу системи опалення в новій будівлі проживання для жінок в Київському СІЗО (пункт 127).

Засуджені ув'язнені, що містяться в спеціальних умовах підвищеної безпеки або контролю в виправній колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі

Рекомендації

- Українська влада має внести поправки в відповідні правові норми щодо рівня безпеки, що застосовуються до даних ув'язнених, а також щодо заходів відокремлення для профілактичних цілей відповідно до інструкцій, згаданих у пункті 129 (пункт 129);
- Кроки мають бути зроблені щоб усунути недоліки, зазначені в пункті 129, при необхідності через внесення поправок до відповідних процесуальних норм, щодо процедури для розміщення в режимі «тюрма» (і для його можливого поновлення) (пункт 129);
- Програма цілеспрямованої діяльності різного характеру (у тому числі робота, освіта, взаємодія та цільові програми реабілітації) мають бути запропоновані для ув'язнених, що містяться в спеціальних умовах підвищеної безпеки та контролю. Ця програма повинна бути складена та перевірена на основі індивідуальної оцінки потреб/ризиків мультидисциплінарною командою (за участю, наприклад, кваліфікованого психолога і педагога), в консультації з зацікавленими ув'язненими (пункт 131);
- Українська влада має змінити умови для короткострокових візитів до виправної колонії № 3 в Кривому Розі, щоб ув'язнені могли мати побачення в досить відкритих умовах. Організація відкритих візитів повинна стати правилом, а закритих виняток, такі винятки можуть ґрунтуватися на обґрунтованих та аргументованих рішеннях після проведення індивідуальної оцінки потенційного ризику, пов'язаного з певним ув'язненим. Крім того, ємність приміщень для короткострокових відвідувань повинна бути збільшена (пункт 132);
- Українська влада має виправити проблему стосовно довгого терміну очікування для доступу до телефону (пункт 132).

Коментарі

- Українській владі рекомендується продовжувати свої зусилля щодо поліпшення матеріальних умов у «тюрмі» і так званих камер максимальної безпеки («СМРБ») виправній колонії № 3 в Кривому Розі, звертаючи особливу увагу на доступ до природного світла, штучне освітлення та вентиляцію. В камері санітарні додатки всі повинні бути оснащені повним відокремленням (тобто до стелі). Крім того, необхідно вжити заходів, щоб зменшити призначений рівень зайнятості в камерах «Тюрми», за прикладом з камер СМРБ (пункт 130);
- Українській владі пропонується розглянути питання про тривалий час очікування стосовно доступу до телефону (пункт 132).

Запити про надання інформації

- Докладнішу інформацію про плани щодо забезпечення ув'язнених в режимі «тюрми» у виправній колонії № 3 у Кривому Розі деякими можливостями для роботи, а також інформацію щодо їх реалізації (п. 131).

Ув'язнені, які можуть отримати / засуджені до довічного ув'язнення*Рекомендації*

- Українська влада має переглянути ще раз законодавство і практику щодо програми заходів для ув'язнених, що можуть отримати / засуджені до довічного ув'язнення, щодо права на відвідування та щодо відокремлення, у світлі зауважень, зроблених в пунктах 135 до 139 і рекомендацій, зроблених Комітетом в його попередніх доповідях про візити (пункт 139).

Коментарі

- З урахуванням їх розміру було б набагато краще використовувати камери розміром 9 м² для одномісного розміщення в Київському СІЗО, за умови, що зацікавлені ув'язнені можуть взаємодіяти один з одним (пункт 139).

Запит інформації

- Зауваження української влади щодо надання умовно-дострокового звільнення для всіх засуджених, у тому числі засуджених до довічного ув'язнення (пункт 140).

Охорона здоров'я

Рекомендації

- Українська влада має активізувати свої зусилля щодо забезпечення оптимальних медичних послуг для ув'язнених; в цьому контексті, більш активна участь Міністерства охорони здоров'я, безсумнівно, сприятиме реалізації загального принципу еквівалентності медичної допомоги з тим, що існує в суспільстві (пункт 142);
- Українська влада має вжити активних заходів, щоб виправити ситуацію щодо кадрових ресурсів медико-санітарних органів, зокрема, шляхом:
  - I) заповнення в першочерговому порядку всіх повідомлених вакантний посад лікарів у Київському та Одеському СІЗО, а також у виправній колонії № 3 в Кривому Розі; і
  - II) значно зміцнити команду співробітників органів охорони здоров'я додатковими фельдшерами та/або медсестрами, зокрема в СІЗО в Києві та Одесі, а також у виправній колонії № 3 у Кривому Розі (пункт 144);
- Безперервні зусилля мають бути покладені для поліпшення приміщень та обладнання медичних органів у відвіданих пенітенціарних установах, у світлі зауважень, зроблених в пункті 146 (пункт 146);
- Кроки мають бути зроблені для поліпшення доступності та якості стоматологічної допомоги в відвіданих пенітенціарних установах (зокрема в СІЗО в Києві та Сімферополі); ув'язнені в усіх установах повинні мати доступ до більш ніж просто надзвичайного лікування зубів (пункт 148);
- Українська влада має покласти край практиці розміщення ув'язнених в заграбовані області при проходженні певних медичних процедур в Дніпропетровському СІЗО і у виправній колонії № 3 у Кривому Розі (пункт 149);

- Українська влада має прагнути забезпечити, щоб всі потрібні ліки для пенітенціарних установ поставлялися державою в достатній кількості (пункт 150);
- Кроки мають бути зроблені для поліпшення якості медичних записів та іншої медичної документації у всіх відвіданих пенітенціарних установах, зокрема, в Сімферопольському СІЗО (пункт 151);
- Українська влада має покласти край практиці використання ув'язнених в органах охорони здоров'я в якості санітарів (пункт 151);
- Кроки мають бути зроблені у всіх відвіданих пенітенціарних установах (і, зокрема, в Дніпропетровському СІЗО і у виправній колонії № 3 в Кривому Розі), щоб переконатися, що конфіденційність медичних консультацій та медичної документації завжди дотримуються належним чином (пункт 152);
- Українська влада має вжити ефективних і термінових заходів для забезпечення того, щоб:
  - I) всі медичні обстеження ув'язнених (будь то на момент прибуття в пенітенціарну установу або згодом, після випадку насильства у виправній колонії) мають проводитися поза межами чутиності і — окрім випадків, якщо медичні працівники прямо не просять про інакше в даному випадку — поза межами уваги персоналу, який не виконує обов'язків щодо охорони здоров'я;
  - II) записи, складені після медичних оглядів ув'язнених мають містити: (i) повний звіт про заяви, зроблені зацікавленими особами, які мають відношення до медичної експертизи (у тому числі опис їх стану здоров'я та будь-яких тверджень про жорстоке поводження), (ii) повний звіт про об'єктивні медичні висновки, засновані на ретельному дослідженні (у тому числі відповідний опис травм), і (iii) зауваження професіонала в галузі охорони здоров'я, стосовно пунктів (i) і (ii), що вказує на відповідність між будь-якими заявами і об'єктивними медичними відомостями;
  - III) спеціальна підготовка має пропонуватися для медичних працівників, які працюють в пенітенціарних установах: на додаток до розробки необхідної компетенцією в документуванні та інтерпретації травм, це навчання повинно охоплювати техніку опитування осіб, які, можливо, отримали жорстоке поводження;
  - IV) медичний персонал може повідомити офіцерам органів позбавлення волі про принцип «маємо знати» щодо стану здоров'я

- ув'язненого; проте, інформація повинна бути обмежена, що необхідно для запобігання серйозний ризику для затриманої особи або інших осіб, якщо затримана особа погоджується на надання додаткової інформації (пункт 155);
- Українська влада має прийняти подальші інструкції для того, щоб:
    - I) медичні працівники, як правило, безпосередньо не брали участі в адміністративному порядку передачі опіки над затриманими особами в пенітенціарній установі;
    - II) особи, які демонструють пошкодження під час прийому не мають бути опитані ніким про походження цих травм під час вищезгаданої процедури передачі опіки;
    - III) будь-який зроблений запис і будь-які зроблені фотографії травм під час передавальних процедур направляються негайно до органів охорони здоров'я пенітенціарної установи;
    - IV) всі особи, прийняті до пенітенціарної установи належним чином обстежуються і ретельно оглядаються кваліфікованим медичним персоналом, якомога швидше, але не пізніше 24 годин після їх прийому; такий же підхід повинен бути застосований кожен раз, коли ув'язнений повертається до пенітенціарної установи після зняття з розпорядження правоохоронних органів для цілей розслідування (навіть протягом короткого періоду часу) (пункт 155);
  - Порядок зйомки травм новоприбулих ув'язнених у виправній колонії № 3 в Кривому Розі має бути поліпшений і розширений в світлі зауважень, зроблених в пункті 156 (пункт 156);
  - «Прискорена» процедура має бути введена в усіх органах медико-санітарної допомоги пенітенціарних установ для систематичного і безпосереднього передачі до компетентного прокурором (посадової особи ДБР) звітів про травми, коли ці травми узгоджуються з твердженнями про жорстоке поводження, зроблені ув'язненим або, навіть за відсутності заяв, що свідчать про жорстоке поводження; це повідомлення повинно бути зроблено незалежно від бажання зацікавленого укладеного. Ув'язнені і, на їх прохання, їхні адвокати повинні мати право на отримання копії доповіді в той же час. Крім того, органи в області охорони здоров'я не повинні зв'язуватись стосовно цих питань зі структурами Внутрішніх Справ (пункт 157);

- Медичний персонал має повідомити в'язням про існування зобов'язання поданням звітів, пояснивши, що написання такого звіту знаходиться в рамках системи для попередження жорстокого поводження та що передача доповіді компетентному прокурора не замінює подання скарги в належній формі (пункт 157);
- Українська влада має забезпечити, щоб процедури звітності та практики щодо порушення кримінальних розслідувань з приводу травм, спостережуваних на ув'язнених, були приведені у відповідність з відповідними законами і правилами (пункт 158);
- Кроки мають бути зроблені для поліпшення умов в блоці ТБ Київського СІЗО, в світлі зауважень, зроблених в пункті 159 (пункт 159);
- Заходи мають бути зроблені для забезпечення систематичного перевірки і лікування гемо контактного вірусного гепатиту в українській пенітенціарній системі (пункт 161);
- Українська влада має вжити термінових заходів для поліпшення надання психіатричної допомоги ув'язненим у всіх відвіданих пенітенціарних установах; зокрема, вакантна посада психіатра в Київському СІЗО має бути заповнена в першочерговому порядку, і необхідно докласти зусиль, щоб збільшити час присутності психіатрів в СІЗО в Одесі та Сімферополі (пункт 162);
- Термінові заходи мають бути зроблені для того, щоб ув'язнені з психічними розладами, мали право на повний спектр відповідного психіатричного лікування в усіх установах, у тому числі Київському СІЗО (пункт 162);
- Зусилля мають бути зроблені, щоб збільшити діапазон терапевтичних варіантів, доступних для ув'язнених, які страждають психічними захворюваннями (тобто окрім фармакотерапії). У разі необхідності, зацікавлені ув'язнені повинні бути негайно передані до відповідних лікарняних закладів (пункт 162);
- Українська влада має активізувати свої зусилля з розробки надання психологічної допомоги ув'язненим, зокрема по відношенню до неповнолітніх та ув'язнених, які відбувають довгі — в тому числі довічні — покарання, а також засуджених ув'язнених, що містяться в спеціальних умовах підвищеної безпеки або контролю (пункт 163);

- Українська влада має розробити комплексну і послідовну тюремну стратегію боротьби з наркотиками, в тому числі надання допомоги укладеним з проблемами, пов'язаними з наркотиками. Спеціальна підготовка з цього питання має бути організована для співробітників пенітенціарних установ охорони здоров'я (пункт 164).

Коментарі

- Українській владі пропонується прагнути робити зайнятість в пенітенціарних медичних послугах більш привабливою, в тому числі у фінансовому плані (пункт 144);
- Коли ув'язнений демонструє травми, що вказують на жорстоке поводження або робить заяви про жорстоке поводження медичному персоналу, він чи вона повинні бути негайно оглянуті лікарем з офіційною судовою підготовкою (пункт 155);
- Було б доцільно для працівників пенітенціарних установ органів охорони здоров'я отримувати через регулярні проміжки часу зворотній зв'язок про заходи, вжиті прокурором після пересилання їх доповідей щодо травматизму (пункт 157).

Запити про надання інформації

- Про прогрес, досягнутий у здійсненні різних планів та заходів, спрямованих на реорганізацію пенітенціарної системи охорони здоров'я (пункт 142);
- Зауваження української влади на звинувачення з боку ув'язнених відповідно до якого їм запропонували доступ до спеціалізованої медичної допомоги тільки тоді, коли вони або їх сім'ї платили за такого звернення (пункт 145);
- Докладнішу інформацію про план будівництва нового об'єкта охорони здоров'я для Одеського СІЗО і його реалізації (пункт 147).

Інші питання

Рекомендації

- З урахуванням рекомендацій, що містяться в пунктах 102, 108 і 166, українська влада має провести поглиблений аналіз кіль-

- кості і / або перебування охоронного персоналу в зонах укладення СІЗО і в виправних колоніях закритого типу і, в разі потреби, переглянути відповідні правила (пункт 165);
- Українська влада має реформувати існуючу професійну підготовку всіх співробітників пенітенціарних установ (по всій пенітенціарної системи, у тому числі у виправній колонії № 3 в Кривому Розі) з метою сприяння новим відносинам з ув'язненими і руху в напрямку динамічного, а не чисто статичного підходу до безпеки і порядку. При необхідності, до відповідних положень мають бути внесені зміни (пункт 167);
  - Конкретні заходи мають бути прийняті для розробки спеціалізованої підготовки співробітників, що працюють з певними категоріями ув'язнених (наприклад, у попередньому ув'язненні, довічно ув'язнені, ув'язнені, які утримуються в умовах підвищеної безпеки або контролю, жінки, підлітки) (пункт 167);
  - Українська влада має:
    - I) вжити відповідних заходів в рамках всієї пенітенціарної системи, щоб переглянути підхід по відношенню ув'язнених, які заподіяли шкоду самі собі, у світлі зауважень, зроблених в пункті 168;
    - II) переглянути порядок розміщення в дисциплінарній одиночній камері в СІЗО і закритого типу виправних колоній для того, щоб гарантувати, що зацікавлені ув'язнені (i) будуть в терміновому порядку повідомлені в письмовій формі про висунуті проти них звинувачення, (II) мають право на юридичну допомогу, (III) їм наведений розумний час для підготовки свого захисту, (IV) мають право викликати свідків від свого власного імені і на перехресний допит свідків проти них, і (y) їм надається копія рішення, яке містить причини розміщення і інформацію про наявних у них засобів оскаржити рішення перед незалежним органом;
    - III) забезпечити, в тому числі за допомогою заходів регулювання, що, в разі, якщо укладений, який в даний час піддається послідовним санкціям дисциплінарного утримання на загальну суму понад 15 / 10 днів, має бути відповідне переривання в режимі дисциплінарних утриманні на 15 / 10 день;

- IV) приділити додаткову пильність в Одеському СІЗО за дотриманням дисциплінарних процедур і стандартів запису;
- V) здійснювати заходів з перегляду положення про роль медичного персоналу в дисциплінарному провадженні в порядку, щоб переконатися в тому, що їм більше не потрібно давати висновок про те, чи є ув'язнений або заарештований, придатним до дисциплінарних утримань (або будь-який інший тип утримання, який був накладений проти волі ув'язненого) і забезпечити, щоб послуги в галузі охорони здоров'я були активними щодо ув'язнених, що містяться в таких умовах;
- VI) дозволити доступ до розумного діапазону матеріалів для читання в карцер;
- VII) переконатися, що запобіжне дисциплінарне утримання не включала в себе повну заборону на сімейні контактів під час виконання цієї міри, і що будь-які обмеження на контакти з родиною як форми покарання слід використовувати тільки там, де злочин відноситься до таких контактів (пункт 174).

Коментарі

- Слід покласти край 24-годинній зміні для співробітників органів утримання під вартою, що працюють у пенітенціарних установах (пункт 165);
- Якщо це буде визнано необхідним для співробітників, які працюють в зонах утримання під вартою, нести наручники і, зокрема, гумові кийки, вони повинні бути приховані від очей. Крім того, балончики зі сльозогінним газом не мають бути частиною стандартного устаткування охоронного персоналу і не повинні використовуватися в обмеженому просторі (пункт 166);
- Було б краще зменшити максимально можливий період дисциплінарного утримання в одиночній камері для неповнолітніх ув'язнених до трьох днів (пункт 168).

Запити про надання інформації

- Інформація про хід роботи з реконструкції з карцерів в Одеському СІЗО (пункт 174).

Додаток ІІ

Список представників національної влади та організацій з ким делегація єкпт проводила консультації

Міністерство юстиції

Інна ЄМЕЛЬЯНОВА	Перший Заступник Міністра
Максим РАЙКО	Координатор з міжнародного співробітництва, Приватний співробітник Дирекції міністра юстиції
Світлана КОЛИШКО	Глава Дирекції міжнародного права та співробітництва
Ігор АРТЕМЕНКО	Заступник начальника співпраці з Державною

Пенітенціарною Службою

Юлія ТИТКОВА	фахівець, Кримінально-процесуального підрозділу
Віталій ТИХОНОВІЧ	Начальник відділу міжнародного співробітництва
Павло КУДЛАЙ	Заступник начальника відділу міжнародного співробітництва

Державна пенітенціарна служба

Олександр ЛІСІЦКОВ	Керівник
Сергій СИДОРЕНКО	Перший заступник керівника
Владислав КЛИША	Начальник відділу міжнародного співробітництва

Міністерство Внутрішніх Справ

Сергій БУРЛАКОВ	Директор зі зв'язків з громадськістю
Олександр ГОНЧАРОВ	Перший заступник начальника Головного управління розслідувань
Максим ЦУЦКЕРІДЗЕ	Заступник директора, Генеральний директорат з розслідувань

Михайло АНДРУНЬКІВ	Заступник начальника Генерального штабу
Михайло ЖУРБА	Заступник начальника Генерального штабу
Євген ДЗЮБА	Заступник начальника підрозділів конвою, Спеціальних сил Затримання та Судового департаменту міліції, Управління Правопорядку
Богдан ЛИЗОГУБ	Заступник начальника управління по роботі з персоналом
В'ячеслав МАТВИЄНКО	Заступник начальника Управління внутрішньої безпеки
Сергій ТИХОНОВ	Заступник начальника організаційно-методичних заходів, Дирекція карного розшуку
Лариса ГОНЧАР	Начальник відділу, Директорат з правових питань
Сергій ДЯТЛОВ	Начальник відділу, Директорат з Міжнародних відносин
Наталія БОРОДИЧ	Начальник відділу, Дирекція зв'язків з громадськістю

Державна міграційна служба

Наталія НАУМЕНКО	Директор з питань біженців і іноземців
------------------	--

Генеральна прокуратура

Григорій СЕРЕДА	Заступник Генерального прокурора
Олександр Приходько	Керівник Генерального директорату з правового співробітництва та європейської інтеграції
Вадим ХОРАН	Начальник Генерального директорату з нагляду у сфері дотримання законодавства у виконанні Судових рішень у кримінальних справах та інших примусових заходів
Олег КАРПЕНКО	Заступник начальника Головного управління нагляду за дотриманням за-

	конодавства у виконанні судових рішень у кримінальних справах та інших примусових заходів
Олег НАСТАСЯК	начальник Управління з нагляду в сфері дотримання законодавства у виконанні вироків
Олена ПОМАНЮК	заступник начальника Управління правового забезпечення
Євген КОТЕНКО	Начальник відділу, Генеральний директорат з нагляду за дотриманням законодавства у виконанні судових рішень з кримінальних справ та інших примусових заходів
Анатолій РОМАНЮК	Начальник відділу, Генеральний директорат з нагляду за дотриманням законодавства у виконанні судових рішень по кримінальних справах та інших примусових заходів
Олександр ЄГОРОВ	Начальник відділу, Генеральний директорат з нагляду за дотриманням законодавства у виконанні судових рішень по кримінальних справах та інших примусових заходів
Валерій РОМАНОВ	Заступник начальнику відділу, Генеральний директорат з нагляду за дотриманням законодавства у виконанні судових рішень по кримінальних справах та інших примусових заходів
Максим ВОРОТИНЦЕВ	Старший прокурор, Міжнародні відносини, Європейська Інтеграція та Відділ протоколу
Ярослав ХМІШКОВ	Начальник Слідчого карного управління, Харківська обласна прокуратура
Ігор КРАСНОЛОБОВ	Начальник відділу, управління по нагляду в сфері дотримання законодавства у виконанні судових рішень у кримінальних справах та інших при-

Тарас ОВЧАРУК мусових заходів, Харківська обласна прокуратура
Начальник відділу, Нагляд за забезпеченням законодавства у виконанні судових рішень по кримінальних справах та інших примусових заходів, Вінницьких обласних органів прокуратури.

**Управління парламентського уповноваженого з прав людини /
Національний превентивний механізм**

Валерія ЛУТКОВСЬКА Парламентський уповноважений з прав людини
Юрій БЕЛОУСОВ Начальник відділу з розвитку національного превентивного механізму

Координаційний центр правової допомоги

Віталій БАЄВ Заступник начальника
Наталія ДОРОШЕНКО
Мирослав ЛАВРИНОК
Людмила РАДІОНОВА

Національна колегія адвокатів

Валентин ГВОЗДІЙ
Ігор КАРАМАН

**Регіональне представництво Управління Верховного комісара ООН
у справах біженців**

Oldsich ANDRESEK Регіональний представник

Неурядові організації

Українська Гельсінська спілка з прав людини
Харківська правозахисна група

Розділ 5

Висновки й рекомендації Комітету проти катувань за результатами розгляду 3, 4 та 5 періодичних доповідей України про виконання Конвенції ООН проти катувань та поганого поводження¹

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

ЕКОНОМІЧНА
ТА СОЦІАЛЬНА РАДА

Distr.
RESTRICTED

CAT/C/XVIII/CRP.1/Add.4
11 April 1977

RUSSIAN
Original: ENGLISH/
FRENCH/SPANISH

Комітет ООН проти катувань

Вісімнадцята сесія

Третя чергова доповідь України

Женева

28 квітня — 9 травня 1997 року

Доповідач: *пані Юлія Іліопулос-Странгас*

Неофіційний переклад

Висновки й рекомендації Комітету проти катувань

Україна

1. Комітет розглянув третю періодичну доповідь України (CAT/C/34/Add.1) на своїх 283-му, 284-му, 287-му засіданнях, що відбулися 29 квітня

---

¹ Переклад з англійської Харківської правозахисної групи.

1997 року (CAT/C/SR.283, 284 Add і 284), і сформулював такі висновки та рекомендації.

A. Вступ

2. Уряд України своєчасно подав третю періодичну доповідь, як того вимагає пункт 1 статті 19 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження й покарання, яку Україна ратифікувала 24 лютого 1987 року.

Комітет проти катувань висловлює задоволення поданою доповіддю, яка загалом відповідає спільним керівним принципам, що стосуються форми та змісту подібних доповідей.

Комітет заслухав коментарі й пояснення до доповіді, що були подані представниками України.

Після розгляду доповіді та її обговорення Комітет з боротьби проти катувань відзначив таке:

B. Позитивні аспекти

3. Що стосується дотримання Україною Конвенції проти катувань та інших форм жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність видів поведження й покарання, то тут слід відзначити такий позитивний факт, як прийняття 28 червня 1996 року Конституції України, де в статті 28 міститься заборона катувань.

4. Комітет із задоволенням відзначає, що 9 листопада 1995 року Україна вступила до Ради Європи і що вона підписала Європейську Конвенцію з прав людини й 11 протоколів до цієї Конвенції. Комітет підтримує пропонувану ратифікацію цієї Конвенції Україною.

5. Позитивно оцінюється також включення до законів, що регулюють роботу правоохоронних органів, норм, спрямованих на забезпечення поваги працівниками цих органів прав і свобод людини й передбачаючих їх обов'язкове дотримання (наприклад, стаття 5 Закону «Про міліцію» і стаття 5 Закону «Про Службу безпеки»).

6. Комітет висловлює надію, що уряд України докладе значних зусиль для того, щоб привести законодавство і практику правозастосовчих органів у відповідність із завданнями захисту прав і свобод громадян, передбачених Конвенцією.

С. Основні проблеми, що викликають стурбованість

7. У Комітета викликають стурбованість численні повідомлення неурядових організацій про випадки катувань, про факти насильства, що застосовують посадові особи в ході попереднього слідства, результатом якого є заподіяння страждань, тілесних ушкоджень, інколи пов'язаних із смертю.

8. У державі-учасниці відсутня досить ефективна система незалежних органів, що здатні успішно розслідувати скарги про застосування катувань, попереджати застосування катувань, забезпечити невідворотність притягнення до відповідальності осіб, винних у таких діяннях.

9. Чинним законодавством не передбачений ефективний судовий контроль за законністю арештів.

10. У кримінальному законодавстві України відсутнє визначення катування як самостійного й небезпечного злочину, хоча стаття 28 Конституції забороняє застосування катувань. За цих умов таке положення Конституції може нести лише декларативний характер. Також відсутня норма про кримінальну відповідальність за застосування нелюдських та принижуючих гідність видів покарання.

11. Серйозну стурбованість викликають значні масштаби застосування смертної кари, які суперечать Європейській Конвенції з прав людини та Європейській Конвенції проти катувань та інших нелюдських та принижуючих гідність видів поводження та покарання. Комітет також стурбований значною кількістю статей у чинному Кримінальному кодексі, що передбачає застосування смертної кари (включаючи посягання на життя міліціонерів). Ця ситуація суперечить узятому на себе Україною зобов'язанню впровадити мораторій на застосування смертної кари.

12. Комітет вважає явним порушенням Конвенції проти катувань систематичне мордування та побиття новобранців у лавах Збройних Сил.

13. Умови, що існують сьогодні в місцях попереднього ув'язнення та в місцях позбавлення волі, можуть бути охарактеризовані як нелюдські та принижуючі гідність, що завдають страждань та шкоди для здоров'я.

14. Істотною перепорою в справі запобігання катувань є ускладнений доступ підзахисного до адвоката за своїм вибором у випадках, коли участь адвоката в процесі залежить від подання адвокатом посвідчення на право здійснювати захист; ця проблема може бути розв'язана лише Міністерством юстиції, що видає такі посвідчення.

15. Комітет висловлює співчуття з приводу того, що Україна досі не приєдналася до числа країн, що визнали положення статті 20 Конвенції.

16. Комітет визначає, що інформація, яка міститься в доповіді, є недостатньою, зокрема в ній відсутні статистичні дані про кількість осіб, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, та осіб, зазнавши арешту як запобіжного заходу, дані про кількість скарг на застосування катувань, кількості осіб, притягнених до відповідальності за цей злочин. Недостатньо також відомостей про умови утримання під вартою. Не наводяться дані про компенсацію збитків жертвам катувань та їх реабілітацію.

17. Комітет особливо стурбований тим, що дія статті 29 Конституції України призупинена на п'ять років, тоді як положення цієї статті Конституції має велике значення для забезпечення законності й запобіганню випадків застосування катувань. Комітет відзначає відсутність незалежного органу, що наглядає за дотриманням Конвенції в усіх її аспектах.

D. Рекомендації

18. Головною проблемою, що підлягає розв'язанню у зв'язку з виконанням Україною положень Конвенції проти катувань, є вироблення й прийняття нормативних актів прямої дії, що тільки й дозволить нормам Конвенції проти катувань (і відповідній нормі Конституції України) втілюватися в життя.

19. Першочерговим завданням у цьому смислі має вважатися прийняття нового Кримінального кодексу, що передбачає визначення катування як карної дії, нового Кримінально-процесуального кодексу, що реально забезпечує право обвинувачуваного на захист на всіх стадіях кримінального процесу, ефективний і реальний контроль суду над застосуванням попереднього ув'язнення, що виключає можливість застосування катувань на стадії затримання й арешту та наступних стадіях кримінального процесу.

20. Істотним завданням також є розширення судового та громадянського контролю за діяльністю правоохоронних органів, створення системи незалежних закладів, які швидко й ефективно розглядали б скарги на застосування катувань та інших принижуючих гідність видів поведінки та покарання.

21. Вкрай бажане якнайповніше ознайомлення населення через пресу й інші засоби масової інформації з основними положеннями Кон-

венції проти катувань, а також практичне вивчення слідчими й персоналом пенітенціарних установ правил і норм цієї Конвенції.

22. Комітет рекомендує законодавчо заборонити допитувати затриманих або арештованих без участі захисника, а також тоді, коли згадані особи утримуються в умовах ізоляції.

23. Комітет вважає надмірним 18-місячний граничний строк утримання обвинувачуваного під вартою й рекомендує скоротити цей строк.

24. Комітет закликає уряд України розглянути питання про зняття обмеження зі статті 20 Конвенції, зробити заяви, передбачені у статтях 21 та 22, а також ратифікувати Протокол № 6 до Європейської Конвенції з прав людини.

25. Комітет вважає, що для забезпечення повного дотримання положень Конвенції проти катувань дуже важливо провести радикальну реформу виправних закладів (колонії, в'язниці) та місць попереднього ув'язнення. Особливу стурбованість викликають одиночне ув'язнення й насамперед умови утримання ув'язнених.

26. Комітет рекомендує, щоб мораторій на застосування смертної кари мав постійний характер.

27. Особливе значення, на думку Комітету, має організація спеціального навчання персоналу виправних закладів, особливо лікарів, принципам і нормам Конвенції проти катувань.

28. Комітет вважає необхідною законодавчу розробку процедури відшкодування збитків, завданих жертвам катувань (у тому числі — компенсацію моральної шкоди), включаючи визначення порядку, розмірів та умов такого роду компенсації.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА РАДА

Distr.

CAT/C/XXVII/Concl.2

21 November 2001

Original: ENGLISH

Комітет ООН проти катувань

Двадцять сьома сесія

12 — 23 листопада 2001

Невідредагована версія

Розгляд доповідей, поданих державами-учасницями згідно зі статтею 19 конвенції

Висновки й рекомендації Комітету проти катувань

Україна

1. Комітет розглянув четверту періодичну доповідь України (CAT/C/55/Add.1) на своїх 488-му, 491-му і 499-му засіданнях (CAT/C/SR.488, 491 і 499) і сформулював такі висновки та рекомендації.

A. Вступ

2. Комітет вітає пунктуальне подання четвертої періодичної доповіді України. Він відзначає, що доповідь не було подано у повній відповідності до Посібника Комітету з підготовки державами періодичних доповідей. Комітет також звертає увагу на те, що доповідь, головним чином, посилається на юридичні положення, і в ній бракує детальної інформації щодо деяких статей Конвенції, так само як і інформації щодо виконання рекомендацій, винесених після вивчення третьої періодичної доповіді. Однак, Комітет хотів би високо оцінити місткі й інформативні усні відповіді, надані делегацією держави-учасниці під час розгляду доповіді.

В. Позитивні аспекти

3. Комітет з прихильністю відзначає:

- (a) Триваючі зусилля держави-учасниці, спрямовані на перетворення свого законодавства, в тому числі прийняття нового Кримінального кодексу, що містить статтю, яка кваліфікує катування як специфічний злочин, формування нового Конституційного Суду, набуття чинності нового законодавства, що стосується захисту прав людини і прийняття нового Закону «Про імміграцію».
- (b) Що, хоча Україна — не є учасницею ні Конвенції щодо статусу біженців 1951 року, ні її Протоколу, вона прийняла новий Закон «Про біженців» у червні 2001, що притримується, між іншим, визначення «біженця» цією Конвенцією. Комітет також вітає прийняття у січні 2001 року нового Закону «Про громадянство», що дозволяє колись висланим особам повернутися в Україну й набути громадянства України.
- (c) Усунення з Закону «Про державну таємницю» відповідальності за поширення фактів щодо порушень прав людини.
- (d) Скасування смертної кари.
- (e) В доповідь включено інформацію, що, відповідно до Закону від 5 листопада 1998 року, Україна визнала компетенцію Комітету, як це передбачено статтями 21 і 22 Конвенції.
- (f) Створення інституту Уповноваженого з прав людини (Омбудсмена), який несе відповідальність за захист прав людини в Україні, який може відвідувати і має повний доступ до всіх місць, де перебувають особи, позбавлені волі.
- (g) Гарантії, надані Главою делегації, що звіти Європейського комітету з запобігання катуванням щодо трьох відвідувань, які відбувалися в 1998, 1999 і 2000 роках, відповідно, будуть опубліковані.

С. Питання, що викликають стурбованість

4. Комітет виражає свою стурбованість наступним:

- (a) Численними випадками, які вказують, що катування усе ще регулярно практикується в державі-учасниці, і що, за повідомленням Уповноваженого з прав людини, 30% ув'язнених є жертвами катування.

- (b) Примусовою депортацією чотирьох узбецьких громадян, членів узбецької опозиції, щодо яких існував високий ризик того, що вони зазнають катувань і чия справа була суб'єктом невідкладного звернення Спеціального Доповідача ООН з питань катування.
- (c) Тим, що судді засідають у новосформованому «Координаційному комітеті боротьби зі злочинністю» разом із представниками Міністерства внутрішніх справ, що суперечить принципу поділу влади і може впливати на незалежність правосуддя.
- (d) Численними вироками, що базуються на зізнаннях, і критерієм для просування по службі слідчих, який, як твердять, включає кількість розкритих злочинів, що може вести до застосування катувань і жорстокого поводження з затриманими чи підозрюваними, для того щоб змусити їх «зізнатися».
- (e) Відмовою частини органів влади провести негайне, безсторонне і повне розслідування тверджень про такі дії, піддати суду і покарати відповідальних за це осіб.
- (f) Інформацією, отриманою Комітетом про те, що родичі й адвокати інформуються про затримання тільки після того, як заарештовану особу передано з міліції до слідчого ізолятора (СІЗО), процес, що звичайно займає не менше ніж два тижні. Комітет також стурбований тим, що бракує чітких юридичних положень про точний час, коли затримана особа може реалізувати своє право на адвоката, право на медичний огляд і право повідомити членів родини щодо її затримки.
- (g) Тривалістю досудового затримання, яке може відповідно до закону тривати до 18 місяців, але яке практично може бути продовжене до трьох років, адміністративним затриманням — до 15 діб і затриманням «осіб, яких запідозрене у занятті бродяжництвом» — на строк до 30 діб.
- (h) Довгостроковими тюремними вироками за ненасильницьке поширення ідей і інформації.
- (i) Повідомленнями про погрози і переслідування, включаючи жорстоке поводження щодо незалежних журналістів і інших осіб, які піднімали питання про зловживання з боку посадових осіб.
- (j) Переповненням і браком доступу до основних гігієнічних засобів і адекватного медичного обслуговування, так само як високим

рівнем туберкульозу в установах виконання покарань (УВП), ізоляторах тимчасового утримання (ІТУ) та СІЗО.

- (к) Недоліком відповідного навчання поліцейського і тюремного персоналу щодо їхніх обов'язків у відповідності до закону і щодо прав затриманих.
- (л) Тим, що незважаючи на певний досягнутий поступ, в Збройних силах усе ще широко практикуються випадки залякування і знущання (дівішчина) над новобранцями.

D. Рекомендації

5. Комітет рекомендує державі-учасниці:

- (а) Вжити ефективних заходів для запобігання актів катування і жорстокого поводження на своїй території, з огляду на постійні повідомлення про те, що катування усе ще регулярно практикуються.
- (б) Внести Генеральному секретарю ООН своє повідомлення щодо визнання компетенції Комітету у відповідності до статей 21 і 22 Конвенції і вилучення свого застереження стосовно статті 20.
- (в) Щоб принцип, який міститься у статті 3 — не висилати, не повертати чи не видавати особу, туди де їй може загрозувати застосування катувань — неухильно дотримувався компетентними органами влади держави-учасниці.
- (г) Установити свою юрисдикцію на випадки катувань, навіть якщо правопорушник — не громадянин держави-учасниці, але перебуває на будь-якій території, що знаходиться під її юрисдикцією, і у цьому випадку не видавати його.
- (д) Пояснити і врегулювати іноді суперечливі положення, що стосуються часу, коли затримана особа має право на адвоката, і гарантувати, що це право використовується з моменту затримання.
- (е) Гарантувати, що існує юридична заборона на проведення допиту затриманого без присутності адвоката за його вибором.
- (ж) Вжити відповідних заходів для того, щоб гарантувати незалежність судової влади і адвокатури, так само як і об'єктивність прокуратури у виконанні їхніх обов'язків у відповідності до міжнародних стандартів.

- (h) Гарантувати на практиці абсолютну повагу до принципу неприпустимості свідчень, отриманих через катування.
- (i) Вжити ефективних заходів для встановлення цілком незалежного механізму оскарження для того, щоб гарантувати негайні, незалежні і повні розслідування щодо тверджень про катування, включаючи численні детальні твердження, отримані від різних неурядових організацій, як національних, так і міжнародних.
- (j) Вжити ефективних заходів для покращення умов в УВП, ІТУ та СІЗО, включаючи простір, засоби й санітарні умови, і встановити систему їхнього інспектування незалежними спостерігачами, результати якого повинні бути опубліковані.
- (k) Скоротити поточний 72-годинний термін досудового затримання, протягом якого затримані можуть утримуватися в камерах до того, як постати перед суддею.
- (l) Прискорити процес навчання правоохоронного і медичного персоналу, стосовно їхніх обов'язків, щодо поваги прав і гідності осіб, позбавлених волі.
- (m) Вжити ефективних заходів по запобіганню і покаранню торгівлі жінками і інших форм насильства проти жінок.
- (n) Прийняти більш ефективну систему для припинення практики залякування і знущання (дідівщини) у Збройних силах через навчання й освіту, переслідування у судовому порядку і покарання правопорушників.
- (o) Встановити процедуру для забезпечення відшкодування жертвам катування, включаючи справедливу й адекватну компенсацію.
- (p) Продовжити програму проти туберкульозу в УВП, ІТУ та СІЗО.
- (q) Широко поширити в країні висновки й рекомендації Комітету на усіх відповідних мовах.

ОРГАНИЗАЦИЯ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ И СОЦИАЛЬНЫЙ СОВЕТ

Distr. GENERAL

CAT/C/UKR/CO/5

18 May 2007

Original: ENGLISH

Комитет ООН против пыток

Тридцать восьмая сессия

30 апреля — 18 мая 2007

Рассмотрение докладов, предоставленных государствами- участниками в соответствии со статьей 19 Конвенции

Выводы и рекомендации Комитета против пыток

Украина

1. Комитет рассмотрел пятый периодический доклад Украины (CAT/C/81/Add.1) на своем 765-м и 768-м заседаниях, состоявшихся 8 и 9 мая 2007 года (CAT/C/SR.765 и CAT/C/SR.768) и принял на своем 779-м заседании 18 мая 2007 года (CAT/C/SR.779) следующие выводы и рекомендации.

A. Введение

2. Комитет приветствует пятый периодический доклад Украины, который соответствует руководящим принципам предоставления докладов Комитету и выражает свою признательность за обширный письменный ответ на перечень вопросов (CAT/C/UKR/Q/5/Rev.1/Add.1). Комитет также высоко оценивает квалификацию, размер и высокий уровень делегации государства-участника и имевший место продолжительный

диалог, а также дополнительную устную информацию, предоставленную представителями государства-участника в ответ на заданные вопросы и обеспокоенность, высказанную в ходе рассмотрения доклада.

В. Положительные аспекты

3. Комитет приветствует вступление в силу 1 сентября 2001 года нового Уголовного Кодекса, который, помимо всего прочего, предусмотрел наказание за преступление «пытки», а также принятие в 2004 года нового Уголовно-исполнительного кодекса.

4. Что касается непосредственно предупреждения пыток, Комитет приветствует заявление, сделанное в сентябре 2003 года, в соответствии со статьями 21 и 22 Конвенции, о том, что государство-участник признает полномочия Комитета принимать и рассматривать сообщения государств и индивидуальные сообщения, а также снятие оговорок к статье 20 Конвенции и ратификацию Факультативного Протокола к Конвенции в сентябре 2006 года.

5. Комитет также приветствует ратификацию следующих документов:

- a) Факультативного Протокола к Конвенции о правах ребенка в отношении продажи детей, детской проституции и детской порнографии — в июле 2003 года;
- b) Факультативного Протокола к Конвенции о правах ребенка в отношении вовлечения детей в вооруженные конфликты — в июле 2005 года;
- c) Конвенции, касающейся Статуса беженцев, и Протокола 1967 года к ней — в июне и апреле 2002 года соответственно; и
- d) Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности в мае 2004 года.

6. Комитет с удовлетворением отмечает принятие Национального плана действий (2001–2005 годов) по «Повышению статуса женщин и содействию гендерному равенству в обществе» с целью предупреждения насилия в отношении женщин и детей и торговле людьми и усилия государства-участника по борьбе с такой торговлей.

7. Комитет приветствует усилия государства-участника по сотрудничеству в области прав человека с неправительственными организациями, призывает его развивать эту тенденцию в части имплементации положений Конвенции и в дальнейшем.

С. Вопросы, вызывающие обеспокоенность, и рекомендации

Определение пыток

8. Отмечая то, что в 2005 году государство-участник внесло изменения в свой Уголовный кодекс для того, чтобы привести определение пыток в соответствие с положениями Конвенции, Комитет сожалеет, что определение, содержащееся в статье 127 Уголовного кодекса, не в полной мере отражает все элементы, содержащиеся в статье 1 Конвенции, особенно в том, что касается дискриминации.

Государство-участник должно привести свое определение пыток в полное соответствие со статьей 1 Конвенции таким образом, чтобы по статье 127 Уголовного кодекса судебному преследованию могли быть подвергнуты все должностные лица и чтобы дискриминация стала элементом этого определения.

Недостаточные гарантии в отношении начального периода задержания

9. Комитет глубоко обеспокоен сообщениями о пытках подозреваемых и дурном обращении с ними во время содержания под стражей, а также информацией о злоупотреблениях в период между задержанием и доставлением задержанного к судье, что не обеспечивает задержанным достаточных правовых гарантий, в том числе:

- a) Задержания производятся без судебного разрешения, несмотря на конституционное требование обратного;
- b) Не обеспечивается незамедлительное доставление задержанных к судье в пределах 72 часов, а также доставление неоправданно затягивается до окончания этого периода;
- c) Не признаются и не фиксируются истинное время задержания и не зафиксированы периоды досудебного содержания под стражей и расследования;
- d) Ограничивается доступ к адвокатам и независимым врачам; во время задержания задержанным в полном объеме не сообщается об их правах; и
- e) Неправомерно применяется так называемое административное задержание на период до 15 суток для целей уголовного расследования, в течение которого задержанные лишены про-

цедурных гарантий, в том числе возможности обжаловать такое задержание.

Государство-участник должно незамедлительно предпринять эффективные меры, которые бы обеспечили, чтобы лицо не подвергалось фактически непризнанному задержанию и чтобы всем подозреваемым во время их содержания под стражей на практике обеспечивались фундаментальные правовые гарантии. К ним относятся, в частности: право на доступ к адвокату, независимое медицинское освидетельствование, информирование родственника, право быть проинформированным о своих правах во время задержания, в том числе о выдвинутых обвинениях, а также право быть незамедлительно доставленным к судье, в пределах максимального 72-часового срока задержания, установленного статьей 29 Конституции, отсчитанного с фактического момента лишения свободы.

Государство-участник должно также обеспечить на практике, чтобы фиксировалось фактическое время задержания, чтобы подозреваемые при уголовном расследовании не лишались свободы посредством административного задержания и чтобы все задержанные имели право обжаловать такое лишение свободы.

Отсутствие эффективного расследования сообщений о пытках и роль Генеральной прокуратуры

10. Комитет обеспокоен тем, что расследование жалоб на пытки и дурное обращение не инициируется своевременно и не проводится объективно и эффективно, в частности, из-за проблем, связанных с двойственной ролью Генеральной прокуратуры, отвечающей за 1) обвинение и 2) контроль за правильным проведением расследования. Комитет обращает внимание на конфликт интересов между этими двумя сферами ответственности, который приводит к тому, что отсутствует независимый контроль в случаях, когда Генеральная прокуратура не инициирует расследования. Кроме того, отсутствуют такие данные о работе Генеральной прокуратуры, как статистика уголовных расследований, обвинений и осуждений, как, очевидно, отсутствует и механизм для сбора этих данных.

Государство-участник должно приложить усилия к реформированию Генеральной прокуратуры, чтобы обеспечить ее независимость и объективность и отделить функцию уголовного обвинения от функ-

ции надзора за расследованием заявлений о пытках и дурном обращении.

Государство-участник должно ввести эффективный и независимый надзорный механизм, который бы обеспечил своевременное, объективное и эффективное расследование всех заявлений о пытках и дурном обращении в ходе уголовного расследования.

Государство-участник должно обеспечить, чтобы задержанные, которые пожаловались на пытки, были защищены от репрессий.

Государство-участник должно также предоставить Комитету детализированные статистические данные о работе Генеральной прокуратуры, в том числе о расследованиях, количестве обвинений и дел, в которых были получены признательные показания, а также количестве обвинительных и оправдательных приговоров.

Доказательства, полученные под принуждением

11. Комитет обеспокоен существующей системой расследования, в которой для прокуратуры главной формой доказательств служат признательные показания, что создает условия, благоприятные для применения пыток к подозреваемым и дурного обращения с ними. Комитет сожалеет, что государство-участник не достаточно прояснило те правовые положения, которые обеспечивают, чтобы любые заявления, сделанные под пытками, не принимались в качестве доказательств в ходе какой-либо судебной процедуры, как это указывается в Конвенции.

Государство-участник должно принять надлежащие меры по устранению любого вредного влияния, которое существующая система, поощряющая признания, может иметь на применение пыток к подозреваемым и дурное обращение с ними.

Государство-участник должно предпринять необходимые меры для обеспечения того, чтобы заявления, сделанные под пытками, не принимались в качестве доказательств в какой-либо судебной процедуре в соответствии с положениями Конвенции.

Мониторинг мест задержания

12. Хотя положительным шагом является создание в государстве-участнике «мобильных групп», включающих представителей гражданского общества и персонал Министерства внутренних дел и имеющих полномочия посещать изоляторы временного содержания, наблюдать

за положением задержанных и предупреждать акты пыток, Комитет все же обеспокоен зависимостью этих «мобильных групп» от доброй воли местных властей, отсутствием у них официального статуса, а также отсутствием у них адекватных ресурсов.

Государство-участник должно придать «мобильным группам» официальный статус, наделить их сильными полномочиями, гарантировать их независимость и обеспечить их адекватными ресурсами. Государство-участник должно проинформировать Комитет о принятых мерах по созданию национального превентивного механизма в соответствии с Факультативным Протоколом к Конвенции.

Персонал правоохранительных органов

13. Комитет обеспокоен заявлениями о нарушающих Конвенцию действиях, совершенных персоналом правоохранительных органов, особенно в отношении лиц, задержанных милицией, и находящихся в следственных изоляторах, и очевидной безнаказанностью виновных. Комитет также обеспокоен известными фактами использования анти-террористического подразделения в масках внутри тюрем (например, в Изяславской исправительной колонии в январе 2007 года), что сводится к запугиванию заключенных и дурному обращению с ними.

Государство-участник должно обеспечить, чтобы все заявления о пытках расследовались своевременно, эффективно и объективно и чтобы все виновные преследовались в судебном порядке и получали приговоры, соответствующие тяжести совершенных ими преступлений.

Государство-участник должно обеспечить, чтобы антитеррористическое подразделение не использовалось внутри тюрем и тем самым предотвращалось бы дурное обращение с заключенными и их запугивание.

Насилие в отношении женщин и детей, в том числе торговля людьми

14. Хотя Комитет отмечает, что государство-участник предпринимало меры по борьбе с торговлей людьми, он все же обеспокоен продолжающейся торговлей женщинами и детьми с целью их сексуальной эксплуатации. Он также обращает внимание на крайне малое количество доведенных до суда дел, связанных с домашним насилием, несмотря на многочисленные сообщения о случаях домашнего насилия.

Государство-участник должно усилить меры по предупреждению торговли людьми и домашнего насилия, обеспечить защиту потерпевших и их доступ к медицинской, социальной, реабилитационной и правовой помощи, в том числе, если необходимо, к адвокатской помощи.

Государство-участник должно создать потерпевшим адекватные условия для осуществления их права на подачу жалоб и обеспечить своевременное, объективное и эффективное расследование каждого такого случая. Виновные должны привлекаться к ответственности и наказываться в соответствии с тяжестью совершенных ими преступлений.

Жестокое обращение с представителями меньшинств и другими людьми

15. Комитет выражает обеспокоенность случаями подстрекательства и фактами насилия в отношении лиц, принадлежащих к этническим и национальным меньшинствам, в том числе действиями против ромов, нападениями на евреев и насилием в отношении выходцев из Африки и Азии и иностранцев, а также постоянными сообщениями о том, что не проводятся расследования, а полиция и власти не желают предоставлять адекватную защиту потерпевшим или проводить своевременное, объективное и эффективное расследование таких сообщений.

Государство-участник должно обеспечить своевременное, объективное и эффективное расследование всех фактов насилия и дискриминации на этнической почве, в том числе направленных против ромов, евреев, выходцев из Африки и Азии и иностранцев, а также преследовать в судебном порядке и наказывать виновных в соответствии с характером совершенных ими преступлений.

Государство-участник должно также публично осудить преступления на почве ненависти и другие акты насилия на почве расовой дискриминации, ксенофобии и связанного с ними насилия и должно работать над искоренением подстрекательства и других форм участия должностных лиц или персонала правоохранительных органов в возможном насилии. Оно должно обеспечить, чтобы должностные лица привлекались к ответственности за действия или бездействие, которые нарушают Конвенцию.

Государство-участник должно незамедлительно рассмотреть возможность активного привлечения к службе в правоохранитель-

ных органах лиц, принадлежащих к этническим и национальным меньшинствам.

Государство-участник должно также разработать и принять всеобъемлющую государственную программу по разрешению ситуации с соблюдением прав человека в отношении национальных меньшинств, особенно ромов.

Насилие в вооруженных силах

16. Приветствуя снижение числа случаев неуставных отношений в вооруженных силах («дедовщины») и принятые меры по предупреждению этого явления, в том числе организацию «горячей линии», Комитет по-прежнему обеспокоен встречающимися в вооруженных силах случаями пыток и других видов жестокого и унижающего достоинство обращения или наказания, а также тем, что остаются не расследованными все известные случаи.

Государство-участник должно принять эффективные меры по искоренению главной проблемы неуставных отношений в вооруженных силах («дедовщины»), усилить профилактические меры и обеспечить своевременное, объективное и эффективное расследование, судебное преследование и осуждение виновных в таких злоупотреблениях, а также сообщать общественности о результатах всех таких судебных разбирательств.

Запугивание и насилие в отношении представителей гражданского общества

17. Комитет выражает обеспокоенность информацией о запугивании и насилии в отношении журналистов, в том числе убийствах (например, дело г-на Георгия Гонгадзе), и правозащитников, что серьезно подрывает роль СМИ и свободы слова и самовыражения, а также деятельность гражданского общества по мониторингу соблюдения прав человека.

Государство-участник должно предпринять все необходимые меры, чтобы обеспечить всем, кто занимается мониторингом соблюдения прав человека, защиту от запугивания и насилия, связанных с их деятельностью, и обеспечить своевременное, объективное и эффективное расследование таких действий.

Пенитенциарная система

18. Комитет с обеспокоенностью обращает внимание на промедление с передачей Департамента по исполнению наказаний в подчинение Министерству юстиции.

Государство-участник должно как можно скорее завершить передачу Департамента по исполнению наказаний Министерству юстиции, чтобы ввести контроль над решениями Департамента и его подотчетность правовому ведомству Правительства.

Государство-участник должно также предоставить Комитету подробную информацию о пенитенциарной системе, в том числе о смертных случаях в местах лишения свободы (включая самоубийства) и результатах расследования или судебного разбирательства в отношении таких случаев, а также о ситуации с медицинским обслуживанием заключенных.

Риск возвращения в страны, в которых применяются пытки

19. Комитет обеспокоен возвращением государством-участником людей в государства при наличии серьезных оснований предполагать, что эти люди могут быть подвергнуты пыткам, например, недавний случай с 11 гражданами Узбекистана, которых возвратили в Узбекистан.

Ни при каких обстоятельствах государство-участник не должно возвращать или выдавать человека в государство, когда имеются серьезные основания предполагать, что эти люди могут быть подвергнуты пыткам. Определяя применимость своих обязательств по статье 3 Конвенции, государство-участник должно всесторонне изучить существо каждого индивидуального случая и удостовериться, что существуют адекватные правовые механизмы для пересмотра этого решения и что каждое лицо, подлежащее выдаче, располагает достаточной правовой защитой, а также обеспечить эффективный мониторинг положения лиц, которых оно возвращает.

Государство-участник должно предоставить Комитету подробную информацию обо всех случаях выдачи, возвращения или выдворения, которые имели место за отчетный период, в том числе минимальный объем гарантий, если таковые были даны. Кроме того, Комитет запрашивает информацию о мерах, принятых государством-участником, по судебной защите во всех делах, в которых гарантии статьи 3 не были соблюдены.

Искатели убежища

20. Комитет обеспокоен дискриминацией, с которой сталкиваются искатели убежища из-за своего гражданства и отсутствием надлежащих процедур по предоставлению убежища, что приводит к известным случаям возвращения искателей убежища без надлежащего рассмотрения их индивидуальных случаев. Он также с обеспокоенностью обращает внимание на плохие условия и тесноту в местах содержания искателей убежища.

Государство-участник должно продолжать работать над принятием законов «О беженцах и лицах, которые заслуживают дополнительной и временной защиты» и «О введении изменений в Закон Украины «О правовом статусе иностранцев и лиц без гражданства»». Государство-участник должно также принять процедуры по предоставлению убежища, соответствующие международным стандартам, а также улучшить условия содержания, в том числе путем применения альтернативных мер.

Уполномоченный украинского парламента по правам человека

21. Высоко оценивая присутствие представителей Уполномоченного украинского парламента по правам человека во время диалога с делегацией государства-участника, Комитет сожалеет об отсутствии подробной информации в отношении соблюдения Уполномоченным «Парижских принципов», касающихся статуса национальных институтов по развитию и защите прав человека (Резолюция Генеральной Ассамблеи 48/134), а также в отношении его независимости, деятельности и результатов в контексте Конвенции.

Государство-участник должно обеспечить, чтобы Уполномоченный украинского парламента по правам человека функционировал эффективно как независимый национальный институт по правам человека, как требуют «Парижские принципы», и не занимался политической деятельностью, как требуется Законом Украины «Об Уполномоченном Верховной Рады Украины по правам человека» 1997 года.

Государство-участник должно предоставить Комитету подробную информацию в отношении независимости, мандата, ресурсов, процедур и эффективных результатов деятельности Уполномоченного украинского парламента по правам человека и обеспечить, чтобы жалобы,

получаемые этим институтом, оставались конфиденциальными, а подавшие их граждане не подвергались репрессиям.

Обучение и образование

22. Комитет сожалеет о недостаточном обучении в области Конвенции персонала правоохранительных органов, в том числе персонала пенитенциарной системы и пограничной службы, судей, прокуроров, а также персонала вооруженных сил. Комитет также с обеспокоенностью обращает внимание на отсутствие специального обучения медицинского персонала, работающего в изоляторах, выявлению следов пыток и дурного обращения.

Государство-участник должно усилить свои обучающие программы для персонала правоохранительных органов и вооруженных сил по вопросам полного запрещения пыток, а также всех работников судебной системы и прокуратуры по обязательствам государства-участника, вытекающим из Конвенции.

Государство-участник должно также обеспечить адекватное обучение всего медицинского персонала, работающего с заключенными, в выявлении следов пыток и дурного обращения в соответствии с международными стандартами, как изложено в «Стамбульском протоколе».

Правовая помощь

23. Комитет выражает обеспокоенность в связи с трудностями, какие испытывают отдельные люди или группы людей, пытаясь, потерпев от пыток, воспользоваться своим правом подать жалобу и получить возмещение и адекватную компенсацию.

Государство-участник должно обеспечить эффективную систему бесплатной правовой помощи для людей, которые находятся в опасности или принадлежат к уязвимым группам. Оно должно обеспечить эту систему адекватными ресурсами, чтобы все потерпевшие от пыток могли воспользоваться своими правами по Конвенции.

Компенсация и реабилитация

24. Комитет выражает обеспокоенность в связи с отсутствием компенсации потерпевшим от пыток и других видов жестокого и унижающего

щого достоїнство обрaчення, а також отсутствием надлежащих мер по реабилитации потерпевших от пыток, дурного обрaчення, торговли людьми, домашнего и других видов сексуального насилия.

Государство-участник должно обеспечить, чтобы потерпевшие от пыток и дурного обрaчення получали адекватную компенсацию и чтобы потерпевшие от пыток, дурного обрaчення, торговли людьми, домашнего и других видов сексуального насилия участвовали в реабилитационных программах, включающих медицинскую и психологическую помощь.

Условия содержания

25. Комитет обеспокоен плохими условиями содержания, такими, как переполненность, и распространенностью среди заключенных ВИЧ/СПИД и туберкулеза. Условия содержания в полиции задержанных, ожидающих суда, не годятся для длительного содержания и делают положение задержанных очень уязвимыми. Комитет также выражает обеспокоенность в связи с отсутствием применения мер, альтернативных досудебному задержанию.

Государство-участник должно предпринять эффективные меры по улучшению условий во всех изоляторах, снизить их нынешнюю переполненность и удовлетворить потребности всех лиц, лишенных свободы, в частности, в отношении здравоохранения, в соответствии с международными стандартами.

Сбор данных

26. Комитет сожалеет об отсутствии всеобъемлющих и детализированных данных о жалобах, расследованиях, обвинениях и осуждениях в делах, связанных с пытками и дурным обращением со стороны персонала правоохранительных органов, пенитенциарной системы и вооруженных сил, а также о торговле людьми, домашнем и других видах сексуального насилия.

Государство-участник должно ввести эффективную систему сбора статистических данных, относящихся к мониторингу соблюдения Конвенции на национальном уровне, в том числе о жалобах, расследованиях, обвинениях и осуждениях в делах, связанных с пытками и дурным обращением, торговлей людьми, с домашним, сексуальным

и этнически мотивированным насилием и дискриминацией, а также о компенсации потерпевшим и их реабилитации.

27. Государство-участник должно широко распространить свой доклад, свои ответы на вопросы, а также выводы и рекомендации Комитета через официальные веб-сайты, СМИ, в частности, среди уязвимых групп.

28. Комитет просит государство-участник предоставить в течение одного года информацию о своей реакции на рекомендации Комитета, содержащиеся в пп. 9, 10, 12, 15, 17 и 19 выше.

29. Комитет предлагает государству-участнику подать свой базовый документ в соответствии с требованиями «Общего базового документа» в «Согласованных руководящих принципах предоставления докладов», которые были недавно рекомендованы международными договорными органами по правам человека (HRI/MC/2006/3 с Поправкой 1).

30. Государству-участнику предлагается подать свой следующий периодический доклад, который будет шестым докладом, до 30 июня 2011 года.

Зміст

Умовні скорочення	3
Вступ	4
Передмова	5
<i>Розділ 1</i>	
Виконання висновків та рекомендацій, висловлених Україні Комітетом ООН проти катувань	8
<i>Розділ 2</i>	
Виконання висновків та рекомендацій Європейського комітету запобігання катуванням та поганому поводженню, наданих Україні.....	42
<i>Розділ 3</i>	
Аналіз доповіді Європейського комітету із запобігання катуванням та поганому поводження за результатами візиту до України 2013 року.....	140
<i>Розділ 4</i>	
Доповідь КЗК за підсумками візиту до України в 2013 році.....	164
<i>Розділ 5</i>	
Висновки й рекомендації Комітету проти катувань за результатами розгляду 3, 4 та 5 періодичних доповідей України про виконання Конвенції ООН проти катувань та поганого поводження	307

Наукове видання

О. М. Ащенко, В. О. Човган

**УКРАЇНСЬКЕ ПЕНІТЕНЦІАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО
У СВІТЛІ СТАНДАРТІВ
КОМІТЕТІВ ПРОТИ КАТУВАНЬ ООН
ТА РАДИ ЄВРОПИ**

(українською та російською мовами)

ISBN 617-587-132-4

9 786175 187132 4

Відповідальний за випуск *Євген Захаров*
Редактор *Євген Захаров*
Комп'ютерна верстка *Олег Мірошниченко*

Підписано до друку 15.09.2014
Формат 60 × 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Muirad Pro
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 18,65. Умов. фарб.-від. 20,18
Умов.-вид. арк. 20,58. Наклад 500 прим.

Харківська правозахисна група
61002, Харків, а/с 10430
<http://khpg.org>
<http://library.khpg.org>

Видавництво «Права людини»
61112, Харків, вул. Р. Ейдемана, 10, кв. 37
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 3065 від 19.12.2007 р.

Надруковано на обладнанні Харківської правозахисної групи
61002, Харків, вул. Іванова, 27, кв. 4